אוצר נחמד

אוצר נחמד.

OZAR NECHMAD.

Briefe und Abhandlungen

jüdische Literatur betreffend

von den

bekanntesten jüdischen Gelehrten.

Herausgegeben

von

Ignaz Blumenfeld.

Dritter Jahrgang.

Wien, 1860.

Verlag von J. Knöpflmacher & Söhne.

(Vorher Anton Edler von Schmid.)

Seitenstättengasse Nr. 495.

אוצר נחמד

כולל

אגרות יקרות מאת חכמי זמננו

בעניני האמונה והחכמה

אשר אסף וקבץ

הוציא לאור

יצחק בלומענפעלד.

מחברת שלישית.

ווינן, תר"ך.
פערלאג פאָן ישראל קנעפפלמאכער אונד זאָהנע
(פאָרהער אנטאָן עדלער פאָן שמיד.)
וייטענשטעטענגאססע № 405.

Preßburg.

Gedruckt in Heinrich Sieber's Buchdruckerei, Promenade Nr. 85.

1860.

תוכן המחברת

תוכן המחברת

1.

דברי בקורת אחרים, עם ספרי הגדול*) נצמדים.

א) מעשה הירודים.

דע כי הראיתי בספרי הנזכר (בפרט דף 143 וכו') כי הצדוקים (הם בני הכהנים גדולים מקדם ומשפחות מיוחסות) והביתוסים (הם הכהנים אשר ממשפחתם נשא הירודס אשה ועלו ע"י לגדולה) הם עמדו לימין הירודס ובימיו והתאמצו גם להורות כי לו משפט המלוכה דרך יחוסה, כי מרים בת בת הורקנוס מבני החשמונאים היתה והיא ירשה את כסא אבי אביה, והירודס בעלה מוכתר בעטרתה אחרי מותה ולא יתנגד לדבריהם דברי התורה האומרת לא תירש הבת במקום הבן, כי בני הורקנוס ובני בניו מתו ונהרגו ותהי מרים לבדה השריד ואליה עד כי גם היא נהרגה תחת חרב קנאת בעלה. אך ממקום אשר יצא ערעור נגד משפט המלוכה אשר להירודס לאמר: אם לא נשארו בנים ובני בנים להורקנוס, הלא נשארה (כפי ההלכה) בת הבן וזרעה (כמו משפחת בבא), והנה הבן ירש נחלת הורקנוס וגם משפט המלוכה, ואחרי מותו באה נחלתו אל בתו ולא אל בת הורקנוס וזרעה, אם גם היתה בחיים. והצדוקים נלחמו נגד הדעת הזאת בכל עצמה ויאמרו כי תירש הבת עם בת הבן (תוס' ידים פ"ב ועוד), א"כ היה לאלכסנדרה אם מרים גם לה משפט הנחלה ותעבר הנחלה אל מרים בתה וממנה להירודס בעלה. והפרושים עמדו מנגדו ויהי לקוץ מכאיב בעיניהם כי ישימו את עולם תחת עול ברזל אשר כפה עליהם איש אדומי אשר היה רק מעבדי בית החשמונאי, ויאמרו נגד הצדוקים והביתוסים לאמר: מה לכם כי תצדיקו את הרשע וכי תעבירו את נחלת בית החשמונאי אליו, גם לו גם למרים גם לאלכסנדרה לא יאתה נחלה ומלוכה, כי כבר נשאר זרע בן הורקנוס ובמקום בת הבן לא תירש הבת. ולא שקטו ולא נחו עד כי כלו להפיר כל קשר בין הירודס ובין בית החשמונאי ויאמרו כי מעולם לא נשא הירודס את מרים, ועם היות זה כל חפצו וכל ימיו לא הצליח בידו, כי מרים הפילה את עצמה מן הגג טרם קרבו אליה, א"כ לא היתה אשתו אף רגע אחד ולא העבירה את נחלתה (אם גם נניח כי היתה בת יורשת נחלה) אליו, רק הוא להתעות את העם טמנה בדבש למען יעמד גויה ימים רבים ויאמינו כי חיה עודנה וכי הוא בעל בת מלך, ולהשקיט את יצרו הרע (כי אהבה) בא עליה אחרי מותה (ב"ב ג' ב') והנה כל הדברים

*) Urschrift und Uebersetzungen der Bibel in ihrer Abhängigkeit von der innern Entwickelung des Judenthums. Von ꝛc. Breslau 1857. Hainauer.

האלה נלמדים איש עם רעהו, ויובן גם עי"ז כי בעלי התלמוד השמיטו בקצת המלות „עושה מעשה היהודים" והניחו על משנתם עם אתה ורק הסופרים והמעתיקים אשר לא הבינו המליצה הזאת כתבו במקומה „עושה מעשה חידודים" (וכבר יחולפו בנקל חי"ת וה"א דל"ת ורי"ש מ"ם סתומה וסמ"ך) לדוגמא ספרי פ' כי תצא פסקא כי ימצא איש (כ"ב כ"ב) וכן בילקוט שם נמצא: גם שניהם ולא העושה מעשה חידודים ונ"ל היהודים פי' כי רק אז יומת הבועל אם גם הנבעלת תמות, ואם זאת כבר מתה אז לא יומת גם הבא עליה וזהו מעשה היהודים, והדרשה הזאת בעצמה נמצא סנהדרין ס"ו ב': ואידך ההוא ומתו גם שניהם מאי דריש ביה אמר רבא למעוטי מעשה חידודי' ונ"ל היהודים כפי נוסח הערוך ע' הרדום, וגם רש"י ותוס' ידעו מנוסח זה וע"ע תוס' יבמות נ"ה ב', וגם לפני הרמב"ם היה הנוסח הזה וע"כ תמצאהו אומר בפי' למשנת סנהדרין ד' ד': מי שמשמש ערום כהסית אתה וכו' וזהו שקורין מעשה הורודום.

ב) עם הארץ.

עוד הראיתי כי בתחלת בית שני היו הראשים הכהנים בני צדוק מזרע צדוק אשר כהן תחת דוד ושלמה (והם אבות הצדוקים) והלוים אליהם האנשים הנבדלים מטמאת גויי הארץ אל תורת האלהים (והם אבות הפרושים), ואולם היו בני עמים אחרים מגויי הארץ אשר לא גלו מאדמתם אם גם היו נכנעים תחת יד בני ישראל, ועוד עם הארץ או דלת הארץ אשר מזרע ישראל המה, אך הראשים שוכני מדבר לא ימושו אל המלות ואל המדות יעשו כאשר לבם חפץ. ובמשך הימים נקראו גוים בני עמים אחרים, ועם הארץ האנשים היהודים הגרועים במעשים ובמדות, ויהי השם עם הארץ לשמצה, ובזה תבין למה תרגמו המתרגמים לתורה בכל מקום (בראשית כ"ג י"ב וי"ג, מ"ב ו', שמות ה' ה', במדבר י"ד ט') מלות עם הארץ אות באות בל"א „עמא דארעא", ורק במקום אחד הוא ויקרא כ' ב' וד' נטו מן הדרך הזאת ותרגמו „עמא בית ישראל", והוא כי בכל אשר המקומות המליצה מוסבה על החתים והמצרים והכנענים ולא נמנעו מלקרא עם הארץ גם בתרגומם, וגם שמות ה' ה' אם גם יסוב אל בני ישראל, הלא הדבר הוא בפי פרעה אשר לא רצה לכבד עבדיו הנכנעים תחת ידו, לא כן בויקרא כי שם הענין כי בני הארץ או בני העיר ירגמו את העובד למולך והיה הדבר קשה בעיני המתרגמים להשתמש במליצה „עמא דארעא" פן יאמרו המון העם השומעים: איך יגנו בני ישראל הכשרים המתחסדים בעושי רעה, על כן שנו את טעמם ותרגמו „עמא בני ישראל". ולא המתרגמים הארמיים בלבד נהגו זה המנהג, כי גם המתרגמים היונים המשכילים בשם השבעים. לך וראה כי בכל אשר המקומות

תרגמו כצורתו: λαὸς τῆς γῆς לא כן בויקרא שם תרגמו: τὸ ἔθνος τὸ ἐπὶ τῆς γῆς פי' העם אשר על פני הארץ או οἱ αὐτόχθονες τῆς γῆς פי' אזרחי הארץ. אך בתרגום הנביאים (כמו מ"ב וכדומה) לא שנו עוד המתרגמים, הן היוני הן הארמי, לזה ותרגמו בכ"מ כצורתו.

ג) אֵל.

עוד הוכחתי (בספר דף 292 וכו') כי למען לא יהיה שם האל קל באזני ההמון הטעם או למען לא יסברו מענין הפסוק כי יש עוד אלים אחרים אשר גם להם כח וממשלה אם גם אל עליון צור ישראל רם עליהם, והנה למען לא יפול הטעה בשם הטעות הזה חשבו בעלי הנקוד מחשבות ושנו הנקוד עד כי לא ישגו ההמוניים החרדים אל דבר ה'. ככה עשו בשמות העצם הנסמכים אל שם אֵל ונקדו תמיד אֱלִי לא אֵלִי כפי הענין. או אֶל לא אֵל, ורק בשם אליהו הניחו הדבר כפי תכונתו הראשונה בעבור כי הכונה נכונה יה הוא אלי ובעבור היותו שם הנביא הקדוש. ועתה ראה איך בכונה יתרה פעלו כן ואף שם היתם לשם המקום בית אל לא נקדו כפי משפטו בית האֵלִי כי אם קראו לו בית האֱלִי (מ"א י"ו ל"ד), למען לא יחולל ש"ש בהתחשה בו ובפרט בדבר מגונה אשר עשה האיש בית האלי הזה לבנות יריחו נגד אלת יהושע. ובדרך הזאת דרכו גם המתרגמים ובעלי המדרש ושנו לשם עוד מעלה מדעה לאמר, כי חיאל האיש הזה לא מבית אל היה כי אם היה מבית האלה והקללה, ונקרא ככה בעבור כי קללת יהושע עלתה בו, כי מתו בניו הבכור והצעיר בבנותו יריחו, כן תרגמו הארמי והסורי וכן דרשו בעלי המדרש כאשר הביאו דעתם רש"י ורד"ק. וגם ר' יהודה בן קריש אחז בשיטתם ואלה דבריו (כפי אשר העתקתים מל' ערבי אשר הוציאו לאור מקרוב הר"ר דוד גאלדנבערג בפאריס והוא שם דף 27): ולא תדמה אֱלִי כבתולה (יואל א' ח') עם בית האלי (מ"א י"ו ל"ד) כי פירוש בית האלי הוא בית המארה כמאמר יהושע ארור האיש אשר יקום ובנה את העיר הזאת את יריחו בבכורו ייסדנה ובצעירו יצב דלתיה (יהושע ו' כ"ו) ויהי כן ככתוב בימיו בנה חיאל בית האלי את יריחו באבירם בכורו יסדה ובשגוב צעירו הציב דלתיה כדבר ה' אשר דבר ביד יהושע, והנה טורח אלי כבתולה הוא אללי לי (מיכה ז' א') ושרש בית האלי הוא לאלה בקרב עמה (במדבר ה' כ"ד) וכו' ע"כ. עד כה הגיעה הזהירה המעולה של המתרגמים והמנקדים והמפרשים שלא לתת מכשול ולא להניח לב המון העם עד כי נטו מדרך הפשט ויבחרו להם דרכים רחוקות. וככה הוכחתי שם בעבור כי המתרגמים הראשונים עם המנקדים יראו פן יהיה פשט משמעות הכתוב: אין

כָּאֵל (כזה הוא הנקוד הנכון כפי הענין והלשון) ישרון (דברים ל"ג כ"ו) נגזר מכשול להשמעות את לבב העם לאמר, כי אמת אין אלוה כאלהי ישראל. כפי שאמר המתרגם הקדום (אשר נמצאו דבריו בתרגום המיוחס ליב"ע): לית אלהא כאלהא דישראל, אך יש עוד אלהים אחרים מושלים בארץ אם גם גבוה עליהם, על כן השכיל המתרגם הירושלמי השני (המכונה גם בקרבנו בשם ת"י) את דבריו לאמר: לית כות אלהא דישראל פי' אין דבר דומה כאלהי ישראל, ועוד לא הוסיר המכשול מכל וכל, והמתרגם הבבלי (המיוחס לאונקלוס) הוסיף לבאר ויתרגם: לית אלהא אלא אלהא דישראל, אין אלהים כי אם אלהי ישראל, ובכל זה לא שנו מן הנקוד הישן כְּאֵל ישרון (בשוא תחת הכ"ף) רק השעימו את הענין להכנים הדברים באזני ההמון. גם הספרי לא זז מדרך זו אם גם באופן אחר, כי כן דבריו: ישראל אומרי' אין כאל ורוח הקדש אומרת אל ישרון, וכזה נחלק הפסוק לשנים: כי ישראל אומרים אין כאל פי' אל אחד הוא והוא אלהי השמים והארץ ואלהי כל העמים ואין כמוהו, ורה"ק אומרת לשריהם ישראל, אותו האל אשר אתם מיסדים שמו הוא אשר השכין שכינתו ביניכם ושם את שמו עליכם ויקרא אל ישרון. *) אמנם כן ביד המתרגמים והדרשנים היה להרחיב ולהוסיף את הדברים, אך מה יעשה לעיקר הכתוב ולצורתו והעם מוסיפים אותו ועוד תולה בלבבם? על כן גמרו להם המנקדים דרך אחרת, הפרידו כאל מן ישרון (בטעם מפסיק) ונקדו כאל בקמץ תחת הכ"ף, וכנוי ישֻרון היה קריאה, דע לך ישראל כי אין כאל המסד ואין צור זולתו:

ד) צלם אלהים.

בדף 329 למוזי על מוהרם היוני (הוא המדקדק אשר להשכיל על משמעות המבטאים מאת האל השלומים) כי הוא לבדו הבין דעלי שמות ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אותו (בראשית א' כ"ז) נגד אשר ויתרגם: ויברא אלהים את האדם בצלם מיוחד, בקומה זקופה אלהים ברא אותו והשכיל מלת בצלם מן מלת אלהים. אך כאשר הראה עתה לא הוא לבד עשה כן כי גם המתרגמים והמבארים הלכו בשיטתו וישמו כמוהו. המתרגם הישן (אשר נמצאו דבריו בת' המיוחס ליב"ע) לא שם לומר בצלמנו פ' כ"ו כי הוא דבר ה' למלאכים, וה"ע הכונה כי יברא את האדם בצלם המלאכים, גם מלת ויברא את האדם בצלמו לא הניעה את לבבו ותרגם כצורתו. ובבא ה' יש אדם בדיוקנים, וכפי שכתוב

---

*) בעל הילקוט לא הבין את דברי הספרי ע"כ שנה הנוסח וכתב: ישראל אומרי' אין כאל ישורון ורה"ק אומרת ישרון ישראל ע"כ והם דברים מבולבלים הבנה. אם המעתיק שלפני לא יתנו לבינה את כוונה, וכל עמותי כי שאלה זמנם מיפי המפקת והנהגה.

כמו כי ברא ה' את האדם בצלמו פי' בצלם האדם הנכון לו, אך מלות בצלם
אלהים ברא אותו עומדת לנגדו, וילך גם הוא בדרך הקודם להפריד אלהים מן
בצלם ויתרגם: בצלמא ה' ברא יתיה, לא „בצלמא דה'" כפי אשר ראוי לתרגם
המלות הסמוכות, כ"ה בהפרדה „בצלמא ה'" וא"כ גם הם הפי' כי ה' ברא את
האדם בצלם ר"ל בצלם המיוחד לו. והוא הדבר בעצמו גם בפסוק: כי בצלם
אלהים עשה את האדם (שם ט' ו'), גם שם תרגם התרגום הקדום ובעלי גם
הם דבריו בפיב"ע ח"ל: ארום בדיוקנא ה' עבד ית אנשא, לא „בדיוקנא דה'" והנה
לא נדייק היטב בפסוק הזה שאפשר כאלו הם זכות מגושם, והיה כי בכל הפרשה
הזאת דברי השם בלשון מדבר בעדו כמו נתתי (פסוק ג') אדרש אדרשנו אדרש
(שם ה') וגם בפסוק ו' היה מן הראוי לאמר: כי בצלם אלהים עשיתי את
האדם והשבעים תרגמו כן, והנה בעצמו המליצה אל לשון נסתר הפך הנוהג הזה
לא נכתב עי הענין והיה ראוי: כי בצלם אלהים (או: בצלמו) עשה האלהים
את האדם והנה השיב הס"י ז"ל על זה וגם הסופרים הרבים עו ותרגם כי בצלם
אלהים עשוי (עביד) האדם וזה תקון המעתיק ולא תיקון הכתוב. ובאמת השבעים
כאמר כי באמת היה בתוך תקדם (כפי תרגום השבעים) כי בצלם אלהים עשיתי
את האדם בלי ספק, אך למען לא יוכשל הקורא למעוד בצלם אל אלהים אחר
הקודמים וכתבו עשה, והנה יש ביד המתרגם להפריד המלות באופן עשה העיקרות
והתרגום הקדום. וגם המתרגם השומרוני הלך כמנהג בדרכיהם, כי פ' ב"ה תרגם
הפסוק כצורתו: כעבד אדם בצורתו ובתבניתו, והוא בצלם המלאכים (באמר
בצלמנו וכדמותנו כצלם אחד), אך בפסוק כ"ז תרגם: וברא ובן (הוספה המתרגם
להשבעים הכנין) אלם יש האדם בצורת בצורת אלה כהן יתה. והדבר תמוה מאד
תרגם הלא מלתו „בצורתו" והנה אחר הטיכני (ר"ל בצורתו או בצורתם) והנה
המון המשכר הסותר! ואין ספק אצלי כי יש פה ט"ס (או התקן אחד המתקן
האחרונים ומבטו) וצ"ל: יש האדם בצורת בצורת אלה בון יתה (והפל"ף ישפ"נו
קרובים מאד במתכונתם בכתב השומרוני של העברי הקדום כנודע) ובאמת כמו
בתרגום השומרוני כתוב: ובערא יכוין אלהים את האדם בצלם (המיוחד לו) בצלם
(המיוחד לו) כונן אותו האלהים. וגם ר' עקיבא אמר מפורש זה, הוא ובלשון רבותינו
(אבות ג' י"ד): חביב אדם שנברא בצלם חבה יתירה נודעת לו שנברא בצלם שנ'
כי בצלם אלהים עשה את האדם, וכל רואה בעין פקוחה יראה כי מאמר העיקר
מן המאמר כי היתרון לאדם הוא שנברא בצלם אלהים והוא לא אמר כי אם
שנברא בצלם, והוא בעצמו מביא ראיה מן הפסוק כי בצלם אלהים עשה את
האדם? אין זה כי אם נכונה והדיוק מלה שהנה הגדול אשר נאמר גם הוא מאלו
מיהם בצמוות לצורה (ראה למעלה פירושו שהמלים עם ח' פוסקלום על האדם
הוא כאשר נמצא לרעה יפה וראה בכלל ירושלמי ג' כ"ג ובספרי דף 328 וכן מיכתר על

לא ירשני האדם ומי ובספרי דף 341) והוא גם הוא הפריד בצלם מאת אלהים והשמיטם רק בצלם. ואולי גם זה הביאו להביא המקרא המאומר כי בצלם אלהים עשה את האדם ולא הביא המקרא הקודם בפרשה האחרונה ויברא אלהים את האדם וגו' (וכבר נתחבטו גם בזה המפרשים), ואומר אני כי במקראים הקודמים יוכל המערער לאמר מי נתן לך כח להפריד בין הדבקים, והלא הדברים סמוכים להדביק בצלם עם אלהים, לא כן בפסוק הזה האחרון אשר העושה אם נדביק בצלם אל אלהים (כאשר העירונו למעלה), א"כ הדבר מוכרח להפריד המלות ולפרש כי אלהים עשה את האדם בצלם. אך האחרונים נטו מן הדרך הזאת ושבו אל הפשט, כה עשו בעלי הטעמים אשר הדביקו תמיד מלת בצלם עם אלהים בטעם משרת, וכה עשה התרגום הירושלמי אשר התקין בתרגום הפסוק בצלם אלהים ברא אותו (א' כ"ז) בתרגומו: בדמות מן קדם ה' ברא יתיה פי' בצלם אשר הבינו אלהים והסיר הגשמות בלי הפריד המלות, כה עשה גם המ' הבבלי הוא אונקלוס וגם הוא לא שם על מליצת "בצלמנו כדמותנו" גם לא על מליצת "בצלמו", אך בתרגמו את מליצת "בצלם אלהים" הניח המלות העבריות כצורתן ולא תרגמן כלל, כי התרגום יתן מכשול יותר. ואם תאמר מי הגיד לך כי "בצלם אלהים" הוא עברי ולא ארמי וגם בארמי ימצא הנסמך ככה, ואולי נשתבשו הנקודות וצ"ל צַלֵם ולא צֶלֶם כנדפס? התשובה כי התרגום לא ישתמש במלת אלהים לרמוז בו אל האל ותמיד שם י"י על שפתיו, ומה זה כי שנה פה, רק למען הניח הדברים ולאמור מנגוע בם, וכבר ידענו כי כן מדרך המתרגמים במקום כי היה קשה להן הדבר לשומו בפי ההמון בלשון המובן לכל לא תרגמו המליצה והניחוה עברית גם בתרגומם (ראה למשל בספרי דף 289 ודף 315). ובמקום אשר הוא ט' ו' בפ' כי בצלם אלהים עשה את האדם באר אונקלוס כפי הנראה בדרך אחרת, כי שם נמצא בתרגומו "בצלם אלהין", הפך את הלשון אל ל' התרגום אם גם אז עזב המלות העבריות כתמונתן גם בתוך תרגומו, והנה כאשר אמרנו נגד האל לא ישתמש ב"א בשם י"י, א"כ אלהין הן המלאכים והיתה זאת כונתו בתרגומו, כאשר עשה גם בפי' המתרגם השומרוני וכמוהו אבו-סעיד השומרוני המתרגם התורה לל' ערבי בכל המקומות אשר הזכרנו.

ה) השופט כל הארץ וגו'.

המקראות האלה (בראשית י"ח כ"ג כ"ד וכ"ה) אומרים דְרָשָׁנוּ, ואני הראיתי (דף 334 וכו') כי אברהם אבינו בתפלה לא התפלל כי אם בעד הצדיקים אשר אולי ימצאון בסדום, באמרו הנה השם הודיעני כי יהפוך את כל העיר, הכי ימית גם הצדיקים אשר בתוכם, וע"כ אמר: האף תספה צדיק עם רשע ואולי יש חמשים

צדיקים בתוך העיר האף תספה חמשים הצדיקים אשר בקרבה חלילה לך . . להמית צדיק עם רשע והיה כצדיק כרשע. השפט כל הארץ לא יעשה משפט, ולא התפלל לכפר בעד כל העיר בעבור הצדיקים אשר בתוכה ולא פנה אל מדת חסדו וטובו כ"א אל מדת צדק ומשפט לתת לאיש כדרכיו לענוש את הרשע ולחוס על הצדיק. אך השם ברוב חסדו השיבו, לא כן אברהם, לא בלבד כי שופט צדק אני ולא אכלה הצדיקים בהיותם בתוך קריה מלאת עול, כי אם על כל העיר אחוס בעבור הצדיקים החמשים אשר בקרבה. אז הרהיב אברהם בנפשו עז להתפלל בעד כל העיר אם גם מספר הצדיקים אשר בקרבה לא ישיג את החמשים, והשם הסכים עם דברו. אך הסופרים אמרו בנפשם וכי יעלה על הדעת לאמר כי השם יכלה הענבים עם הבאושים יאבד הצדיקים עם הרשעים, ואיך יחשוב אברהם כי השם לא יחוס על הצדיקים עד כי אלצהו לבבו להתפלל בעדם, ע"כ אמרו לא יאות לקרוא ככה באזני העם, ויוסיפו בקרב המקרא השני המלות. „ולא תשא למקום למען", א"כ גם בראשית דבריו התפלל אברהם בעד כל העיר כי אחד השם יכפר בעדה בזכות צדיקיה. וכל קורא תמים יראה כי ענין הפסוקים מתנגד לזה, כאשם ושופט יבקש משפט בעד הצדיקים ותוכם יבקש חסד לרשעים, והסופרים, אשר לא רצו לשנות מכל וכל, חשבו יהי מה, מוטב אם יהיו המקראות דחוקות ולא יוציאו את לבב ההמון. והמתרגמים הארמי והסורי הוסיפו גם הם מעצמם ותרגמו מלת האף „הברוגזא" כדבר המדבר בנ"ל, הכי ברוגז תכלה גם הצדיק, לא כן הלא תשא גם לכל המקום בעבור הצדיקים. וגם מפרשים קדמונים שחרו להסיר תואנות ובקשו להטעים מלות השופט כל הארץ וגו' וכן הודיענו ר' יהודה בן קריש במחברתו (דף 36) באמרו כי יש מפרשים אשר ישימו ה"א השאלה במלת השופט כאלו אינו ותרגמו מלת משפט כמו עול באמרם כי כן הוכחו גם במלת זה יהיה משפט המלך אשר ימלך עליכם (ש"א ח' י"א) כלו' זה תכונו לכנוס בחזקה ולמשות נקיים ילעג, והנה פי' המקרא: השופט כל הארץ לא יעשה עול. והמפרשים הנזכרים נכנסו בדוחק הזה למען הסיר מלבב השומעים כי אברהם לא היה בטוח במדת צדקו של הקב"ה עד כי הוצרך לשאול וכי אתה שופט כל הארץ לא תעשה משפט? תהי משכורת הסופרים והמפרשים שלמה מאת השם כי כונתם רצויה ומחשבתם להועיל, אך חכמת האמת אומרת הניח למבארים להוציא כל ספק ולטועים כל משל וכל אשר נכתב להעביר את האזן, אך אני אין מגמתי רק האמת ולדעת איך נכתבו הדברים.

ו) ראה את פני ה'.

כבר למדנו הח"ר שד"ל בכמה מקומות כי עיקר מלות הכתוב ראה את

פני ה' בקל, וע"כ הנקוד הנכון בכ"מ יֵרָאֶה ויֵרָאוּ ולֵרָאוֹת את פני ה', אך הסופרים לא רצו להשמיע זה באזני ההמון כי יאמרו הכי תמונת ה' נראה? וע"כ נקדו בב' הפעל יֵרָאֶה ויֵרָאוּ ולֵרָאוֹת. ואני באתי אחריו בספרי (דף 338 וכו') ומלאתי את דבריו, ידרשנו הקורא משם וימצא נכוחות, והנני מוסיף היום להראות כי היתה הקריאה הזאת מחלוקת וגם חכמי התלמוד נדדו הנה והנה עד כי עמדו גם הם על הניקוד כפי אשר הוא בידינו.

הנה הסופרים הראשונים כבר שנו את הנקוד ואת הענין ובאותם הטעים המתרגמים היונים וכן גם התרגום הישן הנמצא במיוחס ליב"ע מתרגם תמיד בב' נפעל, ובנראה גם ההלכה הקדומה לא כללה הסומא עם הפטורים מן הראיה, ולמה לא יקיים את המצוה לעלות לרגל לשמוח שם ולשמוע בקול השרים והמתפללים, הכי בעיניו יראה, הלא באזניו ישמע ולבבו יבין. אך האחרונים שמרו לשוב אל הנקוד הנכון בקל. וזה שנרמז בתוספתא דחגיגה (ונזכרת היא בדומה בגמרא בירושלמי שבת י"ט ג', חגיגה א' א', יבמות ח' א'): יוחנן בן דהבאי אמר משום ר' יהודה אף הסומא (פטור מראייה) שנ' יראה פרט לסומא, והוא לפי נקוד יִרְאֶה, וממנו מוכיח שהסומא אשר אינו יכול לראות, ויוחנן בן דהבאי מוסיף הסומא על הפטורים האחרים הנזכרים במשנה לפי ההלכה הקדומה ולא נזכר סומא במשנה (כאשר נבאר עוד), וע"כ תמצא גם התרגום הירושלמי השני שמתקן כפי השקפה המאוחרת (והוא גם טעמה הנכון) מתרגם מלות ולא יראו פני ריקם (שמות ל"ד כ') לא כפי התרגום הישן הנמצא המיוחס ליב"ע: ולא יתחמון קדמי ריקנין (ואונקלוס הולך בדרכיו) כ"א: עמי בית ישראל לית אמון רשאין למיחמי ה' אלהכון ריקנין מן כל מצוה (ולא נמצא בספר מקומות הש"ס השני הזה), וכן בתהלים מ"ב ג' תרגם הארמי והסורי הנקוד וְאֵרָאֶה פני האלהים. גם ריב"ל בירושלמי חגיגה א' א' הלך בדרכיהם באמרו: מנין שכל המקיים מצות ראיה (פי' עולה לרגל) כאלו מקבל פני השכינה מן הדא תלת זמנים בשנה יראה כל זכורך את פני האדון ה' וגו', והנה פי' כל העולה בג' רגלים ירושלימה הוא כאלו יראה את השכינה. אך לא כל החכמים הסכימו עם הדברים האלה, ונשאר רבי מאסף המשנה לא אבה בם, וזהו שנרמז עוד בתוספתא: העיד רבי על דברי יוחנן בן דהבאי שהכריעו חכמים לסייע דברי ר' יהודה. והנה לא הודיעונו מה היתה תשובת רבי על דברי יב"ד ומה היתה הכרעת החכמים, וכפי שמחנו החזיק רבי בנקוד כפי אשר שמרו הסופרים וקרא בב' נפעל יֵרָאֶה וע"כ אין להוציא מהם הסומא, וע"כ לא כלל גם הוא במשנתו הסומא בתוך הפטורים. ואם תאמר אלא נמצא במשנתנו הסומא נמנה גם הוא במספר הפטורים? התשובה, דע כי

מלת הסומא השתלשלה במשנתנו בין מלת „החיגר" ובין מלת „והחולה" היא הוספה מאוחרת ואינה דברי רבי, וכבר בהשקפה ראשונה נראה כי גם הסומא בתוך אנשים אשר לא יוכלו ללכת יהיה זה בעבור רפיון רגליהם או בעבור חולשת גופם בכללו: החיגר והחולה והזקן וכל שאינו יכול לעלות ברגליו, אבל הסומא אינו כן לא ימנעהו דבר מלכת אם גם הם והוא יוכרח לקחת עזר לנפשו למען יגיע אל מטרת מסעו. ותדע הוא כי לפני בעלי תלמוד הירושלמי לא היה הסומא בכלל הפטורים המנויים במשנה (אם גם נמצא במשנה שם בדפוס ישן גם הוא), כי רק הגמרא הירושלמית נתנה טעם והביאה ראיה מן המקרא לכל הפטורים, ורק מן הסומא לא דברה כלל ואמרה: חיגר דכתיב רגלים חולה דכתיב ושמחת זקן דכתיב רגלים ע"כ, הכי יעלה על הדעת כי הסומא הנמצא בין חיגר לחולה השלמים עינים, הכי סמכה על דברי יב"ד אשר הביאה מלפנים? לא כן כי לא נמצא במשנתם הסומא ולא היה מן הצורך להביא מקרא מסייע. אך החכמים בני דורו של ר' או הבאים אחריו ברצותם להשוות את הדעות המחזיקו במאמר יב"ד משם ר' יהודה לפטור הסומא, אולם כפי הנראה לא זז משינוי הניקוד וקראו יֵרָאֶה, ובכל זה הוציאו הסומא מכח דרשת אל תקרי או יש אם למסורת ולמקרא, והנה החכמים האלה הוסיפו כבר במשנה הסומא (והוא שלא כדעת רבי) וכן היתה אח"כ המשנה מגורה בפי האמוראים הבבליים, כנראה בבבלי חגיגה ד' סוף ע"א וכן היתה לפני רש"י והרמב"ם. והנה האמוראים הבבליים האלה בראותם שהלכה לפטור את הסומא מקומה כבר במשנה, ותמהו כי מדוע התאמץ יצאו הדברים, היה לפלא בעיניהם מה זה אשר הוסיף יוחנן בן דהבאי בתוספתא באמרו אף הסומא, הלא אין אלה אלא דברי המשנה בעצמה? ע"כ פירשו דבריו באופן אחר ואמרו, לא על הסומא מכל וכל ידבר, כי זאת הלכה ערוכה ומוסכמת, כי אם הוא מרחיב המאמר ומוציא גם הסומא באחת מעיניו והוא בודאי יכול לעלות בלי מונע, ובכל זה מדרשת יֵרָאֶה מוציאו, וכה הביאו דבריו בד' מקומות (חגיגה ב' א' וד' ב', סנהדרין ד' ב', ערכין ב' ב'): יוחנן בן דהבאי אומר משום ר' יהודה סומא באחת מעיניו פטור מן הראייה שנ' יראה יראה כדרך שבא לראות כך בא ליראות מה בא לראות בשתי עיניו אף ליראות בשתי עיניו ע"כ. ורק על אשר לא ידעו כי לא עשה רבי כ"א מפי יוחנן בן דהבאי וע"פ הכרעת החכמים אחרי רבי נשנתה ההלכה לפטור הסומא במשנתנו, לכן הפכו הענין להוציא דברי יב"ד מפשוטם ולהפכם ולהחליף דבריו ולשים בפיו דבר מבולבל כזה, וכל בן דעת יודע כי הטעם כדרך שבא לראות וכו' זהו בא לראות בשתי עיניו וכו' אין בו טעם ולא ריח. ונבא ונראה איך הבבליים זזו בראשונה מן הדרך הסלולה היא הביאה עוד אל מקום לא יוכר, כי עתה הדברים המתמיהים בתוספתא: השיג הכי על דברי יוחנן בן דהבאי, לא נמצאו בעיניהם כי לא היו במחלוקת בין יב"ד

ובין רבי, וכפי הנראה רבי כתב כמנהגו סתם הקושיא והניח הפירוש את גם השואל בשאלת חביריו נקרא שואל, למשא ומתן של הלכה, ומה א"כ ענין המאמר: הכריעו חכמים לקיים דברי ר' יהודה, הלא אין חולק ואין משיב, ואין מכריע? ע"כ הוציאו האמוראים הבבליים את כל הדברים האלה עוד יותר מעומעם ושינו וגרעו והוסיפו הכונה. בא נא אתי הקורא וראה הדברים הבאים עוד בתוס' תיכף אחרי הכרעת חכמים וז"ל: והנה לא עלתה כי אמרה לאישה עד יגמל וגו'. והנה המאמר הזה אינו נקשר כלל עם הקודם לו, בראשונה מוסיף השואל ומרחיב הדבור עליו, ואחריו מדבר על הקטן הנזכר כבר במשנה ומביא לסיוע מעשה חנה כי העלתה הנער רק אחרי הגמלו. והגמרא הבבלית (חגיגה ו' א') קשרה את הדברים הקודמים עם הפסוק הזה והשנה הכל אל קטן, וכתבו: השיב רבי תחת דברי בית הלל לדברי בית שמאי (במקום: על דברי יוחנן בן דהבאי הכריעו חכמים לקיים דברי ר' יהודה) והנה לא עלתה כי אמרה לאישה עד יגמל הנער והביאותיו. הלא איך גרעו והוסיפו ודרשו ושינו הכונה, וכל זה על כי לא ידעו מעיקרי הניקוד ותוספת החכמים בתוך דברי המשנה.

ז) כי לא יראני האדם וחי.

כבר העירותי למעלה (סימן ד') כי ר' עקיבא גם הוא עשה תחבולות ויעץ מועצות לפרש הפסוקים הכתובים ע"ד משל והמורים כפי אורחם על ענין גשמות האל, על אופן אחר המסיר הגשמות אם גם הפי' ההוא רחוק מדרך הפשט הנכון, וכן עשה גם בפסוק: כי לא יראני האדם וחי (שמות ל"ג כ') אשר פירושו הפשוט כי לא יוכל האדם לראות השם ואם יראהו ימות, והיה קשה בעיניו המאמר הזה א"כ יש יכולת ביד האדם לראות הבורא אך בן מות הוא בראותו אותו, א"כ הקב"ה בעל תמונה הוא חלילה! גם לא השקיט מנוחתו בפי' ר' דוסא אשר פי' לא יראני האדם בעודנו חי ודבריו: בחייהם אינם רואים אבל רואים הם במיתתם, כי אם הוא נטה לדרך אחרת ופי' וחי ולא כל חי, לא האדם ולא שום בריה חיות הקדש כי השם לא ישיגו בראות מאחר שאינו בעל תמונה וז"ל בספרא (תחלתו פרק ב'): ר"ע אומר *) אף חיות הקדש הנושאות את הכסא הכבוד אינן רואות את הכבוד א"ר שמעון איני כמשיב על דברי רבי אלא כמוסיף על דבריו אף מלאכים שחיים חיי עולם אינם רואים את הכבוד ע"כ. והנה לא מצאנו כן במתרגמים הקדמונים, אך דבר זה מצאתי במתרגם הערבי לשומרונים הוא אבו-סעיד גם הוא תרגם: ולא חי, גם ר' אהרן הקראי בעל המבחר פי': ולא מלאך.

---

*) בדפוס דעסויא הספרא המלוה: ר"ע אומר בטעות, ובדפוסים הראשונים ישנן והענין מוכיח עליהן כי הפי' אף חיות הקדש הוא פי' אחר נבדל מן הפי' הקודם בחייהם אינם רואים, וגם לפי בעל ק"א היה הנוסח הנכון.

ח) עֵגֶל.

הראיתי בספרי (דף 343) כי זכרון העגל הוא כאשר אמרו בעלי המדרש כזכרון הסיגור לישראל, וע"כ טעם המתרגמים טעם בעלי הנקוד שטו משטות להסירו מתוך המקרא. כן היה הדבר קשה בעיניהם לאמר כי כף רגלי חיות הקדש כף רגל עגל (יחזקאל א' ז') והשבעים שינו את כל הענין ותרגמו כי כנף רגלי החיות כנף רגל מעופף בעגל ופי' מתוך הארמי במהרה, והתרגום הארמי ועקילס הוא המתרגם מלה במלה העתיקו כף רגל עֵגֶל. ובהפך תרגמו השבעים מ"א י' י"ט: וראש עֲגֹל לכסה (שלמה) מאחריו והוא הנכון, ועם כל זה הארמי והסורי והרומי תרגמו כפי נקוד שלנו עָגֹל, ובעלי המסורה עוד עשו משמרת למשמרת וכתבו עגול מלא וי"ו למען לא יוכל איש לעשותו עגל בן בקר. ועתה, קורא נבון, לך נא אתי אל מקום אחר ותראה הדבר ההוא בעצמו. כבר ידעת כי כריתת הברית היתה לבתור עגל בן בקר ולעבור בין בתריו והיתה זאת לאות ולשבועה אשר לא תופר, וזה ענין המעמד הנורא בין הבתרים אשר לאברהם (בראשית ט"ו ט' וכו'). גם בירמי' (ל"ד ח' וכו') נמצא כי כרת המלך צדקיהו ברית לקרוא לעברים דרור. והברית נכרתה לפני ה' ובביתו (פ' ט"ו), ויהי כמעט אחרי שלחם את עבדיהם חפשים וישובו ויכבשום עוד לעבדים ולא הקימו את דברי הברית אשר כרתו לפני ה' העגל אשר כרתו לשנים ויעברו בין בתריו (פ' י"ח), השרים והכהנים העוברים בין בתרי העגל (שם י"ט), ויוכיחם השם ביד הנביא ויעד עליהם לקרא אל החרב ואל הדבר ואל הרעב על הפירם את האלה ואת השבועה. והנה הדברים פשוטים ונכוחים, לא יוכל כל קורא תמים להבינם בדרך אחר, ובכל זאת יש מן המתרגמים גם בעלי התלמוד והמפרשים נבוכו אנה ואנה כאלו סגר עליהם המדבר. הנה מצאנו השבעים מתרגמים בפי"ח: העגל אשר עשו לעבדו (τὸν μόσχον ὃν ἐποίησαν ἐργάζεσθαι αὐτῷ) כאלו לא יוכל איש לדבר על העגל כ"א על מעשה ע"ז (אך סומכוס ועקילס תרגמו על נכון), ובפי"ט השמיטו המלות „העוברים בין בתרי העגל" מתוך תרגומם (והאחרונים הוסיפו תרגומן). ובספרי שופטים (י"ח י') פ' לא ימצא בך אמרו (ונשנה בילקוט שם סי' תתקי"ח): מעביר בנו ובתו באש זה שהוא מעביר בנו ובתו לע"ז וכורת עמה ברית *) כמ' העגל אשר כרתו לשנים ויעברו בין בתריו, ולא הרגיש המחבר על הזרות הזאת כי מביא הספרי פסוק אשר נזכרה בו כריתת ברית לפני ה' להקים את מצותיו ומסייע ממנו לפרש מלת העברה כריתת ברית עם ע"ז וזה באמת דבר מתמיה, אם לא כי ידעו כבר מתרגום השבעים כי כריתת עֵגל היתה בעיני הראשונים מעשה ע"ז. גם רש"י בפי' הנביאים העמיק הענין לגד זה

*) על דבר הדרשה הזאת ראה ספרי דף 302 וכו'.

וכתב בפי' לפ' י"ה וז"ל: העגל אשר כרתו לשנים, כשחזרו וכבשום כרתו כולם ברית למרוד במקום וכרתו עגל לשנים ועברו בין בתריו למרוד בו והיא היתה ברית חזקה וגמורה לאמר ככה יבתר ויחלק העובר עליה ע"כ, הנה הוסיף ברית שכזה לא שמענו עליה דבר, ברית למרוד במקום ולהפר מצותיו, וכל זה בעבור זכרון העגל. ומפרשים אחרים, הזכירם מנחם בן סרוק, פנו לדרך אחרת ויאמרו להסיר העגל מתוך המקרא ויעשוהו לעגול, וזה דברי מנחם במחברתו שרש ע ג ל: אמרו אנשי פתרון העגל אשר כרתו לשנים איננו עגל כמשמעו עגל בן בקר, כענינו עגל מגזרת עגל סביב (מ"א ז' כ"ג) עגלות (שם ז' ל"א), ונראה התרגום טעות בידיהם וכו' ע"כ, והוא השיב עליהם וישם את הפשט על כנו, מ"מ ראינו כי נלאו מפרשים קדמונים להסיר גם פה העגל אם גם לא נדע היטב את התרגום, כי מה ענין עגול לפה?

ט) ההלכה הקדומה והתרגום הירושלמי.

מציאה נכבדה מאד היא בעיני כי היתה שטת ההלכה הישנה נבדלה מן ההלכה אשר נמצאת כיום בידינו במשנה ובגמרא, וכי רק שארית הפליטה מן ההלכה הישנה הלזו נשקעת פה ושם בתוך המכילתא והספרי, גם מצאה קן לה בתוך התרגום הירושלמי אשר דבריו נבלעים בתוך התרגום המיוחס ליב"ע, והרבתי לדבר על הדבר הנכבד בהרבה מקומות בתוך ספרי, ועוד יש להעמיק המחקרים ולהוסיף ככה וככה, וכיום אערוך לפניך הקורא רק שנים שלשה גרגרים. — כבר עוררתי (דף 436 וכו') כי יש דעות נבדלות בין ההלכה הקדומה ובין המאוחרת על דבר ממית (או מכה) עובר במעי אמו אם הוא כבר בן של קיימא, כי שמות כ"א כ"ב וכ"ג נמצא באשה שיצאו ילדיה ע"י אנשים נוגפים אותה, אם לא יהיה אסון ענוש יענש המכה כאשר ישית עליו בעל האשה ואם אסון יהיה ונתת נפש תחת נפש ופי' השבעים, אם יהיה ואם לא יהיה אסון בילדים כלו' אם הבן של קיימא ויצא בדחיפת הנוגף ומת או הוכה אז כאשר עשה המכה כן יעשה בו נפש תחת נפש עין תחת עין וגו', ואם לא יהיה אסון בילדים כלו' אם הבן איננו בן של קיימא אז לא יחשב המכה כשופך דמים ורק ענוש יושת עליו מאת בעל האשה, וכן שנינו במכילתא במקומו (פ' דינין פ"ח ונשנו הדברים בילקוט) וז"ל: ומה ת"ל וכי ינצו (וגו') לפי שהוא אומר וכי יכה נפש אדם (ויקרא כ"ד י"ז) שומע אני אף בן שמונה ת"ל וכי ינצו אנשים (וגו') מגיד שאינו חייב עד שיהרג (ילקוט: שיהיה) בן של קיימא. משמע ממנו כי פירשו ואם אסון יהיה ונתת נפש תחת נפש, אסון בולדות ורק בבני מעיה והם בנים של קיימא כי רק אז יהיה אסון, וכן פירשו הקראים כאשר הראה בעל המבחר שם. אך ההלכה המאוחרת

שאלה בזה ושיטתם שכל על האדם, כי גם הריגת בן של קיימא כל זמן שלא היה בחיים חיתו אינה הריגה ואינה אסון. והוריתי כמו כן שם כי זה דבר שמחלוקת בין ר' ישמעאל (המחזיק בהלכה קדומה) לחכמים אם בן נח חייב אף על העוברין אם לא, אמרו בג' דסנהדרין נ"ז ב': משום ר' ישמעאל אמרו (בן נח חייב) אף על העוברין ע"כ ולא חילקו בין של קיימא לאינו של קיימא ובכולם חייב בן נח לפי דעת ר' ישמעאל, והוא הטעם כי לפי שטת ההלכה הקדומה ור' ישמעאל עמה, עובר במעי אמו נפש חיה הוא בפני עצמו וע"כ חייב בן ישראל המגף אשה הרה ויצא ולד בן של קימא, ובאינו של קימא שפטרתו התורה על כך שחשב כי נפש חיה ההיא אשר הרג חייה עוד לא היו חיים שלמים, אבל בבן נח אין אנו חוששים כלפי חסד שלא מכריעים הכף של הדין על הולד השמור, ע"כ בן נח ההורג עובר במעי אמו גם אם לא כלו לו חדשיו, בן מות הוא, וחכמים אשר פטרו בן נח על העוברין אמרו בשטת ההלכה המאוחרת שאומרת עובר במעי אמו בין של קימא בין אינו של קימא אינו נפש חיה וכלא נחשב, א"כ לא בלבד ישראל ההורגו פטור כ"א גם בן נח ואינו צד חסד לפטור העושה ולא כלום. וע"כ לא צדק פסק הרמב"ם המחזיק בדעת הגמרא והיא ההלכה המאוחרת ופוטר ישראל ההורג בן של קיימא טרם נאחז לאויר העולם, ובדבר בן נח פ' מלכים ה' י"ד אחז בדעת ר' ישמעאל והכניסה להלכה, אין זאת כי אם על בלי ידע דבר מן ההבדל בין ההלכה הקדומה למאוחרת. ואם נעמיק החקירה יותר נדע ונבין כי עוד מחלקת אחרת ישנה ורחבה תלויה בהבדל הזה, כי מה שדברנו עד כה באדם הלא המשפט הזה הוא בעצמו גם בבהמה וחיה, ובכן המחלקת אם עובר ירך אמו ושחיטת אמו מטהרתו אם הוא נפש בפ"ע ושחיטתו הוא המטהרתו. ההלכה הקדומה בחרה דרכה לאמר נפש בפ"ע הוא וצריך שחיטה וחייב באותו ואת בנו וגיד הנשה נוהג בו וחלבו אסור, וזהי עוד דעת ר' מאיר במשנת חולין ד' ה': השוחט את הבהמה ומצא בה . . . בן תשעה חי טעון שחיטה וחייב באותו ואת בנו, ובבריתא שם ע"ד ב': גיד הנשה נוהג בשליל וחלבו אסור, לא כן ההלכה המאוחרת האומרת עובר ירך אמו ושחיטת אמו מטהרתו ואינו חייב באו"ב ואין גה"נ נוהג בו וחלבו מותר, והיא דעת החכמים במשנה: שחיטת אמו מטהרתו ר' שמעון שזורי אומר אפי' בן חמש שנים וחורש בשדה שחיטת אמו (לפני ה' שנים) מטהרתו, ודעת ר' יהודה בבריתא: ר' יהודה אומר (גה"נ) אינו נוהג בשליל וחלבו מותר. ובשטת ההלכה הקדומה אחזו כדרכם הכותים והקראים, וכן שנינו במס' כותים סוף פ"א: אלו דברים שאין מוכרים להם אין מוכרים להם . . . לא טרפות ולא שליל אע"פ שישראל אוכלין אותם. ושליל אין מוכרין להם מפני שמכר טמאות, וכמו שאין מוכרין להם כך אין לוקחין מהם וכו' כי עם קדוש אתה לה' אלהיך הבהמה קדוש לא מטמא, עם אחר קדוש למעלה;

ממך ע"כ, ונודע איך המרו הקראים את רוח הרבנים על דבר השליל באמרם כי יאכלו אבר מן החי וימלאו נבלות פיהם. והם לא לבדם ישכנו כי אם על ההלכה הקדומה שבכו יהדותיהם.

כאן בא אל מקום אחר ונמצא התרגום המיוחס ליב"ע מתרגם מי האיש הלזה (בראשית כ"ד ס"ה): מן גברא הדור ויאי והוא כדברי ר' חייא בב"ר פ"ס: ראתה אותו הדור ותוהא מפניו איך מה דאת אמר הנה בעל החלומות הלזה בא (שם ל"ז י"ט), הנה נראה כי פירשו בשני המקומות מלת הלזה במלת הדור, אך בבראשית ל"ז י"ט לא נמצא כן בת' המיוחס ליב"ע כ"א כדברי אונקלוס הא מארי חלמיא דיכי אתי וכו' כי הוא תקון שתקנו האחרונים, גם בב"ר פפ"ד לא נמצא דבר מורה על ההוראה המובאה בפ"ס, לא כן המתרגמים הכותים השומרוני והערבי, שניהם תרגמו בשני המקומות כפי ענין המיוחס ליב"ע ובב"ר למקום הראשון, השומרוני העתיק במלת זהיא או זעייא (כדרכם להשתמש באותיות הגרון בערבוביא), וכוונתו אינה כמו מלת זה בעברי (כאשר חשב המדקדק אוהלימאן בספר דקדוקו), כ"א פירושו הדור ויאי כדבר ת"י וב"ר, כן ענין ערך זהא בל' סורי וכן שימושו בל' ארמי ע' ערוך ע' זה א' זיהא דשמשא (כנ"ל כפי עדות ת"י וכן גרסת הערוך לא זיהרא ולא זוהמא) פי' הזיו הנאמר עוד מן השמש אחרי בואו, וע' זה ב' זיהיה (בג' הערוך ולא זיויה) הוא דעבר פי' זיוו, ושם ג' זהוהי (לא זהותי) הלב פי' המתהדרים והמתגדלים, וע' זהיין בוי"ר פ"כ ר' לוי קרא יתהון זהייני (לא אללייא) פי' שמשים בכל עם כלו' המתהדרים על לא דבר. וגם הערבי תרגם מי האיש הלזה: אלבהי כלו' הנאור וההדור, ובעל החלומות הלזה: אלמתבהר כלו' השמח בעצמו והגאה. והנה גם פה פי' קדום נמצא עוד רושמו בתרגומים ובמדרשים ואחזו בו הכותים.

ועד השלשה אני בא והנה ראינו המיוחס ליב"ע מתרגם ושלח את השעיר במדבר (ויקרא ט"ז כ"ב) כדברים האלה: וישדור גברא ית צפירא למדברא דצוק ויסוק צפירא על טווריא דבית הדורי וידחיניה רוח זיקא מן קדם ה' וימות. א"כ האיש העתי אינו מלוה את השעיר עד ההר ואינו דוחפו מן ההר כ"א עומד מרחוק והשעיר הולך מעצמו על ההרים ורוח מאת ה' הדחנו מן ההר וימות והנה הכל דרך נס, והוא נגד ההלכה הערוכה במשנתנו יומא ו' ו': מה היה עושה (מי שהיה מוליכו כלו' את השעיר המשתלח, משנה ב', והוא האיש העתי), חולק לשון של זהורית חציו קשר בסלע וחציו קשר בין שתי קרניו (של השעיר), ודחפו לאחוריו והוא מתגלגל ויורד, ולא היה מגיע לחצי ההר עד שנעשה אברים אברים . . . ומאימתי מטמא בגדים (האיש העתי) . . . ר"מ אומר משעת דחייתו לצוק ע"כ. הנך רואה כי האיש העתי מלוהו עד ההר ודוחפו משם. ועתה ראה נא קורא נבון המשנה הקדומה והמגלה אומרת: מיקירי ירושלים היו

מלוין אותו עד סוכה הראשונה . . . ומלוין אותו מסוכה לסוכה חוץ מאחרונה שבהן שאינו מגיע עמו לצוק אלא עומד מרחוק ורואה את מעשיו ע"כ, וכי תדקדק היטב בלשון המשנה תשתומם איך השתמשה בל' יחיד בדברה על רבים כפי הפי' המורגל, לא היו מלוין עד סוכה האחרונה ולא הגיעו עם האיש העתי לצוק אלא עומדים מרחוק ורואים את מעשה האיש, ומה זה כי המשנה שינתה לשונה? ובבירור נשקעה פה הלכה קדומה בתוך משנתנו כלשונה ולא על המלוין תדבר כי אם על האיש העתי בעצמו, ותעיד על זה גרסת המשנה בירושלמי השומרת שאינו מגיע עצמו (במקום עמו) לצוק וכו', והנה הפי' הנכון, לא היו מלוין אותו יותר, כי האיש העתי עצמו לא הלך לצוק פי' ההר כ"א עומד מרחוק ורואה את מעשה השעיר, ואם ראה כי השעיר נפל מן ההר נבוא עליו רוח ממהרת עלת ה' אז נחה דעתו, ואולי הניף גם בסודרין להודיע כי מה נושא עונות הקהל. ואולי זאת כונת ר' אליעזר (המחזיק לרוב בהלכה הקדומה) בהשיבו לשואליו דהאו ולא מת מהו? כך יהיו כל אויבי המקום (תוס' פ"ג, ירושלמי ו' ג' ובבלי ס"ו ב') פירושו המקום הרגו ודחפו ולא הולך לדחיית האיש העתי: יהיה בזה איך שיהיה, מצאנו גם פה הלכה קדומה נבדלת מן המסורת ורישומה ניכר במיוחס ליב"ע וגם במשנתנו. ועתה הלא כתבתי לך שלשים במועצות ודעת להודיעך קשט אמרי אמת איך נתגלגלו הדברים ובנו בנים ועמלו לשנים היסוד ואבן הפנה, גם כה וכה הפירו אבן וגבול וישנו את טעמם למען הסיר כל מכשול מדרך העם, ועלינו לשבח ולספר את עמלם כי מלאכה גדולה עשו בהדריכם את העם אל המטרה הנכבדת קדושת שם הגדול ויחודו, ובכל זה מוטל עלינו גם לחקור כפי השגת ידנו עד היסוד הראשון לידע ולהודיע איך היו הדברים בעצם ובראשונה מה הקנו הסופרים ומה המנקדים ובאלו המבארים, ורק בזה נשיג את קורות עמנו ורוח ה' אשר נחה עליו בכל עת וגם ממנו לא תסור עד עולם. אמן!

ברסלויא עש"ק כ"ב שנת תרי"ח לפ"ק.

אברהם גייגר.

2.

Schreiben des Herrn Prof. S. D. Luzzatto an Herrn Ignas Blumenfeld in Wien.

הנה אנכי נותן לפניך היום פירושי לספר קהלת אשר כתבתי זה שלשים ושש שנים, למען תחנכו באולפנך הנכבד. ואתה דע לך וידעו כל קוראי אולפנך, כי לא ככל מחשבותי אז מחשבותי עתה, ויש בפירושי זה כמה דברים שאינם עוד נכונים בעיני, ויש בו גם כן דברים שאני מסופק בהם; ודרך כלל מעלת ספר

קהלת גדלה בעיני אחרי בואי בימים, הרבה יותר ממה שהיתה בימי חרפי. ועם כל זה גמרתי בלבי להוציא פירושי זה לאור, להודיע ולהוודע כי מאז מימי נעורי אהבתי החקירה החפשית, בטרם אדע ספרי שפינוזה ואייכהארן וגיזיניוס וחבריהם, ועל כן כל מה שאני כותב נגד הרציונאליסטים איננו מפני דבקותי באמונות שהרגילוני בהן אבותי ורבותי, אבל הוא מפני שכך עלה בידי אחרי החקירה החפשית באמת (לא בחקירה המתדמה לחפשית, והיא שפחה נמכרת למחשבת אחרים, לפי המקומות ולפי הזמנים) כי משה והנביאים וזולתם היו באמת נביאי ה', ולא חזון לבם ידברו.

והנה כבר בא דברי באוצרך חלק א' (עמוד ע"ה) לענין אגרותי על המליצות, כי לא כל מה שכתבתי ושהאמנתי בימי עלומי הוא ישר בעיני עד היום, ומכל מקום אחשוב כי קריאת המכתבים ההם תהיה לתענוג ולתועלת לכל אוהבי לשוננו. א"כ מי שהתמיה על המכתבים ההם בוינער מיטטהיילונגען (7 יולי 1856) היה לו להזכיר כי בן כ"ד שנים כתבתים, ושלא הוצאתים לאור ללמד תעלומות חכמה, אלא ללמד בני יהודה קשת וצחות הלשון.

ואתה ידידי הלא תדע כי לא שלומי כל ישראל המה היורנאליסטים, ולא כל העדה נתנו בידם שטר הרשאה לאמר ככתבו יהיה כחכם, וכל היוצא מפיהם הרי הוא כאלו יצא מפינו; אבל היורנאליסטים הכותבים בלשונות העמים, מתכוונים תמיד למצוא חן בעיני העמים, ובעיני היהודים הבלתי מבינים לה"ק ואשר דרכיהם רחוקים מדרכי קדמונינו, ובהפך האנשים אשר יאספו אל ביתם אוצרך ויהגו בו הם אנשים אשר נפשם חשקה בלשון אבותינו ובדרכי קדמונינו, ובשבילם אני כותב, ובעבורם אני מוציא מתחת ידי מה שכתבתי בימי נעורי, אף אם לא יהיה ריין וויססענשאפטליך, ולא אבוש לערוך לפני אחי בני עמי הענינים אשר עברו עלי, והגיוני לבי עם קרובי ואוהבי, כי ידעתי כי להיותם דברים היוצאים מן הלב ישמחו בהם ישרי לבב וצדיקים יתענגו בם.

ואם באתי להגיד כל אשר בלבבי, אמר כי אין לך דבר שיהיה וויססענשאפטליך באמת כמו חקירת תהלוכות המחשבה בקרב איש ולב עמוק, ורוב החכמים השתיקו מהבאים אחריהם ספור מהלך נפשם במחשבותיה וחקירותיה, ובתאורעות אשר עברו עליה, ואשר משלו בה אם מעט ואם הרבה, עד שקנתה התכונה אשר קנתה. ונמשך מזה שהבאים אחריהם ישתוממו על חכמתם, כי יראו אותם כענקים, ולא ראו אותם עוללים ויונקים, ויתמהו על הארז הגדול, מפני שלא ראו אותו כשהיה חוטר ונצר היוצא וצומח מגזע שרשיו. וכבר התרעם קונדיליאק על הצניעות הזאת, המונעת בעדנו הבנת הויית החכמה וגידולה מדרגה אחר מדרגה, ודי בזה, והמשכילים יקשיבו, ובעלי קנאה ירינו, ואנשי לצון ילעיגו, ופיהם ירשיעו, אבל נפש צדיק לא יכשילו.

ואתה עתה ברוך ה', אתה שלום וכל אשר לך שלום, וה' יברך את עמו בשלום.

פאדובה כ"ד תשרי, כי לא בכח יגבר איש לפ"ק.

ידידך שד"ל.

דברי קהלת

מפורשים על פי פשוטם עם הקדמה דורשת וחוקרת תולדות המגלה הזאת למה וללבן בדרך חדשה את כל המבוכות המתרגשות ובאות על אודותיה.

הקדמה

כל ימי הייתי מצטער, ולבי הולך וסוער; ונפשי נדכאה מתאבלת, על דברת ספר קהלת, בראותי כל מפרשיו; יגעו לריק ויעמלו לשוא, לפרש דבריו כמשמעם, ואין פותר אותם, מחסרון המתישב על הדעת, המתקבל לאזן שומעת, ולא מצאתי בו בכלל ובפרט, כי אם פירוש ממושך ומורט, ימאן השכל לקבלו; לאמר פי בעל הספר לא כיון לו, רק המפרשים עותו דבריו בזרוע נטויה, ואין המפורסמות צריכות ראיה.

וכבר אמר לי ידידי שמנ"דל, ספר להשכיל לא חדל, כי כאשר ירבה להסתכל בדבריו, ובדברי מפרשיו, כן יוסיף להחזק בדעתו, שאי אפשר שיפורש מעולם על פי פשוטו, ויפלא הדבר בעיני שאלות אין להן ענין, איך יתכן שיהיה ספר שלא יהיה לו ענין, ומחברו מה נתכוון? האם כתבו לשלא יובן? זה באמת אי אפשר, ואיך אם כן לא יוכל להתפרש באמת ויושר?

עודני משתומם ומשתאה, ואשא עיני ואראה, והנה קנה דברי קהלת אין קושיים מפאת עצמם, רק המפרשים שנו את טעמם, ונדחקו לפרשם בתכונתם, כדי שלא יובן מהם דבר מינות, ולולא יראו פן תצא מהם תקלה, כי עשו פירושם כפשוטם על נקלה, כגון מי יודע רוח בני האדם העולה, פשוטו כמשמעו ופ"כל למעלה, ולשון העולה היא והיורדת היא, מורה באמנה כי שאלה היא; ואם לא כן אין לו ענין גם האמור לפניו ולאחריו; מן כי מקרה בני האדם עד כי מי יביאנו לראות במה שיהיה אחריו, ומי שיאמר כי קהלת מזכיר מה שההמון מדבר, שלא ידעה כי אין הדבר כן, רק הם באמת דברי המסכ"ל, כי תכף הוא אומר וראיתי כי אין טוב מאשר ישמח האדם במעשיו כי הוא חלקו כי מי יביאנו לראות במה שיהיה אחריו, הנה אמר וראיתי ואין אדם רואה בעיני אבריו, אך בעל הבקרת. ועמו כל המפרשים פירשו הכתוב בדרך דחוקה, פן יהיה הדבר למכשול ולפוקה, וכן יבין הנבון, כי כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך עשה כי אין מעשה וחשבון אין פירושו רק כפשוטו; והמפרשים לא פירשוהו כמשמעו, ובמעשה משיחות עוררו עמה, שלא להביא בני אדם לחטוא, והאומר שהם דברי ההמון מלבו בדה,

ואין לו שום ראיה לחזק דעתו ולסעדה, כי המשך הכתובים יתיצב נגדה, ועוד מי הוא אשר יצטרך בשמור טענות האחרים, ולא יצטרך עוד יותר להשיב להם אמרים? וקהלת לא השיב תשובות על זה, כאשר כל אדם יחזה. וכן בכל זמן ור"ם עמים אין להם ענין עם מה יתכון העושה, אלא בדרך מתנגד לעקרי תורת משה, והוא דעת האומרים, כי כל מעשי האדם נגזרים, ומלבד זה עוד מקומות רבים בספר קהלת, המקיימים זאת האולת, כגון אשר הצדיקים והחכמים ועבדיהם, ביד אלהים גם אהבה גם שנאה אין יודע האדם הכל לפניהם, ונמשך מזה כי הגמול הוא דבר מדומה, כמו שאמר מיד מקרה אחד לצדיק ולרשע לטוב ולטהור ולטמא, וכן דברים רבים באו בו הנוטים מדרכי החכמה לדרכי התהו, כגון טוב אשר יפה לאכול ולשתות ורבים כמוהו, והמפרשים שמו בסד רגליהם, בפירוש הכתובים האלה, להוציא אותם ממשמעותם הפשוטה, שלא לתת פתחון פה לנפש כי תחטא.

ויהי כי ראיתי כאלה, ואוסיף להפלא הפלא ופלא, איך אפוא המלך שלמה החכם מכל האדם, אשר אין ערוך אליו במשליו אשר מהלל החכמה יסודם, גם לִמֵד לכל בשר, חכמה ומוסר, והפליג לדבר נגד התענוגים, והוכיח במישור את המתענגים, אשר בהבלי הסכלות והזוללות שוגים, איך הפה הזה יוציא מום, והוא עצמו יאמר כי אין טוב רק לאכול ולשתות ולשמוח? ואם נשיו הטו את לבבו לשמוח ולאכול ולשתות, לא לבו הלך עד שיקום ויכתוב כאלה לפני ההדיוטות, וידענו כי כל ימיו, העמיס עֻלּוֹ על עמיו, ולא הרגילם להיות מעונגים ומפונקים, אך היו תמיד נאנחים ונאנקים, ושיר השירים אפילו יוכן כפשוטו גבהו דרכיו מדרכי קהלת, כי כל החכמים והחסידים יבחרו להם אשה ויאהבוה ואין בזה אולת, ובכל שיר השירים אין שום הערה על מחשבת חסרי מוח, כי אין טוב לאדם רק לאכול ולשתות ולשמוח, וכן האיש אשר כתב אולת אדם תסלף דרכו ועל ה' יזעף לבו, היתכן שיכתוב ספר שיהיה המכוון בכלו או ברובו, כי הכל בגזרת עירין, ושאין אנו בני חורין, ומי שכתב וצדיק במותו חוסה, איך יכתוב כל אשר תמצא ידך לעשות בכחך עשה, כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה, דבר הסותר השארות הנפש?

ולא זו בלבד כי ספר קהלת מתנגד לספר משלי בכללות ענינו, אך הוא רחוק ממנו עוד גם מצד לשונו, כי מה מתוק מדבש לשון שלמה במשליו, ומה מגונה לשון קהלת בספור הבליו, זה בל' קצרה, יאלף חכמה מפוארה, וזה באריכות לשון, יניח הקורא באפל ואישון, זה כמלך רם ונשא, יניף שבט תוכחת על איש ועל אשה, וזה כאדם הצריך למורה, עורך ספקותיו אל עין הקורא, אומר דבר ושונה ואומרו, ובתוך כדי דבור עומד וסותרו, סוף דבר כי בין משלי

וקהלת המרחק רב, כרחוק מזרח ממערב, וכרחוק צפון מתימן, והיות לב אחד לשניהם איך יאומן?

ולא בינו ובין ספר משלי לבדו ירבה ההפרש ויגדל, כי גם מכל שאר ספרי נביאינו לשונו נבדל, באשר באו בו הרבה מלות נכריות, אשר לא כמלות העבריות, כמו מלת כבר אשר אין לה ריע במקרא, ואי אפשר לומר מקרה קרה, כי איננה מן המלות אשר לא יקרה מקרה בכ"ג ספרים, אלא שלקחו במקומה לשונות אחרים. והוא הדין למלת ענין, כי לולי היה לה להמצא במקרא פעמים אין להן מנין, וכן רעיון רוח, מן הארמי לקוח, וכן שרש תקן בקוף רק בארמית ימצא, ולבני מושג בחכמה לשון חכמים הוא ובמקרא הוא פעל יוצא, ושרש כשר ל' ארמית ולשון חכמים, ולא נמצא רק באסתר ודברי הימים, ומלית אות ממני לשון חכמים לא לשון מקרא, כי לא תבא רק בבחינת המקום כמו שהעיר החכם אבן עזרא, ועת לכל חפץ בהשנה לבדה יזכר שמו, כאשר העיר רבנו שלמה, וכן מלות עֵדֶן וְעֲדֶנָּה, בכל שמקרא נפרדות הנה, וְכָל-עֻמַּת עלה מנבל, והוא נגזר מן עַל-קֳבֵל, וכן פתגם מעשה הרעה וכן וַעֲבָדֵיהֶם, כלם מלשון ארמית הם, וכן חופר גומץ בספרי הקדש לא נמצא, רק פַּחַת תרגומו גומצא, ובוקע עצים יסכן בם אין טעמו אלא לשון סכנה, ואיננו אלא לשון משנה, ובטלו הטוחנות תרגום של בָּטֵל ולהג הרבה לשון ערב, ואין כן דרך המקרא לדבר בערב רב, ובספרי הקדש זר לא יקרב, אף כי בדברי המלך החכם אשר כלם סלת, אין בהם פסולת. עודני נבוך בספקותי, לאמר מי כתב ספר קהלת ואימתי? אחר שאין שמו שם בבירור, כלשון המקשה, הלא אי אפשר שנכתב קודם עזרא, חרתי בלבי להתבונן על דבר שמו, ואמרתי אם זה ועל מה זה נקרא דברי קהלת ולא דברי שלמה? הלא אפילו בשם ידידיה אשר נקרא בו במצות המקום, לא נקרא בו בשום מקום, ומי שאמר שעל שם שאסף את החכמה נקרא קהלת, אמר דבר אולת, כי שרש קהל לא ימצא רק על קבוץ בני אדם, ואשר דברים נֶאֱסָפִים או נִקְבָּצִים ולא נקהיל אותם. וכשבדקתי בענין בדיקה אחר בדיקה, ראיתי כי לא ימלט הדבר ממחלוקה, אם כי רצה שלמה בכתבו ספר זה שנדע כי הוא בעליו, ואם כן יקשה מפני מה לא כתב שמו עליו, או שלא רצה שנדע כי הוא כתבו, ואם כן יקשה מפני מה כתב בו, בן דוד מלך בירושלם, תואר אשר לא יצדק לזולתו תחת השמים. אז אמרתי בלבי סוף סוף היות ספר קהלת מעשה ידי שלמה איננו דבר ברור בהחלט, ואולי אדם אחר כתבו אך ראיתי כי עדיין הדבר ממחלוקה לא ימלט, אם כי האיש האחר אשר כתבו לא כתבו אלא בבור לבב ובנקיון כפים, ואם כן יקשה איך ייחס אותו לבן דוד מלך בירושלם. ואם לא היה מתהלך בתמו, עדיין יקשה למה כתב דברי קהלת

ולא דברי שלמה. וכאשר הרביתי החקירה בכל חלקי הספר, ונלאיתי מזה ומזה גדר, והמקום צר ואין דרך לנטות ימין ושמאל, אמרתי מה ישיבון לי שואלי? אמרי שאי אפשר לומר לא שחברו שלמה ולא שלא חברו שלמה, ואם כן הספר נכתב מעצמו, אז אורו עיני, והנה דרך לפני, דרך לא עבר בה איש ואף גם זאת היא דרך ישרה, ולטועים גם תהיה לזרא, והיא שנאמר כי ספר קהלת אלו שתי ידים, והאיש אשר כתבו כתב בו דברי שלמה בן דוד מלך בירושלם, וכן בכל מקום שהוזכר שם קהלת היה כתוב במלת שלמה, כי רצה הכותב להתלות באילן גדול ולהשען את עצמו (כדרך שעשה גם כן מי שכתב חכמת שלמה, והמעשה היוני אשר כתב תהלים של שלמה, כי נראה שנגזר על שלמה שיהיה כמלך עמיד לבידור, ילעגו בו נערי העם) אלא שנודע הדבר לחכמי הדור, והכירו את המחבר אשר היה נקרא בשמו קהלת, והוא שם פרטי כמו און בן פלת, ולהסיר מכשול מלפני העם מחקו מספרו את שם שלמה, וכתבו תחתיו קהלת שהיה שמו, אך בן דוד מלך בירושלם לא רצו למחוק, למען יהיה הכותב ללעג ולשחוק, כי כל יודעיו מאתמול שלשום, כראותו אני קהלת הייתי מלך ישחוק וישום, לאמר מה זה היה לפלוני? אימתי לבש תכלת וארגמן ותולעת שני? אין ספק כי נשתטה ונעשית שגעונו כתב הספר, כאשר ישלים המחבר והנה עמיד והוא יושב בתוך הספר. אז ראיתי וטעם, כי עם הדרך הזאת הפרשה הנה עשה תמים, תשובה לשאלה גדולה ומבהלת, והיא מה טעם פעם אחת כתוב אמרה קהלת, גם פעם אחת אמר הקהלת? ולא ראיתי מפרש לא ראשון ולא אחרון, שימצא אל השאלה הזה פתרון, ולפי דרכי יובן הדבר בלי שום סלף, כי בהיות קהלת לומר שאין אשה טובה אפילו באלף, ראו המעתיקים מהן יצא, וכתב בספרו ראה זה מצאתי אמרה בת שבע ויולדת, והחכמים כתבו שם המחבר תחת שם האשה המגונה, והכינו אמרה למען יהיה ללעג כאלו נשתנה לנקבה, וכן בחתימת הספר קהלת כתב הבל הבלים אמר המלך החכם, כאלו הם דברי המעתיקים אשר ערכו דברי הספר אל חכם (ורואה לדבריהן שהאחר אשר אליו נלמד, ויותר שהיה קהלת חכם עוד למד, שענינו מלבד שהיה חכם עוד עשה זה הדבר, ואין אומרים מלבד אלא על מה שהוזכר כבר), והחכמים ממו מלוא המלך החכם, נכתבו תחתיהן שם קהלת כדרכם, רק השאירו הה"א, לזכר עולם על זיופו חטא. והכוונה הזה בתחילת בית שני היה, אחרי אשר גלתה גבול שומה העברים, ומוסר שלשון נקמו וילך, על כן אין תאר קהלת בתאר בני המלך, ועוד ראיה כי לא נכתב עד אחרי מות שלמה, כי הוא לא היה פותח פיו, אלא שלמה בן דוד מלך ישראל ולא היה מוסיף מלת בירושלם, כי עדיין לא נחלקה הממלכה לשתים, ותוס דבר הראוי להשאל, מה טעם בשלי כתוב משלי שלמה בן דוד מלך ישראל, ובקהלת מוסיף בירושלים; לא אחת ולא שתים, כי גם בתוך

כאשר אמר ואומר אני קהלת הייתי מלך על ישראל בירושלם, ועוד כתוב בו: על כל אשר היה לפני על ירושלם, וכל זה ממה שמוכיח כי ספר קהלת איננו מעשה ידי שלמה, רק אחד מן המאוחרים כתבו בשמו, ואע"פי שנודע מדרך הדבר לאחרונים, כמו נמצא בדבר הימים, והאמינו בו המון העם, כי המנהג לאמונה אלא יהיה לפי זכרון, ובפרט מה שקרה בתחלת בית שני אין להפלא. אם כבר נשכח, אשר נמצא גם מספר השנים ההמה כאשר נמצא בספר עזרא ענינים מוכיחים. וכאשר התבונן הדבר בזה אלי, אז יענה לי, ולמעני אמרי אשר בלתי ערך אלוה, אולי כל דבר על מקומו יבא בשלום, ולא יהיו עוד דברי קהלת כדברי חלום, כי אבל לפרש כל מאמר כמשמעו, וכל מקרא על פי פשוטו, ואם יהיה דבר מגונה בעקבו כרוך, קולר תלוי בצואר קהלת והמלך שלמה בתוך. אז אזכור אלי ובקשתי לכתוב עליו פירוש, והנה דבריו המחוורים מגלים כאשר הכוס, ועלה בידי למצוא טעם לרוב דבריו, וכל מקרא נקשר עם שלפניו ועם של אחריו, אלא כשהרגשתי לפתוח שום מקרא או לפרשו בתוספת ומגרע, לכן פירשתי כל אחד כמשמעו, אם טוב ואם רע. ועדי התבוננתי בו שמתי בלבי את חכמינו ז"ל אשר נחלקו אם הוא מטמא את הידים, ומצאתי גם כן מי שבקש לגנזו, ומי יתן והספיקו קנאים במעשיו. ובראותי תכונת הספר מפתח עלמו, ושנים רבות לא כלם: כי חולקים כבוד לשמו, אז אמרתי מי יודע אם לטעם הסיבה בעיני לגנוזו כצדיקים, לא בשבו בר קלה עניות ומעתיקים, יהיו גם המה בעוכרינו, בהוסיפם לקחת מדבריו שלא יהיו מצרים אלינו, כי אמנם אין ספק כי חשיבות הספר בעיני הבריות, המפריהו מן הגניזה, כאשר הנך רואה, במלותי נפלאות שניך המפלאי למזכרתי, כי אע"פ שהם רבים, אינם אלא בנביאים ובכתובים, אין אחד מהם בתורה הקדושה, כי לכות חשיבותם ישום כל סופר לתקנים: חסר המקרא וכיוצא; ואם כן הדבר כך, כי ספר קהלת. לא השנו הרבה אלא יתקלקל, ובהשגתי על הכלל הזה, כשהגהתי בו מקרא זה וזה, אין לו ענין שום פנים, רק בחלוף אות אחת, לא יותר ולא פחות. מעתה עלמתי אין להגיה שה מיהיה לו ענין, ובסוף סוף לא עשיתי כולה רק שום טעמים, אך בענין הנקודות והטעמים, טעמים הרבה נשיתי עדרכם, ויזוב כי במעט לא היה עדיין שום ספר, לא קדמון ולא אחרון אשר נמנה תלבות שום מבון; ההתנגד אל הנקוד ואל הטעמים; בכל מקום שאין לפה טעם, ואם הפרתי למלני הנעימה, ועשיתי בזאת לא אחת ולא שתים לא שלשה ולא ארבעה, אין זה אלא מפני שהמכם הנמסיק היה גם כוח מלוחם שישמע ומעלה חנם, לצוות דברי קהלת כדי לתקנם, ושמו תסוב על דעתין כבנינת, ונבונת כי לא זה דרכי הגהתי לבעליו הנקוד טעמים רבות, למען יטוב הכתב כמו שכתבו, כדי שלא לשבוש שום דבר שלא נדעת פי מאמר, והעושה בספר עקוב יעקבנו. ועיין דבריו כבר תאי בפרק אין הורסין בבין יעקב עודני

מתנהל לאטי במלאכת פירושי, ולבבי יעלוז ותגל נפשי, כראותי רוב פרשיות הספר מסודרות, והנה לפני מבוכות חדשות, כי ראיתי סוף הדברים סותרים אלה את אלה, ואשוב ואתפלא הפלא ופלא, כי אמר שמח בחור בילדותך ואחר כן אמר ודע כי על כל אלה, ואמר והסר כעס מלבך, ואחריו הוא אומר וזכור את בוראך, ואחרי אשר בכל הספר הטיל ספק בהשארות הנשמה העליונה, אמר לבסוף והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה, ואיך אפשר שיהיה אדם נגד דברי עצמו מתקומם, משפיל אף מרומם? ואשנה משומם, ואם אמרתי כי התחיה היא העקר, והנה בסוף ספרו לכפות את אשר דקר, כאשר יאמרו מפרשיו, ראיתי כי אין אלו אלא תנחומין של שוא, כי איך אפשר שרצה לתקן במלות מעטות, את אשר עותו במאה שפות? וכאשר הרביתי השקידה בכללות הפרשה ההיא, גם הלום ראיתי אחרי רואי, כי לפי הנראה משפוטה, לדעת רודפי התענוגים גם היא נוטה, כי אפי' יאמר שמח בחור בדרך סלול מה טעם לכל אותה האריכות, בספור נגעי הזקנים בכאוב ואנחות? כי לא ימשך מזה כלל שנזכור את הבורא בימי הבחורות, כי גם נוכל לשוב אליו כאשר נגיע בגבורות, ואם הכוונה כי התשובה בימי השיבה, איננה חשובה, כי היא נמשלת לעפר ואפר, הנה העקר חסר מן הספר, אבל באמת ספור נגעי הזקנה, יביא את הבחיר לשמוח בעוד כחו רעננה, ויחטוף ישמח ויחטוף ויאכל, טרם יבאו ימים אשר לא יוכל, וימהר יחישה מעשהו טרם ישבר כשבר נבל, וזה מסכים יותר עם אמרו כי הילדות והשחרות הבל, שעניינו לפי פשוטו שאין הילדות עומדת, ואין השחרות מתמדת, על כן שמח בחור בילדותך, ואם לא כן אין לו ענין כלל עם והסר כעס מלבך והעבר רעה מבשרך. וראיתי להרמב"ן שהודה כי סיום הפרשה כך הוא ואף גם זאת איננו רואה גם דבר נגלה, והנה אמר והלך בדרכי לבך ובמראי עיניך הייטב בעיני ה'?

ואחר שהדבר כן הוא שאין ענין כללות הפרשה לפי פשוטה, אלא להתיר אגודת מוסר, הנה ישובו רעיוני להיות תמהים, מה טעם ודע כי על כל אלה וזכור את בוראך והרוח תשוב אל האלהים?

ובהיות נפשי על שמועות האלה נעלבת, עלתה על לבי מחשבת, מי יודע אם המלות האלו אינן תוספת שהוסיפו בספרו, חכמים שנדורו, כדי למתק דברי קהלת בקצת דברי מוסר וצדקה, כדרך שמערבין בסמים המרים מיני מתיקה, ובאמת אין לתמוה אם עמדו בפרץ לגדור גדר, ויותר יש לתמוה למה לא הגיהו אותו יותר.

ובהסתכלי במלות האלו הנוספות ראיתי במקרה, והנה מספרן תשע עשרה,*) וגם כי אינני מן הנוטים, המאמינים בסגולות המספרים, הנה רעיוני תמהו, כאשר

*) ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט, הרי שמונה תבות, וזכור את בוראך בימי בחורותיך, הרי י"ג, והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה הרי י"ט.

רצו את המספר ההוא, כי זכרתי את הענין הנפלא כתוב בספרים, י"ח מלין תקון סופרים, ואע"פי שהפסוקים י"ח הנה המלות י"ט באמת, כי שתים מהן בכתוב אחד הלא הוא אל נא תהי כמת, וזכרתי גם כן כמה מהמבוכה יוצא בכללות ענין אותו תקון, והמפרשים את עצמם ידחקון, ללכת בדרך בעל העקרים, האומר כי הסופרים לא שלחו יד בספרים, אלא שהכתוב עצמו כן כִּנָּה, מפני כבוד השכינה, והנה אם היה הדבר כן לא היה להם לראשונים שיאמרו אלא י"ח מלין כנוי, ובאמרם תקון סופרים משמע כי הסופרים עצמם עשו איזה שנוי, והוא דבר המסכן וזר, יוכל כל כופר להיות בו כעוזר, ומלבד כל זה זכור זכרתי, כי זה שנתים ימים דרשתי וחקרתי, את כל המקומות שאמרו היות בהם תקון סופרים, ומצאתי כי כלם ישרים, ובדברי ראב"ע ראש החוקרים, אין לנו צורך לתקון סופרים, ולא סוף דבר שאין לנו בתקונם צורך אלא כי במקום אשר כבר בארתי באורך, שאי אפשר שיובנו אותם הכתובים, אלא כמו שהם כתובים, והבא לתקנם יקלקלם, כאשר ביארתי שם באור שלם, וא"כ מי יתן ונוכל למצוא, השבוש הזה מהיכן יצא יצוא.

אז אמרתי מי יודע אולי התקון הזה בכללו איננו דבר אולת, אך היא קבלה אמיתית מאבותינו מקובלת, והוא כי יש י"ט מלין תקון סופרים בספר קבלת, אלא כי ברוב הימים נשכחו המלות ולא נשאר רק המספר בזכרון, ועמד הדור האחרון, וחקרו מדעת נפשם, ומצאו י"ח מלות זעיר שם זעיר שם, ואמרו כי בהן היה התקון המקובל, ומזה נמשך כל הענין המבולבל, אשר הוא אמת בעקרו, והוא שקר בבאורו, וכיוצא בזה אמרו בעלי התוספות, בענין בגזרות השוות, כי ידעו בקבלה כללות מנין כמה הן, אך שכחו המלות שבגזרה השוה נדרשת בהן (שבת דף נ"ו ע"א).

ואחרי אשר באתי עד הלום, אז הייתי בעיני כמוצא שלום, וכמוצא נפך ספיר ויהלום, ושמחתי שמחה יתרה, כי יצאתי מאפלה לאורה, ועוד כי השיבותי חרפה מעל התורה, ודעת לנבון נקל, כי מוטב לתלות הקלקלה במקולקל, ולהסיר הבגדים הצואים, מן התורה ומן הנביאים, ולתתם על ספר קבלת המלא שבושים, מלבד כי כיון המלות התשע עשרה, איננו מקרה, ואין לפותן שיאמר כי אני, כיונתי המספר ברצוני, ושהייתי יכול גם כן להוסיף עליהן או לפחות מהנה, כי אמנם י"ט מלות אלו אינן לקוחות אחת הנה ואחת הנה, רק כלן כלולות בשלשה שלשי פסוקים, והלשונות המזכרים והמליצים, בכל אותה פרשה, אינם באמת רק אותם השלשה, דוק ותשכח ותראה כי האמת אתי, שלא היה בידי לכוין המנין מדעתי, רק מאליו יצא המנין מכוון לפני, ותראינה עיני, ואברך את ה'.

אלא מעתה, ידידי הקורא לא אירא לא אחתה, פן כראותך את הפירוש הזה ההולך בדרך חדשה, דרך לא כבושה, המאס יגיע כפי, או תקבל כיקרת ערכה,

אמנם תמיה לי מזה כשולה ומכשלה, כי העלימך מחוש השמועות על דברת ספר קבלה, לבלתי תמשך עוד להכריח את עצמך להאמין, על שאלה שהרגש יאמין, ולא לבד בכתובים, כדי להוציא מהגרם לימודים טובים, גם לא תהיה עוד בוטח בכתבם, להאמין בכל דברי קבלה, באמרך כי כל דבריו על הדין ועל האמת יסודם, אחרי שיצאו מפי המלך החכם מכל האדם, ולא תמהה עוד כוח קנאת אשר רבים ישאו, ועל דעות כוזבות נפתו, להיותן בספר הזה נעלמות, אוי לעינים אכן רואות!

ואתה אגיד לך ידידי, כי עתה לא תלאתי את ידי, להוציא לפני על ספר קדמון, לולא ראיתי רבים מאמינים, אשר לא ידעו מתוכו להרים יסודות התורה, ונפרם להאמין שהכל נגזרה, והכל בידי שמים, ואפילו יראת שמים, דבר הכתוב בקבלה שעמים אין להן מנין, ומהם יתפך שאין דין ואין דיין, ומי מעבדי ה' לא יתעורר להסיר המכשלה הזאת מפני עמו, ולבאר להם כי לא כמחשבות קבלה מחשבות שלמה? ואם לא עשו כזאת המפרשים ז"ל, אך להצדיק דברי קבלת אבותם חז"ל, טובה היתה דרכם בימים הראשונים, ונלואם הזמנים, שהיו בני אדם מאמינים יותר, ולא היו מורגלים כל כך, להרהר אחר כוונתיהם, ולהראות הדברים בעיניהם, ודרך הדרש והרמז בזמן בימים ההם מזורפמת ומקובלת, ויש תכמה על כל המקומות שנמסר קבלה, ועתה בעתו הזמנים, וכל היר מרבה לבדוק בשגע חקירתו, ואבל הזמן כיס נבכם, ולא יתמהו בדרך הדרש, לאמר אין תקוה עלה מידי פשוטו, ואיך אם בן יקראו קבלת ויאמרו דרכיהם ממעט, אם לא נפקח עיניהם ויראו, כי לא לבן דוד היא, ונפרם אם עם נלוז כל הכתוב בו, גם יש לפניהם גם בסוף הדעת הכוזבות אשר בקבנו, נחתנו האמת לשעל השקר מערכה מול מערכה, כאשר עשיתי בפירושי באריכה.

והמאמין על רמב"ן, אשר היה עם קדושים נאמן, איך מלאו לבו לגלות את אשר בקבלה נמצא, ועיניהם סגורות לכל זמן, ורבות אלמה על דעת הסומכים כי הכל נגזר ומזומן, ועם זה הביא את השם באמונתם כי קבלה מעשה ידי אמן, המלך אשר הבם עדיו וכלכל ויזמין, ואיך לא ראה דנפיק מפיה מורגש כמוש אמן? אלא שזה מינן, כי סוף עלמו היה מאמין כי כל השגחותינו נגזרים בזמנן ובמקומן, כי נמשכת לייבנין סלק ומקובצות לייבנין עלמן, רחוקות יען בהכל ומן התורה ומכל הגילות ילילנו הרחמן.

ואתה תשמע השמים מכון שבתך, השלך אשר לא היה שמו בעמך, והנה אל מבדק הכלא השם, המוקד על דלתות הלאם, ויום נפשו נכמו, לגלות משגעי מחקרים אשר נעלמו עד פה, לבעבור מעליך אדני המלך תואם דבר פרס ונבלי סלות, אשר שמתים עליך קבלה, למען יהיה שם כבודך ... בארצות החיים, באמת כגודך עלמו מלובש וקיום באלנות הבלחיים, ועתה אדני המלך כיד אלהיך

המונה עליך, הלא תכבד את מכבדיך, והללת מהללך, את המעיר עליך קלון,
לבלתי יהיה לי למוקש, מעשה הנדפס, ואשר במעוזך יחזיק, לא יבוא נזק.

י״א אדר תקס״ט.

3.

Schreiben des Herrn I. S. Reggio in Görz an Herrn Dr. Samuel Vita Della Volta in Mantua.

הגעתי לתת מענה למכתבך הנחמד מיום י״ז לסיון העבר ותמהתי אני עתה
כל דבר לשאלת פניך לבל תהיינה עוד אגרותיך מהיום והלאה מלאות תוספים
מופלגים ונשגבים לתאר ערכי אשר לא יאות לך לכתבם ולא לי לקבלם,
רק יהיה דברך אלי בין כדבר איש אל רעהו בלשון פשוט ומופשט מדברי המליצות
אשר לא יועילו להיות נימוס רק בספרי נמהרי לב המודפסים אשר הכנתי. והנה לפי
לספר הענינים להפליג בספר אדון ולהשתמש בגוף נסתר ובלשון רבים. אמנם אלה
דרכי משנים, אבל בלשוננו הקדושה יותר טוב גם בענין הזה, כי בה הורגלנו
להשתמש תמיד בגוף נוכח כמו שאנו אומרים ברוך אתה גם לבורא עולם
יתעלה. ואחרי השאלה הקלה הזאת אגיד לך דעתי על דבר ס׳ ידידה אשר
בקשת לדעת עולתו ושורשו. הנה נגד המיחסים אותו לא״ל ע״ה אין צורך
להרבות בטענות להביא ראיה זו נגלה מאליה. בעבור כמה טעמים אשר קצתם
הגלה גם הם הב״י [illegible] וקצתם יתבררו בשכל לכל משכיל, כי נזכרו בו שמות
ספרים ניכר [illegible] וכו׳ שנתחדשו לנו רק אחר גאון רבי, גם מלת הינה, בשיבת
[illegible] וכו׳ הבאים בו יורו על היותו מאוחר אחר מלבד כי הוא כולל מאמרים
זרים ומשובשים. ופלוגתי הבנים לפי שמועתם. אשר לא הורגל בכיוצא בהם שום אחד
מהקדמונים ופ״ם אבות העולם, והם בזמן הגאונים שנתחדשו לא במבול אסנת
הנסתרות והסודות שנאמרו דוגמתם, כגון ליצחק שלג על כ״ב אותיות ובעשר ספר,
בגים פעולם שבעה ימים ושבעה מכות ושבעה מדברות ופרושים. אמנם היותו
נכתב אל׳ עקיבה לא יוכל שכבל לקבל אם לא נאמר שהיה איש אחד בימי הגאונים
ועקיבה שמו, כי הנה בימי התנאים לא היו רגילים לחבר רעיונות כאלה ולסדר
יסוד ענינים שלא יוכלו לעמוד יחדו; גם אם היה נכתב בזמן התנאים לא יעלם
מהתורה אשר מהם לכתוב עליו דיבור לבאר מתומותיו, או לפחות להזכירו בשמה
או נקריאתו או בתלמוד, ואנחנו רואים כי אין שום, הנה אם תאמרו הנ׳ אחד׳ גאון
מזכיר אותו בשום מקום; ואם תיק לאביהם למה יעלימו עיניהם ממנו? ואם
העלימו עיניהם, ממנו זה אות שלא מצאו אותו כלל וכלל לענין זו, גם הראשונים

שכתבו עליו ביאור לא היו אלא בזמן הגאונים לא קודם לכן, והפירוש המיוחס לר' סעדיה גאון יש לספקק אחר אם הוא כתבו; גם ידוע שבזמן ר' עקיבה לא הורשו עדיין החכמים לכתוב על ספר אפילו הלכות וגופי תורה לפרסמם ברבים, ואם כתבו מעט זה היה רק במחבאי ובמגלת סתרים, ואיך יכתוב ר' עקיבה ספר מלא סודות עמוקים שהם יותר חמורים מן ההלכות? עוד מצאתי להרא"בע ז"ל בפירושו על ס' קהלת על פסוק תן חלק לשבעה וז"ל: עיקר שבעה במקרא מה שאמר בעל ס' יצירה והיכל הקדש מכוון באמצע עכ"ל, אשר מזה לְמדתי כי הרא"בע לא היה יודע מי היה מחברו שאילו ידע היותו ר' עקיבה בודאי היה מזכירו בשמו. ועתה אשאל: אם בזמן הרא"בע לא היה נודע מחבר זה הספר איך נדעהו אנחנו? ואם בדורו של הרא"בע היה הדבר שמוע וברור שלא היה ר' עקיבה מחבר זה הספר מאין יצא לנו בימים האלה תוספת או עדות על היותו מעשה ר' עקיבה? הנה תוספת כזה א"א להוציאו רק מדברי הקדמונים ואם בדבריהם אנו רואים את שיורים הספק טוב אין בידנו דרך לבא אל ידיעה כזאת. ועתה אחרי כי נעדר ממנו עדות כותבים אחרים, נשן אל הספר עצמו לראות אם הענינים הנכללים בו יביאנו אל ידיעת הזמן שבו נכתב, והנה במעט העיון בו מצאנו ראינו כי המחבר הלזה למד והעתיק כמה דברים מן הקודמים לו כגון חלוקת האותיות למוצאיהם אחה"ע בומ"ף וכו' ושבע כפולות בגד"כפרת (ושלש אמות אמ"ש יראה לי שלקח אות אל"ף מתחלת אויר ואות מ"ם מתחלת מים ואות שי"ן מתחלת אש ובנה מהם אמ"ש, אשר כונתו בזה אל היסודות שמהם מושתת העולם ולכן קראן אמות, ומה שלקח רק ג' יסודות והשמיט הרביעי שהוא ארץ נולד כפי דעתי מרוב חפצו לבנות כל בנינו על ג' מספרים לבד, והם ג' ז' וי"ב, כמו שאמר לבסוף א' על גבי ג' וג' על גבי ז' וז' על גבי י"ב) וכל היוצא בזה למד ממרי דקדוק שהיו בזמן הגאונים: והעיון שנעשה בשבעה כוכבי לכת וי"ב גבולי אלכסון וליכוסי כל"א שערים וי"ב מזלות וכדומה למד מן הכוכביים הקדמונים אשר ספריהם באו להסתכלות ולהתודע אלינו ע"י העתקות הערביים שהגיע לזמן הגאונים, גם ידיעת הד' יסודות אשר הוא שם אותם שלשה מן הטעם שאמרתי אינם עיקרים באמונתנו ולמדום מן חכמי יון בסיוע העתקות הערביים; וכן אין נעלם על אשר ההודעות הבאות בו שכולן לוקחו מן הסברות שמצא המחבר בימי שקדמו. ואם יתעקש אדם לומר כי אולי בהפוך הוא שהאחרים למדו ממנו לא הוא מהם, ולכן הוא קודם להם בזמן, אשיבהו כי זרות גדול יהיה שחכמים רבים וגדולים מפורסים בכמה מדינות ומסולקים זה מזה בלמודיהם יסכימו יחד להעתיק וללמוד הנחותיהם מן הספר הקטן הזה אשר מחברו היה בלי ספק שלם ורחוק מאד כנגדם בהיקף ידיעותיו (כי כן אנו רואים שבחכמתו י"ב מנהיגים בנפש זכר ונקבה שהם הריאה והלב בהם המנהיגים הראשיים בגוף האדם והכבים

תשתיהם שערה והשמאול שאינם כל כך הכרחיים לחיי האדם), ולכן יותר קרוב להאמין שהוא למד מהם, לא הם ממנו, ויצא לנו מזה שהוא היה בזמן הגאונים, ולפליאות מלאכתו אשר עשה נשאר הספר הקטן טמון ימים רבים בקרן זוית עד שהרמב"ם ז"ל לא ידע ממנו דבר. ועל שאלתך מה בין ששון ותרששון ואיזה שם הוא העיקר אין לי להשיב רק כמו שכתב בעל ס' מועד דוד דף ס"ד כי לפי שאין באדם שזה יום טוב לפיכך קראו אותו תרששון, אשר שם העיקרי הוא ששון.

יפה כיונת שאין בידי ס' גלילי כסף להר"ר כספי ולא ראיתיו מעולם, וכן אדין גם לס' מעדני מלך שהיה נעלם מאתי מלראותו בעת שכתבתי אגרת כ"ח, ועד עתה לא זכיתי לראותו כי יקר הוא.

זאת דעתי מספיק היום לתשובת מכתבך הנעים, והאל יענה שלומך ויצליח דרכיך והיית כגן רוה עד זקנה ושיבה דשן ורענן כתשוקת

ישר

גערץ בחדש טבת תקצ"ח לפ"ק.

4.

Schreiben des Herrn Dr. J. Levy in Breslau an Herrn Ignaz Blumenfeld in Wien.

ב"ה ברסלו יום ג' אחרי יום הבכורים לפ"ק.

הן כל יקר ראתה עיני בהגלות נגלות לפני ספרך היקר אוצר נחמד כשמו כן הוא מלא חן ויופי, דברי חכמים וחידותם, אשר אמרו לאמוננו נגיד, שמענו אמנו, והנה עד עתה ראינו לנגד עיני מחברת ראשונה ושניה, ועד השלישית אני בא עם הספר לאמר: הואל נא אדני ומששו גם הוא של אוצרך, להיות גם אנכי מאוחרי הטוב ותושיה, הבונים חכמות למו, לא למלאות אוצרם כסף וזהב, אף לא לעשות להם שם בארץ (כי מי יחכם ויעשר? או מי ייטיב וטוב לו?) אבל להיות מערכות העבר אבני נזר מתנוססות, שרידי אמרות קדמונינו, היושבים ראשונה בהיכל החכמה ופרדס המזמה, אשר הגיהו שמש אהליהם לנגהם בקרב הארץ, וזכרם לא יסוף מזרע ישראל. —

ולמען לא יראו פניך ריקם אגישה עדיך היום דבר קטן, והוא להעיר ולהפיץ אורה על משנה אחת, אשר בהעתקה ראשונה נראית סתומה וחתומה עד למאד, כלולה בדברי הלכה ודברי אגדה, ונלאו כל המפרשים לבארה על נכון, אולי ייטבו דברי בעיני החכמים, ויהא רעוא דאימא מילתא דמתקבל, רז"ל במשנה (חגיגה פרק ב' הלכה ב'): יוסי בן יועזר אומר שלא לסמוך, יוסי בן יוחנן אומר לסמוך, יהושע בן פרחיה אומר שלא לסמוך, ניתאי הארבלי אומר

לסמוך, יהודה בן טבאי אומר שלא לסמוך, שמעון בן שטח אומר לסמוך, שמעיה אומר לסמוך, אבטליון אומר שלא לסמוך, הלל ומנחם לא נחלקו יצא מנחם נכנס שמאי, שמאי אומר שלא לסמוך, הלל אומר לסמוך, הראשונים היו נשיאים, שניים להם אבות בתי דינין, ע"כ. —

א) והנה כל קורא שמשנה הזאת כצורתה יתמה על המראה, מה ראו על ככה להאריך שלשלת יחוסם, אשר היתה בין הנשיאים הראשונים, מימות יוסי בן יועזר ואילך, אשר נהרג בימי החשמונאים, יותר מג' מאות שנה לפני זמן סדור המשניות, והשתלשלות מחלוקת כזאת בין נשיאים ואבית בתי דינין, עד אשר חמשה דורות בלי הפסק, דבר זר מאד. ולא מצינו דוגמתה בכל הש"ס, וכן אמרו בירושלמי שם, בראשונה לא היה מחלוקת אלא על הסמיכה בלבד, ועמדו שמאי והלל ועשו ד': ועי' ג"כ תוספתא חגיגה פרק ב' וז"ל: מימיהן לא נחלקו אלא על הסמיכה בלבד וכו': ואיך יתכן שזאת ההלכה ר"ל של סמיכה היתה מצוינת כ"כ עם שאר ההלכות, שנחלקו עליהם אבות העולם דור אחר דור, ולא יוכלו לעמוד במנין ולהסכים אם סומכין או לא סומכין, הלא דבר הוא. — מלבד שנראה כמתנגד למאמר רבי יוסי, תנא דסדר עולם ונימוקו עמו שאמר, מתחלה לא היה מחלוקת בישראל אלא ב"ד של שבעים ואחד וכו' שמובא הרבה בש"ס (סנהדרין בבלי דף פ"ח ע"ב ירושלמי סוף פ"ב תוספתא פרק ז') ואינו מזכיר זאת הלכה ליוצאת מן הכלל. — ועוד הגדול שבתמיהה, הלא יוסי בן יועזר אומר שלא לסמוך, וידוע שפסק הלכה כאן דלא כוותי' אלא כבית הלל (שם משנה ג') שאמרו מביאין שלמים ועולות וסומכין עליהן, אם כן הלא אשר אמרו עליו (תמורה דף ט"ו ע"ב), כל אשכולות שעמדו להן לישראל מימות משה עד שמת יוסי בן יועזר היו למדין תורה כמשה רבינו ע"ה, היתכן שאין הלכה כמותו בכל מקום? — גם לא מצינו הלכה אחרת כיוצא בה שמשנית בפירוש בשם החכמים שקדמו להלל ושמאי (ועי' לקמן בסמוך) ואשר יש להסתפק אם כבר היה להם משניות כתובות בזמן קודם סדור המשנה 1) הלא תראה כי גם אותן ההלכות שנקראו בשם הלכה למשה מסיני ואמרו ז"ל שקבלום [illegible], אעפ"כ לא הוזכרו בשם אף במשנה, וכמו שאמרו על זה בירושלמי (פאה דף ט' ע"ב) כמה הלכות נאמרו

1) עי' מה שכתב הרב החכם מוהר"א גייגר נ"י במכתב עתי שלו כרך ב' צד 474 וכו', שמסברתו הזאת איננה עוד כעת תחת ידי לעיין בה, אכן אעתיק כאן תוך דברי שהאריך שם: [illegible], הלא שם גם [illegible] (כלומר לפני [illegible] הקדום), כשגב משניות או „מגלות סתרים" וכו' „עוד הביא החכם גייגר קיום לדבריו מדברי Epiphanius שהזכיר משניות Deuteroseis יותר מאחת. והנה שאיפאניוס מזכיר ארבעה מיני משניות, משנת משה רבינו, משנת רבי עקיבא, משנת אדה או יהודה ומשנת בני החשמונאים וכו'" ע"כ. ועי' ג"כ מה שכתב על זה החכם [illegible] ש"ד לוצאטו נ"י שם.

לאשר בקיאי ההלכות המוקבעות במשנה ע"כ, ובודאי מטעם זה ואולי עוד מטעמים אחרים, לא הזכירו אותם בקדמונים למולידי ההלכות, רק הם הניחו לנו למורשה מילי דאבות, כוללים יסודי הדת בכללם, הנהגת החברה ושאר דברי מוסר במס' אבות פ"א, גם איזה מעשיות נאמרו בשמם, כמו מעשה דשמעון בן שטח שתלה שמונים נשים באשקלון (סנהדרין דף מ"ה ע"ב) ויהודה בן טבאי הרגו עד זומם (מכות דף ה' ע"ב), גם לפעמים דברי הגדה בש' בתלמודים ומדרשים, גם איזה גזרות ותקנות נזכרו בבריתא (שבת דף י"ד ע"ב), יוסי ב"י איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים גזרו טומאה על ארץ העמים וכו' שמעון בן שטח תיקן כתובה לאשה וכו'. —

ב) ואל תשיבני הלא משנה ערוכה לפנינו, אשר הכלים במחלקת לתנאים הראשונים, והיא בעדיות פ"ח הל' ד' וז"ל העיד רבי יוסי בן יועזר על איל קמצא דכן, ועל משקה בית מטבחייא דאינון דכיין, ודיקרב במותא מסתאב, וקרו ליה יוסי שריא ע"כ, הרי שמצינו הלכה קבועה שנאמרה ג"כ מפי יוסי בן יועזר? דא היא הדא, ועוד הלא גם כאן בשלו דבריו, ולא זו בלבד שלא קראו לו חכמים בשם גנאי „יוסי שריא". — לזאת אשיב היא גופא קשיא, איך יעלה על הדעת להקל בכבודו כל כך, ומי זה יעיז פניו מבני דורו לקרא בשם גנאי כזה, או עכ"פ בכינוי הבלי לאיש שנבחר במעלה כתרים, שהיה כהן, נשיא ואבי החכמים, ומכ"ש בדורות האחרונים בזמן רשב"ג ורבן גמליאל דיבנה, שבאותו הפרק בסדר אשר התנאים שנזכרו שם, מי זה הוא אשר מלאו לבו לעשות כן? —

ועוד מה ענין יוסי בן יועזר דקדים טובא יותר מאתים שנה לכאן בין אשר שהעידים המאוחרים בזמן אחד כמו שאמרנו? — ועוד היכן התנא שהעיד הגביא ולפני מי העיד, הלא היו כלם תלמידיו, ואע"פ שמצינו ג"כ לרבן גמליאל שם שהעיד, זה היה לבתר דאעברוהו מנשיאות, ולא היה לו אז עוד יתר שאת, — ועוד שבכל הספרים נזכר שם בשם רבי יוסי ב"י, וידוע שבימים הראשונים עוד לא נשתמשו בשם זה וגדול מרבן שמו, ודוחק גדול לשבש כל הספרים — ואל יאמר לבך לתלות הטעות, שלא בלבד שאם נפליה מחוס עליה, אלא גם שלשון שלשונו מעיד שמשנה הזאת עתיקה ומשונה מחברותיה שבלשון ארמית טהורה, ונוסף לזה כי כמעט כל הספרים הקדמונים שנתחברו קודם זמן סדור המשניות שנשארו בלשון ארמית כמו מגלת תענית ונוסחי שטרות הקדמונים גט"ם וכדומה — ולולא דמסתפינא הייתי אומר שיועזר איש הבירה (נזכר במס' ערלה פרק ב' הל' י"ב) אשר חי בזמן רבן גמליאל הזקן, והוא היה מתלמידי בית שמאי, כמבואר שם במקום, היה לו בן ושמו יוסי, כידוע ששם יוסי והוא כינוי ליוסף נתפשט בימים ההם למאד, והיה מי אותו שחי בזמן רשב"ג או רבן גמליאל דיבנה באשר התנאים שהעידים בזה הזמן, והוא אותו שהעיד במס' עדיות פ"ח הל' ד', ונראה ג"כ שלא

מקבלו דבריו, כי בודאי היה גם הוא מתלמידי בית שמאי כמו אביו יועזר, ובטעות כתבו המעתיקים צרידה במקום הבירה, אשר נוח להתחלף, גם המלה הזאת, ר"ל צרידה היה יותר מורגל בפיהם ממלת הבירה. (עי' בכ"ז מה שנכתב עוד על המשנה הזאת בסמוך).

ג) נשוב עתה למשנתנו שאנו דנין עליה (חגיגה ב' ב'), ולמען לא אטעים על הקורא עוד הרבה מה שיש לדקדק במשנה הזאת, אזכיר עוד קושיא אחת וגדולה היא אצלי, הלא אין שום המשך למשנה הזאת, לא לפניה ולא לאחריה עם אותן שהביאו באותו הפרק, משנה א' אוסרת לדרוש בעריות בג' במעשה בראשית בב' במרכבה ביחיד וכו' כל המסתכל וכו' — משנה ב' היינו מתניתין דידן, נחלקו אם סומכין או לא סומכין, וכדומה גם במשנה ג', משנה ד', נחלקו ב"ש וב"ה ביום טוב שלאחר העצרת, מסיים שלא לקיים דברי האומרים עצרת אחר השבת, משנה ה' עד סוף פירקין מדברת בדיני נטילת ידים או טבילה לאוכלי חולין בטהרה ולאוכלי מעשר תרומה וקדש וחטאת. גם מונה מעלותיהן זו למעלה מזו וכו'. — ואף אם אמרינן בכמה דוכתי אין סדר למשנה, היינו בתרי מסכתות, אבל בחדא מסכתא ומכ"ש בחד פירקא לכ"ע יש סדר — 2)

אני טרם אחל לפרש המשנה הזאת לפע"ד אקדים רק הקדמה אחת, אשר אנו צריכין לה, והיא דתנא דידן לאו דינא דסמיכה בי"ט בלבד אתא לאשמעינן, דאם כן העיקר חסר מן הספר שלא נזכר כאן ולא במשנה שלפניה מיום טוב כלל, ועוד הוי משנה שאינה צריכה, דהיא גופא, רצוני לומר הדין אם סומכין בי"ט או לאו, כבר נאמרה בביצה פרק ב' הל' ז' ושנינו כאן הלכה ג' במחלוקת שבין בית שמאי ובית הלל, וכמו שהעיר כבר קצת מזה התוס' במס' חגיגה דף י"ז ע"א ד"ה ב"ש, וז"ל בביצה פ"ב דף י"ט מיתניא והתם עיקר והכא אגב גררא נקטא ע"כ, ומה נפקא מיני' לדינא, אם גם ראשוני החכמים נחלקו בה, אלא ודאי דבר אחר אתא לאשמעינן, במה שנוגע בשטת הדת בכללה, אשר לא היו יכולים אלה החכמים להשוות מדותיהם, ונחשבה מחלוקת בעיקר הראשי (פרינציפיענשטרייט), וכן נראה קצת מקיום לשון המשנה יצא מנחם וכו' הראשונים היו נשיאים וכו'. ומהנה כלומר מן המחלוקת הזאת יחד תקועה לאלות גם החכמים הבאים אחריהם שלכום פרטיות המסתעפות ממחלוקת הראשונה.

ד) ועתה נשימה עין ונחקורה על מצב אומתנו במה שנוגע לימודי הדת בזמן החשמונאים ואיזה שנים קודם לכן, שבאותו זמן חי יוסי בן יועזר, הנה

2) עי' ג"כ מה שכתבתי במחברת Literatbl. des Orients 1849 Nr. 38 ליישב על נכון סדור ר' המשנות הראשונות של מס' עדיות, אשר נתקשו בזה גדולי המפרשים ואיזה חכמי זמננו, ולא מצאו המשך כלל בין ג' הראשונות לג' האחרונות, והראיתי לפע"ד בטעמים מספיקות כי קשור חזק לכן ומשולבות אשה אל אחותה.

ידוע כי אחרי מות שמעון הצדיק וימי תלמידו אנטיגנוס איש סוכו נחלקה האומה הישראלית לחצי, מחצית העם לבם הולך אחרי דרכי היונים, אשר אז כבר נתפשטו בארצות בני קדם ויעשו להם שם במלחמותיהם אשר עשו בקרב הארץ, אף חכמתם עמדה להם, לקחת לב יושבי הארצות האלה וגם בני ישראל מקציהם הכבושים תחת ידם, ולטעת בקרבם נימוסיהם ומחשבותיהם בדתות במה שנוגע באלהיות, בתיקון המדינה ובאושר מין האנושי, ומיד אחרי כבוש אלכסנדר מוקדון את ארץ הקדם נעשה בארץ יון בין הכתות חלוקות בדעות, הפילוסופיא של המתפלסף אפיקור, וראשי דבריו הנודעים הם: „בעה״ז אין טוב למעלה מן התענוג, וכל מה שמתענג הנפש ביותר כן מאריך חיותה, אמנם יש אלהים אבל גופותם מסודרים מחלקים כגופות בני אדם, אבל דקים ביותר, אלה האלהים שוכנים ג״כ בעונג למעלה והם נצחיים בלתי-נולדים, ולכן ראוי שנעבוד אותם, אבל דבר אין להם עם האדם, כי לא יכריחו הטבע, אף לא יוכלו לעשות תמורה בעולם לטובת האדם ולרעתו״. —

והדעות הנפסדות האלה עלו להם מהרה דרך סלולה בין קלי הדעת ובפרט בין אנשי קדם, אשר גם הם יאהבו להתענג נפשם אף כי תחלש גופם בזה, ויחמדו מעדנים במאכל ובמשתה וכל יופי והדר בלבושיהם ובמשכנותם. ומן הפלא כי כמו שאמרו כותבי הדורות וקורות חכמי יון על אפיקור הנזכר, 3) כי פסוק אחד בספר המחובר מיוני המשורר ומדבר בבריאת עולם (Hesiod) הטעה אותו לדבר תועה על האלהים ומעשה בני אדם, כן אמרו ג״כ על צדוק וביתוס (אבות דר׳ נתן פרק ה׳) ששמעו מפי רבם אנטיגנוס ״אל תהיו כעבדים וכו׳, וזה הדבר הכשילם ואמרו מסורת הוא בידי הפרושים שהן מצערין עצמם בעוה״ז ובעוה״ב אין להם כלל ע״כ, ונמצא שם ג״כ שהיו הצדוקים משתמשין בכלי כסף וכלי זהב וכפרו בתחית המתים״, והכל כאין מה שמליצו לאפיקור וסיעתו. 4) ומן הפילוסופיא הזאת של אפיקור נתפשטו אח״כ תולדות שקר ודעות נפסדות לצדוקים, שהאלהים הנעלה מאד מהשגת בני האדם לא יגלה סודו לעבדיו, ועל דבר ה׳ הנגלה לאבותינו על הר סיני, עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע, ואין יכולת החכמים לפרש הכתובים כפי חכמתם ודעתם, כי אין שפע אלהי עליהם, ולכן כל המצות והביאורים של החכמים הנקרא בפיהם תורה שבעל פה, כאין נחשבו בעיני הצדוקים. ונודעים ג״כ דברי יוסף הכהן בספריו קדמוניות ומלחמות

---

3) Sext. Emp. adv. Math. X. 18. Diog. Laert. X. 2. 13. —

4) נראה כי מה שנמצא בדבריהם ז״ל פרדס כינוי לחכמה (חגיגה י״ד ע״ב) במקומות רבים, אולי שם מושאל מן כת הזאת שקראו להם יושבי גנים (philosophi ex horto) הם אנשי גנים של אפיקור (horti epicurei).

היהודים 5) שדמתה אותם לכת אפיקור היוני במחשבותם ובמעשיהם, ודבריו נכונים.

ולעומת זה התאמצו הפרושים בכל מאמצי כחם ועמדו על נפשם, לחזק ולקיים כל ביאורי ופירושי המקראות וקבלות אבותיהם אשר בידם, ולולא הם כבר נשתכחה מורשת נחלת אבותינו, והיתה נחשבת התורה שבכתב כחתומה וסתומה באין מבין.

אך גם זאת תוכח בטבע האנושי, ובפרט אם הדבר נוגע לענין הדת, כל אשר יוסיפו קצת אנשים להפר מצות וחוקים, כן יוסיפו אחרים מצוה על מצוה, גדרה על גדרה עד אפס מקום, זה סותר הבנין לאמר ערו ערו עד היסוד בה, וזה בונה עליות ומגדל וראשו בשמים, שית נוספות לו צו לצו קו לקו. ואלה הקצוות שוות כמקבילות, ובכל זה יורה הנסיון כי תפגשנה אשה את אחותה, כאשר יאמר משל הקדמוני „מן הקצה אל הקצה במוכרח". כן היה הדבר גם בכת הפרושים, אשר מקצתם קדשו עצמם במותר להם בפרישות וחסידות יתירה, וקבלו עליהם גזרות וחומרות שאין רוב הצבור יכולים לעמוד בהם, לא השתדלו רק להחזיר התורה ליושנה, אלא כמעט קימו בעצמם, ויתן מפני אדם תולעתו — והם אשר נקראו בספרים החיצונים כת האיסיאים, וכאשר מספר מהם סופר היהודים וקדמוניות הוא יוסף הכהן, הם כ"ל האיסיאים לא הלכו אל המקדש, אף לא הניאו אם קרבנות ומנחות להקריב בתוך הקהל, כי הבדילו עצמם מן שאר העם בקדושה ובטהרה ולכן שלחו קרבנותיהם בידי שלוחיהם 6). —

יהיה הטעם שלא באו אל המקדש ושלחו קרבנותיהם מה שיהיה, רק את זאת נדע, כי הבאת אלה הקרבנות לא היה רק על ידי אחרים, וא"כ היה קשה לנו הדבר, היאך יוכלו לקיים הסמיכה כראוי, כי היתה קבלה ביד החכמים שאין השלוחים סומכין, וגם לא היה אפשר לסמוך ידיהם על הקרבן בביתם, ולשלחם אח"כ אל המקדש, כי גם לזה מתנגדת הקבלה, שתכף לסמיכה שחיטה, וכמו ששנינו תוספתא מפורשת (מס' מנחות דף צ"ג ע"א) הכל סומכין חוץ מחרש שוטה וקטן וסומא וכו' במקום שסומכין שוחטין, ותכף לסמיכה שחיטה ע"כ, וגם לא היה

5) Ant. 13, 17. Bell. jud. 2, 7.

6) Ant. 18. 2. — וסבת למניעת ביאתם אל המקדש בזה נחלקו החוקרים, ולדעת הרב החכם מוהר"ז פראנקל נ"י במחברתו (Monatschr. 1853 Febr. Hft.) יהיה הטעם לפי שחלקו על חבריהם בהכנת אפר הפרה, כי הכהנים במקדש לא הכינו אותו כראוי לדעתם, ולפ"ז ראו את עצמם כטמאי מתים לפי שמחוסרין הזאה ע"ש, אך נראה יקשה קצת איך שלחו הקרבנות להקריב, הלא הכהנים המקריבים היו נחשבים בעיניהם כמחוסרי הזאה, כי אי אפשר שלא נטמאו באהל מת כל ימיהם, ולא יוכלו להקריב לפי דעת האיסיאים וע' מה שנכתוב עוד לקמן בזה.

שאיפשרות להכניס ידה בפנים כדי לסמוך, כמו שמבואר במס' זבחים דף ל"ג ע"א ועי"ש גם בתוס' ד"ה מאי שנא שחיטה.

ה) לכן נראה כי זאת הסבה הביאה אותם ר"ל את האיסיאים לומר כי בשעת הדחק יוכלו להקריב את הקרבן אף אם לא סמכו ידיהם עליו ומחוסר סמיכה בדיעבד כשר, והיכא דלא איפשר לא איפשר, ולפי הנראה היה זה המקור להלכה שסמיכה שירי מצוה ואין כפרה אלא בדם (עי' מנחות שם, תורת כהנים על הפסוק „וסמך" ורש"י מס' יומא) וכן אמרו ג"כ בכמה דוכתי בתוספתא, ובל"ז יקשה היאך יוכלו רז"ל להוציא המקרא כל כך ממשמעותו, אע"ג שמקרא מלא דבר הכתוב „וסמך" ונשנה כמעט בכל הקרבנות, ומה נשתנה זאת העבודה ר"ל סמיכה מכל שאר העבודות, לומר שמצותה היא רק לכתחלה ובדיעבד כשר בלא סמיכה: גם הדין נותן שאינו כן, אלא זאת המצוה היא מעיקר ההקרבה, וכמו שכתבו כל המפרשים ראשונים ואחרונים בביאור מצוה הזאת, ועי' ג"כ מה שכתב הרמב"ן בפירושו על התורה דף פ"ד ע"א וז"ל בעבור שמעשה בני האדם נגמרים במחשבה בדבור ובמעשה, צוה השם כי כאשר יחטא ויביא קרבן, יסמוך ידו עליו כנגד המעשה וכו' ע"כ. ואע"פכ תהיה רק שירי מצוה? אלא ודאי שרק הכרח גדול כמו שזכרנו היתה יכולה להיות סבה להלכה זאת, ומזה היה תלוי קיום או בטול דעות ומנהג הכת הזאת של האיסיאים, כי אם לא הקריבו קרבנות כלל היו מוזרים ומובדלים מבני ישראל, ולא היה להם חלק ונחלה בתוך אחיהם, והיתה ההלכה זאת, שסמיכה שירי מצוה, מקובלת כן דור אחר דור, עד שקנתה מקומה גם במשנתנו.

והנה יוסי בן יועזר נקרא בפירוש במשנה סוף פרק אין דורשין „חסיד שבכהונה" ונמנה לכת האיסיאים, והם הנקראים חסידים הראשונים שלמדו דרכי החסידות והנהיגו את עצמם בפרישות יתירה, גם אכלו חולין בטהרה (עי' מה שכ' על זה החכם פראנקל נ"י במחברתו הנזכרת לעיל) וגם הוא יוסי ב"י אומר שלא לסמוך, וכדבריו כן היו דברי ב' הנשיאים אשר עמדו אחריו, ונודע ג"כ שבזמן הראשון של נשיאת הכת הזאת היתה נכבדת מאד והנשיאים ג"כ בעזרם, רק אח"כ בזמן הלל ושמאי, ואולי כבר בזמן כהונת שמעיה ואבטליון, היו אלה האיסיאים למכשול ולפוקה לחכמים, וכמו ששנינו באותה משנה בפירוש, יצא מנחם נכנס שמאי, ואמרינן עלה בגמ' (חגיגה דף ט"ז ע"ב) להיכן יצא, אביי אמר יצא לתרבות רעה, ורבא אמר יצא לעבודת המלך ע"כ, וזה האיש מנחם כבר ידענו מה היה לו, שהיה בלי ספק אחד מן האיסיאים, כמו שנמצא בפירוש בקדמוניות של יוסף הכהן, שהיתה ידו של מנחם עם יד הורדוס בונא השכמים ומפן

בשבדים. 7) וזה מסכים לטעם רבא, שיצא לעבודת המלך, וברייתא מסייעת לי׳ כמו שאמרו שם ג"כ תניא נמי הכי יצא מנחם לעבודת המלך, ויצאו עמו שמנים זוגות תלמידים לבושין סיריקון ע"כ.

ו) ומדי נשאי את שם מנחם על שפתי, לא אכחיד אמת לשוני, כי מה שאמר כאן אביי, מנחם יצא לתרבות רעה אמנם יוכל להיות מפני שסייע להורדוס, ונישא עליו ויצא לעבודתו, אמר עליו כן שיצא לתרבות רעה, ואביי ורבא חד אמר הדא ומר אמר הדא ולא פליגי, בכל זאת נראה יותר לומר, שאמר עליו כן, מפני שנתחלף לו מנחם זה חברו של הלל במנחם אחר כמו שנאמר: הנה במפעלות השלוחים (Acta 13, 1.) זכרו ג"כ איש אחד ושמו מנחם אשר נתגדל בקטנותו עם הורדוס, והוא היה מן המינים ומסייע להפיץ דת החדשה של משיחם, כמו שנאמר עליו שם, ובע"כ זה מנחם היה חי יותר משלשים שנה אחרי שנפטר של הלל, כי הלל חי כשלשים שנה לפני מספרם של אלה המשיחיים, וזה מנחם הנזכר במפעלות, חי לפחות שלשים וכמה שנים אחרי תחלת מספרם, כי מיסד זאת האמונה החדשה היה מת כבר בלותו הזמן המבואר שם, וע"כ גם הורדוס במפעלות הוא הורדוס השלישי אבל הורדוס בן דורו של הלל, היה הורדוס הראשון המכונה רבא, ואולי מפני חלוף אלה השמות מנחם במנחם והורדוס בהורדוס בא להם לומר שמנחם יצא לתרבות רעה.

היוצא לנו מכל זה שמנחם הראשון היה מן האיסיאים, ובודאי גם הוא אמר שלא לסמוך, אבל לא זכרו דבריו במשנה לפי שכבר הוסר מאבות ב"ד, אבל האיסיאים הראשונים מימות יוסי בן יועזר ואילך עד הזמן ההוא ר"ל עד שמעיה ואבטליון שהחזיקו בדעת האיסיאים, לבלתי בא אל המקדש ואעפ"כ יוכלו להקריב. ושוב שאלנו אם הוא לפני האמת שיוסי ב"י וחבריו אמרו שלא לסמוך כדי להחזיק בדעת הכת הזאת, או אם האיסיאים דרשו זאת ההלכה ותלו אותה באילן גדול.

ז) ואם האמת אתנו בזאת ההשערה יתבאר לנו על נכון המשך המשניות בפירקין דאין דורשין, כי כל הפרק ההוא סובב והולך ביסודי הדת ומלבד שלש הכתות הנזכרות בדעות עיקריים (גרונדפרינציפיען) — משנה א׳ אוסרת לדרוש במעשה בראשית בשנים ובמרכבה ביחיד לאפוקי מדעת האיסיאים כמו שזכרנו, שהם דורשים בדברים אלו בפומבי בכנסיות שלהם ומגלין רזי התורה לתלמידיהם, אע"פ שאינם חכמים מבינים מדעתם, כמו שמעיד יוסף בן מתתיה

7) אעתיק קצת מדבריו כאן מהעתקה רומית אשר כעת תחת ידי וז"ל שם: Quidam Essenorum, nomine Menachemus fuit, per omnem vitam benigna voluntate probatus, praescientiam a Deo futurorum habens: Is dum adhuc Herodem puerum ad doctores pergentem vidisset, ut regem Judaeorum salutavit etc. Ant. lib. XV. cap. 13. ed. Froben.

שכבר נזכרה מקומות וידידיה האלכסנדרי הוא פילון בספרו ס״י הפרישות, שיש בידם ספרים עתיקים, ומוסרים לתלמידיהם שמות המלאכים וסודות ומשביעים אותם שלא יגלו כל זאת לאיש אשר שאינו מחבורתם 8) (ולפי זה אמרה ג״כ שאסור לדרוש בעריות בג׳) והוסיף עוד להזהיר יותר להשמר מאלה דורשי סודות ושואלין מה למעלה ומה למטה וכו׳ — משנה ב׳ היינו מתניתין דידן שהרשמנו בה כדבור עד הנה, ובאה בה המחלוקת על הסמיכה, וכדאמרן היתה זאת המחלוקת בין הפרושים ובין האיסיאים, אשר גם הם לפרושים יחשבו, רק משונים מהם בנימוסיהם ובמוסרות יתרות, והלכה כאן כדברי יוסי ב״י וחבריו הבאים אחריו שהלכה רווחת בכל מקום שסמיכה שיירי מצוה ומעלה עליו הכתוב כאלו לא כפר וכפר כדאיתא בכמה דוכתא בש״ס, ומדייק שפיר ,,הראשונים היו נשיאים ושניים להם אבות ב״ד", כלומר שלכך הלכה כאן כיוסי ב״י וחבריו אע״פ שהיא מתנגדת לדעת הלל.

ולפי דתנא במשנה ב׳ דיני סמיכה בכללם גם באשר ימות השנה, תנא ג״כ במשנה ג׳ דין הסמיכה בי״ט לחודא, כי זאת ההלכה, רצוני לומר אם מותר לסמוך ביום טוב תלויה בהלכה הקודמת לה, כלומר אי בלא סמיכה פסול הקרבן אפילו בדיעבד, בודאי סומכין בי״ט, וזה טעם בית הלל כהלל כנס שאמר לסמוך, וכאן הלכה כבית הלל כמו בכל מקום, אף שבסמיכה באשר ימות השנה לפירוש הנזכר אין הלכה כהלל, לפי שיוסי בן יועזר וחבריו חלוקים עליו. — משנה ד׳ בשנים נגד כת השלישית ר״ל להוציא מלבם של צדוקים, שהיו אומרים עצרת אחר השבת. ונחלקו החכמים בעצרת שחל להיות ע״ש, ב״ש אומרים יום טבוח אחר השבת, ולא חיישינן שנראה כאלו אנו מודין לצדוקים, ובית הלל חיישי, ומקיים ואזיל אין כהן גדול מתלבש בכליו ומותר בהספד ובתענית, שלא לקיים דברי האומרים עצרת אחר השבת. ממשנה ה׳ עד סוף הפרק מדבר רק מן הפרושים שאכלו חולין בטהרה ומן האיסיאים שמשמרים עוד יותר לאכול על טהרת תרומה וטהרת הקדש וחטאת. ובסוף הפרק משנה ז׳ הוא מונה המעלות זו על גב זו בגדי עם הארץ מדרס לפרושים, בגדי פרושים מדרס לאוכלי תרומה, בגדי אוכלי תרומה מדרס לקודש, בגדי קודש מדרס לחטאת. יוסי בן יועזר היה חסיד שבכהונה והיה מטפחתו מדרס לקודש, יוחנן בן גודגדא היה אוכל על טהרת הקודש והיתה מטפחתו מדרס לחטאת ע״כ לשון המשנה.

והשתא דאתינן להכא מצינו אנו למדין משניהם. יוסי בן יועזר הוקיפו האיסיאים שומרא על טהרה כל כך, שאפילו מטפחתו היתה להם כמאה טומאת מדרס, ומעתה נוכל לומר שהמשנה שהזכרנו לעיל (עדיות פרק ח׳ הל׳ ד׳) היא

8) עיין מה שכתב הרב החכם מוה״ר ש״י ראפאפארט נ״י בבכורי העתים תק״ץ בתולדות ר׳ אליעזר הקליר הערה 20 בסופה.

באמת מן יוסי ב"י הקדמון לפי שמצאנו לידידיה האלכסנדרי בספרו סיי הפרישות וכן ליוסף הכהן בספרו הקדמוניות שכתבו שיש להם לאיסיאים ספרים מקדמונים, אשר יהגו בם תמיד. וכן נראה ג"כ שמה שמזכיר עפיפאניוס שהבאנו לעיל בהערה 1, שמונה ד' משניות, ומהם אחת שמכונה משנת בני החשמונאים, שזאת המשנה היא קבלה מהלכות ונימוסי הכת הזאת ר"ל של האיסיאים, אשר החלו להתפשט ולרוב בימי החשמונאים, ובהם היו כתובים גם דברי יוסי בן יועזר, „איל קמצא דכן" וכו', וכמו שמצינו בחגיגה סוף משנה ו' שהיתה מטפחתו של יוסי הזה מדרס לקודש מפני שהוסיפו להחמיר יותר ממנו, כן נוכל לומר ג"כ שלא קבלו האיסיאים דבריו להלכה, ועוד השכילו בכבודו לתת לו כינוי הגנאה שם „יוסי שריא", ואולי חסרה במשנה הזאת תבת „משום", ר"ל שהיה כתוב העיד משום יוסי ב"י „איל קמצא וכו'.

ח) ומתוך הדברים אשר דברנו עד הנה מתבאר לנו פיסקא אחת, אשר כמעט לא נמצא דוגמתה בכל הש"ס והיא בזבחים דף כ"ב ע"ב, על הא דקתני במתניתין כל הזבחים שקבלו דמן וכו' טמא שפול קאמר הש"ס, לא שנו אלא טמא שרץ אבל טמא מת מתוך שהלכה נדחה אצל צבור מצוה נמי ביחיד וכו', קסברי זקני דרום טמא מת נמי משלח קרבנותיו, והכתיב ועשה פסח בחדש השני (פי' ולפי טמא מת משלח ליעבד בראשון) ומתרץ למצוה, והכתיב איש לפי אכלו תכסו וגו', למצוה, ולעכובי לא, והתניא וכו', ולבסוף מסיק זקני דרום לא עקרי ע"ם כל הסוגיא. — מי הם אלה „זקני דרום" אשר לפי עניות דעתי וזכרוני לא נמצאו עוד בשם זה בגמ' עוד זולתי כאן, ועוד פעם אחת ביבמות דף מ"ה ע"א „ואמרי לה שלוחי בר קפרא ועיילי זקני דרום", — ועוד כמה מן הזרות יש בהלכותיהם, לא לבד היא גופא, כהן שטמא מת שקבל הדם בקרבן יחיד כשר בדיעבד, אלא אף טמא מת משלח קרבנותיו, גם מה שציינה התורה לטמא מת להביא פסח שני, הוא רק למצוה, אבל אם הביא הפסח בטומאתו בי"ד בניסן יצא. גם מה שציינה התורה אכילת בשר פסחים, היינו רק למצוה ולכתחלה — ועינינו רואות כי לאלו הלכות רחוקות יש דמיון רב למה שהזכרנו לעיל, שמיכה שיירי מצוה — והנה תוס' שם דף כ"ג ע"א ד"ה זקני, דייקי שפיר דזקני דרום על כרחך תנאי הוו, דפליגי אמתני' דתמיד נשחט דף ס"א, ואם כן יקשה עוד יותר לשון הגמ' שם, אמר עולא תקע להו ריש לקיש לדרומאי וכי איזה כח מדונה וכו' הגנאה עוד לזות שפתים כזאת בפי אמורא נגד תנאים, גם נגד אמוראים היא לשון זרה.

וקרוב הדבר מאד בעיני לומר שאלו זקני דרום הם חכמים מכת האיסיאים, אשר דברנו מהם עד הנה למכביר, ומטעמים שנזכיר: הנה ידוע שהאיסיאים שכנו ברוב בארצות הנגב, כמו שהעיד ידידיה האלכסנדרי, ועי' גם מאור עינים אמרי בינה דף כ"א דפוס ווינן, לספר החכם ר' עזריה מן האדומים, ומובאים שם גם

דברי אינסיביאו (Eusebius) וז"ל האיסיאי היו בין כלם כארבעת אלפים מעלי היונים אשר למטרופולין שליהם היתה אלכסנדריא של מצרים ע"כ ועי' ג"כ (Bellermann, Essäer und Therapeuten) ויפה כתב הרב בעל הערוך בערך דרם על הא דאיתא במס' בבא בתרא דף כ"ה הרוצה שיחכים ידרים, פי' ילך אצל חכמי דרום וילמד חכמה מהן ע"כ, ובלי ספק זקני דרום הלא הם זקני הנגב שנזכרו במס' תמיד דף ל"ב ע"א, ואלו כמו אלו רוב האיסיאים נשנה בהם.

והנה כבר הראנו למעלה כי אנשי הכת הזאת ראו את עצמם תמיד כטמאי מתים, לפי שהיו חלוקים על אחיהם הפרושים בדיני טומאות וטהרות ומחמירים בהם עד קצה האחרון, ואשר על זה העידו עליהם סופרי הקורות הראשונים פילון ויוסף כי לא באו אל המקדש ולא הביאו הקרבנות בעצמם אבל שלחו אותם ע"י אחרים. וא"כ היה קשה להם מאד היאך יוכל הכהן להקריב, הלא גם הוא לא היה יכול להזהר מטומאת מת, דבשלמא מטומאת שרץ היה נזהר, גם טמא שרץ לא צריך הזאה, אם שאין כן בטומאת מת, אשר ימות עליו בפתע פתאום, גם הולך להזות עליו, וא"ה היו מוכרחים לומר שהכהן טמא מת שעבד עבודתו כשרה אפילו בקרבן יחיד (ואיפשר ג"כ לומר שאותה הלכה ר"ל טומאת מת הותרה בצבור מתפשטת גם כן מנימוסי והלכות כת הזאת) וכמו כן מביא אותם ההכרח לומר שטמא מת משלח קרבנותיו, לפי שהם, אף שראו את עצמם כטמאי מת כל ימיהם, שלחו הקרבן ע"י אחר. ומזה יסתעף גם הדין, אם הקריב טמא מת את הפסח במועדו בי"ד בניסן כשר, ועלה לבעלים לשם חובה, וגם אכילת הבשר של הפסח אינה אלא למצוה, כי הם לא היו יכולים לעולם לאכול מבשר הקרבנות מפני טומאתם כדאמרן.

ט) ועתה אחרי אשר הרחבנו הדבור עד הנה והצענו איזה הלכות מפוזרות בש"ס, שנובעות מנימוסי הכת של אלו האיסיאים, והיו למעין המתגבר, ועוד יש להוסיף כהנה וכהנה, יוכל השואל לשאול, מי הם הללו בני אדם, שמימיהם אנו שותים ושמותיהם אין אנו מזכירים? — הלא ממי יהודה יצאו וממקור ישראל נבעו, הכי אבד זכרם מהם, ונשכח שורש שמם העברית בקרב בני עמם? — בין החוקרים וסופרי קורות ישראל העתיקים ידידיה האלכסנדרי ויוסף הכהן יכנו אותם בשם יוני Ἐσσαῖοι, Ἐσσηνοί, מאין יצא להם זה השם ומה שמו בעברית? —

אמנם החוקר הנעלה קרייצער בספרו המפואר Symbolik und Mythol. der alten Völker IV. 404 ff. ואחריו החוקר בעללערמאן בספרו הנזכר טרחו לפרש כמה וכמה שרשים כדי להשוות את שם החברה הזאת שידובר בה, ר"ל שמם היוני לשם עברי, ועוד בשאר ספרים מחוקרים. הבאים אחריהם לקוטי בתר לקוטי, ובכל זאת יודה המתבונן כי לא עלתה בידם. אך בזה דברים אמורים

להם ושמה אחת לכולם, כי אין לשמם אשר מקור זה השם, ר"ל של איסיאים, בלשונות המערב, יונית או רומית, רק בלשונות בני קדם עברית ארמית או פרסית. קריילר מחליט לומר כי השם נגזר מן מלת חוזה, ע"ש שעל הרבה מהם נאמר כי היו מתנבאים, והבאים אחריו מן מלת נדר, אסא, חשא, צנוע, או מן שם שרשי יוסי-איסי וכדומה, והרב בעל מאור עינים גזר אומר, כי מזה השם נתהוה מלת ביתוסים כלומר מורכב מן בית איסיאים, אך לדבריו המקור עצמו מן מלת איסיאים עוד לא ידענו. —

י) ואף כי לא אוכל להתפאר, כי השערתי שאזכיר כאן היא כולה אמתית, עכ"ז נראה כי קרובה מאד אל האמת, אם אומר כי מקור זה השם בעברית היה "ישרים", ויש לי על זה כמה ראיות, לא בלבד מתכונת ויסוד הלשון כמו שאזכיר בסמוך, אלא אף דברי המדרש והרבה מקומות מסייעים לי, ע' לדוגמא ילקוט שמעוני על תהלים י"א פסוק ז' וז"ל שבע כתות הן, ואיזו כת המעולה שבהם שמקבלים פני שכינה זו כת ישרים שנאמר ישר יחזו פנימו, והיא יושבת לפני המלך ורואה פני המלך ע"כ. והנה עינינו רואות כי לו' כתות הנאמרות לא יתן שם כנוי רק לזאת השביעית, וכנראה הוא שם עצמי להם, גם הדברים אשר נאמרו שם מהם, ישתנו היטב את אלה הפרושים שחיים חיי הפרישות והתבודדות, ומעיינים תמיד במה שאחר הטבע, ורוב עסקיהם בסודות ובדברים האלהיים, ולזה יתכן לומר מהם כי הם יושבים לפני המלך מלכו של עולם ורואים את פניו. וכמו שמצאנו שהשם ישרון הוא כינוי לאומה הישראלית (דברים ל"ג ה') אשר בלי ספק נתהוה ממלת ישרים (במדבר כ"ג י') יתכן ג"כ שהסברה הזאת, אשר ראתה את עצמה ליסוד ובחירי ישראל נתנו לעצמם זה השם. — ובלעדי זאת תוכח גם בחק הלשון, ובפרט בתכונת מבטא הארמית, וממנה לפעמים במקרא ע"ד סירי, ולמרבה בספרי תנ"ך המאוחרים גם במשנה ובתלמודים להבליע אות רי"ש. ראה למשל מלת אשר כי ע"י נפילת הרי"ש נתהוה ש כמו שקמתי דבורה (שופטים ה' ז') בשגם הוא בשר (בראשית ו' ג') לדעת קצת, שאהבה נפשי (שה"ש ג' א'). וכן מן הפעל אמר נתהוה בארמית ובל' התלמודים "אימא, נימא, לימא", וכן להפך כמו בת בעברית, ברת ברתא בארמית, הלצים-הרצא-חצא בסורית, וכמו כן מלת עיסה במשנה לדעתי מן עריסה (במדבר ט"ו כ'), אף כי נמצא ממנו הפעל ערס (כלאים ד' ז', מנחות דף ע"ה ע"ב). ואם כן הדבר מה מאד נקל למוסרים היונים להפוך מלת ישרים במלא יונית Ἐσσαῖοι אחרי הבליעם והפילם אות ריש, כי שין ימנית קראו היונים כמו סמך כידוע. (ע' ג"כ סוטה דף ה' ע"א על מלת בשר איכא דאמרי שאול דכתיב בשין). וכמו כן לא היה כבד הדבר להחליף ריש בנון כאשר נמצא למרבה בעברים וארמים דרך משל מזרח, זרח ישליפו הארמים במלות מדינחא, דנח, ולהפך בן בר. נבוכדראצר

נבוכדנאצר וכדומה, ונראה כי לזאת השנה יכנה יוסף הכהן, ואחריו גם סופר הרומי פליניוס את אלה ישרים Esseni, 'Εσσηνοί בחלוף הרי"ש בנו"ן 9). —

יא) ואף כי לא אוהב השערות רחוקות אחרי, אשר אין להן סעד חזק, בכל זאת לא אוכל להכחיד תחת לשוני, כי לפי עדות החכם החוקר בקדמוניות קריינר בספרו שזכרנו למעלה (צד 362 ff.) נקראו גם כהני האלילה Diana, אשר היה לה בית מקודש במחוז עפהעזוס בארץ יון 'Εσσῆνες כמעט דומה ממש למלת 'Εσσῆνοι של יוסף הכהן. אך לא לבד כי השמות דומים, אלא אף לנימוסיהם ולמנהגיהם של אלה הכהנים ושל האיסיאים יש דמיון רב עד להפליא. והנה אעתיק לפניך קורא נעים קצת מדברי הספר הנזכר של קריינר וז"ל שם „אלה כהני האליל ישרשו עצמם מיתר העם במאכל ובמשתה, גם נזהרים מגעת אל אשה ורוחצים את בשרם במים לטהרה, לכן יכנה אחד מן המשוררים העתיקים (Callimachus Hymn. in Jov. v. 66.) להאליל הגדול יופיטר בתואר θεῶν ἐσσῆνα כלומר מלך האלילים . . . מלת ἐσσήν' הוא תואר למלך הדבורים ואת הוראתו הראשונה, ומזה הושאלה למלך על בני אדם. ובמלה הזאת השתמשו רק כהני עפהעזוס הפרטית להם, כלומר בלשונם המיוחדת להם, ויכנו כן לדבורה אשר נחשבת בעיניהם לטהורה מכל חי, וגם נותנת מזון ומחיה לבני אדם, ולכן נקראים גם המלכים המכלכלים את העם, גם הכהנים להיותם מלכי הקרבנות בשם הזה וכו'" ע"כ. והנה זה יוסף בן מתתיה הכהן ידענו כי רוב השתדלותו בספריו לתת בזה תפארת לבני עמו (אולי גם להתפאר בהם בעיני הרומיים) בהראותו כי ישוו אלו ליונים המהוללים, אשר על כן ידמה גם כתות המחלוקות בדעות בבני ישראל לשלש כתות המפורסמות בחכמי יון, ועוד רבים כאלה. ולכן נראה כי זאת השנה הניעתו לשנות גם את שם האיסיאים אשר נזכר במשכנות פילון היהודי הקודם לו שנים רבות, והיה בקי בהם ובשמותיהם כי כנראה היה הוא עצמו חבר לחברה הזאת מן אלה השוכנים בארץ מצרים, והוא יוסף החליף מלת איסיאים במלת אסיני 'Εσσῆνοι כדי להשוות גם את שמם לכהני יון 'Εσσῆνες — יהיה איך שיהיה נראה ברור בעיני כי הכת אשר דברנו ממנה פה עד הנה, היא קראה את עצמה ישרים, ומזה נתארה ביונית איסיאי, ויוסף הכהן שנה את שמם במלת איסיני. —

9) ע' מה שכתבתי על חלוף אלה האותיות במכתב עתי (Literaturbl. des Orients 1846 Nr. 8.) — ואולי נמצא ג"כ סעד לדברינו (שם ישרים בשם איסיאים) בערוך ערך אריוסטו שכתב וז"ל אריוסטו רפואה (אולי צ"ל שם רפואה) המשלשלת הנקראת אירא יוספי ἱερὸν כלומר קדושה מפני חשיבותה ותקנה יוספו הרופא ע"כ. והנה ידוע שהאיסיאים ובפרט אלה אשר שכנו בארץ מצרים, עסקו לרוב בחכמת הרפואה, אשר מזה טעם שמם היה חוקרים בלשון, לגזור זה השם מן אסא רופא, ושם יוספו Justus תרגום רומי השם ישר בעברים.

יב) הלא תראה כי לפי עדות קדמון אחד מן הנוצרים עפיפאניוס בספרו נגד המינים סדר י"ד, גם מקור השם של כת הצדוקים דומה ממש להשערתנו על אודות הפרושים המתנגדים להם, מובאים דבריו מהרב החכם בעל מאור עינים חלק אמרי בינה פרק ג', וז"ל שם „ראיתי כי לפי דבריו (ר"ל של עפיפאניוס) לא היה ראשיתם (של הצדוקים) צדוק הבוא רק עדת רעה, אשר נועדו ותארו את עצמן כך ברודפי צדק עכ"ל. והנה על אודות הצדוקים אף כי אחשוב גם אנכי שהשם הזה הושאל מן צדק, אך לא מטעם שזכר עפיפאניוס אלא מטעם שאומר: לדעתי הפעל צדק הונח בתחלה על הנצוח והגבורה, ומזה נקרא „צדיק" הגבור המנצח על שונאיו גם הגבור הכובש את יצרו, וזאת ראשית הוראתו, ואנכי אעד לדברי במלת זכא בסורית (שהוא כמו צדק בעברית) שפתרונו בבנין הכבד נצח וגבר על אחרים כידוע, וכן נמצא גם בלשון המשנה ותלמוד, עיין ברכות (פרק א' משנה ה') ולא זכיתי שתאמר יצ"מ וכו', ועי' גם נדה (דף כ"ב ע"ב) זכינהו ר' חנינא בן אנטיגנוס לרבנן ע"כ, ולכן תרגם אונקלוס „נח איש צדיק" גבר זכאי. ובדרך אגב אומר, כי לפי דברינו אלה יתבאר לנו היטב פי' הפסוק (ישעי' מ"ט כ"ג) „היקח מגבור מלקוח, ואם שבי צדיק ימלט" ע"כ. ויהיה מלת צדיק נרדף למלת גבור שלמעלה, ופירושו מנצח וכובש אויביו, וכפל דבר במלות שונות, והפסוק שלאחריו (שם פ' כ"ד) מסייעני, גם שבי גבור יקח ומלקוח עריץ ימלט ע"כ. הנך רואה כי גם צדיק בפסוק שלפניו הוא כמו עריץ כאן, לא כפי' המפרשים הראשונים ונראה החזיק גם החכם געזעניוס במדרש מלין שלו, כי פי' הפסוק הוא „שבי של עם צדיק" ר"ל אשר נשבה מעם בני ישראל הצדיקים". — והנה גם כת הצדוקים אשר לפי מחשבתם נלחמו לאחיהם הפרושים, אם היה הנצחון מצד שהיו עשירים ובעלי זרוע ועשיר יענה עזות, אם מצד אשר היה להם חלק ויתרון רב על אחיהם הפרושים, בחכמות היונים כידוע, ולכן קראו את עצמם כן בשם צדיקים כלומר מנצחים, והפרושים השליכו אז בשם לגנאי במלת צדוקים בזיון, ואף כי יש לי עוד דברים בזו מכל מקום לקצר אני צריך.

אלהי השמים המברך את עמו בשלום יתן לך הברכה והשלום וכן יציץ כל שכם לב הבנים למלאכת הקדש לעשות אותה, כל רוב מנית נכחה של רוחך, אשר כל רואיו יאמרו: אל תשחיתהו כי ברכה בו. —

אוהבך ומוקירך אני

יעקב הלוי.

5.

שירים עתיקים מפורשים על ידי שד"ל

(א)

תשובת רי"ה לרמ"בע מתנצל על תוכחתו

(דיואן רי"ה חלק א' סימן קכ"ם).

בְּכֵה עַל־מָחֳרַת הַיּוֹם [1] בְּלֵילוֹ
וְיָעִיב רִמְעַף שַׁחַק וְחֵילוֹ [2]
וְעַל פָּנָיו פְּרוֹשׂ כַּנְפֵי יְנוּנִים
וְהוֹסֵף מֵאֹפֶל עַל מַאְפֵלוֹ [3]
וְהַלְבִּישׁוּ מְעִיל קַדְרוּת כְּתַחְרָא
לְבַל יִקְרַע בְּיַד בָּרָק מְעִילוֹ [4]
וְעַל־שַׁחַר פְּרוֹשׂ שַׁחְרוּת לְבָבְךָ
לְבַל יֵדַע יְמִינוֹ מִשְּׂמֹאלוֹ [5]

וְגַל שִׂמְלָה אֲשֶׁר פֵּרַשׂ צְבָא רוּם
וְהַשְׁלֵךְ בְּעֶרְה נִזְמֵי שְׁלָלוֹ [6]
וְיִתְנַצֵּל עֲדִי צִדְקוֹ וְנָגְהוֹ
וְיָסִיר אֶת־בְּנֵי עָשׁ עִם כְּסִילוֹ [7]
קְחָה סַהֲרוֹ אֲשֶׁר הוּא שַׂהֲרוֹנוֹ
וְכַס כִּימָה אֲשֶׁר הָיְתָה עֲגִילוֹ [8]
וְכִנּוֹרוֹ בְּיַד תַּנִּים תְּנֵהוּ
וְלִבְנוֹת יַעֲנָה תֵּן אֶת־חֲלִילוֹ [9]

---

1) בגליון כתוב „נ"א פירת" ואין דעתי נוטה באותה נסחא.

2) המשורר מדבר לנפשו, ומעורר את עצמו לבכות ולהתאונן על פרידת אוהבו, וכה אומר לעצמו: בכה יומם ולילה, גם בכה בלילה בשביל יום המחרת, כלומר בלילה שאתה בודד ואין לך מטרידים, הגדל וכפול בכיתך כנגד מה שאולי ימנע ממך הבכי ביום המחרת.
וכל כך ראוי לך להרבות בבכיה, עד שדמעותיך ישחירו את השמים וכל צבאם.

3) השחק הנזכר, אחר כבר השחירו אותו דמעותיך, פרוש עוד עליו כנפי ינונים, ועל ידי כן הוסיף אפלה על אפלתו. מלת פניו כהנחתיה מספרם, ובכ"י שמיו, וכ"ל ע"ש.

4) פרוש על השחק, מעיל שחור עב וקשה כתחרא, כדי שלא יוכל השחק לקרוע אותו אפילו קרע דק ביעבור בתוכו ברק; כלומר יהיו שמיך אפלים, תכלית האפלה; וגם ברק אחד לא יאיר אפלתם אפילו רגע. ולדעת תלמידי היקר מוהר"ר משה עהרענרייך הלוי מעיר בראדי אין הכוונה על דקות הברק, אלא על כחו, שיהיה מעיל הקדרות כל כך עב וקשה, שאפילו הברק לא יעצור כח לקרעו, וכן נכון.

5) השחר הוא הגורם לאדם להכיר את חברו ולהכיר בין תכלת לכרתי, ואתה פרוש עליו שחרות לבבך הנעלב, עד שהשחר עצמו לא יוכל להכיר דבר מדבר, ולא יבדיל אפילו ימינו משמאלו.

6) על שם ונגלו כספר השמים, ועל שם ויפרשו את השמלה וישליכו שמה איש נזם שללו (שופטים ח' כ"ה), והנה השמים דומים ליריעה (תהלים ק"ד ב') או לשמלה, וצבא השמים הם הפורשים אותה, והמשורר אומר לעצמו: גלול השמלה ההיא כשחק, והשלך בה כל כוכבי השמים וכסיליהם, שהם כנזמים ועדיים לרקיע. ובכ"י וכל שמלה.

7) וישאר השחק ערום מעדייו, כגון ככב צדק ונגה ועש כסיל וכימה.

8) קח מהרקיע הירח, וכסה הכימה, אשר גם הם לבני עדין והוד יפין.

9) כנור (Lyra) הוא שם לאחד מן המזלות הצפוניים, והמשורר שמצייר אפלת הרקיע מכל עדיו, אומר לבבו הנכאב שיקח ממנו גם כנורו ויתנהו לתנים ובנות יענה, אשר

וְנִקַל לַעֲשׂוֹת קוּה וְכָוָה
לְמָרוּד דּוֹד אֲשֶׁר אֵין דּוֹד כְּגִילוֹ
כְּלִיל חָכְמוֹת וְתִפְאֶרֶת מְזוּזוֹת 10)
קְרִיא מוֹעֵד. גְּבִיר הַדּוֹר אֲצִילוֹ
אֲרוֹן הַחֹק אֲשֶׁר גָּלָה לְרָחוֹק
וְלֹא פָנָה אֱלֵי דֶּרֶךְ גְּבוּלוֹ 11)
וְעֵינַי אֲחֲבוּ כֻלּוֹ מְיַחֵל
לְעֵת שׁוּבוֹ לְשָׁלֵם אוֹ לְשִׁילוֹ 12)
וְיֵשׁ אֶחָד וְאֵין שֵׁנִי. וְגַם בֵּן
וְאָח אֵין לוֹ. וְאֵין קֵץ לַעֲמָלוֹ 13)
חֲנָנוֹ הַזְּמָן רֵעַ אֱמוּנָה 14)
בְּיוֹם אֶחָד. וּבַשֵּׁנִי גְזָלוֹ

כְּאִלּוּ מִלְּבָבִי צוּר חֲצָבוֹ
וּמֵרוּחִי וְנִשְׁמָתִי אֲצָלוֹ 15)
לְמִי יַגִּיד אֱנוֹשׁ נֶגַע לְבָבוֹ?
וְכֵן חֵרֵשׁ וְלֹא יִשְׁמַע לְקוֹלוֹ
הֲלִפְנֵי הוֹרְגִי אַפִּיל תְּחִנָּה?
וְרוֹצֵחַ הֲיִבְכֶּה עַל חֲלָלוֹ? 16)
הֲלֹא הוּא הַזְּמָן בֹּגֵד. וְכִחֵשׁ
בְּחוֹתָמוֹ. וְלֹא הִכִּיר פְּתִילוֹ 17)
גְּמָלוֹ מֵחָלָב שַׁחֲרוּת וְיַלְדוּת
וְלוּ חֶסֶד גְּמָלוֹ לֹא גְמָלוֹ 18)
הֲיִקְצֹף עַם־נְדוּד יָכִיל לְבָבִי?
וְקָצַף עַם נְדוּד הַר לֹא יְכִילוֹ 19)

קולם קול יללה, נאמן שגם הכנור השמימי יהפך לאבל ולקול בוכים. אלילו, לא מצאתי השם הזה בין הכוכבים, ואולי דרך מליצה השיר אחר שהזכיר כנור הזכיר גם אליל. ובכ"י וכנור, ואינו אלא שבוש. ולדעת תלמידי מוהר"ר יהודה אריה אוזימו אין הכוונה על המזל הנקרא כנור, אלא הכל על המחיק שהיו קצת הפילוסופים מיחסים לגלגלי השמים.

10) כליל נאמר כאן בהוראתו בל' ארמי, שענינו עטרה, והפאר ותפארת מזוזות, והוא על דרך שאומרים בשחרית לשנה כליל תפארת בראשו נתת, וכן אמר ריה"ל בציון הלא תשאלי: ישנה ויחלוף כְּלִיל כל ממלכות האליל, עניינו עטרה, וכן פירשתי בישעיה והאלילים כליל יחלוף, והאלילים יחלוף ויסור הכתר.

11) הוא מכנה את רמב"ע בכנוי ארון החק, כלומר ארון תורת שלם, כמו שאירע בימי פלשתים, אלא שהארון שב אח"כ דרך גבולו (ש"א ו' ט') ורמ"בע לא שב.

12) מיחל שישוב לאחד מן המקומות אשר היה שם אהלו בתחלה, והזכיר שלם ושילה, כי בשילה היה המשכן, ובירושלים בית המקדש.

13) הוא ר' יהודה הלוי שלא היו לו בנים, כי אם בת אחת (עיין לדברי ידידי החכם רי"ל דוקס בספר גנזי אקספורד עמוד מ"ם).

14) הוא רמ"בע, רֵעַ נאמן לר' יהודה הלוי.

15) אותו רֵעַ נאמן שאמרתי הוא חביב לי כאלו הלב אותו מלבבי, וכאלו הוא חלק מרוחי ונשמתי.

16) ההורג והרוצח הוא הזמן.

17) על שם החותם והפתילים שהכיר יהודה ואמר צדקה ממני, יאמר: הזמן אינו מבחין בין צדיק לרשע, ולא יכיר מַעֲבדיהם, לתת לצדיק כגמול כפיו.

18) גמלו הראשון לשון גמולי מחלב, השני ענינו התשלום הטובה או הרעה, והשלישי ענינו השבת הטובה או הרעה (עיין רד"ק בשרשים). יאמר: הזמן לקח מרמ"בע כל שלמתו אשר היתה לו בימי נעוריו, תמה אשר הוא איש צדיק תמים שלא היה הזמן עושה עמו כל חסד שבעולם עדיין לא היה יוצא ידי חובת תשלום גמולו.

19) כל שהקציפה עַם־נדוד, כמתם, והמכוון בו אנשי הנדוד, בני אדם הנודדים בארץ לא

וְאִם יִזְכּוֹר בְּתוֹכְחוֹת יְדִידוֹ
וְיֵין אַהֲבַת בְּמֵי רִיבוֹת מְהָלוֹ 20)
אֲשֶׁר הִכִּיר כְּתָב יָדוֹ. וְהִזְכִּיר
שְׁמוֹ. וַיֵּבְךְּ וַיִּשָּׂא מְשָׁלוֹ 21)
לֵאמֹר! אַל־נָא יְדִינֵנִי אֲדוֹנִי
לְכַף חוֹבָה. וְיִזְכּוֹר מַהֲלָלוֹ 22)
אֲנִי מוֹדֶה וּמִתְוַדֶּה לְמֹשֶׁה
וְלֹא אֶהְיֶה כְּקֹרַח אוֹ קְהָלוֹ 23)
וְחָלִילָה לְכַחֵשׁ מִפְּעָלוֹתָיו
וְהַחֶסֶד אֲשֶׁר קֶדֶם גְּמָלוֹ 24)
וְהוּא גַם־הוּא כְּבָר צָרַף לְבָבִי
וְהִבְדִּיל אֶת־זְהָבוֹ מִבְּדִילוֹ 25)
וְלֹא אֶדְאַג בְּבִגְדוֹ. כִּי בְּפִיהוּ
וּבִשְׂפָתָיו. וְלִבּוֹ יַעֲנֶה לֹא 26)
אֲקַבֵּל כָּל־אֲשֶׁר יָדִין לְבָבוֹ
עֲלֵי לִבִּי. וְשִׂמְחָתוֹ פְּלִילוֹ 27)
אֲנִי עַבְדּוֹ וּבֶן־חַסְדּוֹ. יְבַקֵּר
נְטַע יָדוֹ וְיָחוּס עַל עֲמָלוֹ
וְאוֹמְרִים כִּי זְמַן בִּלָּה אֲהָבִי
עֲלֵי־עָשׁ יֹאמְרוּ כִּי עָשׁ אֲכָלוֹ 28)

להם לא בבחירה, אלא בהכרח, ואנשים כאלה על הרוב נפשם מרה להם, ונוטים לבעוט וקשים לרצות, ועמם קשה וכבד, ואפילו הר לא יכילהו ולא יקבלהו. ואמר עם־כבד במקום איש כבד, ל' רבים במקום יחיד, והכוונה על אוהבו רמב"ע שכעס עליו, והוא אומר כי אין בלבו כח להכיל ולסבול כובד כעסו.

20) כדברי רמב"ע בשירה הקודמת (עיין אוצר נחמד ח' עמוד קס"ט) הנה לך אחי אמרים נמסכו בם רוש שתיכם וטוב ייננו.

21) אשר הכיר שהוא לידידו הנזכר בבית הקודם, והוא ר' יהודה הלוי אשר בראותו כתב ידי רמב"ע, ובהזכירו את שמו בכה והתעורר לחבר השירה הזאת.

22) לאמר מוסב על ואם יזכור, והוא תשובת הלוי. מהללו, כבודו ומעלותיו, שאם ידין את ידידו לכף חובה, הרי זו פחיתות מצדו, וכאלו הוא שוכח כבודו, כי לא לכבוד יהיה לו המעשה הזה, ובלתי מסכים עם מעלתו ודרכיו המשובחים.

23) שמרדו במשה.

24) חלילה לרמב"ע שיכחש עתה מה שעשה לפנים והחסד אשר גמל מקדם את רי"ה, שאם יקצוף עליו, יהיה קצפו כמכחש אהבתו הקדומה, וכאלו הקצף מעיד על האהבה הקודמת שהיתה בטעות, ושאין רי"ה ראוי להיות ידידו.

25) והוא גם הוא (רמב"ע) יודע שלא היתה אהבתו בטעות, כי כבר בחן את לב רי"ה כמו בתוך כור, וידע כמה יש בו מן הזהב הצרוף וכמה בדיל מעורב בו.

26) ולא אדאג שמא יבגוד בי, וישתנה לו כבגדיו, כי אי אפשר שיעשה זה אלא בפיו, מן השפה ולחוץ, אבל לבו יכזיב את שפתיו, ויאמר: לא!

27) כנגד מה שאמר רמב"ע בשירה הקודמת היה אתה פליל דיננו.

28) מי שיאמר כי אהבתי אותו נתבלתה במשך הזמן, יוכל לומר כמו כן כי התולעת הקטנה הנקראת עש אכלה את הכוכב הנקרא עיש או עש.

(ב)

ר' משה בן עזרא

מקשטליה שהיה מתגולל שם, כותב לאחד מאוהביו אשר בארץ מולדתו גרנאטה, ומגיד תלאותיו, ופוקד לשלום את ידידיו, ונשבע את תשוקתו, אשר בגללה הולך לגלות מארצו, ואומר לרעהו שיבכה עמה. ולפי הנראה, תשוקתו היא בת אחיו, אשר בקינתו עליה אמר כי בעבורה ניתקה בנפשו את הנדוד.

(דיואן רמ"בע סימן קנ"ט).

פִּתְאֹם יְצוּרֵי אֲהָבִים עֻוְּתִי
תּוֹעִים בְּאִישׁוֹן לַיְלָה פִּגַּעְתִּי 1)
חַבְלֵי שְׁעָשַׁי נִפְרְשׂוּ לָהֶם. וּפַח
שֵׁנָה, עֲלֵי עֶרֶשׂ דְּוַי תִּצַּעְתִּי 2)
אֵיךְ שׁוֹטְטוּ מִדְבָּר? וְאֵיךְ הִתְחַפְּשׂוּ
בְּאֹפֶל כְּסוּת לֵיל. וְלֹא יָדַעְתִּי? 3)

חִלּוּ פְּנֵי עַרְשִׂי. וְלֵיל קִלּוּ עֲדֵי
נֶשֶׁף. גְּדוּדִים מֵחֳלִי שָׂבַעְתִּי 4)
לָנוּ בְּבֵין שְׁדֵי עֲדֵי אֹרוּ פְּנֵי
מִזְרָח. וּפֶרַע מֵאֹפֶל פָּרַעְתִּי 5)
לֹא נֶאֱחוּ לִי מִפְּנֵיהֶם. בִּלְעֲדֵי
רֵיחַ צְרוֹר הַמּוֹר אֲשֶׁר קֻבַּעְתִּי 6)

---

1) פתאום פגעתי צורת האוהבים אשר עזבתי בארצי, ומצאתי אותם תועים באישון לילה, והכוונה לומר שראה אותם בחלום. יצורי ענין צורה ותאר, וכן באיוב י"ז ז' תרגומו קלסתורי.

2) רעיוני (שחשקים תמיד בידידי והכספים אליהם) פרשו חבלים להביאם אלי בחלום, ואני הצעתי על ערשי (אשר אני שוכב בה חולה) פח השינה ללכדם אחרי בואם, ולעכבם אצלי זמן מה.

3) המשורר שואל, איך היה שבאו אצלו בחלום, ואיך יכלו לעבור המדבר אשר בין ארצם וארצו, ואיך התחפשו הלילה במסך כנפיו, באופן שלא ידע בבואם עד שראה אותם בחלום? והלא הוא לילה אור בעדו, כי תמיד היתה שנתו נודדת מעיניו, ומה נשתנה הלילה הזה מכל הלילות?

4) המשורר משיב כי כך היה הענין, אוהביו החלו למשכבו שיתן שינה לעיניו, והלאה בידם לכלות ולמנוע ולהשבית במשך לילה אחד עד הנשף (עד הבקר) את הגדודים שהיה שבע לשבר, בכדי שיוכל להשתעשע עמהם בחלום. ובכ"י בליל, והיה אפשר לפרש שהחלו למשכבו בלילה, ועל ידי כן קלו ותכשו וכו'. אך מלת בלילה לשון מיותר, והמסך יקשה אחר הפעל וי"ו המחבר בין שני המאמרים. בפירוש הבית הקשה הזה נעזרתי על ידי תלמידי היקר מוהר"ר יהודה אריה אחיעזר הי"ו.

5) אוהבי כשעכבו אצלי וישנו בחיקי עד אור הבקר, עד שנגלה מאופל הלילה שנמשל לפרע (שער ארוך). פרעתי, לשון גלוי, כן פשטו הקדמונים, ואני לא כן דעתי (עיין בת"ע הקס"ט עמוד קכ"ח). והנה גלוי אפלת הלילה הוא פעולת הטבע, לא פעולת המשורר, אך במליצת השיר הוא מדמה כאלו הלילה מחשיך על האדם בקוצותיו השחורות, וכעלות השחר האדם גולל מעליו אותו השער הארוך, ומעביר מעליו החשך ומביא עליו אורה.

6) קבעתי לשון גזילה. אחר שבא הבקר והקיצותי משנתי ואזלו חלומותי, לא נשאר בידי מאליהם שני ידידי רק ריח המור אשר גנבתי מהם, כלומר שנדבק בי כשהייתי בחברתם.

לוּ אֵדְעָה כִּי הַחֲלוֹם יַרְאֶה פְּנֵי
דוֹדִי. לְרַגְלֵי הַחֲלוֹם כָּרַעְתִּי 7)
אַךְ מָעֲדוּ רַגְלֵי מְשׁוֹשִׂי. בַּהֲדוֹף
אוֹתָם יְדֵי שַׁחַר וְהִתְרוֹעָעְתִּי 8)
וַיְנוֹפְפוּ גִשְׁמֵי דְמֵי עֵינַי. הֲכִי
אֶת־צוּר כְּבֵדִי בִּבְכִי בָקַעְתִּי 9)
לוּלֵי יְגוֹנִים סָגְרוּ אָז בַּעֲדִי
שַׂחְתִּי בִּצוּלַת הַבְּכִי. טָבַעְתִּי 10)
מִמַּעֲמַקֵּי הַמְּצוּקִים אֶצְעֲקָה
חָמָס. וּמִבֶּטֶן נְדוֹד שִׁוַּעְתִּי
לֹא עָרְבָה שֵׁנָה לְרָאוּתִי. לְמִן
הַיּוֹם אֲשֶׁר מִמַּעְרָב נָסַעְתִּי 11)

קַצְתִּי בְחַיַּי מִסְּבוֹב תֵּבֵל. וְגַם
לָמֹד מְמַדֶּיהָ וְלֹא בִּצַּעְתִּי 12)
רֶדֶת תְּהוֹם. וַעֲלוֹת עֲלֵי רֹאשׁ בָּמֳתֵי
עָבִים. עֲדֵי אֹמַר לְרוּם הִרְקַעְתִּי 13)
עִם בַּהֲמוֹת יַעַר הֲלִיכָתִי. וּמֵ־
רֹאשׁ הַרְרֵי טֶרֶף כְּעוֹף הוּקַעְתִּי 14)
קַצְוֵי אֲפָסִים כַּבְּרָקִים רוֹצְצוּ
רַגְלַי. וְגַם מַיִם עֲדֵי־יָם נָעְתִּי 15)
מַסָּע אֲהַלֵּךְ אַחֲרֵי מַסָּע. וְלֹא
תַרְתִּי מְנוּחָה לִי וְלֹא הִרְגַּעְתִּי
יוֹמָם שְׁזָפַנִי מְאוֹר שֶׁמֶשׁ. וְלֵיל
עֵינַי בְּפוּךְ הַמַּאְפֵּל קֵרַעְתִּי 16)

זה משל על התקוה הנכספת בנפש אחרי סור מעל אוהבינו הדבר אשר התאוינו בו, כמו שהדברים שריחם טוב, גם אחרי סורם מאתנו יניחו אחריהם ריחם הטוב. וזה נמשך ללשון זכירה, שעיקר הוראתו ריח (זכרו כיין לבנון, אזכרתה, יזכור כל מנחותיך), ואח"כ הושאל למה שנשאר בנפשנו מטוב שכבר הלך מאתנו.

7) בכ"י נקוד יֶרְאֶה (בנין הקל) פני דודי (לשון יחיד), ומסברה תקנתי בנין הפעיל ולשון רבים.

8) והתרועעתי ענין רציצה ושבירה, והוא דבק עם תחלת הבית: אך מעדו רגלי ממשושי והתרועעתי כאשר ידי השחר הדפו אותם והרחיקו אותם מעלי, כי הקיצותי משנתי.

9) אז (בהקיצי ונשארתי גלמוד) בכיתי ונספו דמעות עיני כגשם, ואם גשמי דם, עד שאם היה כבדי כסלע בקעתיו והוצאתי מימיו (אם הדמעות הנובעות מדם הכבד לדעת ומורי ישמעאל). וינופפו, ענין נזילה, כמו נפתי משכבי (משלי ז' י"ז), גשם נדבות תניף אלהים (תהלים ס"ח י'), אלא שבשני הכתובים האלה הוא פעל יוצא, וכאן הוא פעל עומד ומי עיניה [ינופפו] לא יספיק.

10) עוצם היגון מעכב את הבכיה, והוא אומר כי לולי שרוב יגונותיו סגרו בעדו, היה בכיו מתרבה כל כך שהיה שוחה ושט בו, או היה ג"כ טובע בו; והנה שחתי שהוא במשקל קמתי איננו משרש אשחה בכל לילה מטתי, אבל הוא מן מי שחו (יחזקאל מ"ז ה').

11) ראותי כנוי לעינים (קהלת י"ב ג').

12) בצעתי, השלמתי, כמו בצע אמרתו (איכה ב' י"ז), וידיו תבצענה (זכריה ד' ט'); ואע"פ שלא השלמתי סבוב הארץ ומדידתה, קצתי בחיי.

13) וקצתי בחיי מפאת ירידתי ועלותי מהר לבקעה ומבקעה להר גבוה אשר ראשו נשא יגיע עד שיצדק לי לומר הרקעתי לשחקים, שעשיתי השמים הדום כפות רגלי.

14) בכ"י עם בחתי יער, ומסברה תקנתי עם בהמות יער.

15) רוצצו לשון רצוה, והוא פעל עומד, כמו בנחום ב' ה'.

16) מן כי תקרעי בפוך עיניך (ירמיה ד' ל') והוא כמו קרעתי, לשון שריטה, על דרך הנה אנכי מרביץ בפוך אבניך (ישעיה נ"ד י"א), ועיין מה שכתבתי בכרם חמד מחברת רביעית עמוד ל"ז על תכונת הפוך.

ובכל חליפות הזמן. פני בלי
מסוה. לנגד קר וחם הוקעתי [17]
עד כי למשחית נהפך הודי. וגם
התנכרו פני ולא נודעתי
עבר זמן קציר. וכלו כל־ימי
קיץ. ותם חרף. ולא נושעתי
ספו חדשים חלפו שנים. ולא
באתי מחוז חפצי ולא תנעתי
אשא בשני את־בשרי. אמרח
האח. ובכפי בעז רקעתי [18]
לא תמלח נפשי עלי נפשי. ולא
חסתי עלי הודי ולא פרעתי [19]
על־מי אחי מלין? ונפשי עוללח
צוקי. ובימיני אני פצעתי [20]
כי לא נבונתי. ומוסר ידעני
מצת בני האב מאד פרעתי [21]

כמה יעצוני לבל אבטח עלי
בגד בנאמניו. ולא שמעתי.
מי־זה ישיחם. כי לתהו תם חמון
כחי. וכל־ימי לריק יגעתי [22]
אנשי שלומי שלמו רעה מקום
טובה. ושמחו לי ביום צלעתי
איך נהפכו לי אל־זמורי זר בני
שורק. וזרע האמת נטעתי? [23]
איך העלו קוצים שדי חמר. מקום
חטי ידידותי אשר זרעתי?
האח עלי אחים אשר בגדו כמו
נחל. ופשעו בי ולא פשעתי [24]
נעבד לימים נתנו אתי. ואז
להם בתוך אזן וזמן רצעתי [25]
חסר גמלתים מבלי תקוה. עדי
להם הרעתי ולא הרעתי [26]

17) אין פני מגולים תמיד לקור ולחום, בלי מסוה, כדרך הרועים על הצאן.

18) הייתי מתחבט בעצמי מכות הליכתי והייתי מכה על הארץ והייתי אומר אח (כמליצת יחזקאל ו' י"א). ומלת האח גם היא לצער ויגון, לדעת המפורש, וכן לדעת רד"ק בשרש אח.

19) לא פרעתי, לא הרגתי מהליכתי, מלשון תפריעו את העם ממעשיו.

20) אשר הלין את תלאותיו לא להגיד מסיבה באו לו פרעות האלה, והמלה הוא מלפפים את נפשו, כי הוא עצמו גרם לרעתו ולנזקו, כי לא נשמר מקרוביו ואחיו, וזה היו בעוכריו. מלין, לשון תלונה. ובימיני אני פצעתי, פצעתי את עצמי ביד ימיני.

21) פרעתי ועזבתי מאד והשלכתי אחרי גוי מוסר והוכחת בני אדם שהיו יודעים כמה היא קשה מריבת בני אב אחד, כלומר מריבת האחים (כי אחיו לו בניהם עם אשר כדפוסו על אסנתו את בת אחיו). ובב"י בפוסר.

22) מי זה יגיד להם, כלומר מי יתן וידעו (אותם שהוסירוני למעבר) כי נאמנו דבריהם, והאנשים אשר הרביתי להם חסדים הם גמלו לי רעה תחת טובה, עד כי כל כחי ויגיעי אשר יגעתי להיטיב להם, הם לריק והיו.

23) אשר אני נטעתים זרע אמת. (על דרך ואנכי נטעתיך שורק וגו'), ונראה שהכוונה על בני אחיו.

24) שהם עיניו אוי לי, כמו למעלה הערה י"ט..

25) הם עתה אותי משועבד להתפעלות הזמן, ואני לעבד שעבדתי הזמן להם כעבד רצוע אזן.

26) כל כך טובות עשיתי להם, והכל שלא על מנת לקבל פרס, עד שאם אח"כ הייתי עושה להם רעה, לא היה זה רע, כי כמעט רשאי הייתי לעשות להם קלה אחרי הטובות הגדולות

וּבְעֵת זְמַן יָצָא לְמִלְחַמְתִּי. וְעַד
אֶרֶץ בְּרוֹעַ מַעֲשַׂי נִגְרַעְתִּי
רַצְתִּי בְּרַגְלֵי גַאֲוָה לָהֶם. וְעֵת
שׁוּרְתִּי פְּנֵיהֶם זֹעֲפִים. נִכְנַעְתִּי 27)
וּלְאָהֳלָם סַרְתִּי נְטוּי גָרוֹן. וְיוֹם
בֹּאִי בְּרֶגֶל בְּבִצְקָה פָּשַׂעְתִּי 28)
חָלוּ לְיוֹם חוּלִי עֲלֵיהֶם. כַּאֲשֶׁר
מִמַּהֲתַלּוֹת מִדַּבְּרֵיהֶם זָעְתִּי 29)
פִּתּוּ בְשִׁקְרֵיהֶם אֱמוּנָתִי. וְעֵין
דַּעְיִ לְהַבִּיט פָּעֳלָם הֵשַׁעְתִּי 30)
עַד נִמְכְּרוּ בִידֵי עֲצַת כֶּסֶל. וְלֹא
לִבָּם הֲנִידוֹתִי וְלֹא הֵנַעְתִּי 31)

בִּגְלַל חֲמָסַי לָבְשׁוּ בֹשֶׁת. וּבָהּ
נוֹסְפָה תְהִלָּתִי. וְלֹא נִגְרַעְתִּי 32)
יוֹנִים תְּעוֹפֵינָה בְּעָב אֶל־מַעֲרָב
אֶתְכֶם בְּחֵי הָאַהֲבָה הִשְׁבַּעְתִּי
לָשֵׂאת שְׁלוֹמִי אֶל־יְדִידִים רָחֲקוּ
אַךְ בֵּין צְלָעַי אָהֳלָם תָּקַעְתִּי
וּתְסַפְּרוּ לָהֶם הֲכִי לִבִּי עָלַי
נוֹהֵם כְּשֶׁסַע הַגְּדִי שִׁסַּעְתִּי 33)
וּדְרוֹר אֲשֶׁר קֵן לָהּ בְּצַלְעוֹתַי. וּבָהּ
שָׂמַח כְּבוֹד נַפְשִׁי וְהִשְׁתַּעֲשַׁעְתִּי 34)
לוּלֵא חֲיוֹתָהּ אֶת־חֲיוֹתִי לֹא אֲחִי
שׁוֹאֵל. וּבַמָּוֶת לְבַד הִפְגַּעְתִּי 35)

אשר נאלחים, ואם יריבו עמדי לא יתמו בדינם, כי הרע ההוא בטל ברוב החסדים הקודמים. ואני לולא ידעתי איך אהבו החכמים האלה ההולכים בעקבות משוררי ישמעאל לדבר לשון הבאי וגוזמות מופלגות, לא היה הפירוש הזה עולה על דעתי. ומכל מקום אם ימצא אדם שיפרש הבית הזה פירוש נאה מזה, אקבלנו בשמחה. וקצת דמיון לבית זה יש למעלה שירה א' הערה ב'.

27) ראיתי אהלם בגאוה, כי היה לבי בטוח שישמחו בי ביום בואי, אבל כשראיתי פניהם זועפים, מיד נכנע גאוני.

28) המשורר כופל דברו ואומר: הלכתי אל אהלם נטוי גרון בגאוה ובבטחון, וכשנכנסתי בו וראיתי פניהם, מיד מעדו קרסולי והיו פסיעותי כאדם אשר רגלו בבצקה.

29) בראותם אותי רגזו וחלו (לא מחמלה, אלא מיראה שמא יצטרכו לעזור לי) בזכרם ימי קדם שהייתי אני מתאבל בשבילם וחרד להועיל להם ביום צרתם, כמו שאני (כאשר וכן אני) זעתי והשתאלתי בראותי שאינם מדברים אלי רק דברי מהתלות ומשאות שוא ומדוחים, וראיתי שאין לי לקוות מהם עזרה.

30) ואע"פ כן מעט מעט פתוני בשקריהם והאמנתי להם, ועצמתי עיני שכלי מהביט אל פעלם שאינו מסכים עם דבריהם והבטחותיהם. בכ"י הרשעתי: ומוהר"ר יא"א הגיה השעתי, לשון ועיניו השע.

31) פתוני ויכלו לי באופן שאמונתי ושכלי נמכרו ביד עצת סכלות (כי עצה סכלות היתה כשהאמנתי להם), ולא נכמרו רחמיהם עלי, ולבם לא נע ולא נד בשביל צרתי.

32) אבל סוף סוף הם לבשו בשת וכלימה על חמסם שעשו לי, ובבשתם גדלה ונוספה תהלתי, ולא נגרעתי ולא ירדתי כלל מחשיבותי. ובכ"י נגדעתי בדל"ת.

33) אחר ששלים תלונותיו על הבוגדים בו, הוא פורש שלום לאוהביו, והוא משביע בחיי האהבה את היונים (המפורסמות באמונתן ואהבתן הקיימת) המעופפות לארצות המערב, לשאת שלומו לידידיו הרחוקים ממנו, ועם כל זה הם קרובים ללבו כאלו אהלם תקוע בין צלעיו, ולהגיד להם שהוא נוהם לצערו על ריחוקם.

34) שבשם הוא מכנה את משוקתו, והוא קורא לה בגדולה נושאת חן וחסד, דרור אשר קן לה בצלעותיו.

35) לולא שהיא בחיים (ולא אבדה תקותי להתקרב אליה) לא הייתי חפץ בחיים, והייתי מתחנן אל המות שיקחני.

הִנֵּה לְרַגְלָהּ נִלְכְּדָה רַגְלִי בְּפַח
גְּרוּת כְּתוֹא מִכְמָר. וְהִתְגַּלְגַּלְתִּי
וּלְמַעֲנָהּ בָּאתִי בְּכוּר עֳנִי. וְאֶת־
נַפְשִׁי בְּקֶלַע הַנְּדוּד קִלַּעְתִּי 36)
אָחִי בְּכֵה עִמָּהּ. וְהוֹי אָחוֹת וְאָח
כִּי עִם אֱדוֹם גַּרְתִּי וְנִתְבַּלְּעְתִּי 37)
כֹּה יַעֲשֶׂה־לִּי אֵל. וְיוֹסִיף מֵחָרוֹן
אַפּוֹ עֲלֵי נְגָעַי וּמִן נֻגַּעְתִּי 38)
אִם נִשְׁכְּחוּ מִפִּי חֲסָדֶיךָ. וְאִם
מִבֵּית לְבָבִי אַהֲבָה הִקְצַעְתִּי 39)

לִבְנַת לְבוּשִׁי מִשְּׁחוֹר עֵינַי עֲלֵי
נוֹדֵךְ לְאֹרֶךְ הַנְּדוּד צִבַּעְתִּי 40)
כַּבְלֵי זְמַן אָסְרוּ פְּעָמַי מֵעֲמוֹד
אַף כִּי לְחֶפְצִי מֵהֲלוֹךְ נִמְנַעְתִּי 41)
אוֹחִיל וְאוּלַי אֵ' יְהִי מוֹחֶה בְּמֵי
דִמְעִי מְצוּקַי וַאֲשֶׁר הִרְשַׁעְתִּי 42)
יָחוֹן וְרוּחַ חֵן יְהִי מֵעִיר עֲלֵי
נַפְשִׁי. וְאֶחְיֶה אַחֲרֵי גָוַעְתִּי 43)

(ג)

רי"ה לרמ"בע

(דיואן כי"ס ה"ס סימן כמ"ט).

אֵיךְ אַחֲרֶיךָ אֶמְצְאָה מַרְגּוֹעַ
תֶּנַע. וְהַלֵּב עִמְּךָ יָנוּעַ 1)
לוּלֵי אֲהָבוּת יְחַלּוּ יוֹם שׁוּבְךָ
אָז יוֹם פְּרִידָה תִּמְּנוּ לִגְוֹעַ 2)

36) בקשתי הוכרחתי לצאת מארצי ולגור בארץ אחרת, ובגלה באתי בכור עוני והייתי נע ונד בארץ.

37) ואתה אחי בכה שמה על גלותי (נראה מזה כי גם היא אהבתהו) ועל היותו מוכרח לגור שם בארץ אדום (היא ארץ קסטיליא). בבית הזה יש בכ"י מקום פנוי וחסר כאן שתי תנועות ויתד ואני הוספתי מדעתי מלות אחות ואח על פי הכתוב בירמיה כ"ב י"ח.

38) כה יעשה לי אלהים ויוסיף בחרונו על הנגעים (נגעי הזמן והתלאותיו) אשר נגעתי עד כה, אם נשכחו מפי חסדיך וכו'. ובכ"י נקוד נֻגעתי בבנין הקל.

39) אהבתי אותך דבקה בלבי כטיח הדבק בקירות הבית, ואני מעולם לא הקצעתי (מן ואת הבית יקציע מבית) טיח הזה מבית לבבי.

40) על רחקך ממני ועל אורך הנדוד לבשתי לבושי שהיה לבן ועשיתיו שחור יותר מאישון בת עיני.

41) הנה עתה לא אוכל להתקרב אליך כי הזמן שם בסד רגלי, ולא יתנני לעמוד על עמדי, וכל שכן שלא אוכל ללכת אנה ואנה כרצוני.

42) אבל אוחיל שתלאותי תעמודנה לי לכפר עונותי, והאל ימחה מלקותי (הרעות הבאה עלי) ועונותי במי הדמעות אשר שפכתי עד כה.

43) והוא יחנני ויעיר עלי רוח חן וחסד, ואחרי היותי עתה חשוב כמת, ויהי' לנפשי חיים, תשוב נפשי לראות טוב ואחיה בנעימים בארץ מולדתי ובקרבת אוהבי — וזה שהיה המשורר מקוה נראה שלא נתקיים, אבל מה שאולי לא היה מקוה נתקיים ויתקיים, והוא כי שבע מאות שנים ויותר אחרי מותו יחיה אחרי גוע, ויחודשו כנשר נעורי שיריו וספורי תלאותיו, והתהלה אשר לא השיג בחייו ישיגנה אחר כמה דורות.

1) המשורר מתאונן על פרידת אוהבו שהוכרח לצאת מארצו ולעזוב אותו, ואומר כי אחר שנסע והלך רחוק ממנו אינו מוצא מרגוע והנחה, באופן כי בכל מקום שהוא הולך נע ונד, גם לבו (של רי"ה) נע ונד עמו, כלומר כי תמיד אוהבו שוכן בתוך לבו ותמיד הוא לנגד עיניו.

2) אם אהבתי אותך לא נתנה בלבי תוחלת ותקוה לראות את היום אשר בו תשוב לארץ

גר מערבי! שוב למערבך · חית
חותם עלי כל־לב וכל אזרוע (3
חן הררי בתר יעידון כי מטר

שחק מאד כילי · ודמעי שוע (4
שפה ברורה: מה־לך אל־עלגים? (5
או מה לטל חרמון אלי גלבוע?

(ד)

תשובת רמב"ע

(דיוקן כמנ"ע סימן כ"ם).

עיני סלעים דמעו דמוע
עלי · וכמעט נקרעו קרוע (1
ויאמצו לבם בני אמי ביום
לבות משנאי נבקעו בקוע (2
וינצלו בידי פתיותם צבי
עדים · והם לא ידעו ידוע (3

עם לא ידעתים מהרו עדי בשור
כי בי ילדי פשעו פשוע (4
וידברו על לב · וסרו לחבוש
מכים אשר הם פצעו פצוע (5
איך יעמד לבי? וילד הזמן
אתו בשבט הנדוד ירע? (6

מגורך אלי, או ואולי ביום שהתרחקת ממני הייתי מת. המנו לגוע, וכן מלת אהבות, שניהם רבים במקום יחיד, וזה מצוי הרבה במשוררי הדור ההוא. ובגנזי אקספורד במקום אהבות כתוב לבבות, והענין אחד, והכוונה על לבו של ר"י הלוי.

3) משלה לרמ"בע, ואומר לו שישוב אל ארץ מולדתו שהיא במערב, כדי שיהיה קרוב אל לבות אוהביו.

4) ההרים המפרידים ביני וביניך הן המה עדים נאמנים כי המטר היורד מן השמים הוא מעט כנגד הדמעות הנוטפות מעיני ממכאוב הפרוד; או הפלגה ישמעאלים. הבית הזה חסר בגנזי אקספורד.

5) משלה לרמ"בע: אתה שפה ברורה ונעים זמירות ישראל, מה לך לגור עם אנשים לועזי שפה, ודבריך הנעימים והנחמדים שמרוב חשיבותם ויקרם נמשלים לטל חרמון, מה להם לרדת על הרי גלבוע הארורים (שמואל ב' א' כ"א).

1) כל כך קשים הם יגונותי מצער הפירוד, שגם עיני סלעים בוכים עלי ודומעים, עד שמעט מרוב הבכי עיניהם נקרעות.

2) גם הסלעים וגם לבות אויבי נמסו על צרותי, אבל בני אמי (אחיו אשר רדפוהו על אהבתו את בת אחיו והכריחוהו ללכת מארצו) קשים מהם ומחזקים את לבם לבלתי רחם עלי.

3) בני אמי הסירו מעליהם את תפארת עדיים כשהכריחוני ללכת מארצי, כי בהיותי קרוב אליהם, כבודי ותפארתי היה לכבוד גם להם, אבל הם בגאונם ובסכלותם לא ידעו ולא הכירו מעלתי.

4) מה שבני אמי לא עשו והיה ראוי להם לעשות מצד קורבתם אלי, עשו עמי אנשים אשר לא ידעתי מאז, והם מהרו לבא אלי לעזר ולהועיל, בראותם כי קרובי עזבוני והכריחוני ללכת נע ונד בארץ. ילדי, כך הוא קורא לאחיו הצעירים ממנו, או לבניהם.

5) האנשים האלה אשר לא ממיודעי המה, מרוב חמלה וחנינה עלי דברו אלי דברי נחומים לפנה לבבי, ויצאו אלי לחבוש המכות ההם אשר פצעוני בני אמי: פצים כמו חבות (ת"ב מ' כ"ט).

6) מכאן ואילך המשורר מצייר את כל קורותיו ותלאותיו, ואומר: מה יועילו דברי הנחומים הם

בֹּקֶר אֱכֹל רֹתֶם. וְלָעֶרֶב שְׁתוֹת
מֵי רוֹשׁ. לְרַוּוֹת זֶה. וְזֶה לְשַׂבּוֹעַ 7)
אֶל מַעֲמַקֵּי הַיְגוֹנִים יוֹם לְיוֹם
יָרוֹד. וְאֶל־תַּרְיֵי תְּלָאוֹת שׁוֹעַ 8)
חֵלֶק לְעֵינַי הַנְּדוּד בָּכֹה וְאֶל־
קִרְבִּי הֲמוֹת יַמִּים. וְלַלֵּב נוֹעַ 9)
בֵּינוֹת זְאֵבִים שָׁכְנוּ עֲרָב. אֲשֶׁר
שֵׁם הָאֱנוֹשׁ לֹא שָׁמְעוּ שְׁמוֹעַ 10)

פָּגוֹשׁ בְּדֹב שַׁכּוּל. וְחָבְרָה עִם־אֲרִי
טוֹב מִפְּגוֹשׁ אוֹתָם וּבָם לִפְגוֹעַ
שָׂמִים לְחֹשֶׁךְ אוֹר. וְכִילַי אֵיךְ יְהִי
נִכָּר בְּעֵינֵיהֶם לְנֶגֶד שׁוֹעַ? 11)
שַׂחְתִּי בְלִבִּי: צֵא. וְאוּלַי תִּהְיֶה
מוֹצֵא בְּאַלְפֵי הַזְּמָן מַרְגּוֹעַ 12)
וַיַּעֲנֶה: נִזְּלִים לַחְסַר הֲרָבוּ
כִּי כָל־רְגִיבָיו נִמְנְעוּ מִנּוֹעַ

והשלמה עלי, כי איך יעמוד לבי אם תְּכַנּה והתפוצות הזמן שוברות וכוללות אותו בשנים הכחוד. ירֹע, מצרה כמש, שבין כלילה והבירה.

7) ואיך ישמור לבי אשרי שאני שבע רוגז ויגון, כאלו בבקר אני אוכל רותם, ובערב (בשיותי שוכב על משכבי) אני שותה מי רוש ולענה, כאלו הרותם הוא לחמי והשבר רעבוני, ומי רוש הם שקויי לשבור צמאי. ומה שהזכיר רותם הוא על שם ושרש רתמים לחמם (איוב ל' ד'), והוא שרש מין צמח ginestra בלעז, ובל' אשכנז גינסטער.

8) ואיך ישמור לבי שאמר שהכריחוני לירד יום יום לעמקי היגונים ולשמוע שאר נסר ואיזן קול שואה של התלאות המפרידות אותי מאוהבי ומאלוהי. שׂוֹא מל' ושוא אל השר (ישעיה כ"ב ה') שפירשו המפרשים ל' שואה ושקה. כשהלאתי הפיר הזה זה ימים ושנים לרי"ל דוקטא פירשתי בזה פירוש אחר, הנה הוא כתוב בספרו על רמב"ע עמוד 90, ומה שפירשתי כאן הוא דעת תלמידי שוסר"ר דוד מי אשכנזי ע"ה, וכן עיקר.

9) הנחיר הוא שהלך לכל אחד מאחרי חלקו, והוא נותן לעיני בכי, ואל קרבי ומעי הוא נותן המייה כהמיית הים בשוא גליו, ולבי רפות ושמד ותלאה. שׂם, ל' וירעו לבבו ולבב עמו כנוע עצי יער (ישעיה ז' ב').

10) כל זה במיותי מוכרח לגור בין זאבים שוכני ערב, אשר מעולם לא שמעו שם אדם ומעולם לא ראו איש שיבוא ביניהם, וכל זה אשר לאותם בני אדם שהיו מתגורר בתוכם, שהיו דומים לפראים, לא ידעו חכמה ואין להם חלק בתבונה, ולא היו מכירים מעלתו.

11) ולא זו בלבד שהם נמשלים לאלה ערב, אבל הם קשים מהם, ועוד לפגוש בדב שכול והתחבר לארי מלפגוע באנשים כאלה, כי האנשים האלה שמים חשך לאור ואור לחשך שמים מר למתוק ומתוק למר, ואיך יוכלו להבחין בין כילי לשוע ובין נקלה לנכבד, ואיך יכירו אותי ואת מעלותי?

12) דברתי אני לעצמי: למה תהיה ותשים תמיד נאנק ונאנח? מה יועילו לך הבכי והאנחות, לא ולך אל האנשים ההם שיושבים בניהם בשלוה ובהשקט ושמחה מצמחת להם, אולי יועילו לך בגרוניך ובאנחותיך ותמצא ערבנם ובכם בהם. בְּאַלְפֵי הזמן, כ"ל שהיה השלוה. ותבינה באלפי בני אדם שהשמחה מצמחת להם.

וגאות ידידות יבשו. כי נעצרו
נשמי אמת. עד ערכו נלבע 13)
הה! לשרידים מידידי נדדו
כי רב המונם שלמו לגוע 14)
חם אחלי חסר אשר יום צענו
בין לב וכבד נתקעו תקוע 15)

שלום עליהם. כי מאד התרחקו
איך אל־לבבי נגעו נגוע 16)
קוה וקוה בעתו נפשי בני
ימים ואך היא מאנה לנגוע 17)
עולם מאד צר בי. ערי כי נחשבה
תבל כצמיד ואני אורוע 18)

13) ולפי ענה לדברי: השמועות שהיו נובעים מהם מי חסד, עתה חרבו, כי כל רביבי חסד נמנעו, וגם מרעה הטוב ונאות דשא של ידידות המשמחים את הלב עתה יבשו, הם מפני שנעצרו גשמי אמת עד כי כמעט נאות הידידות הם כאשר נלבעו, שר' ערב ושאם, והכוונה כי אוהביו שכחוהו.

14) אבל עדיין נשאר לו אוהב נאמן, הוא ר"י הלוי, ועליו ישאה לבו ויאמר הה לשרידים מידידי שנדדו הלכו, כי רובם כבר מתו, שלמו לגוע, על דרך תמנו לגוע.

15) הוא ר"י הלוי הוא אהל המסך, אשר אף אם ילכו לא יפול כי הוא תקוע בקרבו של רמ"ע, בין לבו וכבדו.

16) שלום לו, כי אם הוא רחוק מאד מרמ"ע, הנה קרוב הוא ללבו. איך אל לבבי, המליצה היא לצייר שלום קרבתו ללבו:

17) המשורר מקיים ואומר. כאלה וכאלה הן התלאות המתגעשות אותי, אבל נפשי לא חפצה שמה משא לרוחה. מאנה לנגוע, לקבל מומם ועולי, עיין רמב"ם באיוב ו' ז' והפרשן בפרק ההוא. ודע כי בכ"י ואף, לא ואך.

18) אני בצער ובדוחק גדול, כאלו העולם כצמיד ואני כאזרוע, שהעולם דוחק אותי כמו שהצמיד דוחק את הזרוע.

6.

רעיונות ישׁ"ר

על תעורת זרע אברהם ותכלית אמונותיו.

בין האמונות הכלליות אשר בהן החזיק אברהם אבינו ע"ה והתנגד בהן לכל מחשבות הבל שהתפשטו בזמנו בין כל גויי הארץ, לא היתה לבד האמונה במציאות האל האחד בורא שמים וארץ (אשר בו יתאחדו כל הכחות הבלתי דומות זו לזו, אשר עמי הארץ יחסו אותן לאלילים רבים אין מספר) אלא גם הנהגה מיוחדת ומתנגדת לכן על תכונת חיי האדם ותכליתן ועל העתידות הרחוקות המעותדות לכל משפחות האדמה; כי הנה היה אצלו מונח קיים שאין לרע ממשלה מוחלטת ומתמדת על האדם, היינו שהחיים האלה הגופניים אינם תלויים ומשועבדים תחת גזרה קדומה המחייבת מציאות הרע בהם, באופן שיהיו כפי מחשבת עמי אזיאה בית כלא, עמק הבכא, ומקום צרה וצוקה אשר בו נענשו בני אדם לכפר עונות לא עשו ולתקן קלקולים לא קלקלו, אבל הרע אינו אלא

דרכן ומלמד להדריך בו בני אדם בדרך טובה ולהרחיקם מן המכשולות אינו אלא מקרה קרה למו מסבת סכלותנו והיותנו בלתי מכירים דרך האמת, אינו אלא תולדה באה מן המדות המגונות; אמנם לא תתמיד ממשלת הרע לעולמים, ובהסוף הוא כי יבא יום השבתתו לגמרי, ואז יהיו חיי האדם רק טובים ומלאים ברכת ה' כמו שהיתה לבחיר יצורי מטה. לזאת ביום היה אדם עלי ארץ בא אליו המאמר האלהי פרו ורבו ומלאו את הארץ (כי התרבות מין האדם על האדמה טובה גדולה היא לו ודבר מסכים הוא עם התכלית האלהי) וכבשוה (שינהג ממשלה גמורה בכל חלקי הטבע כי כלם יעזרוהו להשיג בהם מבוקשו התכליתי) ורדו בדגת הים וכו' (ויהיה המלך על כל העולם התחתון בעבור היות הכוונות בו לבנות דבר מדבר ולסדר החלקים כראוי, כי הוא נעשה בדמות אלהים הבורא ומסדר הכל); לזאת אין התבל הלז מקום מאסר לבני האדם ואין חייו בו לעונש ולחטא כבד, ואף אם חטאות האדם וקלקולו גרמו מציאות הרע בתבל, הנה תעודתו היא להשבית הקלקולים הבאים מן החטא ולתקן הכל כבתחלה. עוד בין האמונות הכלולות בדת אברהם היא השתוות כל בני האדם זה עם זה שווי גמור במעלתם, וזה בעבור כי כולם נולדו מאב אחד והאחוה בינותם נוסדה בטבע מתחלה (שכן סברת העמים הקדמונים שיש מעלות מעלות לבני אדם שהם נחלקים לכתות הרבה ולכל כת מקור בפני עצמו מראשית בריאתם) ובעבור זה כשיבא יום יכירו וידעו כל יושבי תבל זאת האחוה אשר ביניהם, אז ישיגו כלם אושר כללי ושוה לכל אחד מהם בזה העולם התחתון, אושר נולד משמירת חוקי דת אברהם, היינו לעשות צדקה ומשפט, וזו כוונת הכתוב ונברכו בך כל משפחות האדמה. — תעודת משה רבנו ע"ה היתה לעשות מן זרע אברהם (שהיו רק משפחות ושבטים) עם אחד אשר תכליתו תהיה להוציא מן הכח אל הפועל ברכת אברהם, היינו השוואת כל שוכני תבל בהשגת הטובות הטבעיות בזכות שמירת צדקה ומשפט; ולהשיג תכלית זו הורה לבני תבל יסוד גדול ונורא בלתי נודע עד זמנו לשום אדם, והוא כי הבורא ית' אשר נודע לאברהם רק אל תקפו ויכלתו (באל שדי) הוא מקור כל ההויות והוא לבדו מחוייב המציאות, נותן חיים וקיום לכל נמצא (אהיה אשר אהיה) והוא לבדו יכול לומר חי אנכי לעולם, באשר בו יתאחדו כל הכחות אחדות גמורה, ומציאות כל ההוים תלוים במציאותו יתעלה. לעומת אחדות זו של הסבה העליונה בשמים ממעל הורה מרע"ה עוד אחדות אחת בארץ מתחת והיא אחדות עם ישראל (כאמרו וישכן ישראל בטח בדד) אשר לא היה המכוון בה להבדיל אומה זו הבדל תמידי עד שתשאר תמיד בודדת ודבר לא יהיה לה עם שאר בני אדם, אבל ההבדל הזה יהיה רק אמצעי להשיג על ידו התכלית האמיתי, והוא שיהיה ישראל לאור עמים, לנס גוים, לאות ולמופת ממנו יראו יושבי תבל וילמדו האמונות הישרות לטוב להם

כל הימים. לכן הנביאים ציירו לפעמים עם ישראל כמו איש פרטי אחד ויחסו לו כל המקרים יאותו לאיש אחד, האכילה והשתיה, לבישת הבגדים ופשיטתן, גדילות הגוף וחליי האברים, המיתה והקבורה והתחיה, וכדומה, ואמרו עליו כי נשמרו מצות אלהיו יגיע אל מצב השלום והעושר והכבוד בשיעור נפלא ותכלית השלמות בהשגת טובות העולם הזה, אז יתמהו עליו כל העמים וינהרו אליו מכל צד ללמוד ממנו אופני עבודת האל ויודו פה אחד כי מציון תצא תורה; אמנם אם יפשע ישראל וילך בדרך לא ישרה ימצאוהו רעות רבות, יהיה איש מכאובות וידוע חולי, כשה לטבח יובל, ויתן את רשעים קברו, ולמשל ולשנינה יהיה שמו ותאום בקרב הגוים, אך לא לנצח יעזבהו האל כי ישוב באחרית הימים לאדם כנעוריו, יראה זרע יאריך ימים, ירום ונשא וגבה מאד; לפעמים ידמו הנביאים לצייר עם ישראל בתבנית אשה עזובת רוח, מתאוננת על רחוק בעלה, או אשה זונה מנאפת תחת אישה ומונקת זרים.

כל היעודים הטובים שהבטיחו הנביאים לישראל ולשאר האומות מצמיחת קרן ישועה לכל יושבי תבל, ממלכות הצדק והכחדת הרשע, ממצב ההצלחה והשלום התמידי, שהם תולדות פרסום האמונות הישרות בתבל (אחדות הבורא ושהוא סבת כל המציאות, הכרת אחות כל בני אדם, שלטון הדת וכו'), כלם יביטו אל העולם הזה בלבד, ויתאמתו בחיים הגופניים האלה באחרית הימים; אך מעת גלו בני ישראל מעל אדמתם ולמדו מבבל ומפרס אמונותיהם ונמוסותיהם החלו לשנות המכוון בנבואות ההמה, ותחת קיומם בעולם הזה הכניסו בהם רמז לעולם הרוחני במצב הנשמות אחר המות. ואז החלה להתפשט בינינו אמונת תחית המתים, כי אמרו שהעולם הזה יכלה ויאבד ויקום תחתיו עולם אחר יותר שלם, אשר בו יתאמתו יעודי הנביאים ובו יקיצו שוכני עפר משנתם, ונעזרו לזה ממליצות הנביאים עצמם (כגון הנני פותח קברותיכם דיחזקאל, הקיצו ורננו שוכני עפר דישעיה וזולתם), באין הבין שהנביאים לא בחרו במליצות האלה רק בעבור היותם אז מורגלות בפי כל העמים אשר כלם יחד היו אז מאמינים בתחית המתים, וכדי שבני ישראל יבינו בנקל את מחשבותיהם הלבישו אותם במליצות היותר נכונות, ומזה קרה ההפך, כי תחת שהנביאים לקחו אמונות אחר העמים רק כדי ליפות בהם מליצותיהם, הבאים אחריהם לקחו המליצות האלה כמו אמונות חדשות.

כל דברי הנביאים סובבים ומיוסדים על שני מיני מצבים לעולם בכללו ולעם ישראל בפרט, המצב האחד הוא זמן השערוריות והקלקולים היסורים והעונשים, השעבוד והגלות, והמצב השני הוא זמן ממשלת החכמה ושפע ברכת ה' והשלום והאושר. אבל שני המצבים האלה ראוי שיובנו שניהם רק בהצטרפות אל העולם הגשמי הזה לא אל העולם הרוחני אחר המות, וכן הבין הענין הזה

הרמב"ם בהל' מלכים פי"ב באמרו אל יעלה על הלב שבימות המשיח יבוטל דבר ממנהגו של עולם או יהיה שם חדוש במעשה בראשית אלא עולם כמנהגו הולך וכו' אמרו חכמים אין בין העולם הזה לימות המשיח אלא שעבוד מלכיות בלבד וכו' ובאותו הזמן לא יהיה שם לא רעב ולא מלחמה ולא קנאה ותחרות שהטובה תהיה מושפעת הרבה וכו' עכ"ל, וכן בפ' חלק כתב: אמנם ימות המשיח הוא זמן שתשוב המלכות לישראל וכו' ולא ישתנה במציאות שום דבר ממה שהוא עתה, אלא שהמלכות תחזור לישראל עכ"ל.

7.

Schreiben des Herrn R. Kirchheim in Frankfurt a. M. an Herrn Ignaz Blumenfeld in Wien.

שמחתני אהובי בקול הבשורה כי שמחת עוד הפעם אוצר נחמד לכל אבן יקרה חותם מפותח משמות חכמי ישראל הקדמונים והרחוקים לרוב הזמן המערכת היום על פני יושבי תבל, וגם אנכי אביא לפניך כבלי חרס מעשה ידי יוצר ס' כתב תמים משכם תלמודי אחד בארץ אשכנז אשר קם למשפט על גדולי ישראל להשפיל כל גאוה אשר בגלל דליותיו יקוננו כל אוהבי דעת. וכאשר הראיתיך במחברת שניה של אוצרך שטות חקירות חכם פילוסופי ספרדי אשר ינק שלב פעורם וגדל על ברכיו, כן אראך היום דרך עקש ועקלקל ישר הלך בכלמה חכם אשכנזי אשר ארח לחברה עם מורדי אור. והם אף אם יראת ה' בלבבם ובתורתו הגו, בחקירה עיונית הרו עמל וילדו שקר ומכתבים שוא כתבו על ראשי חכמינו ואת פושעים ומורדים מנו המוקרים אשר בלבם נחים נדיעת התורה והחכמה. גם שטר הזה אשר אני נותן לפניך הוא אחד מכתבי פלסתר האלה ומחברו הוא הרבני ר' משה תקו אשר תשובותיו ופירושיו על התלמוד נזכרים לשם ולתהלה מחכמי דורו אבל מן הבאים אחריו נשכח כמת מלב ומחבוריו לא נשאר כי אם זכר מעט, אבל הנעלמים והנרדפים מחמתו עוד עומדים כנס על ההרים וכל הנשנת בשלהי אמן יתברך בשמות רס"ג ורמ"בם ורא"בע. הרבני הזה ר' משה תקו נקרא גם בשם ר' משה בן חסדאי והזכירוהו בשם הזה הרמ"בן בפירושיו על פ"ק דגיטין „והשכם ר' משה בר חסדאי מפולניא שישים ויאריך ימים כתב" וגו', והאור זרוע הקטן (כ"י) בסי' י"ג קכ"ה ועוד, ובסי' קמ"ג תשובה על יהודי אחד היושב תחת השר ותפסו שרוצה ממנו ערבות שלא יברח, ונשואה נלסם, „תשובה זו העתקתי מתשובה שהועתקה מכ"י של הר' משה תאוקו ז"ל" ; וכן ר"י מברונא הזכיר תשובותיו בסי' קמ"ה ותוספותיו לנדרים בסי' ר"י וכתב שם „וכן כתב ר' משה בן חסדאי והוא הר' משה תקו." מהיו

ומעלותיו ותולדותיו השמיטו כל כותבי עתים ודורשי שיחות, אבל עתה שהזכירו הרמב"ן נדע שהיה חי בתחלת אלף הששי. מקום קבורתו נרשם בשו"ת מהר"י ברונא הנ"ל בסי' כ"ד וז"ל „ראיתי בתשובות הרב רבינו משה תקו ז"ל שיסד כ ת ב ת מ י ם וקבורתו בעיר נ י א ו ש ט ט ס מ ו ך ל ו ו י נ א." ואיש ממשפחתו אחריו, אהרן ב"ר משה תקו; חתום בספר הרפואה הנכתב בניאושטט בשנת ר"ג (שו"ת מהר"י מינץ ד"ו דף ל"ט ב'). וספרו כתב תמים הזה הזכירו הרמ"א בתורת העולה (דף קמ"ז) וז"ל „אמנם דעה השלישית היא דעת החכם הראב"ע ובן גבירול והוא דעת הגאונים ליחס עוד גלגל עשירי שכלי ולייחס שכל ראשון שאינו שנה כראשונה לאותו גלגל וקראו שתי הגללים, וכתב בס' כתב תמים שזהו דעת הרמב"ן בפי' איוב." ובתשובותיו (סי' קכ"ג) כתב הרב שי"ק „דע עלי המעשה אשר כתב לי אדוני בשם שאירנו הגאון מהר"ש? שאלה לשונו בשיר היחוד וגזר במקומו שלא לאמרו על סמך מה שכתוב בס' אחד ישן נושן נקרא כתב תמים כי האומר החרוז סובב את הכל ואתה בכל הרי זה מחרף ומגדף". ואחרון הזכירו בעל שם הגדולים הקטן (דף ט') „ר' משה תקו יסד כתב תמים". והחכם המפורסם צונץ העיר שם על דברי הרמ"א בתורת העולה.

והנה חבורו כ ת ב ת מ י ם היה נשכח ונעלם עד אשר מצאו החכם כרמולי באוצרות הספרים בפאריס anc. f. 286 והכ"י חסר בראשו ובסופו ולא נרשם לא שם הספר ולא שם מחברו, אכן כאשר עבר על בתריו ומצא שם תלונות המחבר על שיר היחוד שהכל כאשר כתוב בשו"ת הרמ"א הנ"ל, מיד הפיק עליו אורו וקרא לו שם המיוחס לו „כתב תמים" וכתב את שמו בגליון הכ"י. ואני אבוא אחריו להעלות את דבריו מדברי הרמ"א הנ"ל בתורת העולה אשר נמצאו גם כן בחבור זה שלפנינו, אבל שהמחבר מייחס בטעות הפי' לאיוב להרמב"ם ולא להרמב"ן כאשר נדפס בו"ס, וכן כתב המחבר לקמן „עוד עדה זו היתה לר' משה בן מיימון שהיה את הפילוסופין שאינן מאמינין את התורה ופי' באיוב הן בעבדיו לא יאמין אילו הפילוסופין אילו העובדים אותו לא האמין להם להודיע סוד מלאכתו ושמים לא זכו בעיניו הפרושים המדברים אשר התבודדו במדברות לא זכו בעיניו לגלות להם פלאות אלהותו וסוד מאורו" וכ"ה הרמב"ן בפי' הנדפס. ופי' זה מתנגד לפי' הרב במורה (ח"ב פי"ג) שפי' עבדיו על הגלגלים — ועוד אקדים דברים אחדים על תוכן הספר הזה. הרב המחבר היה מכת שמגשימים את הבורא „אשר אשר שמי השמים לא יכלכלוהו, בסדרי אדרים השגירוהו, ושמו לו דמות ותמונה, הפך מה שאמרה תורה הנאמנה" והשיגו בזה על דברי הרב במורה ובס' המדע בחבור שהרחיק מן הבורא ית' כל דמות וגשם. וכאשר המחבר היה רק בעל הלכה ולא חוקר עיוני כל ראיותיו על גשמיות הבורא לקוחים מדברי אגדות ומאמרים היותר זרים בתלמוד ובמדרש „והנה דברים של דעת שכבר נתאמתו

הראיות בזה ויגעור בהיו מהן ויתלה בדברי יחיד מן החכמים אשר אינן כפשוטן" (אגדות הרמ"בם) ומאמריהם באגדות נטועים בלבנו כמוסת שכלי ושקל הגיוני וסדר אסיקי ומותיב תיובתא כאלו הם הלכות קבועות ומקובלות מפי הנביאים, ובאמת לא סמך על דבריו להורות בזה מלא „כי כל דבריהם כאמרו מפה מלאך או ברה"ק," והמשפט המעוקל הזה היה לנחלה לרבני אשכנז אחריו וגם תקעו לפעמים יתדות ההלכה במקום רעוע, כנגד מה שאמרו חז"ל בירושלמי אין למידין הלכה מן האגדות וכו', כמו שפסק ר"י ברונא (סי' ע"ג) שאסור לעשות טלית משל צבע אדום או ירוק לכבוד שבת וי"ש ממה דדרשינן בכל עת יהיו בגדיך לבנים אלו ציצית וממה שאמרו נתעטף הקב"ה כש"ץ ובלי ספק לא הראה לו אלא בלבוש חיור שנ' לבושיה כתלג חיור לרמז על מדת הרחמים. ועל שלומי הדעת כאלה המתלוצצים ובוזים דברי אלהים חיים נאמר ועם שונים אל תתערב. — המחבר לא נשא את שם ס' המורה על שפתיו 1) ורק על ס' המדע ערך מלחמתו וגם ס' האמונות לרס"ג לקח לו למטרה ובשאט נפש קם על דבריו העמוקים באמרת הבורא ועל שאר חקירותיו המלאים דעת ותבונה. ורוב תלונותיו על רס"ג יסבו על מה שהרחיק מהבורא כל תמונה ואמר כי הבורא הוא יסוד דק רוחני ובולל את הכל. ודע כי כל המאמרים אשר העתיק המחבר מס"ה הוא מן התרגום המיוחס לר' ברכיה הנקדן אשר כפי השערת הספר וחלף הר"ם ז"ל (ראה ציון תר"א) הוסיף והרחיב דברי רס"ג ליופי המליצה ולהבנת הענין, ולכן יבדלו העתקות המחבר מס"ה מן תרגומו של אבן תבון אשר כפי הנשמע תרגם מלה במלה כמו שנראה ממאמר הנ"ל על תואר עצמות אלהי אשר תרגם ר' ברכיה בזה"ל „הכל הוא על דרך משל, כי אין הבורא גולם ואין לו דמות ולא הלוך ולא נענוע ולא צער ולא מעשה והוא אויר דק מכל דק וכל העולם יושב ומורכב בו עד שהוא בתוך הגבעות והאבנים ועצים ובעלי חיים ואינו מתהלך במקום המנופת כעין השמש וכעין הדעת באדם" (ויותר מבואר המאמר הזה בפי' רס"ג לס' יצירה פ"ה ה"א אשר העתיק המחבר לקמן). ור"י אבן תבון

1) בכ"י הנוכה הגהה זאת ורשום עליה אל"ף: „המעתיק [מאשר] הראה בן המיימון שקראו מורה הנבוכים שכתב על מקרא שדרשו רבותינו עוטה אור כשלמה מלמד שנתעטף הקב"ה בטלית לבנה וברא עולם וכתב איני יודע מי שנה דבר זה אוי לו זקן ואותה תורה מאין נלקחה. וכ"כ על מה דגרסינן בב"ר מארץ עמה נבראת השלג — דברי ר"א ור' יהושע אומר וכו' וכתב איני יודע מי שנה דבר אלו ב' זקנים. וכתב דומה שפילוסופים אומרים שהעולם קדמון אם לא בשביל שמשה כתב בתורה בראשית ברא וג' וכתב כי לא צוה השם המשכן והקרבנות אלא כדי להרחיק מע"ז שהיו עושים כן לע"ז דכתיב העורכים לגד שולחן ולא בשביל דבר אחר. עד כאן." ראה איך קרעו הקראים דברי תורה לגזרים ובנו והוסיפו על דבריו להבאיש ריחו בעיני הרבנים. וידוע מה שכ' המבקר ר"י עמדין כי הרמ"בם לא כתב ס' המורה כי אם תלמיד טועה.

תרגם במאמר הזה (ח"ג פי' כ"ה): „ולומר כי כל מה שרומזים אליו בענין הזה בעצם ומקרה או חוסר לעצם ומקרה לא יכשר ממנו לא רב ולא מעט בענין הפועל כי זה הפועל ית' ויתעלה התקיים לו שהוא עושה הכל ולא נאמר עצם ולא מקרה ולא מה שיתואר בו אלא שכבר נכר ונגזר ונכלל." (ראה ס' מקור חיים להר"ג אשר הוציא לאור החכם המפורסם מונק סי' י"ד י"ה ח"ג ע"ב). —

והנה אם לא הגדלתי ורוממתי את תפארת המחבר בספרו זה במלאכתו אשר העריך ובחקירותיו המסובבות בסבך קוצים וברקנים של אגדות, בזה עלינו לברכו ולתת לו תודה על אשר הוריד ממעלתן ומקדושתן ספרי החוצים כמו שיעור קומה, שם האברים, פרקי שירה וא"ב דר"ע אשר כפי אשר שמע מרבותיו, הכו וסגו מלב דברי מינות אלה חכמי הקראים לתת שמץ ודופי על אנשי שם התנאים הראשונים מסיגנו ומדריכנו בשוקים ומגוח. וכבר שאלו לרמ"בם על שיעור קומה אם אמת הוא שהוא חבור אחד מן הקראים והשיב כי הוא חבור אחד מהדרשנים בארץ אדום לזולתם גם רמ"ג כתב בס' התשובה על הטוען כי שיעור קומה לא נתקבלו עליו דברי כל החכמים מפני שאינו לא במשנה ולא בתלמוד (הליכות קדם) והחכם החוקר גרעטץ האיר אור חדש על מסכת חבור ש"ק (בעלי העתות של הרב החכם פראנקעל משנה הזאת מדף ס"ז ולהלאה) והביא ראיות ברורות כי שיעור קומה היה חלק מאותיות דר"ע ושם ביחד רק המדפיסים עקרוהו ממקומו, ומדברי ר' משה תקו בחבור זה שכתב „וכן בשיעור קומה שכתוב במדרש א"ב דר"ע" נתאמתו דבריו. — גם הביא לנו הלום משה כמה מאמרים ממדרשים ומספרים אשר לא נמצאו בידינו והוא הראשון ואין שני לו ברבני אשכנז אשר נודעו לו ספרי קראים והעתיק מאמר שלם מפירוש קראי אחד על התורה אשר בא מבבל לרוסיא ומרוסיא הביאו לרגנשבורק, ובזכרו שם הקראים אבמרי ואבועלי, הוא יפת הלוי. — הכ"י הזה חסר בראשיתו ובסופו וגם באמצע חסר לפעמים שורה אחת או יותר ולא נודע לי כ"י אשר למלאות ממנו החסרון. החבור הזה העתיקו לשני החכם הנודע דוב גאלדבערג והב"ח ר"א נייבויער ועליהם תבוא ברכת טוב: —

ועתה ידידי אם טוב בעיניך את אשר הכינותי אסוף אותו אל אוצרך וחכמי עמי יודוך אם תוסיף לקבץ הספרים ותמלא האסורים מעיני תולעת ומסעת אוכלי עפר, ואתה תגיל בה' תשמח בישועתו.

פראנקפורט על המיין בחדש מרחשון תר"ך לפ"ק.

ידידך רפאל בן שמעון קירכהיים.

לבני אדם ולבהמה ולהיה שכבר היה בעולם ובאו עליו ונעשה העולם מקומם, אבל הקב"ה הוא היה שם קודם שבא העולם וכשבא העולם נעשה הוא מקומו של עולם וקודמו, כי העולם דק וכאין נגדו, שמים בזרת תכן וכל בשליש עפר הארץ, והיינו דקאמר „והוא נושא את כולם" שהכל תלוי במאמרו ואין לו בו עייפות ויגיעה כאלים 1) ביד גבור. ומה שכתבנו למעלה „רוכב על כרוב ושט בעולמות אשר ברא" והשתא וכי הוא צריך לרכוב על כרוב ועל כנפי רוח, וכל אלה הוא ברא ומה צריך לכך, וכן הגאון (ר' אליעזר קליר) פייט „אל ברוב עלות תכן את הרוח טרם בכרוב טס וידא את הרוח", לא 2) אותו שיזיקן רוח טס עליו, אלא באותו כרוב מראה גבורתו לבחות מלאכי השרת הבוחנים לו שבח על כל גבורותיו שיוצאין במעשיו הנוראים, דוגמת „דרכת בים סוסיך" (חבקוק ג' ט"ו) שהראה לישראל גדולת אהבתו וגבורת נוראותיו ומכירים כחו וגבורתו תמיד בכל עת, כזריחת השמש וירח וכוכבים הנראים שעומדים ברקיעא תחת השמים, והם מתגלגלים מהלך רב בכל יום מעת לעת, ויודעים כי בוראם חזק הוא, כך העליונים רואים בכל יום גבורותיו מופלאים ברכיבת כרובים וכנפי רוח ובשאר מעשים המופלאים שלא נתנו לבשר ודם לידע, וכמו שיש מברכים שמו הגדול על שמחדש בכל יום תמיד מעשה בראשית, כך צבאות של מעלה משבחים ומברכים את שמו בכל יום על רוב נוראותיו שמחדשים תמיד. והעולמות שברא אדון הכל לכבודו, מהן קיימין לעולם מהן חריבין, כי זה העולם עתיד ליהפך לתוהו ובוהו, דכתיב הן שמים כעשן נמלחו והארץ כבגד תבלה, ועל מנת כן נברא מתחילה להיות פרוזדור לפני העולם הבא לנסות בו בני אדם מי לה' ומי לזולתו, והדרכים מחוקקים בו, דרכי חיים ודרכי מות, וכונו הווה לשלות רשעים וליסורי צדיקים, כי תכליתו הוכיח על סופו, שהצדיקים הם נרדפים, נרדפים כהבל שהרגו קין; ושיכן הוא וישע אל הבל? אלא מכאן גן עדן ועולם הבא; וכן אבות הקדושים היו נרדפים וגולים, וכן ישראל בין האומות נרדפים, ובשביל שאותה מדה לא תעמוד לעולם אלא עתידה שתתבטל, גם העולם שהיתה נוהגת אותה מידה עתיד להתבטל וליחרב, אבל עולם הבא הוא עולם אמת ועל משפטו ישבו צדיקים בשובתן ובשלותן והרשעים בצרתן ובדינן, ובשביל אותה המידה שתעמיד לעולם עולמים יעמוד לעולם ועד, ובכל עולמות שברא הצדיק והתקיף, נברכה לשמו ובכל יצוריו, הגביהם ועולה אותם לאין סוף. ונקרא אל רם ונשא, שעולה כסא כבודו ומקום שכינתו למעלה מכולם, וכן נאה לו, שכל יצורים וברואים כל המכובד וקדוש למעלה מחבירו, עליונים מכובדים וקדושים לעבודתו יותר למעלה מן התחתונים; והבורא המכובד בכל מיני כבוד והקדוש בכל מיני קדושה למעלה מכולם ומלך על כולם, ולכך קראו אברהם ה' אלהי השמים, ובעתים יורד משם לפורענות מכעיסיו ובעתים שהוא למעלה, ולכן היתה צלה השם ומלהטת שכינתם לכבוד צירוף שמו הגדול, ולכך אסרו לדרוש בפרהסיא מפני כבוד אלהים הסתר דבר, כי השכינה והמלאכים באים שם לשמוע כמו בדרשת ר' יהושע; (חגיגה י"ד) וכן אין לדרוש במעשה בראשית במגלת סתורה, שמשם יוצאין שמות הקדושים

1) בכ"י כקמיע. 2) בכ"י אלא.

ויש שם למה מוספי הבריאה ואין כבוד שמים לדרוש ולפרסם בגלוי. ואחר האמוראים נגנזו הלכות מעשה בראשית, ואין בדורינו לא משנה ולא ברייתא מהם רק מעט נמצא בתקוניות הזוהר תיבות ואותיות של בראשית. ויש הרוצים להיות חכמים מעצמם ובודים דברים ואומרים שהם מעשה בראשית ומה שאומר זה לא יאמר זה, ויפה להם שתיקה. ולפנים נזכיר. וכן אומרים במסכת קידושין (ע"א) שאין למסור שמות הקדושים אלא לצנועין. ובב"ר (פ' צ"ח) כששאל יעקב לבניו אם יש בלבבם על דבר אחד וענו כולם שמע ישראל וענה יעקב בלחישה ברוך שכמל"ו אמר לו 1) הקב"ה כבוד אלהים הסתר דבר אמר לו המלאך אין מדות הקב"ה שיהיה מגלה סודים של מלאכים. ובפ' אין דורשין (י"ד) אמרו רבותינו כל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה נברא בו מלאך שנאמר בדבר ה' שמים נעשו וברוח פיו כל צבאם. וכל בריות כגון שמים וארץ הרים וגבעות בקעות וימים ויערים לכולן יש מלאך שלו כדמותם בבריאתם דמעשה בראשית. ובמז כשנבראו הם, נבראו מלאכים שלהם, אע"ג שיש מחלוקת (ב"ר פ"ג) יש אומרים ביום שני נבראו מלאכים ויש אומרים ביום החמישי, שהם גדודים שאין להם סוף שנבראו לשבח של שמו על גדולת גבורתו המכירים בו, אבל מלאכי שמים וארץ נבראו עמהם ולא נתפרסמו עד שנבראו כולם. ותדע כי חנוך בסדרם מעשה בראשית ביום השני ברא שחקים וברא סנדלפון המלאך, אמרו עליו על סנדלפון המלאך שהוא גבוה על כל המלאכים מהלך מאות שנה ורגליו על התהום התחתונה וראשו בין השרפים והחיות הנושאות כסא רם ונשא, וקושר כתרים לקונו מתפלת ישראל וכשגומר לעשות את הכתר משביעו בשם המפורש ועולה ויושב בראשו של הקב"ה ובאותו שעה כל מלאכי מעלה וכל שרפי מעלה אוחזים חלחלה רתת וזיעה עם כל חיות שבמרכבה ואומרים בשכמל"ו, ביום הרביעי ברא זבול וברא גליצור ומיום שחרב בית המקדש לא דבר הקב"ה אלא עם גליצור המלאך בלבד ולמה נקרא שמו גליצור, מפני שהוא מגלה טעמי תורה והוא מכריז ואומר שנה זו חטים יצליחו שעורים יצליחו, ועוד מלאכה אחרת יש לגליצור פרסת 2) של ברזל יש לו ונותן עליהם גחלי ריגיון הוא נהר דינור ומעמידן לפני כל המלאכים ולפני כל השרים והגדודים וכל השלטונים כדי שיבהיק זיום ותפול אימתן על הבריות. ובדרשות הפסוקים יוצא היאך נברא כל דבר ודבר, היחידים הצדיקים רוצים להכיר גודלו של הקב"ה ולדרוש באיזה ענין נבראו, כי בשבילם ברא העליונים והתחתונים כי גלוי היה לפניו שעתידים לעובדו בלבב שלם ולא כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס וברא עולמו בשבילם וברא להם שכר ותשלומין גדולים וישמחו בהם לעתיד, ולפי שרשעים שעתידים לעמוד וברא גם אותם שלא יהיו קורין תגר ואומרים אם נבראנו היינו צדיקים; וכשנבראם ברא להם גיהנם לתשלום מעשיהם. וברא מלאכים ובני אדם לעבודתו וברא בצלם דמות תבניתו, כמו היה לצורת תורה ונביאים וכתובים משנה ותלמוד ואגדות. תורה, דכתיב נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, וכתיב ויברא אלהים את האדם בצלמו בצלם אלהים ברא אותו והר' יעקב בר שמשון פירש מאי אבות כתוב שם: שמי שמפרש בצלמו בצלם אלהים ברא אותו חיישינן שמא אין סוף, כלומר מי שעושה ספק אצל בצלם, משום שרוצה לומר שאין הקב"ה

---

1) המאמר הזה לא ידעתי מקומו.
2) בכ"י מרדכם והעתיקה ס"ב שני לוחות של ברזל ועליהם גחלי ריגיון וצ"ל כמוה.

צלם; והוא היה תלמידו של רבינו שלמה ז"ל ורבו של רבינו יעקב ז"ל. וכן תיקן ברכות נשואות המאורסים: אשר יצר את האדם בצלמו בצלם דמות תבניתו, וכן מאמרות שנברא העולם וברכות של מצות כלם מפי קדוש המדבר והמצוה כאב לבנו. וכן והנה ה' נצב עליו, וכן פה אל פה אדבר בו. ובנביאים: ואראה את ה' יושב על כסא, וכן ראיתי את ה' יושב וגו' וכל צבא השמים עומדים עליו מימינו ומשמאלו. ובכתובים חזה הוית עד די כרסון רמיו ועתיק יומין יתיב לבושה כתלג חור ושער רישיה כעמר נקא. ובסנהדרין (מ"ו ב') לא תלין נבלתו על העץ, תנן אמר ר' מאיר משל משלו למה הדבר דומה לשני אחים תאומים שהיו בעיר אחת אחד מינוהו למלך ואחד יצא ללסטיות צוה המלך לתלותו ותלאוהו כל הרואה אותו אומר המלך תלוי, ציוה המלך והורידוהו. ובמס' ע"ז (כ"ג) ובמס' ר"ה (כ"ד) כל הפרצופות מותרין חוץ מפרצוף אדם, אמר רב הונא בריה דרב יהושע משמעתיה דאביי שמיע ליה לא תעשון אתי לא תעשון אותי. ובמס' יומא (ירושלמי פ"ה ה"ב) שכינה היתה נכנסת לבית קדשי הקדשים עם שמעון הצדיק. ובב' אלו מגלחין (ט"ו) דמות דיוקני נתתי בכם ובעונותיכם הפכתיה, ובויקרא רבה (פ' ל"ד) גומל נפשו איש חסד הלל היה מהלך אמרו לו להיכן אתה הולך אמר להם לעשות מצוה לרחוץ אמרו לו וזו מצוה היא, אמר להם הן, ומה אם איקונין של מלכים מי שהוא ממונה עליהן מורקן ושוטפן, אני שנבראתי בצלם ובדמות דכתיב כי בצלם אלהים עשה וגו' על אחת כמה וכמה, הרי משמע דומיא דאיקונין. ובפרק ר' ישמעאל (ע"ז כ"ד) אלא שמסריטין אותי ומחתימין אותי. וראוהו על הים כגבור נלחם ובסיני כזקן מלא רחמים, ועוד אמרו רבותינו כשנגלה הקב"ה בסיני עם כמה רבואות של מלאכים ושבחוהו 1) ישראל מכל המלאכים שנ' דודי צח ואדום דגול מרבבה דגול ומסומן מכולם ולא כמלך בשר ודם שיש בחיל שלו שרים וגבורים כמוהו ויותר ממנו. ועל זה שאנו רואין אותו ושמח בשמחת מעשיו שנ' ישמח ה' במעשיו. ובחורבן ביתו וגלות בניו רואין אותו בוכה ומתאבל ואמרו רבותינו בברכות (ה) ועל כל משמר יושב הקב"ה ושואג כארי ואומר אוי שהחרבתי את ביתי. ובסוף מס' תענית אמר ר' אלעזר אמר עולא עתיד הקב"ה לעשות מחול לצדיקים בגן עדן והוא עומד באמצע וכל אחד מראה עליו באצבעו שנ' והיה ביום ההוא הנה אלהינו זה. וכן בויקרא רבא (פ"א) ובתנחומא (פ' חיי שרה) ותמונת ה' יביט אמר ר' שמעון בן יוחאי שהיה רואה את הדמות; 2) ובמדרש (שוחר טוב ק"ג) יחזקאל כשראה דמותו נשמטה נשמתו ממנו כ"כ ואראה ואפול על פני. ובא"דר"נ תניא (?) אם אין אדם שזוק כדי לידע מה דמות למעלה מוסרין לו מפתחות ויודע מה דמות למעלה. ובפ"א דראש השנה (י"ז) אמר ר' יוחנן מלמד שנתעטף הקב"ה כשליח צבור והראה לו למשה סדר תפלה. ובפרק אימתי קורין (ו) אמר ליה ר"נ בר יצחק לרב חייא בר אבין הני תפלין דמרי עלמא מאי כתיב בהו אמר ליה מי כעמך ישראל — וכולהו כתיב באדרעי. וכן כשבא לברוא העולם נראה בדמות ובקומה שהרי בדבור בראו. ובבראשית רבה (פ"י) ר' לוי בשם ר' יוסי בר נהוראי כל זמן שידי קוניהם ממשמשין בהם בשמים והארץ היו מותחין והולכין, כיון שנחו ידי

1) וכ"ה בילקוט יתרו סי' רפ"ו: מהו אלפי שנאן הנאין ומשובחין ואף על פי כן ה' בם משויים ביניהן אמרה כ"י דודי צח ואדום. ובכ"י שבי' ושבחוהו.

2) בכ"י הסיום.

קוניהם תהם ניתן להם ניחא וינח לעולמו ביום השביעי. והאלה רבות. וכן מלאכים בדמות קומת בני אדם, בתורה: והנה שלשה אנשים נצבים עליו; ויבאו שני המלאכים וגו׳; ובנביאים וירא והנה איש עומד לנגדו וחרבו שלופה (יהושע ה׳ י״ג); וכן וירא מלאך ה׳ אל האשה (שופטים י״ג ג׳); וכן בגדעון (שם ו׳ י״א) ויבא מלאך ה׳ וישב תחת האלה; וכן ויעף אלי אחד מן השרפים (ישעיה ו׳ ו׳); וכן וישר אל מלאך ויכל בכה ויתחנן לו (הושע י״ב ה׳); ובכתובים: ואראה והנה איש אחד לבוש בדים (דניאל י׳ ה׳). ובתוספתא דסנהדרין (?) ובפרקי דר״א (פכ״ב) תניא המלאכים שנפלו ממקום קדושתן נטשו כחן וקומתן כבני אדם ולבשו גוש ועפר. ואם תאמר בהקב״ה שכתוב בו הלא את השמים ואת הארץ אני מלא כיצד היה מתראה במלבוש קומת אדם? אל תתמה, דתניא במכילתין בסוף עשרת הדברות (פ״י) וירד ה׳ על הר סיני שומע אני התחתונים והיו העליונים ריקנים, אמרת, ומה אחד ממשמשי שמשים הרי הוא במקומו ושלא במקומו קל וחומר למי שאמר והיה העולם; וכן בפ׳ אחד דיני ממונות (ל״ט) אמריתו על כל בי עשרה שכינתא שריא כמה שכינתא איכא — עד ומה שמשא דחד מן שמשי דשמשי קמיה דקודשא בריך הוא ניחא אכולי עלמא, שכינתא על אחת כמה וכמה. וכן במלאכים אמרינן בפרק גיד הנשה (צ״ב) וגויתו כתרשיש וגמירי דתרשיש תרי אלפי פרסי הוו; ובפסיקתא (בראשית רבה דף מ״א) גדולת המלאך הוא שלישי של עולם. ונראה לאברהם וליעקב וליהושע ולגדעון כדמות איש. וכן דרשו רבותינו את להט החרב המתהפכת שמתהפכים לכל מה שרוצים פעמים אנשים פעמים נשים פעמים רוחות פעמים מלאכים, (בראשית רבא פכ״א). ואפילו שדים מתהפכין לכל מה שרוצים, דתניא בפרק אין דורשין (ט״ז) ובאבות דר׳ נתן (פל״ז) ששה דברים נאמרו בשדים — וי״א אף הופכין פניהם ורואים ואינם נראין, והכל זכר עשה לנפלאותיו. וכן יש בבני אדם שמתהפכין, כאגג מלך עמלק שהפך עצמו בכשוף לבהמה. ובפרק ד׳ מיתות (ס״ז) ינאי עשה את האשה כשפנית חמור ורכב עליה לשוק. וכן על ידי תולדה מתהפכים בני אדם לזאב ולארנבת לפעמים, וזה תלוי בשעת יצירה כלמיחת המקל במקום שמשתנה. —

ולפע״ג דכתיב ומה דמות תערכו לו, זהו כנגד גדולתו ורוב כבודו כדאמר בחולין (נ״ס) ובויקרא רבה (פ״א) משה ראה באספקלריא המאירה, וכל הנביאים ראו באספקלריא שאינה מאירה. ובסוף ספרי (?) תניא שהראה לו הקב״ה למשה בשעת מותו עוד זוהר כבודו יותר מכחים (? אולי בהיר) עד שאותו שראה בחייו היתה כאספקלריא שאינה מאירה. עוד כח בזוהר כבוד יותר על זה כמה אלפי רבבות אספקלריא המאירה, עד שאין לשום בריה כח להגיע לא למלאך ולא לשרף גם למקצתן. וכן אין להגיע לחקור גם קצת מגדולתו, דכתיב בו מי מדד בשעלו מים ושמים בזרת תכן. וכן בשעור קומה 1) שכתוב במדרש א״ב דר׳ עקיבא

1) כרא״בע ביסוד מורא ח׳ ובפרושו על התורה (פ׳ תשא) ור״י הלוי בכוזרי (ד׳ ג׳) הזכירו גם׳ קדמון והרמ״בם כתב תשובה בלשון ערבי וז״ל בהעתקה (והיא בגליונות הרמ״בם כ״י אשר בידי ויש בזאת העתקה שינוי מהעתקת הרב החכם גייגר בנטעי נעמנים) לא אלייר בשום אופן שיהיה זה המאמר לחכמים ואלילה ותם שיהיה להם ואמנם הוא מעט אחד מהדרשנים שבארץ אדום לזולתם והכל להרחקת זה הכתב ואיבוד זכרו מצוה רבה ושם אלהים אחרים לא תזכירו לפי שמי שיש לו קומה הוא אלהים אחרים בלי ספק׳. ראה הערות של החכם דוקעס בעלי הקריפנט 508 S. 1850 ודברי החכם ואכם במחברת ח׳ של התחיה, ולעיל עלה 57.

„אין לדבר קץ ולא סוף ולא שעור". אם הוא דבר שתמא, כיון שלא נמצא בתלמודינו ולא בתלמוד ירושלמי ולא במדרשים הגדולים, כי יש ספרים שזייפו המינים להטעות את העולם כמו פרק שירה, וכתוב בסופו „כל מי שהוגה בו תמיד זוכה לכך וכך ופלוני ופלוני ערבים". וכן מה שכתוב בספר שם האברים. „כף הימין כך שמו ושל שמאל כך שמו". ובסוף הדברים: „כל מי שיודע רז זה אמר ר' ישמעאל אני ועקיבא ערבים בדבר שבעולם הזה הוא בחיים טובים". ואין להאמין, כי כותבים כך כדי להחזיק דבריהם. וכבר שמענו מרבותינו כי עכן המין וחביריו היו כותבין דברי מינות ושקר וטומנים בקרקע ואח"כ היו מוציאין אותם ואומרים כך מצאנו בספרים הקדמונים. ע"כ כל אדם אם דעתו מתקבלת בדברים המגונים יגנזם במקומם ואהבת השם נכון הוא לא תסור ממנו. ויש דמיון מעט להכיר מקצת כח גדלו והדר כבודו שאין להם סוף דכתיב כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא אל קנא, הרי שלהבת שנבראת בפתילה גדל אורה וגדל כחה במאכלת ושורפת, אם ישים אותה באבוקה יוסף זוהר אורה וכח הדליקה, ואם ידליק בה הבית עוד יתרבה כחה ואורה עוד ישגברנה למגדול ולבירה וכן למדינה וכן לעולם עד אין סוף. וכן גבי אש של שמים אמרו בפ"ק דיומא רבוצה כארי ואוכלת לחים כיבשים, ואפילו אם היה מזבח אלף אלפים אמה וכולו מלא עולה כהרף עין היתה מתפשטת בכולו ושוב רבוצה כארי במקום אחר. וכן מידת תוקף העולם כולו יותר ויותר, כי מבני אדם נעלם מהם וסבורים אם היו בשמים אצל המלאכים היו מוצאים אותו, וכן החיות נעלם מהם וסבורים אם היו במסילת כסא הכבוד היו מוצאים אותו וכשמרנים בשבחות ומזכירין שמותיו הקדושים עד שמתגבר כחם ונרשים להיות נפים עד קדושת כסא הכבוד ואינם מוצאים. ומה נריה הם חיות הקודש אמרו חכמים (יש פה חסרון בכ"י).

לטובת אוהביו וירד ה' לראות את העיר ואת המגדל, וירד ה' על הר סיני יכול השמים מתרוקנן ת"ל כסה השמים הודו, יכול האמצע היה פנוי ת"ל ותהלתו מלאה הארץ; וכן כתוב למה יאמרו הגוים איה נא אלהיהם ואלהינו בשמים, וכן כתוב השמים שמים לה' והארץ נתן לבני אדם, וכתיב קדוש קדוש ומתרגמינן קדוש בשמי מרומא וג' ה' צבאות מליא כל ארעא זיו יקריה והיינו מה שכתבנו למעלה זריחת כבודו על כל, וכתיב אדיר במרום ה'. ובתנחומא (פ' ויקהל) הקב"ה מצמצם שכינתו בין שני הכרובים שנ' ונועדתי לך שם, והלא כבר נאמר את השמים ואת הארץ אני מלא, אריב"ל דסכנין בשם ר' לוי משל למערה שהיא נתונה על שפת הים געש הים נתמלאת המערה והים לא חסר. ובברכות ירושלמי (פ"ט ה"א) מייתי הסי פרק דאין דורשין: מן הארץ עד לרקיע מהלך חמש מאות שנה וג' ורגלי החיות כנגד כולם רגל ישרה מנין ישרה, ראה כמה הוא גבוה מעולמו ואדם נכנס לבה"כ ועומד אחורי העמוד ומתפלל בלחישה והקב"ה מאזין. הרי כל התורה בעדות. וגם תלמוד רבותינו שברא הקב"ה את עולמו במאמרו ובשבת שבת ממלאכתו, דהיינו שבת ממאמרו וגמ' שבת ירושלמי (פט"ו ה"ג) אסור אדם לאשתעויי יותר מילי בשבת שנ' שבת לה' שבות כה' מה הוא שבת ממאמר אף אתה שבות ממאמר. ולאחר שכילה לו מלאכה נסר לו מקומו למעלה הללוהו ברקיע עזו; וכן תקנו רבותינו בתפלה של שבת המתגאה על חיות הקודש ונהדר בכבוד על המרכבה, ביום השביעי נתעלה וישב על כסא כבודו; קדם אטבון דבשמיא.

הרי נתברר הדבר ומפורסם שהוא היוצר והוא הבורא, יחיד שליט בכל קדושת שמותיו, הוא שהיה והווה תמיד ואין קץ ואין זקנה בשנותיו. וכל זולתו הוא נברא והוא יצרו להיות, ולא השליט לשום יצירה לעשותו אלוה ולקראתו ה' כשמו. ומה שכתב בא"ב דר"ע שיש לו למטטרון שבעים שמות ואחד מהם ה' הקטן, 1) אפילו אם אותו הספר בר סמכא שהוא מיסוד רבותינו המושלים ביראת השם, הרי הטיל בו שם לווי ונקרא קטן להבדיל שם עבד משם רבו, והקב"ה העיד עליו כי שמי בקרבו וכן מטטרון בגימטריא שדי כדאמרינן בסנהדרין (ל"ח); ובפ' נגמר הדין (מ"ד): אמרה רוח פסקונית בפני הקב"ה רבש"ע אם יבא אברהם ושרה ויעמדו לפניך מה אתה אומר להם דיינך דין את עכן ומיד אמר אל תגלה, ומי אית ליה רשותא כולי האי, אין דאמר ריב"ש שלשה שמות יש לו פסקין אטמון סגרון, פסקין שפוסק דברים כלפי מעלה, אטמון שאוטם עונותיהם של ישראל; סגרון כיון שסוגר שוב אינו פותח. ויש מרבותינו שמפרשים שהוא גבריאל 2) ויש מפרשים שהוא מטטרון וגדלו הקב"ה להפך בזכותן של ישראל והוא נעשה סניגרון כיון שסוגר ומפייס בזכות שוב אינו פותח ובפ' אין דורשין (ט"ו) קאמר שניתן לו רשות בכל יום לישב ולכתוב זכיותיהן של ישראל. ובא"ב דר"ע מונה רוח פסקונין בשבעים שמותיו של מטטרון וכן איטמון פיסקון, והתלמוד לא מנה אלא שלשה שמותיו היינו אותם שמשתמשין על שם זכותן של ישראל; הרי בדברי רבותינו לא שמענו שנתן הבורא שום גדולה ויקרא על שמו רק מטטרון ששמו כשם רבו כמו שכתבנו למעלה או בשם לווי. ובמדרש משלי גבי קרא: חזית איש מהיר במלאכתו, במלאכתו של הקב"ה, שבית המקדש בנה לשבע שנים וביתו בנה לשלש עשרה; דבר אחר בשעה שבקשו סנהדרין למנות שלמה עם ג' מלכים וד' הדיוטות עמדה שכינה לפני הקב"ה ואמרה חזית איש מהיר במלאכתו הם רוצים למנותו עם החשוכים, באותה שעה יצתה בת קול ואמרה לפני מלכים יתיצב ואל יתיצב לפני חשוכים, כלומר עם מלכים בשמים יהיה ולא עם המנויים יהיה, לגרסת רבותינו ויש לומר היינו נמי רוח פסקונית, וקורא אותה בלשון שכינה בלשון רבו; ומיהו בפסיקתא גדולה (פ"ו ובריש מדרש חזית) אין הגרסא כך, והכי גרסינן התם: ולפני מלכים יתיצב בל יתיצב לפני חשוכים זו כת של רשעים אמר ריב"ל בשעה שנמנו וגמרו ג' מלכים וד' הדיוטות אין להם חל"ה בקשו למנות שלמה עמהם יצתה בת קול ואמרה אל תגעו במשיחי וג'. ובפרק חלק (ק"ד) אמר ר"י אמר רב בקשו למנות עוד אחד באותה שעה באתה דמות דיוקנו של אביו ונשתטחה לפניהם ולא השגיחו עליה באת אש מן השמים וליחכה בספסליהן ולא השגיחו עליהן יצתה בת קול ואמרה חזית וגו'. ומעתה אין לנו לחוש על גירסא של מדרש משלי כי תלמודנו עקר. וכן רבותינו שהיו כבר לפנינו היו מלמדים: אם רואה אדם בספרים החצונים דבר של תמהון אל ישום עליו מאחר שלא נמסרה באגדות של תלמודנו שעליהם אנו סומכין.

ואחרי הדברים והאמת, דברי תורה ודברי רבותינו תנאים ואמוראים, מי שיבא להכחיש האמת והודאי ולמדם מה שאינו כן, ברוב דברים ומשלותיו

1) על זה לגלגו כבר הקראים (אשכול הכופר סי' מ"ט).
2) כאשר הודה רש"י להסכם בלאך הלוי בהערותיו סי' מ"ד.

המגבילים והגבוהים, הכי נכון לשמוע לו? ואפילו אם העמיד לנו חמה באמצע השמים ואפילו אם היה בא יהושע בן נון ואליהו הנביא מי נשמע לו? —

קובלנו על ספר האמונות, (לר' ס"ג) כי בא בחכמת היוונית והרבה בונות להפליג את הרבים מיראת שמים שלימה והרבה בדברים, עד שאינם יודעים על מה עומדים, ומחזיק ידי בוגדי שמים אשר אינם בלבם על תלמוד רבותינו שהוא תורה שלימה ולהחזיק בגימה בטלה שלהם. המעט לנו קנא ורוגז בדברי המינין תלמידי ישו אשר עושין מצות התורה משלים ובני עמנו הקראים ההולכים בחשך לכפור בתורה שבעל פה על ידי אכמיהם הרשעים ענן ושאול ואבוסכי וחבריהם הפתאים, ענן המין שהיה אומר „אפי יתן שהיו כל חכמי ישראל בבטנו והיה נחתך בחרב והיו מתים הם והוא". — הנה הזהירו רבותינו שלא לדרוש גם בשמו הקדוש אע"ג שהוא נדרש לשנים ולשבעים, ואמרה תורה זה שמי לעולם לעלם כתיב, ובמעשה מרכבה יש כבוד מגבוה שגבוה הכל לשבחו ולעבודתו, וכן במעשה בראשית תוקף גדולתו של היחוד בעולמו, ואסרו רבותינו לפרסם וללמד למי שאינו ראוי משום כבוד אלהים הסתר דבר. והנה יונקא נכשל בדרשת החשמל אע"ג שהבין את החשמל (חגיגה י"ג), וכמה קלין וסמוכין לאין סוף ולאין קץ שאין לבן ספה פרוחה לנגעת רוצה בגבהו וחכב פיפיות בלבו לדרוש ולחקור הוויותיו של הקב"ה אם יש לו גשם או כילד עיניו, והיה לו לעלוב להקור את (הוויותיו של-הקב"ה) עצמו, כמשה קרופה שגולר, באיזה ענין שמקלחה ראש ונקבים שאינם של נשת ומקלחן רגלים ונקבים של נשת. מה שבגופו אין לו השג יד ונמה ... על כל גבוהים שבר להיות לו השג יד! ר' שמעון בן יוחי שהוא מבני עלייה היה אומר במדרש קהלת על וזרח השמש (ב"ר פ"ו ובמדרש קהלת נחקלהו המאמרים בפסוק דפום) „אין אנו יודעים אם באויר הם פורחין או שואבים ברקיע, דבר קשה עד מאוד אי אפשר לבריה לעמוד עליהם", והוא שבור לעמוד על הדבר, אין להאמין לו כל מי שאינו רוצה להיות חסר מחלקו של הקב"ה, אע"ג שהגביל העולם בפיתוך רוב דבוח, לומר מתקי חכמותיו רחבים, ומי יכול לדלות מעמקי מקורו כתשפם, להכמים גם אמיתת היראה אשר היתה במקורת אבותינו עד מתן תורה ונאמה תורה והוסיפה ומידשה בעדת נאמנת: וירד ה' על הר סיני, וידבר אלהים. ואמר המדבר וכתב כן נספרו 1) (מאמר ב') „הכל הוא על דרך משל, כי אין הבורא גושם (פי' גוף) ואין לו דבור ולא הלוך ולא נענוע ולא צער ולא שמחה והוא אויר דק מכל דק וכל העולם יושב ומורכב בו עד שהוא בתוך הגבעות והאבנים והעלים ובעלי חיים ואינו מתלכלך במקום הטינופת כעין השמש וכעין דעת באדם". ואמר: מה שכתוב וכובע ישועה בראשו, עיני ה' אלהיך, כי בכיתם באזני ה' ועל פי ה', ישא ה' פניו, הנה יד ה' הויה, ויאמר ה' אל לבו, והשתחוו להדם רגליו, אלו כנויים הם כמו שאמר על דרך משל השמים מספרים כבוד אל וכן אם אמר וכסה את עין הארץ. והאזינו ארץ, על פני כל הארץ, ראיה פשוטה היא, כי כחם ליכא למטעי אבל היכא דאיכא למטעי אם לא היה כן כמו שמעידין הפסוקים לא היה לו לכתוב להכשיל את העולם. וכתב „ואם יעשיל המעשיל [איך יכשר שיהיו אלו

1) ראה מה שכתבתי למעלה, עמוד 56.

הכרובים נפרשים בפירוש אחר] והנה התורה פינה 1) שיש לו צורה כצורת בני אדם והיא היתה נראית לנביאים והיא היתה מדברת עמהם, ולא עוד אלא שראו אותה יושבת על כסא והחיות נושאים את הכסא והכסא ממעל לרקיע מונח עליו והם ראו את הצורה היושבת על כסא ומלאכים עומדים על ימינו ועל שמאלו כמו שנאמר ראיתי את ה' יושב על כסא וכל צבא השמים וגו', נשיבהו ונאמר לו, דע כי זו הצורה ברואה היא ומחדשת וכן הכסא והרקיע הנושאים אותו כולם ברואים והבורא ברא אותם מאור מובהק ונוגה מובהק למען שיתברר אצל הנביא השלם כי הבורא ית' הוא המדבר עמו והוא השולחו, כמו שאפרש במגילה שלישית, אבל זו הצורה מופלאה ומנושאה כדמות המלאכים הנשאים והנפלאים זוהרת במראית מובהקת ומנוהרה באור השכינה, ולכן נקראת כבוד ה' ושכינתו". זה כתב בספר שקראו ספר האמונות. ומזה הספר יונקים רבים ועושים ספרים על הענין מוסיפים ופוחתים. ורבינו יהודה כתב בס' שקראו ספר הכבוד, 2) כי הבורא אין לו קץ והנביא לא היה יכול לדעת את הבורא כיון שאין לו קץ ולא מראה הרי לא יוכל הנביא לדעת ולהרגיש מאין בא הדבור ומי ידבר, כי פעמים השדים מדברים, ואין ניכר מתי ידבר הקב"ה, ולא ידע הנביא אם מן הקב"ה או מקום הטומאה, לכך הוליך הכבוד וגם הנבואות מפה ומפה דוגמת לכל אדם, וכל הגבורים מימינו ומשמאלו, וכן אמר: יושב על כסא, וכסא לענין בורא לא יתכן, כי לגדולתו אין חקר, אלא כדי שידע הנביא שהוא אדון על כל המלאכים, הרי כשרואה הנביא מראה מופלאות ומכובדות מן כל סביביו יודע הנביא כי הדבור מן הקב"ה כי לשדים אין כל זה, לכך אמר יושב על כסא כדי שידע הנביא שיש מלך מנהיג, וזהו כי את המלך ה' צבאות ראו עיני.

ועל זה הענין ספרים של ר' משה בר מיימון. כתב (ה' יסוד התורה א' ה') „המצוי הזה הוא אלהי העולם הוא מנהיג את הגלגל בכח שאין לו קץ ותכלית, בכח שאין לו הפסק, שהגלגל סובב תמיד ואי אפשר שיסוב בלא מסבב והוא המסבב בלא יד ובלא גוף. — הואיל ואינו גוף לא יארעו לו מאורעות הגופות כדי שלא יהא נחלק ונפרד, לפיכך אי אפשר שיהיה אלא אחד. הרי מפורש בתורה שאין הקב"ה גוף וגויה שנ' כי ה' הוא האלהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת והגוף לא יהיה בשני מקומות. ונאמר כי לא ראיתם כל תמונה, ואל מי תדמיוני ואשוה, ואם היה גוף היה דומה לשאר גופים, א"כ מה שהוא אומר ותחת רגליו, כתובים באצבע אלהים, יד ה', עיני ה' הכל לפי דעתם שאין מכירין אלא הגופות ודברה התורה בל"בא. — וכיון שנתברר שאינו גוף וגויה יתברר שלא יארע לו אחד מן המאורעות של גופות לא חיבור ולא פירוד — לא שינה ולא דבור כדבור בני אדם — וכל הדברים שנאמרו בהם בתורה ובנביאים הכל משל ומליצה כמו יושב בשמים ישחק". וכתב (שם פ"ב ה"ד) „זה שהנביאים אומרים שראו כמלאך אש ובעל כנפים הכל במראה הנבואה ודרך חדה וכו'. —

1) כ"כ גם בהעתקת כ"י ספר האמונות אשר בידי.
2) הובא בס' חסידים סי' קל"ז, תמ"ט, תק"ע.

שינוי שמות המלאכים על שם מעלתם הוא לפיכך נקראו חיות והם למעלה מן הכל וכו'. — כל אלו עשר שמות שנקראו בהם המלאכים על שם י' מעלות שיש להם ומעלה העליונה אשר מעלת הבורא היא מעלת הצורות שנקראו חיות וג' (עד סוף הפרק). — עוד מדה זו היתה לר' משה בר מיימון שהיה את הפילוסופין שאין מאמינין את התורה ופי' באיוב הן בעבדיו לא יאמין, אילו הפילוסופין אילו העובדים אותו לא האמין להם להודיע סוד אלהותו, ושמים לא זכו בעיניו, הפרושים המדבריים אשר התבודדו במדברות לא זכו בעיניו לגלות להם פלאות אלהותו וסוד מחזרו. עד כאן.

עוד כתב בעל ס' האמונות בס' פירושי היצירה 1) (פ"ד ה"א) „ואיך יהיה דעתנו מציאת הבורא לקרב המשל או גוף לא גשם ולא גוף אמר נקשר בדעתנו הדבר מן העולם כנגד החיות הנמצאות בכל וכל חיות נאמר כי הוא מחיה את כולם לכן נקרא חי העולמים במאמר דניאל בעד המלאך וישבע בחי העולם, 2) כמו שנראה החיה נמצאת בכל קימת 3) ובכל חיות כן הוא ימצא בכל דבר ובכל עולם. נעלה מזה הדבר למכון הדעת נקרא שמו חי העולם דעת העולם. נמשך בדבר זה שיתקרב לדעתנו כמו החי המדבר גופו קטן מכל הגופות והוא נכבד מכל הגופות, לכך היה הוא נוה חיותו וחיותו נוה לשכלו כי חיותו מגופו ושכלו קטן מחיותו. כזה הענין נקשר הדבר, כי האויר אשר הוא פשוט קטן והפשים בו שפך הבורא אשר הוא גאותו כלוה הוא ותהיה בו ותנענעו והוליכו בחיות לגוף 4) והבורא יתרומם שמו נמצא בכל ומנהג הכל בדעת הנמצאות בחיות והמנהיגה. ונקרב דעתנו במשל ונאמר שהוא שכל העולם 5) וכמו שהשכל לא יתפרק בהתפרק הגוף כן לא יתפרק הבורא בהתפרק העולם וכמו הדעת לא ימות במות הגוף כן הבורא לא ימות באבוד העולם שנ' המה יאבדו ואתה תעמוד וכמו הדעת בנפש והוא למעלה ממנה והיא מושכת ממנו עמו, וכמו (הדעת) אשר לא ישאר בגוף [לא] עמם ולא מקום שלא יהיה עמו הדעת גם לפי שהחיות בכולם והדעת בחיות, כן הקב"ה, כי לא ישאר בעולם לא הר ולא ים ולא גובה 6) שאינו נמצא בו לפי שהאויר נמצא בו בכולם. ואם יאמר המקשה האויר הנמצא במים הוא גלוי ולולא האויר שבו לא היה דק ואיך ימצא האויר בעצים ובאבנים ובהרים, נשיב לו ונאמר בראותינו שהאדם יכול לשבר ולפרפרם אז ידענו לולא כי האויר שהוא דק בהם לא נתפרפרו ולא נשברו ובאותו אויר גיאות ה' ימצא נוהו שם (בכי"מ גבורת ה'

---

1) הוא פי' ס' יצירה לרס"ג מתורגם בלשון אחר מהעתקה אשר לפני מכ"י אשר באוצר ספרי מינכען.

2) כן הגי' בכי"מ: כי איך אעלה במחשבותינו מציאת הבורא ע"ד המשל הקרוב שבמשלים לא ע"ד ההגשמה, ואמר, כי אנו נציירוהו כלומר נאמין כי הוא כן מלשון ציור ונאמר ע"ד המשל כי הוא חי העולם ולפי' קראו חי העולם כמו שאמר דניאל.

3) בכי"מ: וכאשר נראה החיות מצויה בכל מקצת מבעלי החיים פי' לא כל שכן ברוב כך הוא ית' מצוי בכל מקצת מן העולם ונדרג מזה למעלת השכל והמדע ונקראהו מדע העולם נמשך בזה להבנתנו בבינתנו ולהשמיענו בדרך שמועתנו כי כאשר בני החיים כלומר הרוחניים ויותר מכולם החי המדבר לפי שמזגי גופו יותר קלים ממזגי שאר הגופות ולפי' נהיה מדור לחיות וחיותו מדור למדעו לפי שחיותו דקה מגופו ומדעו מחיותו.

4) בכי"מ וכפי זאת הראיה נאור ונאמין כי האויר שהוא פשוט ודק מתפשט בו רצון היוצר שהוא גבורתו והדרתו והנענעתו בנענוע החיות לגוף.

5) בכי"מ מדע העולם.

6) בכי"מ ולא דבר קשה.

ומניאתם שם). וכנגד הדעת אשר לא יזיק לו בגדים מלוכלכים ולא טיט שעליו כן הקב"ה לא יזיק לו מלוכלך העולם וטינוף האדם. ולא דמיתיו לאור שמש לפי שלא נמצא בכל אויר שבעולם, לא בכל אויר סגור ולא בעלים ולא באבנים והאויר נמצא בכל. וזה המשל והחידות שמשלתי מחזק לב המאמינים בקשרם בשכלם כי בכם הק"בה נמצא בכל מקום והעד שאמר אם יסתר איש במסתרים וגו', בכל מקום עיני ה' צופות, כי אין מעשה לאדם שלא יעשה באויר העולם ואפילו יחפור תחת הארץ אלף אלפי אמה שם האויר, וכן בכל מחשבותם ובמה שבלבם כי שם האויר כדכתיב כי אני ה' חוקר לב, והכל מודים לדברינו כי הוא נמצא בכל באמצע האויר הגלוי גם האויר הדק הקטן ממנו" וכו', מכאן מוכיח שאלבן יצא דבר זה. 1) ובמקום אחר כתב: הארון באמצע העם שנ' ומחנה הלוים בתוך המחנות, כן היוצר מתאוין בריותיו שהוא זן אותם והשכינה בתוך בני ישראל שנ' כי אני ה' שוכן בתוך בני ישראל ולא בתוך בני ישראל לבד כי אם כל הארצות שנ' כי אני ה' בקרב הארץ.

ובספר דניאל כתב אבן עזרא ועתיק יומין יתיב הוא מיכאל ולולי שרצינו לקצר הבאתי ראיות שהוא שר גדול; ואמר רב סעדיה גאון כי זה יומין הוא גושם נברא לעתו. ואחרי כן אמר כי האומר שהוא הבורא הוא כופר וכן האומר שהוא מלאך. עד כאן 2) ובספר החסיד: 3) אם כן שהוא בכל מקומות כן רואה בחשך ובסתר כמו בגלוי וגם טנופת לא תזיק להוויתו ולא תכריענו ממקום למקום והביא אגדה משוחר טוב: והוא יושב פתח האהל, אמר ר' ברכיה בשם ר' לוי ישב כתיב אמר לו הק"בה אברהם כל זמן שבניך נכנסים בב"כ ולבתי מדרשות יהיו יושבין וכבודי עומד, זה טעם אלהים נצב בעדת אל ר' חגי בשם יצחק אלהים עמד אין כתיב כאן אלא אלהים נצב. ר' ישמעאל בר' חנינא כל קילוס שישראל מקלסין לפני הקב"ה כבודן יושב מה טעם ואתה קדוש יושב תהלות ישראל. ולמה כל זה, כיון שכתב אלהים מקרוב אני וג' הלא את השמים ואת הארץ אני מלא, ומה צריך לכבוד להיות שם כיון שהבורא בכל מקום, והביא משל למלך שהיו בני אדם בשני וציוה עליהם המזוזים ילכו עמהם לבית נרכם ומכובדים יותר במקום אכילה, ובמקום שבאים לנגן עם המלך יותר מכובדים, כן העולם כולו ביד הקב"ה ומינה מלאכים על כל אדם ובבה"כ ספר תורה והק"בה משאיר מכבודו, וכבוד של בה"כ שמתפללים בכונה אינו דומה לבה"כ אחר. ואשר כתב פני ה' בעושי רע, הכבוד של זעם, וכן נשתמשה השכינה לפני הגבורה (מדרש תהלי'), והכבוד שעל כסא הכבוד מופלא מאד, והבורא לא יתחלק, והבורא מנהיג את הכבוד כאשר יחפוץ. את השמים ואת הארץ אני מלא, מה ראיה משם, היינו שנושא ורואה עד תהום וקרא אשר מפרש כן: מי כה' אלהינו המגביהי לשבת המשפילי לראות בשמים ובארץ. עוד כתב: הכבוד שיש לו קץ סביב לא יתכן אלא כנגד האדם כי הבורא אין לו קץ והנביא לא היה יכול לדעת את הבורא כיון שאין לו קץ ולא מראה וכ' (סוף המאמר הובא לעיל דף 65). עוד כתב: ורב סעדיה פי' כל הכבוד שראו הנביאים הבורא בראו לפי צורך השעה, וחכם אחד היה מעמיק בענין אחר. עוד כתב: וכיון שאין קץ לבורא אנה יהיה הכתר של שמות, אמרו מן החכמים שברא כבוד כך מופלא בזוהר ובתפארת

1) ר"ל רק"ע הוכיח דבריו ממקראות התורה ונביאים והמחבר קבל דבריו.
2) כל זה ליתא בספרינו.
3) הוא ס' הכבוד אשר זכר למעלה.

שאין מלאך יוכל לראות, ועל השם הכבוד והנעלה; ויש מן החכמים שאומרים מה שהנביאים רואים כך משים בלב הנביאים שנראה כך ומתוך המראה שנראה להם ידעו דעת העליון. —

הנה מחכמת ספר האמונות יונקים כלם ונודעים ומוסיפים ועושים ספרים הרבה ודברים וטעמי הנבואות, אבל עד רב סעדיה לא היה אדם מקדם מתשמעות התורה הנביאים והכתובים ודברי רבותינו הנאמנים ועומדים לעד, וחכמי הפסוקות והמזלות בזו החכמה ומחזיקים בה, ושתא עליהם דורש במדרש שיר השירים (?) הוי חכמים בעיניהם, בני אדם שהכירו דרכי חמה ולבנה ומזלות ומה מנה יתירה על הלבנה וחלקו אותה על החדשים והתקינו השנים על תקופות החמה, והשנים מוהגות ובאות כמו שהתקינו, לא חסר ולא יתר, חכמים הם להתקין התקנה, לידע מעשה אלהים ברקיע, ולא ידעו להכיר את מי שבראם. ואת כל העולם עד כאן. אבל חכמי התורה המשנה והתלמוד לבם נכון באמנה שלימה שהבורא הוא עליון מעל כל והוא יושב על כסא רם ונשא כאשר מעידים עליו תמיד, ומושב יקרו בשמים ושכינת עוזו בגבהי מרומים הוא אלהים אין עוד אחר: ויש בחכמי אומות פילוסופים היודעים מדת מהלך גלגלי מזלות, וזה בא לעולם מחכמת הדורות הראשונים קודם המבול שהיו חיים שנים רבים ועומדים מתרלה עיניהם על כל מזל ועל גלגולו ובודים מאומד הדעת כן הוא גילגולם ויכידות לזה הגלגל ומכונים בזמנים. וכן פי' ר' אברהם הנשיא ואמר: מי עלה שמים וירד, אלה החכמים בודאים מלבם כך השמים עשוים וזה כוכב משמש לזה, ורבותינו הראשונים לא היו מוסמים על דבריהם אם היו בודים כך נברא העולם ומי בראו ומה ענין הבורא. וכן בימי רב סעדיה היו חכמי הודו חכמים ופילוסופים הרוצים לידע הכל בחקירת חכמתם, ומלך אחד היה באלמות (פתלמיוס?) שכם ואסטרלוגום ועשה כמה ספרים של חכמות, והיו בודים מלבם כיצד העולם עומד, ואמר בשביל מהירות הגלגלים קרקע עומדת באמצע באויר דוגמא אם יתן אדם גרעין של חרדל בתוך שפופרת ביצה נעמית או בכלי זכוכית ומשבו בכח עד שיעמד הגרעין באמצע הכלי, כך הקרקע עגולה היא ועומדת באויר בכח מרוצת הגלגל שהוא מסבבה מלמעלה ולמטה. וכעין זה כתב בס' האמונות וזהו לשונו (במאמר שני) „וגם כן מלאכו בארבעה הנמצאים בעולם, הקל מחברו קשה מכח סבירו וכל סדק מסבירו איילותו קשה מאיילות סבירו, וזה שירותו המים קל מן העפר והוא קשה מפני שהיא מזיזה אותו ומזעפת את גליו, והאש קלה מן הכל והיא חזקה מן הכל מפני שדרכה ותסילתה סובבת את הכל ובזיזותה התדירה העולם מתקיים ועומד תבידתם הארץ עומדת בתוך הריק ככדור באמצע, משל לזכוכית שך שנתון לתוכה כדור אבן קטן עגול ואחר כך מניחין על פי השך הכפרי ומניעין את השך, בלא ספק תהיה כדור האבן עומדת בתוך אמצע הזכוכית ותהיה תלויה באויר השך, כך נידתה של אש מעמדת את הארץ באוירו של עולם". עד כאן. וקשה לסברא שלהם, כי כל הארץ מיושבת בבריות ובאילנות ובבתים ואם כדבריהם כיצד אינם מרגישים אותה סבירה הגדולה, ולמה לא תמשש את כל היקום מן הקרקע? ועוד שעושים מעשיו של הק"בה כמלאכת האדם ולא בגזירה ובמאמרו, והכתוב מעשו תולה ארץ על בלימה, משמע במאמרו ובגבורתו; ועוד מי שים לו זאת שנברא צריך לבסור בדברי תורה ובדברי חכמים שמחמת גלגלי המזלות לא היו עד יום רביעי שנתלו המאורות, כי הגלגלים צורך המאורות הם, וכ"ת הגלגלים היו כבר מיום

הראשון שהיו מעמידים את הקרקע באויר אבל מאורות וכוכבים לא נתלו בהם עד יום רביעי, אבל מקום לבית הלל בפרק אין דורשין ארץ נבראת תחלה ואח"כ שמים, כיצד עמדה ארץ אז בלא נידות את הגלגלים לפי דבריהם שאומרים גלגלים הם השמים. ועוד צריך לבאור שמשה ויהושע לא העמידו המאורות באלו השמים שאם כן לא נתגלגלו הגלגלים והיתה הארץ נופלת על עמקי שאול ולא נמצאת יותר. — וכמו שבזה הדבר העמיקו ושחו וכל אחד היה לומד מחכמת חבירו אשר לא כתורה, כן שחו בשאר דבריהם ולא ידענו מי קבל ממי. וכבר מי שחיבר דברי הימים כתב: כי הגאון מר רב סעדיה נאסר בבית המלכים י"ג שנה והעתיק מספרי פיסיקה ושאר הדברים, הנה משמע חכמי האומות היו שם עמו והולך להעמיק ולהשיב עד שנתיסד דבר בלבו והחזיק בו גם החזיק בכסילת דבריו להכניע את הרבים באורחותיו על ידי משלים וגילגולי הלשונות זה על זה לומר בארבע פנים, ועוד היה יכול לכתוב במאמר קונטרסין מה שכתב במאמר עשר. והוא עצמו כתב שיש מן החכמים שהיו בימיו אומרים כי כל העוסק במליצות העלומות יוצא לתרבות רעה, והשיב להם כי זה הדבר מרוחק מעיני חסידי הדעת, לא שיתהו על מה שאמר (למעלה דף 66) „כי הבורא דק מכל דק וכל העולם הוא מורכב בו והוא מלוי בכל גבהים בגבעות בעלים בבעלי חיים, ובכל יש אויר והטנופת לא יטנפוהו, ולכך החיות מלוי וטוב בכל", חלילה לקדוש בכל מיני קדושה להתייחד במקום הטנופת ובתוך הגלולים, וכבר כתב לנו בתורה והיה מחניך קדוש ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך, הרי התורה מעידה שאין הקב"ה במקומות שאינם מהוגנים. דוד אמר שירה, שעשה הקב"ה דדים במקום בינה ולא במקום טינופת, כדי שלא יסתכל במקום הטנופת ולא יינק משם שנ' ואל תשכחי כל גמוליו (שוחר טוב ק"ג ברכות). הנה הראתי דסתרן אהדדי וסותרים בזה כופר בזה. וכן בפרק אין דורשין (י"ג) „סנדלפון עומד אחרי המרכבה וקושר כתרים לקונו, איני והכתיב ברוך כבוד ה' ממקומו מכלל דמקומו ליכא דידע ליה, אלא דאמר שם אתגא ואזיל כתר ויתיב בדוכתיה"; וכן במעשה בראשית וכן בברכות שתקנו רבותינו הקדושים, זה אל זה שואלים איה אל אלים, כבודו מלא עולם, משרתיו שואלים זה לזה איה מקום כבודו, והאלה רבות, והשתא ישאלוהו לספר האמונות ויאמר להם בפיו; ועוד הלא הוא בורא אורה כל שכן בהווייתו והיה להם העולם להתעור מאורה שלו! ועוד באמר שאין בו זיזה ותנועה, והלא שולבים אבנים ושוטפים עלים ומוליכים למקום אחר הרי יש כאן זיזה ותנועה? ואין שכלא להבין כי הויתו במקום הראשון עומד וכשמעבירין אותו ממקום למקום רואין אותם כאילו מטולטלת מכל צד ותמיד נכנס בהן הווייתן של בורא, וכן בבעלי חיים העוברים מכאן לכאן הווייתו נכנס בהן על כל צדתם וכן הראשונה נשארת במקומה. ימחל לנו השי"ת על הוצאת דבר זה מפינו. ועוד שנו (?) 1) למים חיים ולעץ החיים להחיות בו את הבריות מאחר שהווייתו של הבורא בתוכם, יהיו תמיד אוכל ושותה, וכל מתים למה נרקבים וכלים, יהיו תמיד מהווייתו שהוא בכל? ועוד המפרש זה צריך הוא לבאור במה שאמרו רבותינו (ע"ז ג') שהוא שט ומתרפה בשמונה עשר אלף עולמות שברא, והלא כל העולם מורכב ועומד בו ואין בו זיזה וניעה? וכן הוא אמת שודאי כופר בזה, שכך כתב

1) אולי צ"ל מה לנו וג'.

בפי' ספר יצירה (בהקדמתו) „ומי שאמר י"ח אלף עולמות ברא הקב"ה סומך על פסוק זה: סביב שמנה עשר אלף (סוף יחזקאל) ולא נועדו כל ישראל על זה" עני בדעת! על דברי האמורא שהוא דורש ברוח הקודש ומקבלה, נאמר לא נועדו כל ישראל על זה, ועל שיחה בטלה שלו מי נועד עליה! גם אותו שטעה אחריו אלמלא שהוא מדעת הכרס שהתחיל לחדש ולא מרום הקודש מי היה רשאי לפקפק ולהרהר. ומיהו לא רצה לפרש לפי דעתו שהצורה שברא והושיבה על הכסא היא טפה בי"ח אלף עולמות שהרי הוא מודה שהצורה לא בראה אותם על כן כופר באותן עולמות, מיהו החסיד (הוא ר"י החסיד בס' הכבוד הנזכר למעלה דף 65) מודה בי"ח אלף עולמות, שכך כתב בספרו: „שש בי"ח אלף עולמות להתעלס עם צדיקים גמורים בשכינה". ואין הדין עמו, כיון שהוא בסברת האמונות. ועוד אותן עולמות אינם של עולם הבא (ר"ל הם הווים ונפסדים). הנה כמה קראי לעדות שהקב"ה שברא עולמו שמו ה' והוא עליון על כל, אל ידרשהו אלוה (זה) ממעל, ושלמה אמר והתפלל אל הבית הזה ואתה תשמע השמים, וכתב כי אלהים בשמים ואתה על הארץ, אזמרה שם אלהים עליון, אשמחה ואעלצה בך ואזמרה שמך עליון, הרימותי ידי אל ה' אל עליון, כי אתה ה' עליון על כל הארץ, השקיפה ממעון קדשך מן השמים, ואתה תשמע השמים וג'; וכן בתפלה בתקון אנשי כה"ג ברום עולם מושביך ומושב יקרו בשמים ממעל ושכינת עוזו בגבהי מרומים. ונפסק הלכה (ק"ה) המתפלל צריך שיתן עיניו למעלה שנ' נשא לבבנו אל כפים אל אל בשמים, וכן אבינו שבשמים, וכן לעשות רצון אביך שבשמים; ובהקומץ רבה (כ"ט) אמר רב אשי חזינא להו לספרי דווקני דספרי לגגי דחית כלומר חי הוא ברומו של עולם, ואומר כי האלהים בשמים ואתה על הארץ; ובתנחומא פ' ויקרא (?) וכי מי יאמר שאין בשמים, הרי כל אלו מקראות שנקרא הבורא עולמו ה' ואותו רואה יושב על כסא, ועד כאן לא אמרו רבותינו אלא על מטטרון שנקרא על 1) והיינו בשם לווי כמו שכ' במדרש אלפא ביתא דר"ע שנקרא ה' הקטן, אבל לקרות ה' דבר שלא ברא לעולם, חלילה, כי משה רבינו וכל הנביאים לא הטעו את העולם לקרות ה' מי שאינו בורא, אלא שאם כן גם למלאכים יקראו ה', כי לדברי החסיד שכתבנו למעלה (דף 69) שיש הרבה כבודות זה מכובד מזה א"כ בדין זה יהיה היכל שר הגדול כדברי אבן עזרא שפי' ועתיק יומין יתיב זה היכל שר הגדול, ואנן תנינן (חולין מ') השוחט לשם מיכאל שר הגדול הרי זה זבחי מתים. ובפ' אין דורשין (י"ד) רמינן, כתוב אחד אומר לבושיה כתלג חיור ושער רישיה כעמר נקי וכתוב אחד אומר ראשו כתם פז קווצותיו תלתלים שחורות, לא קשיא כאן בישיבה כאן במלחמה דאמר מר אין לך נאה בישיבה אלא זקן אין לך נאה במלחמה אלא בחור. ובויקרא רבה לבושיה כתלג חיור להלבין עונותיהם של ישראל. ובתנחומא (פ' קדושים) דרש נמי הקרא דעמר נקי שהקב"ה מנקה את עצמו מאומות העולם הרי בדברי רבותינו אנו קורין בורא עולם הקב"ה ואין לנו להניח לשון תורה ודברי רבותינו ולתפוש חדשים מקרוב באו, כי הם עושים מן הממשות תפל ומן התפל ממשות, כי הם אומרים דק שבאויר זהו הווייתו של הבורא וברא שמים וארץ וכל צבאם והוא בכולם, ובונים מפרשים על שם שכתב הלא את השמים ואת הארץ אני מלא, ואינו רואה

1) כ"כ בכ"י ול"ל ה' כמו למעלה 63.

כי שלשנותא בכל זויתי מלואי בזריחת שכינתו מלמעלה, כמו שכתבנו לעיל ולדבריהם קודם שמורכב בו העולם או יותר (?) ולדברי רבותינו אינו כן דתנן (חגיגה פ"ב) כל המסתכל בד' דברים רתוי לו שלא בא לעולם, מה למעלה מה למטה מה לפנים מה לאחור, ואמרינן בגמרא, בשלמא מה למעלה מה למטה מה לאחור לחיי אלא מה לפנים מאי דהוה הוה, ור' יוחנן ור"א דאמרי תרווייהו משל למלך בשר ודם שאמר לעבדיו בנו לי פלטרין גדולים על האשפה והלכו ובנו לו אין רצונו של מלך שיזכרו לפניו שם אשפה, אלמא במקום עולם קודם שנברא העולם לא היה שם תפארתו וממשלתו ניכרת כמו לאחר שברא את מקום עולם ונברא בו עולם. וכן ראינו בפי' ספר היצירה של חכמי נ ר ב ו נ א "א מ ש, אמר א ל ף ונברא אויר, אמר מ ם ונבראו מים, אמר ש י ן ונברא אש", אלמא אויר זה ברוא ולא בורא, והבורא הוא שהיה בורא במאמרו ובצוויו ובדבורו כאשר מעידים התורה ופירושי רבותינו דאמר פרק ח"ד (י"ד) אמר ר' שמואל בר נחמני אמר ר"י כל דיבור ודיבור שיוצא מפי הקב"ה נברא בו מלאך שנ' בדבר ה' שמים נעשו, משמע דיבור ממש, ומאמר שהקב"ה נסתר ונעלם מעין כל אלא שמתראה בתחילת מלאכיו כפי מה שיכולים לסבול גדולתו וכן לנביאיו כדאמר בתנחומא (קדושים) "מהו ועתיק יומין יתיב, אלא שהוא יושב ביניהן כאב ב"ד ודן את האומות", מה לו לבן עפה שרופה לשבת מה בן הוויתו. אלא הא דתנן באין דורשין, כל שאינו חס על כבוד קונו רתוי לו שלא בא לעולם מאי היא, ר' אבא אמר זה המסתכל בקשת דכתיב כמראה הקשת — מראה דמות ה' התם לאו עיקר מראה כבודו אלא שמדמהו שנראה למראה הקשת כפי מה שהיה יכול לסבול, הנוגע לדקדק ולהרהר בכבודו על אחת אלף אלפים של רבבות. הלא בשבחי של יוצרנו ב"ה אמרו רבותינו למעט, דכתיב לך דומיה תהלה למרגליות דלית ליה טימי כל מה שאת משבח לה פגמה (ירושלמי ברכות פ"ט,) בכבוד עצמו לא כל שכן. ובנפלאות רבה: ורעם גבורותיו מי יתבונן אמר ר' יהודה הרעם הזה בשעה שהוא יוצא אין כל בריה יכולה לידע אומנתו ועניינו ומה אם סדורו של רעם אין אתה יכול לעמוד על סדורו של עולם על אחת כמה וכמה, אם יאמר לך אדם יכול אני לעמוד על סדורו של עולם אמור לו כי מה האדם שיבא אחרי מעשיו של מלך מ"ה הקב"ה. ואם היה רואה ר' יהודה שמשתדלין לידע הוויותיו של הקב"ה היה רוקק עליהם. ובתנחומא דורש "אנכי ה' אלהיך לפי שנראה להם הקב"ה בים כגבור עושה מלחמה ונראה בסיני כסופר מלא 1) תורה בימי דניאל כזקן מלא 1) תורה בימי שלמה בחור, אמר להם הקב"ה לא בשביל שאתם רואים אותי דמויות הרבה אני הוא שבים אני הוא בסיני אמר ר' חייא בר אבא לפי כל עסק ועסק וכל דבר ודבר היה נראה להם". אלמא יודעים מזו כי נראה לבריותיו לפי עסק ולפי היכולת שלהם, אבל מראות גודל כבודו אין בריה יכולה לסבול וכל שכן הוויות גדולתו, ועל זה קאמר ואל מי תדמיוני ואשוה, ושגעון הוא להרהר כיצד ינהלם כבודו ואין לנו לדון ולידע גדולתו ומעשים הנוראים. ובמדרש "אמר ר' אליעזר בן פדת במקום שיש אוכלסין יש דוחק אבל בסיני כשבא הקב"ה לסיני ירדו עמו אלפי אלפים ורבי רבבות אלפי שנאן ואע"פכ היו אלפי שנאן כמו שאתה אומר שאנן מושב" (פסיקתא פ' כ"א ושמות רבה כ"ט) "אמר ר'

1) נ"ל מלמד תורה וכ"ה בילקוט ובתנחומא לא מצאתי המאמר הזה.

שמואל בר נחמני אמר ר' יוחנן מה קול ה' בכח וכי יש לומר כן והלא אין כל בריה יכולה לעמוד אפילו בקול המלאך שנ' וקול גויתו כתרשיש וגו' וקול דבריו כקול המון וקב"ה שכתוב בו הלא את השמים ואת הארץ אני מלא עאכ"ו והוא צריך לדבר בכח, אלא בקול שהיה משה יכול לסבול"; אלמא הוכחנו מדברי רבותינו אותו שהיה מדבר בסיני לישראל ולמשה הוא שנ' בו הלא את השמים ואת הארץ אני מלא, ולדברי החכונים אותו שנ' בו את השמים וג' הוא הבורא את הצורה מדברת עם הנביאים ועתה כל המודה בזה יכפור בזה.

ומה שכתב „וכעין הדעת בנפש והוא למעלה ממנה והיא עוסקת ממנו עצמו, וכמו אשר לא ישאר בגוף לא עצם ולא כחש שלא יהיה בהם עצת הדעת לפי שהחיות בכולן והדעת בחיות כן הקב"ה, כי לא ישאר בעולם לא הר ולא ים ולא גמים שאין הקב"ה נמצא בו לפי שהאויר נמצא בו בכולן, והוא מנענע כל בעלי חיים וממנו חיים ומתנענעים", אין כבודו של מקום הב"ה לומר כן, כי משמע אילמלא שגוף כבודו ועצמו בעולם לא היה אפשר לעולם ובעלי חיים להתקיים, אם כן לא היה עושה הקב"ה מצוויו כלום אלא מכח גופו שבמקומו מורכבים ונוצרים כל היצורים.

עוד כתב (מאמר ב') „אין מקרא יוצא מידי פשוטו אלא בזמן שפשוטו של פסוק דוחה דבר שהדעת מעיד עליו כענין שנ' כי ה' אלהיך אש אוכלה ואי אפשר להעמידה כפשוטה לפי שהוא גוף ומופתי חכמה מעידים שאין הקב"ה גוף" ועל זה מן הפסוק מכחישו ומפירוש רבותינו בויקרא רבה ובתנחומא, 1) ובסוף פ' המקנא לאשתו ובסוף כתובות דרים „אחרי ה' אלהיכם תלכו וכי אפשר לאדם לילך אחרי הקב"ה והלא כתיב כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא", משמע ומשמעות פשטיה כן הוא. וכן גבי בריאת אדם שהיו כיתות מלאכים מדיינין ואומרים מה אנוש כי תזכרנו הושיט אצבעו ביניהם ושרפם, וכן סוף פ"ק דיומא גבי שם אשות כן וכ' אש אוכלה אש דשכינה דאמר מר (סנהדרין ל"ח) הושיט אצבעו ביניהן ושרפן; ובתנחומא (פ' תרומה) „משה היה ירא שמא ישרף אש של מזבח את עצי שטים אמר לו הקב"ה אתה באת אצלי שנ' ומשה נגש אל הערפל וג' ואני אש אוכלה אש שמא נכוים". ואין להביא לו כח וסיוע ממה שאמרו בברכות (י') הקב"ה ממלא כל העולם ונשמה ממלאה כל הגוף, דאדרבה משם כוונו כן שתירם דבריו, דהנשמה נתונה בו לאחר נתינת הגוף כדאמרו פרק חלק (צ"א) אם כן גם הקב"ה מילא עולמו לאחר שבראו ומילאו בזריחת שכינתו כדכ' על מי לא יקום אוריהו; ועוד מדמסיים התם מה הקב"ה יושב בחדרי חדרים משמע דומיא דנשמה שנתונה בראש ובגוף ומשם ממלאה את כל הגוף כך הקב"ה יושב בגובהי מרומים ומשם ממלא את עולמו. ובשוחר טוב (ק"ג) מסיים מה הנשמה טהורה שהיא למעלה מן הגוף כך הקב"ה טהור והוא למעלה מעולמו. —

ועוד מאי מדמה „לדעת שאינו מתלכלך באדם" (למעלה 67) והלא כח הדעת מכח הנפש או מכח הלב שמסבב לעשות טובה או רעה וכן דעת בהמה ועוף בא להם מחיות גופם אם אין הגוף אין כאן הדעת, וכי יש לו לדמות שאין אלהות אלא מכח העולם וכח העולם ויליכחו מאין בא, ועל כרחין עולם חדש הוא שיש לו יוצר, אלא בא ונוצר מציוויי האלהים ומאמרו ובא זה שעולם במקום

1) המאמרים נזכרים למעלה.

זה ועולמות אחרים במקומם והלא פירשו רבותינו (?) „בכל ביתי נאמן הוא שאמר לו הקב"ה את השם שהיה יכול לבראות את העולם", והשתא והלא אם לא היה אלהות שהיה מרכיב עולם עליו, וכי תימא יש אלהות בכל מקום חוץ מזה העולם ויכול להרכיב עולם אחר עליו, קשה מאי שנא שזה עולם מורכב ונברא מעצמו ועולם אחר יהיה נברא בהוראת מאמר שמו והכל על מקום אלהות, אבל אמר שהעולם הזה נברא במאמרו שגזר ואמר יהיו שמים וארץ והכל [illegible] במקום פלוני והיו, וכן בהזכרת שמו הקדוש שיגזר בו שיהא העולם אדם והכל בדבור והשתא ישמעו דברי רבותינו ונאמן ברא בגדולתו ובגדולת שמו שהכל בדברו ובגדולת שמו, שהכל בדברו ובגזירתו והוא עליון ומלך על כל.

ומה שכתב „שהתורה כבורא ברא אותה מאור המובהק" והשתא אותו אור מאין בא, אם נאצלה ברא אור ומאותו אור ברא התורה א"כ התורה תולדה של תולדה נמצאו השמים תולדה ראשונה והתורה תולדה שניה וכי האי גוונא דרשו רבותינו אבל לויתן שהקב"ה . . . . וברא לויתן. ואם א. תורה לקח ממקנת אלהות שלו, אם כן מה אמר „שלא יהא נחלק ונפרד" והרי הפריד תורה מאלהותו; ועוד הרי אמרו (פסיקתא י"ד) עקב רגלו של אדה"ר מכהה גלגל חמה פניו על אחת כמה וכמה. —

עוד כתב ברא התורה „למען יתברר אצל הנביאים כי הבורא הוא הוא המדבר עמו והוא המצוהו" וכן הסמ"ך ינק מזה וכתב „שהנביא לא היה יכול לדעת את הדבור מי מדבר עמו כי פעמים השדים מדברים", תשובה, לא יברא את התורה וישלח מלאך וידבר עם הנביא, ועוד במקום שכתב ויהי דבר ה' אלי לאמר התם לא היה רואה מראיתו והיה יודע שמן הקב"ה בא לו הדבור; ועוד והלא יש רוח הקודש על הנביא ויודע שבא לו הדבור מן הקב"ה; ועוד והלא אמרו רבותינו (מגילה ג') לא מפקי שדים שם שמים לבטלה, כדמפרקינן אבל מלאך שבא ליהושע. וכתב „כי התורה בריאה חדשה היא וכן הכסא", קשה מה כתב במדרש משלי כשבא אדם לדין שואלים לו אם עסק בתורה, אומרים למדת תורת כהנים שיש בו קלים וחמורים, לפית בנעשה מרכבה — כסא הכבוד היאך הוא עומד, רגל הראשונה במה היא משמשת, שניה למה היא משמשת, שלישית למה היא משמשת, חשמל כיצד הוא עומד, לכמה פנים הוא מתהפך בשעה אחת, לאיזה רוח הוא משמש, הברק היאך הוא עומד, כמה פנים של זוהר נראין בין כתפיו, לאיזה רוח הוא משמש כרוב היאך הוא עומד לאיזה רוח הוא משמש גדולה מכולן כסא הכבוד היאך הוא עומד, עגול הוא כמין מלבן, מתוקן הוא, כמה גשרים יש בו, כמה הפסק בין גשר לגשר, וכשאני עובר באיזה גשר אני עובר, באיזה גשר האופנים עוברים, באיזה גשר גלגלי המרכבה עוברים, גדולה מכולן מצפרני עד קדקד כאשר היאך אני עומד, כמה שיעור פיסת ידי כמה שיעור אצבעות [illegible] גדולה מכולן כסא כבודי היאך הוא עומד, לאיזה [illegible] לאיזה רוח משמש בשני בשבת לר"ת [illegible] וזו היא כבודי גדולתי וגבורתי והדרי שבני מכירין [illegible] כבודי ועליו דוד אומר מה רבו מעשיך ה', מכאן היה ר' ישמעאל אומר, אשרי תלמיד [illegible] שמשמר תלמודו כדי שיהא לו פה להשיב לפני הקב"ה ליום הדין" והשתא אם באו הבורא יפה מתחנם בגבורתו ובמעשיו, אבל אם כולם נבראו מה שבח הוא זה לנברא אלא למי שברא. —

ובס' היכלות, שהוא משניות של מעשה מרכבה, כדברי רבינו יב"א הלוי ז"ל, כתוב בהם „בכל יום כשמגיע עמוד השחר מלך הדור יושב ומברך לשיום

ואומר להם חיות אני אומר לכם חיות נושאות כסא כבודי בלב שלם ובנפש חפצה תתברך השעה שבראתי אתכם תתרומם המזל שיצרתי אתכם בו, יאיר אותו יום שעליתם במחשבתי, שאתם כלי חמדה שהכנתי ושכללתי אתכם לכבודי ולשכינתי והחרישו ושמעו לי קול יצורי שבראתי, ואשמע ואאזין לתפלת בניי". והרי שמענו שגם שהוא הבורא אותם ולא שנבראו כולם והכותב בזה מודה בזה. —

ומה שכתב „וכסא לענין בורא לא יתכן כי לגדולתו אין חקר" והשתא אפילו לפי דעתו שהיא נוכה ונקראת כבוד ה' כיצד יתכן לה לצמצם בין שני בדי ארון, אלא מרוב חיבתם, הכי נמי אם השמים וארץ לא יכלכלוהו מאהבת בריותיו ומלאכים הכינו לו כס מושבן ואפילו נשאר דברים עושה מועט להחזיק את המרובה כדאיתא בויקרא רבה (פ"י) ובמ"בר (פ"ה), גדולת ענותו לא כל שכן שעושה כחפצו בכל, כי לא מחשבותיו מחשבותינו ולא דרכיו דרכינו, ומה לו לבן עשה שקומה להרהר על עניניו. הנה ראיתי שכותבין דבריהם ומתגלגלין דבריהם ויש מהם שרוצים לקיים סברתם ולא להודות לדברי חכמים ע"ה, כי ספר האמונות אומר „זה שאמרו שם בעולמות י"ח אלף להתראות בהם לא נועדו כל ישראל" ובספר המגיד אמר „הבורא רואה בכל אחד עשה בפעם אחת, דעתו בכל מה שעשה, אם כן למה שם ביום ובלילה באותן עולמות שחוץ לעולם, שבכל עת חוטאים העולם והממונים יצעקו, מהצעקתם יהיה מחריב העולם, ויקום ממקומו וישוט באותן עולמות של שכר הצדיקים עד שיעבור נעברו וכשהוא באותן עולמות דעתו אל בזה העולם, שרק העליונים צריכים להמתין עד שובו ושואלים השלוחים לצורך העולם שהלכו עד מקום שאינו רוצה שילכו יותר עמו, וכתיב עין לא ראתה אלהים זולתך, השלוחים שואלים להם איה מקום כבודו באיזה עולמות ונאמר לו אותו שנה הראויה לו לאותו עולם לשבחו ומגידים ומשבחים ואומרים קק"ק ג' פעמים, שהוא שרוש מלבאותיו כשהוא ג' שעות באותן עולמות, ולא יתכן לומר לייסוד קדוש ממקומו כי על ייסוד יוצר הכל אומר את השמים ואת הארץ אני מלא ואין מזיק לייסודו שום טנופת ודבר אחר". עד כאן, עתה עשה כל תפלות ישראל לבכוא ולא לבורא, נקדש את שמך בעולם וקדוש וברוך ממקומו. והפלא ופלא כיצד היה כשאי להוציא דבר זה מפיו. וברים מדרש שיר השירים ר' נתן אומר אף שיר השירים מלאכי השרת אמרוהו המשוררים לפני מ"ה הק"בה ואומרים קק"ק. ולא ידענו למה הוא ליה לתשבוניה נפשין, כי בשביל כעס אין אנו רואים בשום מקום שצריך להתנקם במקום אחר שכבר כתב ויצא און ולא יתנוכן, ולא איש שכתב והמלך קם בחמתו ממשתה היין אל גנת הביתן; ועוד הלא הממונים יצעקו גם בביאתו; ועוד אם הוא מסרש על הצורה ששה, הלא היא לא נראה לא אותן עולמות ולא עולם זה, שמזה שטעם רוצה לומר ספר האמונות „לא נועדו כל ישראל על זה", שקשה לו לומר שהצורה עשה בהם והיא לא נראתה אותם ועוד שכתב „רק העליונים צריכין להמתין עד שובו" אם כן ידעי ליה כשינא ופליג על תלמודינו דקאמר מי ידעי ליה (ברכות); ועוד משמע השלוחים שואלים למלאכים שהלכו עמו ונשארו בחצי הדרך שאינו רוצה שילכו עמו ולכך אומר השלוחים משבחים קדוש וברוך ה' ממקומו שבאותן עולמות וימתינו שישוב מיד, וכן המשביע את הכתר ימתין עד שינא ולא יצטרך להשביע שיחזרו לאותן עולמות. ועוד עד דלשמעינן פסוק שבשות באותן עולמות לישמעינן שבשות כשהוא אצלן ויודעים איה הוא ויאמרו במקומו; ועוד שאמר, מה שאומר

קדוש ממקומו אין זה על הייחוד שהרי הוא תמיד במקומו, ולא יזיק לו שום תוספת, אם כן לפי דבריו אין שבחות [אלא] לנברא ולא לבורא וכילד מניחים את העיקר ואוחזים את הטפל ואמרו קדוש וברוך לצורה שנבראת, וגם השבח במה שמתרגם קדיש בשמי מרומא עילאי בית שכינתיה; ועוד לאיזה צורה יהיו אלה השבחות לפי דעתו שיש לו כבודות הרבה, ובתפלה אמרה להקדים ליוצרם בנחת. — רחמנא שרי לן כי מרוב שימנו דברנו עד הנה, אבל ה' הוא יודע כי לא לכבודינו אלא לכבוד גדולתו ולכבוד תורתו שלא תיעשה משל ופלסתר. ותורת רבותינו אמת, כי כשמשביע את הכתר עולה בגובהי מרומים ואע"ג שמראה את עצמו ביניהם כפי מה שיכולים המלאכים לסבול מוראו וגדולתו, הכתר אינו עולה על ראשו באותו מקום, כי לקבלת הכתר של שבח והודאה מתראה לפי גדולתו ואין לשום בריה כח לראות בגדולת מלכותו של אותו השעה. והאיש ספר האמונות היה דחוק להכניע את הרבים באורסותיו והדין היה עמו, כי ממנו תצא זו תורה מדמה מה שלא נשמע מאדם הראשון עד בואו.

וכן כתב (רס"ג בהקדמה) „אבל אענה כפי כחי וכמו שאמר הנביא: ואני לא מחכמה דאית בי“, ובזה הלשון שגג, כי דניאל לא היה נביא כמו שמוכיח בתמ' מגילה (ג). וכתב „ואני מפגיע בחכמים ובוחרי עליהם שאם ימצאו דופי או גנאי או טעות בספר זה שיתקנום כראוי ולא יאמרו כי זה הספר חייב לתקן עוותו, אבל יאמרו כי זה הספר הוא ספר יסוד ה' וראוי על כל החכמים לחזק הייחוד ולאמץ האמת, ועוד כי אין אני מתגאה בחכמתי ולא מבקש שירות בביתי, ועוד מקיים אני על התלמידים ועל כל דורשי התורה שיכינו את לבם בקריאתם בזה הספר לדרך האמת ויכינו את דעתם לאורח הישרה ויסלקו את דרך הייחוד מן השתיקות ויתבררו להם נפוני השכל ויגיהו למו נפוני הדעות בעזרת המלמד דעת, וכן כתוב אני ה' המלמדך להועיל; וכיון שיבינו החכמים בזה הספר ויתעסקו בו יפה למען הכרת [ידיעת] הייחוד ולא למען שרירות לבם, יתאמץ כח בעת היא המאמינים ותתחזק זרוע המייחדים ויסירו הספקות מלב הרגנים ויתרחקו השיוותים מפני המתגלעים (ויהיו) [ולא יהיו] מאמינים בה' בפתיות [אבל] מאמינים אותו בבינה ובשכל“ עוד הרבה זה האיש לכתוב ועושה יוד (?) ואלילם ללומדי תורה שבכתב ותורה שבע"פ להאמין בפתיות אלא פתיות הוא לומר כי התורה הוא משל ויפה שתיקה.

ור' משה בר מיימון כתב (ה' יסודי התורה פ"א ה') „המצוי הזה הוא אלהי העולם הוא המנהיג את הגלגל בכח שאין לו קץ ותכלית בכח שאין לו הפסק שהגלגל סובב ואי אפשר שיסוב בלא מסבב והוא ב"ה המסבב בלא יד ובלא גוף“. משמע מתוך דבריו תמיד מסבב וכן מוכח בפירוש איוב שהוא פירש וכן כתב „השמים אשר כסא הכבוד נכון עליו הוא גלגל השכל והוא עשירי העליון והרקיע הנטוי תחתיו הוא גלגל המלאכים ומשם נאצלת הנפש החכמה ושמה תשוב ללכת בלאתה מן הגוף ושתחתיו גלגל המזלות שבעה המשרתים של"ס מג"כל“ משמע שהגלגל השכל מגלגל הכל מלמעלה ולמעלה עש"ו הוא המנהיג את הגלגל בכח 1) פי' את הגלגל של מזלות, אם כן בחנם כתב בתורה ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה, כי לפי דבריו עדיין לא כלה, ואם רוצה לומר הוא

1) ועיין זה דברי המורה פ"ע מראשון סתרו לדבריו פ"ד משני, וראה דברי הרב רשב"ץ בס' מגן אבות י"ד ע"ב.

שמנהיג את הגלגל של שכל יגזור על גלגול של מזלות ויגלגל 1) אלא ודאי על
גלגל של שכל קאמר שהוא המנהיג את הגלגל התחתיו של מזלות ועל זו שאם
אלהם אשר כוכבי שמים וכל חכמי האומות אומרים הגלגל העליון הוא זה המגלגל
את השכל ואבן עזרא כתב בספרו: כנגד עשרת הדברות עשרה רקיעים ועשירי
קודש וכן כסא הכבוד ואמר הנביא ושוליו מלאים את ההיכל שולי הכסא כי הוא
היכל הקודש ומקיף כל המקיפים ונושא התשעה והוא כנגד אנכי.

ובספר אמונות (מאמר א' דעת השמינית) מזכיר כתי חכמי האומות
שהיו מתחכמים ונודים כיצד נברא העולם ומי בראו, וכת הניאום (?) האומר
כי הגלגל הגדול המונע את הכל הוא ברא העולם, ואידם הגלחים ויתר המתמים
וגם אומר כי הוא קדמוני קודם היות כל ואיננו מן הטבעים האלו אש ומים רוח
ועפר ולא דומה למינים האלו אבל הוא חמישי מפני שאידתו לא כבידת המינים
בעבור שאידתו עגולה כגלגל וכידת האש והאויר עולת למעלה וכידות המים והעפר
יורדות למטה. ואם נשאל מהם והלא חמימות של שמש לא מגלגל העליון, אלמא
הכל הוא של אש והכל נברא, ואם יאמרו לנו אין חמימות מגופה מפני שאיננה
שמה בעצמה אבל חמימותה נעשית מן האויר אשר היא מתגלגלת בתוכו והאויר
מוציל אלינו מאותה חמימות, וטעות הוא בידם, כי גם הגלגל נברא מאין. ומה
שאמרו אם כן היתה האש עולה למעלה, אנחנו אומרים כי היא כידת האש
העיקרת המגולה והיא כידה עגולה ומגלגלה. מהא נראה שהוא דיבר על גלגל
של מזלות שהם היו אומרים אינו אש, אבל הגלגל של שכל שמוסיף ר' משה בר'
מיימון אפילו הם לא דיברו, כי מי ייסדו אידות מדבר שאינם רואים, ועתה
ראינו אותם חכמי הבל שהיו נותנים שחק (? והכוונה טבע) שמיני לגלגל והיו
אומרים שהוא אלוה ונשאו וכתבו בדברים בהוויות של הבורא עד שיגידו בלבם
קך יהא.

וכתב ספר האמונות (מאמר ב') „כל החכמים משתדלים לידע אמיתת
הדבר מעשה העולם בחכמה מופלאה והוא להם מחוק דקות ופליאות ואמתותו
נקבעת להם במחשבותי שכלם, קל וחומר יוצר הכל אשר הוא נפלא לאין דמיון
ונסתר מכל נסתר ועמוק מכל עמוק ושגיא מכל שגיון וגבוה מעל כל גבוה ואין
השכל יכול להשוותו כצורה מפני שאין המדע משיג לו וגם אין מוצא לו לא מקרה
לא סיפור ולא סיבור ולא מסמך, וכל המעשים והגופמים שראינו בעינינו ואמצאנום
בשכלנו לכולנו מצאנו כאילו שיש להם עושה לעושיהם חוץ מהם ולבד מהם ואין
יכשר שיהיה העושה דומה למעשיו. והאנשים אשר אינם מאמינים שהיוצר
גופם אבל מאמינים שיש לו צידה ועמידה וכעס ורצון דומה הם למי שאמר אין
אני שוען מראובן ק' כסף אבל אני תובע ממנו עשרת אלף כסף שהוא צורבי ק'
כסף; לפיכך כמה שאנו מודים שאינו גושם כך נמנע שיהא משנה, ואין לו ערך
ודמות ולא דומי ולא גבאי ולא מקרה". עד כאן. נושאו מדבריהם אם דקדקו
וחכמו לפי דעתם בבריאה הנראה מן הארץ עד לרקיע, למעלה שהוא מושב יקרו
מה ידעו מה יש, וכי בשביל כן יאמרו שאין בהווייה ממשות, ולא הזכירו בחכמתם
כיצד נבראו את השרפים במים, ונהר דינור, ולמה אותה שם איננה עולה (?)
ומפא אינם מאמינים, כאשר ראיתי מפרשים נהר דינור זהו גלגל של כוכבים,

1) לפי הנראה יש פה חסרון או בכ"י או בהעתקה.

אם כן הם חוץ מתלמוד רבותינו, ועוד הלא לא היה למעלה מן השמים, ועוד למה זילזל בכבוד עצמו לומר: הווייתו תלוי בכל אלא שהטנופת לא יזיק לו, א"כ אין כאן הויה ומעתה הפך קערה על פיה, וגם למה נוח לשמור את התורה ושלא לעשות עברות ולמה ברא גן עדן וגיהנם לצדיקים ורשעים כיון שאין לו לא רצון ולא כעס; ורבותינו אמרו כשברא את עולמו היתה לפניו שמחה וכן בהקמת המשכן, וכן: עוז וחדוה במקומו, ונפסק הכל עיינין (ה'): במסתרים תבכה נפשי בבתי גואי; וכן: בת קול מנהמת כיונה אוי לי שהחרבתי את ביתי והגליתי את בני (ברכות), ועוד מה גבורה הזכיר ר' משה בר מיימון שהוא מגלגל הגלגל והלא כמו כן נושא כל העולם עליונים ותחתונים, ועוד נתן כח בגלגל יותר ממה שהוא עושה, דבמדרש קהלת אמר ר' אלכסנדרי ח' מלאכים יש לו כדי שלא ישרוף העולם מיד (ילקוט שם). והיינו גלגל חמה עוד כתב ר' משה בר מיימון (ה' יסודי התורה פ"ב) „זה שהנביאים אומרים שראו המלאך אש ובעל כנפים הכל במראה הנבואה ודרך חידה לומר שאינו גוף ואינו כבד כגופות הכבדים כמו שנ' אש אוכלה הוא ואינו אש אלא למשל" ובסוף כתב „צוו החכמים הראשונים שלא לדרוש בדברים אלו אלא לאיש אחד בלבד והוא שיהיה חכם ומבין מדעתו ואח"כ מוסרין לו ראשי פרקים" וכ' כמו שכתבנו למעלה, האמת וכי נכון לשום מאמין התורה לומר דברה תורה כלשון ב"א ועל עיקר התורה לומר היא חדה ומשל; ועוד עשה פסוקים שלו ולא שלו הן, כי הראשון שהתחיל לדקדק בהויות של הקב"ה ספר האמונות ועל זה עלה וכתב שהוא עושה מעשה בראשית! חלילה לקדושים אשר בארץ ליגע בבבת עינים כי על זה נאמר הוי רב את יוצרו; אך מעשה בראשית הם כאשר פירשו לנו רבותינו דרשות של מעשה אלהינו והשמות הקדושים היוצאים מן הפסוקים שאין להם פיות ראויין להוציאן ולהגות בהן, כי הזהירו רבותינו להגות ולהרהר במעשיו הנוראים כגון מ"ב ומ"ת, אבל ליכנס בתוך אש אכלה אם מי רשאי ליכנוס גופו ונשמתו וליצלל. ומה שאמר שהמלאך אינו אש, והלא אמרו רבותינו מיכאל הוא שר של אש וגבריאל של שלג ולא זה מזיק זה; וכן המלאכים שנשלחו לבשו גוף עפר ומתחלה היו של אש, וכן המלאכים שנראו לאברהם ולהגר וליהושע ולגדעון ולמנוח ואשתו ראו אותם בעינים ולא בנבואות הלב; ובפ"א דברכות (ד') אמר ר' אליעזר בן אבינא גדול מה שנ' במיכאל יותר מבגבריאל וכ' תנא מיכאל באחת וגבריאל בשתים ואליהו בארבע, משמע שכך מנהגם ואינו משל וחידה, ונראה שלא חושש מה שהיה מוציא מפיו. ומה שאמר: אבל מוסרין לו ראשי פרקים, לא עיין בה, כי לא אמרו על מעשה בראשית אלא אמרו אהא דתנן אין דורשין במרכבה ביחיד, תני ר' חייא אבל מסרין לו ראשי דברים 1) וכן רבנים ללנוסך דרים ליה על מעשה מרכבה; ועוד לדידיה קשיא, היה לו לקרות דרשתו בורא בראשית ולא מעשה בראשית. וספרים דוורתשא דורשין מעשה בראשית בענין אחר ולא ידעתי איזה יבחר את שניהם כאחד שוין. ומה שכתב (שם פ"א) כי אני ה' לא שניתי ואלו פעמים היה כועס ופעמים היה שמח היה משתנה (אך פי' לא שניתי לא נשתנתי שלא היה לפניו ולא יהיה לאחריו) ולפירושו מה יאמר לא שניתי אינו כועס ולא שמח כל שכן שהיה להם לענות לו לנביא אל יקפיד בכל מה שאנו

1) ראה פ"ד פי"א.

עשים. וכבר חלק על ס' האמונות בזה שאמר מ ל א ך א י נ ו א ש, שכתב בו "וכל הצורות המצויירות הם גבולים ויצורים ובמאמרו נתחדשו והוא ברא [באשת] (בצרות) אחת ויקרה וגדלה ונישאה מן הצורות וכינה אותה בלשון סיגול שיהא צורתו כדי לגדולה ועוד יש לנו אמרת מצוייה במקראות והוא שאמר הכתוב כי אני ה' אלהיך אש אוכלה הוא, ועתה אומר שברא מלאכי אש". 1) ועוד קשיא דידיה אדידיה כי מכחיש את דבריו שכתב במקום אחר: אין מקרא יוצא מידי פשוטו אלא בזמן שפשוטו של פסוק דוחה דבר שהדעת מעיד בו כענין של' כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא ואי אפשר להעמידו כפשוטו [כי הדעת] מעיד שאין הק"בה גוף, והכא כתב צורה המצוייה במקראות היא אש אוכלה; אבל חלילה למשה רבינו להזכיר על הבראו וגם פחות מנבראו. עוד חולקים בזה, הר' משה בר מיימון אינו צריך להודות לומר צורות למעלה מן המלאכים הנקראות ה', אלא הם מלאכים שנקראו אישים שמדברים עם הנביאים, ובזו הסברא גם אבן עזרא שכתב בפי' דניאל ועתיק יומין יתיב הוא השר הגדול, ורוצה לומר הוא במקום הק"בה, וכמו שנדחו דברי הראשון ידחו דברי השני מכח דברי רבותינו כמו שכתבנו למעלה, כשאמר הק"בה אביך האמרי ואמך חתית אמרה רוח הפקנית לפני הק"בה רבש"ע אם יבואו אברהם ושרה וכו', והשתא רוח הפקונית הוא השר הגדול ולמי אמר הק"בה, מכלל שהוא אינו עתיק יומין אלא הק"בה הזן עולמו ומדבר לנביאיו; וכן לבעל האמונה אין לומר שהשר הגדול אמר לצורה דא"כ מאי קא מתמה, מי אית ליה רשותא, אין, צורה המצוייה במקראות אמרה לצורה העליונה; ועוד וכי לצורה הנבראת היה אומר לה ר ב ו נ ו ש ל ע ו ל ם, אלא תראה שהם לא היו מאמינים לדרשת רבותינו. וכן ממה שכתב (פ"ד ה"ז) "נקראו חיות והם למעלה מן הכל", מכלל שאין צורה גבוהה למעלה, ותמה מה שכתב 2) "כנגד החיות הנמצאות", מאי ראיה יש שהרי כך גזרה הבורא מן הסמימות הנמצאות נבראים שקצים ורמשים ותולעים וכן מן זיעת האדם וסמימותו נבראים בו כינים ותולעים, כי זו היא גידוף לומר אילמלא שהבורא בכל מקום לא היה יכול לגזור שיהיו שרצים נולדים בכל מקום. ומה שכתב "אי העולם דעת העולם", וקאמר "משל נקשור הדבר כמו שחיותו של אדם קטן מגופו (חיותו) הוא שנו ושכלו דק וקטן מחיותו כי החכמה יותר דקה מחיות כי האויר הוא שפשוט קטן ושפשוט [בו] (עוד ודק שכן הוא) חפץ הבורא אשר הוא גאותו", ולא ידענו מאי קאמר והלא הבורא קודם היה והרכיב שהיינו פשוט והקרקע לפי דבריו; וכן מאי קאמר וכן הדעת לא ימות במות הגוף" והלא ודאי אם מת הגוף מתה חכמה ודעת; וכן מאי קאמר "וכמו הדעת בנפש והיא מושכת ממנו צלמו", וקשה הלא הדעת בנפש משתנה באה מכח הנפש ואין במשתנה ממש ומה דמיון לבורא עולם מדבר שאין בו ממש, ולמעלה כתבנו כעושה כמעשה 3) ותשובה

1) ז"ל במאמר ב' לפי העתקת אבן תבון "כן יש לנו כל הצורות והגדיל אחת מהן באומרו זאת צורתי על דרך הייחוד והסגולה לא ע"ד ההגשמה ומהם מה שאמר הכתוב כי ה' אלהיך אש אוכלה הוא והבאור שרוצה בזה שהוא כ א ש שורף למי שכפר וכמש.

2) יש פה חסרון בכ"י ודברי המחבר הם נגד דברי רס"ג בפי' לס' יצירה שהעתקתים למעלה עמוד 66.

3) ר"ל כמו שכתב לקמן שרס"ג אומר שאין בו זיוה וכיעה שאם לא כן יהיה דומה עושה למעשה.

עליו, כל שכן שאין לו להיות כמו כזאת ממעשהו, שמעשהו יש להם ירידה וניעה והילוך והעושה יש לו קבוע במקום אחד כאלו אין בידו להזיז ולהניע ולהעתיק להיות אפילו במקום שאינו הגון חלילה לבן אדם להאמין כזה.

עוד כתב (בס' האמונות מאמר ב') „והאנשים אשר אינם מאמינים שהוא גוף אבל מאמינים שיש לו ניעה ועמידה כעס ורצון ותפילה כבר הודו ושעידו שיש לו גוף שהוא לשאר הגלמים דומים ומי שאמר אין אני תובע מראובן ק' כסף אבל אני תובע ממנו עשרת אלפים שהוא בודאי ק' כסף", לא אמר כלום, כי אין הנדון דומה לראיה וראייתו הוא סותר דבריו הראשונים, בתחלה אינו שואלו ק' כסף ולבסוף שואלו ק' כסף, ואותם אנשים חכמים שחולקים עליו מודים הם שהוא אלהים חיים ומלך עולם אבל יש לו ירידה והילוך ועמידה וכעס ורצון, שהרי קראי מסייעים להם ולא יאמרו משלים הם מליצה הם, ולא יצטרכו לומר ברא נורות וקראם בשמו הנקראים ה', כי רב סעדיה אם ספר האמונות הוא שלו, כי אינו חתום עליו, היה בימי חכמים הגדולים והוא היה קדמון אחר האמוראים, ונדברים שהכנם לחקור ולפרש כדבר שלא נשתדלו ראשונים כיון חכמי הדור חלוקים עליו כדי שלא לחלוק על התורה ודברי רבותינו מדברים דחמירי בבן אנשי, והם לא עשו מזה ספרים ולא כתבו דעתם וראיותיהם וספר האמונות מזכיר דבריהם סתם ואינו מזכיר שמותם וגם מעט וברמז ודע כיון שהזכירום בספרו שהיו אנשי תורה ואנשי חכמה, אבל ס' האמונות היה בעל לשון חדה והיה בא מרסוק לדבר על הדבר שהיה רצונו בו ולהבדיל במשלים ומליצות כדי לדמות תשובות של אחרים, וחכמות שמעיתים (?) ושברות וקבלות שלהם הוא הרבה, וכתב ופסק כמותו ואפילו בדבר שמכנים פילא בקופא דמחטא, כי כל לומדי תורה והתלמוד והאגדות לא יודו לדבריו, אם אין בהם לד המשתדלים בחכמת המזלות ההולך לפי סברת הדעת, ובשביל כן גם סברתם נוטה לסברתו, כי כיצד יאמרו שאין בבורא לא ירידה ולא ניענוע ולא כעס ולא רצון והוא מלך עולם בהרים וגבעות ובבעלי חיים במקום גלמים ודברים שאינם הגונים, והלא יש גיהנם מתוקן, ויש מהם נדונים בשכבת זרע רותח ויש נדונים בצואה רותחת. וא"ת אין בו ממשות ולא יזיק לו, מכל מקום במחילתם הוא, ועוד אם אין ממש בדבר שברא העולם, אם כן מנין שיש בורא והגענו לדעת (המלות) [המקום] שאומר עולם עצמו הוא אלוה ולא נברא וכן לפנים אין סוף ואין חקר. ועוד למה דבו שאין בו זיזה ועמידה, שאם יהיה בו יהיה דומה עושה למעשהו, והלא רחוק ועמוק ממעשהו שהוא אלהים, ותניא בפסיקתא גדולה צמאה נפשי לאלהים לאל חיי אמר ר' אושעייא לאל שכולו חיים ואלו בריאות שלו שהתחתונים ברא מעפר והעליונים מאש ומים, ולדבריו שאמר שאין בו ניעה וירידה הרי הוא כמעשהו שהרי הארץ אין לה ירידה וניעה; ועוד כיון שקדושתו וכבודו להיות מסולק מבריותיו ומדברים המאוסים ואינו זז משם, אם כן אין יכולת וכחות בידו, וטוב שלא ברא העולם והיה בכבודו וקדושתו; ועוד בדבר הזה אנו מגנין ע"ז: ידיהם לא ימישון ורגליהם לא יהלכון. ולא יהגו בגרונם.

עתה נחזור לדעת התורה ולדעת רבותינו ונעמיד כבוד הבורא יתברך שמו בפה כל בריות בקדושתו ובגדולתו, ונסיר המכשול מדעתנו, כי אלהים חיים אין להעריך גדולתו ויכולתו ולא ידמה לו שום דמות ואין לנו פה שרואה כמונו

להרהר בהוויותיו וכשרצונו להראות עצמו למלאכים מראה עצמו בקומה זקופה כפי יכולת שיכולים לסבול ופעמים מראה להם אור משונה בלא דמות ויודעים ששם שכינתו ויש לו נידה וגיעה ק"ו מבריות פרוחים, ובלא אויר שהוא חיי הבריות ובלא במקומו העולם, ואילמלא שזה העולם בלא מידות אויר שנתחדש, כל בריה שהיתה נכנסת לשם לא היה לה חיים, וכשנברא את האויר החייהו מן המות שהיה בו קודם לכן, כי הוא אלהים חיים ורצונו חיים ובלא באויר עולם שילדו בו הבריות כפי מה שגזר לכל מין ומין, ובלא עליונים בריות משונות כדי שיכירו מקצת גדולתו ובלא אדם בתחתונים גם הוא מעין של מעלה ונתן לו תורה כדי שיכיר מתוך התורה גדולתו של בורא ויותר שיודעים מעשה מרכבה ומעשה בראשית, אבל בלא חכמת התורה נבער כל אדם מדעת להכיר גדולתו של הק"בה; ובלא שני עולמות נשבכת שמו הקדוש שנ' כי ביה ה' צור עולמים, כמו שאמרו רבותינו במנחות (כ"ט), והיינו משל למלך שבנה פלטרין במקום האשפה שאמרו בחגיגה (ט"ז) כך היו מקום עולמות קודם שברא הבורא האויר לבראות בו העולם. ובלא עוד י"ח אלף עולמות כמו שדרשו רבותינו מקרא דיחזקאל, והיה לשם קבלה ורבותינו אומרים דרש ברה"ק או אומר להם אליהו או מלאך ודברי רבותינו אמת. ואותן עולמות להכיר בו גדולתו שם וכבודו מכל העולם כי מה שרוכב על כרוב וכי צריך הוא לכרוב והלא הוא ברא מלאכים שנשיאה אשת עוברים את העולם והוא צריך לכרוב אלא באותו טיסה יש להם רשות לראות כרוב ואופנים, ואז הוא ירשם ומסויים על כל עליונים ומזדעזעים ומתפחדים לשראות גדולתו ויוצאים ממנו ברקים משונים וקולות משונים. וכן מקול ששמע שבכל העולם שנכנס בו שומעים החיות והמלאכים ומברכים את שמו תמיד על כל גבורותיו, ובכ"מ שהוא הוא עליון על כל עליון ושכינתו זורחת בכל עד תהום התחתון ורואה כל בריותיו מראמים גבוהים עד ביצי כנים, כי כך צורך לבריות זה כמו זה; ואין מחיצה לפניו שהרי נראה וכל הרחוק לפניו קרוב כמו הקרוב אליו, על כן בזריחת שכינתו נמלא בכל, וזהו כבודו מלא עולם, וזהו הלא את השמים ואת הארץ אני מלא, והיינו מלייא כל ארעא זיו יקריה, לבד ממקום הבזיון צלמים וטנופת אין כבודו זורח שם, וזכר לדבר כשהביא מנשה צלם בהיכל נסתלקה השכינה; וכשרוצה הק"בה לדבר עם נביא יוצא קול ממקום שזורחת שכינתו כמו לנביא השקר על שולחנו, וכן בת קול מתוך הארץ כדאיתא באגדה (?), כי כמו שכל הגוף מרגיש מחיות הנשמה המושכת חיותה לכל האברים והיא למעלה בראש, כך הק"בה בזריחת שכינתו מושך חיות בכל העולם, ע"כ הוא הווה ומצוי בכל והוא לבדו עליון מכל עליון. ובפ' ערבי פסחים (קי"ח) אמר למה נקרא שמו הלל הגדול אמר ר"י מפני שיושב הק"בה ברומו של עולם ומחלק מזון לכל בריה, פי' דכתיב נותן לחם לכל בשר הודו לאל השמים, וכן ומילין לגד פילאה ימלל, וכתיב הלא אלוה גובה שמים.

הנה זכינו לצאת מסגרת המשפטים שנורא נורות לדבר עם הנביאים ואותם שקבלה נשארה בין הקראים והמינים, כי כן מצאנו בפירוש שומם שלהם ויש בו כמה דברים ניאוצים על לימד המשנה והתלמוד, והגידו לנו שאותו ספר המעוקל בא מבבל לרוסיא ומרוסיא הגיעו לרגינשפורק, וכן כתוב בו בספר המינין "ויקרא ה' למשה מתוך ההר כי היה קרוב בהר יותר מכל ישראל, ולא יכשר שנשמע כי הכתוב אשר ירד בהר סיני הוא אשר דבר למשה,

כי ה' ברא קול והוא הקול קרא למשה כי ה' הנורא לא יספר בספור ולא יכיל לו מקום ולא נאמר עליו כי הוא בעולם ולא חוץ לעולם כי זה הדבר בברואים אשר יש להם כובד גוף ויכיל להם מקום; וזה שאמר וירד ה' הוא הכבוד הוא הברוי אשר הורידו במקום ראש ההר. ולא נחשוב ונאמר כי זה הכבוד שמו ה', כי זה השם לא יפול על הברואים, 1) גם זה שאמר אנכי ה' אלהיך הוא דבר ברוי 2) וידענו כי הכבוד ירד וה' ברא קול ודבור ולא הכבוד דיבר, ומעין זה שאמר ה' נראה אליכם הוא כבוד ה' ברוי, וכן בכל מקום שיאמר בא אליכם, וירד ויעל, ראיתי את ה' והדומה להם. ואמר כי זה שאמר פן יהרסו אל ה' לראות זה מודיע כי שם היה דמות בתוך האש ובתוך הענן, ולכך אמרתי כי כבודות ירדו בהר סיני. ואמר אבשרי ה' ברא קול מהרה והלבישו באויר ולא הקול אמר אנכי ה' אלהיך אלא הבורא אמר אנכי וכו'. שאל אבועלי ואמר מה כתיב ה' מסיני בא וזרח משעיר והופיע ואמר כי ג' כבודות ירדו על הר סיני אחת ירד בתוך האש ואחת ירד בתוך הענן 3) ועל דמות כמו אדם והודיע כי הכבוד היה דמותו דמות אדם. ואמרו מקצת המלמדים כי נעשה אדם בצלמנו כדמותינו ישוב אל זה הכבוד אשר היה דומה דמות אדם ואולם לא היה בשר ודם אבל גופו אש; ואמרו כי זה הכבוד אשר ברא ה' בששת ימי בראשית, ואין כבוד זה בלבד, כי ברא אחד גדול ונורא מזה, אשר לא יראוהו לא שרפים ולא מלאכים וכאשר רצה ה' בחכמתו העתיקו מן ישראל בעת שהשחיתו את מעשיהם ונשאו בין הארץ ובין השמים כדכתיב: אלכה ואשובה אל מקומי. וכמו שיש כבוד מכובד ומעולה מחבירו כן המלאכים מעולים מחבריהם". עד כאן דברי המינים. הנה במסורת זה מתגלגלים והולכים בשמך, הם אומרים לא קרא את הבורא ה' ובס' השמונות כתב (למעלה) „היכה שמה ה' בשם סיגול שיהא צורתו כדי לגדלה". ויש מהן שקורין שיר היחוד, ושמעתי שר' בצלאל עשאו מח' השמונות ולא כולו, כי מחרוז המתחיל שדי הר' שמואל עשאו, וכן כתוב בו: „כולם בך ואתה בכולם, סובב את הכל, ומלא את הכל, בהיות הכל, אתה בכל, לפני הכל כל היתה, ובהיות כל את כל מלאתה", ואם כן מה שכתוב בו „דיין יחיד כעתיק יומין ולבשו על שמאל וימין" זה רוצה לומר שהוא צורה שנבראת ולפי דעת התורה כל האומרו הרי זה מגדף 4). ואבן עזרא כתב: כי גוי מין שאל לו באיזה מקום יש יותר מן הבורא ולקח מלחם חם ושם בכוס של יין אדם ואמר למין באיזה צד יש מן היין יותר ושבחו המין והודה לו, משמע גם שאר חכמי האומות יש להם זאת הסברא, ותשובה נכוחה היינו, כי בבילה של לחם ממשש ולדבריהם אם כן גם עולם בבריאת ממשות שמים וארץ (?). ואין הדעת מסוגלת להבין חכמה אמונת שלהם. וכי ביחוד אין בו פירוד והלא אדם

1) אלא פי' וירד כבוד ה'.

2) ר"ל הקול שאמר אנכי הוא דבר ברוי, הם כנגד מה שאמר אבשרי לקמן ולא הקול אמר אנכי אלא הבורא.

3) וכ"כ באשכול הכופר סי' מ"ח ומלמדי אמרו שני כבודות ירדו הכבוד האחד ירד בעב הענן — והכבוד השני באש. ושם סי' מ"ט: אע"פ שהכבוד היה נראה בהר ובשכנה לא הוא היה המדבר כי אם קול אלהיך.

4) ושמעתי מן החכם ש' זאקס, כי הגאון הרב ר' אליה ווילנא הזהיר מלאמר שיר היחוד בב"ה שלו, לפי שלדעתו היו מחברו מכאל בזלום ושמו רשום בראשי חרוזים לסוף יום שלישי.

שולב אבנים מן ההר ומביא אותם במקום אחר, נמצא נפרד ממקורו, והרי תימא נעתק לתוכו מן הגדרין ומתמלאות, אם כן חסר ממנו מן הגדרין; ועוד הרי יש שם נידה וניעה שאושב מים בנהר או בים מצד זה ושופכים מצד אחר שעכשיו נעשו הכל (נעשו) אחד, כאשר בתחלה היו במזרח הים ועתה נשארו במערב הים, ואין זיזה וניעה גדולת מזו, והשתא על ידי בשר ודם זיזה וניעה הוא בו ועל ידי עצמו לא אפשר להיות בו נידה וזיזה? וחכמה זו השילונית אינה אלא להכשיל בני אדם להוציאם מדעת אמונת התורה אשר היא תקועה בלב האדם כגדולת יראת הבורא והיא אמונה שלימה ומיוסדת, שהוא מאמין שהכל נברא ברצון הבורא והבורא הוא למעלה מכל גובהי שמים, והוא נעלם מעין כל, כי עין בריותיו אפילו הגדולים כמו חיות ושרפים לא יוכלו לסבול גדולת הודו ותפארת תארו, שאם היו רואים ביותר ממה שיש להם יכולת היו חוזרים לאין, והוא שגזר גלגל המזלות להתגלגל בכל יום בקצב השעות והרגעים, ועל תנאי גלגלו מתחלה ואמר לו לעמוד, וכן לארץ שהיא תלויה על בלי מה אפילו אין גלגול המזלות סביבה, ולא כדברי לום שלהם שאומרים מכח גלגל הגלגלים עומדת באויר, ולא כדברי הוזות שלהם שאומרים בשביל שהוא בכל על כן בכחו מתגלגלים כי הוא מגלגל אותם, ודברים שבורים מתוכם, כי יש לו כח לגלגל הגלגל ואין לו כח לתפס הקרקע באויר שע"ב שהוא בכל אלא צריכה היא לעמוד באמצע ברום גילגול הגלגל, והבל הבלים והכל הבל, כי זו היא דעת של חכמי האומות שלא היה להם אמונת התורה ומבדים מלבם מה היה קודם וכיצד היה העולם; ויש מהם אומר שהוא קדמון והוא הבורא מיני ברואים בתוכו והיה כבר, שנים אין סוף ואין חקר, עד שאומרים שאין מלא טפח בקרקע שלא היה שם ציר של דלת, אלא כבר הוא ואבדו והכל נשכח. ויש שאומרים עולם חדש הוא ונברא, ומה היה קודם לכן, כמין אויר זה שהוא מן הארץ עד לשמים, והבורא איפה היה לו להיות אם לא בתוכו אויר וכי תימא הוא כולו אור כולו חיים, אומר שהוא דק מכל דק ואין ממשות ומלובש ומכוסה באויר העולם, והרי הוא בעולם כמו דעת באדם שאין בו ממש וכמו שהדעת מנהל ומנהיג את האדם כן הוא מנהל את העולם ונורא את העולם והרכיבו בתוכו, ולכך נמצא חיות בבריות העולם שקלים ורמשים הנבראים מקרקע ויתושים וזבובים הנבראים מאויר. והנה אינם יודעים כיצד ברא ים וממשות מאין אבל הם יודעים ענין הוויה של בורא עד שצריכים לומר מה שכתבו קראי כשהק"בה יורד ליתן את התורה וגם כשמתחלה ומדבר עם הנביאים ברא נורות ונקראים עם שם ה' ושכמו הפסוק: וכבודי לאחר לא אתן, תהלתי לפסילים, לומר מי שהוא אומר שנותן כבודו לפסילים. וגם זה אומרים כדי לקיים דברים והרהורים שלהם, גוזרים על הבורא כך יש לו להיות, וכמה משפילים ומבזים את עצמם, ומי שהוא שומע דבריהם ומושב אותם ממש מגדה בדעתו כיצד נמצא בצלמים של עץ ואבן וכסף וזהב, וכבר פסקו מן הדין וגוזרי זרות שיכולים לומר שעבדו הבורא הנמצא בכל, וכיצד הוא נמצא במקום הטנופת ובבטן בני אדם בהמות וחיות, ונשברתם השילונית מביאים לכל אלו ההרהורים המכוערים עד שמוציאים את גי (?) בני אדם מחלקו של הק"בה, ואפילו היהודים שיראת השם עליהם וקשים (?) עליהם טועים אחריהם ואומרים, כיון שהם חכמים בדברים אחרים ומתקיימו בכחם ומאורם גם בזה הדבר נאמין להם וטועים רוב העולם וכ"ם בני אדם שאין בם ריח התורה ומתעסקים בחכמות האלות שמאמינים

בדבריהם ועושים אותם עיקר וגורמים לאחרים רעה, ומי יודע שהגאולה מעכבת בעבור זה שאינם יודעים מי הוא זה העושה להם נסים, וכן אם פורענות בא צועקים ואינם נענים, שמתבוננים לעמוק למה שאינו עיקר, כי זו הדת המדע וחכמתם החדשה מקרוב באו, ואמרו מה שראו הנביאים הם צורות הנבראים. ומיום שדבר השם לאדם הראשון ובראו במאמרו עולם החזקנוהו הבורא ולא נבראוי וכן לנח לאברהם ליצחק וליעקב וכן על ידי הנביאים במקום שנאמר ה', החזקנוהו הבורא ולא נבראוי. וכן מדברי רבותינו תנאים ואמוראים, ובלשונם שקראוהו רחמנא, הקב"ה, שכינה, הכבוד לשון כולם הוא הבורא ולא הנבראוי ובמסכת תענית (כ"ה) ר"א בן פדת דחיקא ליה וגו' ניחא לך דאפכיה לעלמא מרישא אפשר דמתילד בשעתא דמזוני. וכן אם צורה מדברת לנביאים וליראי שמים אומרת שהיא תברא העולם, וכן האידנא מאי קא עביד קב"ה עסוק בפלגש (גיטין ו') וכן אליעזר בני וכ' פרה בת שתים (במ"ר פי"ט) וכן מכולהו רבנן אמר משמייהו לבד מר' מאיר ששימש את אחר וכ' מאיר בני כך אומר (חגיגה ט"ו) וכן גבי אם בהרת קדמה (ב"מ פ"ו) וכן מאגדה שר' אליעזר קליר עשה פיוטו „וכן יושב עוסק תורה, וחולב מפיו תלמוד תורה", ובכולן אנו מחזיקין שהוא בורא ולא נבראוי ועל כרחין מי שמאמין בזה צריך לכפור בזה, וטוב לנו לכפור בחדשים מקרוב באו מדברי תורה ודברי רבותינו שכולם הם דברי אלהים חיים. ואין לנו להרהר כשלא היה העולם מה היה ענינו של בורא, והוויתו של בורא אין בריה יודעת לא מלאך ולא שרף, וגם מקומו לא נודע דכתיב ברוך כבוד ה' ממקומו כמו שאמרו רבותינו בפרק אין דורשין (י"ג), אבל ידענו שהוא אדון על כל ושכינתו בגבהי מרומים במקום שאין רשות ושליט לא לחיה ולא לשרף. ובשביל שמורא על כל הגדולה והקדושה ומזדעזעים מפניו כל צבא עליונים, שואלים מקבלתם איה מקום כבודו, כסבורים מה שמזדעזעים שהוא בעיניהם או קרוב להם או אם הוא בצד מזרח או במערב להיות פונים כנגדו ולומר שבחו, וכנגדם אומרים ברוך כבוד ה' ממקומו, כלומר אל תשאלו ממנו, כי הוא ומקומו נעלם ממנו, כי הוא בגובהי מרומים. ובשופר טוב שאפילו חיות טעונות כסא כבוד אינן יודעות מקומו ומה החיות אומרות בכ"הת. וכשבאה עת לבראת התורה ברא אותה תורה שבע"פ ותורה שבכתב כמו שהיא כתובה בשומם בין בדורות הראשונים בין במתן תורה, והיה כתוב בה וירד ה' על הר סיני, ויקרא ה' אל משה. ובראה דקדוקיה המלוזים והיה הוגה ומשתעשע בה, והיא מגילה עתה שכ' בה ארוכה מארץ מדה. וכל אותן השנים כל מה שהיה למטה ממנו היה נעלמות, אפילו אם מלאך היה באותה שעה והיה נביא שם לא היה יכול להתקיים, כי עדיין לא גזר הקב"ה להיות שם דירת הבריות. וכשבא לבראות העולם א מ"ש כמו שכתב בס' יצירה אמר אלף ונברא אויר שהוא הגון לדירת הבריות, וזרח אור שכינתו בכל, והיה אויר ואלא לבד בלא שמים וארץ, ואמ"ש, והיו שם מים ואש ועירבן ועשה מהן שמים: ובראה ז' רקיעים כמו שאמרו רבותינו בפרק אין דורשין ומתמתיהן עשה גלגלים של מזלות והם טש"ת סא"ב מע"ק גד"ד ומתחתיהן שצ"ם חנ"כל והכל בכלל גלגל והם לצורך בריות שלמטן, מזלות לצורך בני אדם לראות ביצירתו או בלידתו מה יהיה סופו, וכן לשימוש קור וחום קיץ וחורף, וגזר עליהם עד מתי יעמדו ושוב יתהלכו מפני עולם הבא הנברא לשכר הצדיקים עולם אחד של חיים ושל קורת רוח, ולכך מתחלת התורה בב' שנברא ב' עולמות,

וגם שהוא אות מלשון ברכה ולא כדברי הבל של אבן עזרא שאמר בפי' חומש (בהקדמה) אילו דרשות של זקינות הן, אלא דברי אלהים חיים ומלך עולם הם.
וברא שלג להשליך לתוך המים וברא ארץ כאשר אמרו רבותינו כי לשלג יאמר הוא ארץ (יומא כ"ד; פרקי דר"א פ"ג), לדברי רבותינו שאמרו במדרש קהלת ות"כ (פי"ב) הכל נברא מן הארץ [אפילו גלגל חמה] שנ' האומר לחרס ולא יזרח, יש לומר לאחר שנבראת ארץ נברא גלגל חמה והארץ תלויה על בלימה בגזירות של הק"בה, ואין אדם [יודע] שיש גלגל סביב לחמה ולמזלות אלא מדברי החוקרים שכך גוזרים עליהם דומיא דאופן וגלגל שהוא מתגלגל ובא, אבל רבותינו לא נשתדלו לבאר על אותן הדברים לומר כך כן הווייתן, כי לא רצו לבוז על מעשיו של הק"בה במה שלא ידעו, דב"ר על הילוך המארות והמזלות (פ"ו) אמר רשב"י אין אנו יודעים אם באויר הם פורחים או שאפים ברקיע, דבר קשה עד מאוד אי אפשר לבריות לעמוד עליהם, ולא כדברי ר' משה בר מיימון ואבן עזרא שאמרו עשרה רקיעים שבעה של שצ"ם חנ"כל ושמיני של כוכבים של י"ב מזלות ותשיעי שבהם חיות וכסא הכבוד ועשירי גלגל השכל שמתגלגל הכל (מה שאמרו רבותינו) ולדבריהם גם גלגל של מלאכים וחיות מתגלגל למטה ולמעלה, ודברים מבוערים הם; וגם הם לא הזכירו שבעה רקיעים שאמרו רבותינו בפ' אין דורשין ודורשים מן הפסוק, ומעתה המאמין לזה חולק בזה.

וברא הק"בה ארץ רחוקה מבריות של מעלה והיא דירה וכלה ונקרא חלדה שמתחלדת ובלה וכתיב ואולם הר נופל יבול וכן בריות הדרים עליהם כלים והולכים, על כן ברא יצר ותאוה ומעשה התשמיש ולעיסה, ומזדווגים זה עם זה ותמיד העולם בנוי. ובשביל שכלה שגם הבריות שלמטה יכירו גבורתו וגדולתו ברא אדם ונפח בו נשמה שהוא כמלאך שיהא חכם במעשיו של הק"בה וישבחנו וימליכהו עליו, וגלוי לפניו שעתידים רשעים ההולכים בשרירות לבם וצדיקים להיות בו, ברא גן עדן וגיהנם, גן עדן בזה העולם להפריש לתוכן הצדיקים מן הרשעים כדי שידעו כי גם זה העולם נברא לקורת רוח של בריות אם היה אנוש מתחלה ועד סוף; אך נגזר לזה העולם להיות עומד עד זמן וקצבה, והצדיקים שהם מעשה ידיו של הק"בה רצונו בהם להיות קיימים לעולם על כן ברא להם עה"ב אשר לעולם ולעולמי עולמים כדי שיהיה להם שמחה רבה וקורת רוח מרובה ממה שיש לו לאדם בזה העולם בכל מיני הנאות שלו. אבל י"ח אלף עולמות שלו שברא אינם לדירת בני אדם אלא להראות בהם גדולתו וגבורתו למלאכים כששם לשם וחוזר משם, וכן לעה"ב הצדיקים שיהיו כמלאכים ולפנים מן המלאכים יזכו לעתיד ויהיו להם רשות לראות בגדולתו ובגבורתו כשיהיה רוכב לאותן עולמות וחוזר. אלו דברים הם יראתו וגדולתו של הק"בה, דברי תורה ודברי רבותינו הקיימים לעולם ולא כדברי בני אדם החורשים בלבם ומקיימים בעצמם שמים אור לחשך וחשך לאור ועושים חכמים חכמה מה שהבלן מכרם שלהם. ושנים להם חסירי דעת, המינים, לעשות עצמם נביאים ומרגילים עצמם בהזכרת שמות הקדושים ופעמים מכוונים קריאתן והנשמה מתבהלת והגוף נופל ומתייגע ואפילו אין תפילה בפני הנשמה ונעשית הנשמה עיקר ונעשה למרחוק עד לאחר שעה כשמסתלק ממנו כח השם שהזכיר חוזר לכמות שהיה בדעת מגושלת, וכן בעלי כשפים המשתמשים בהשבעות שדים ומזכירים על אחד מחבריהם טומאת השבעות כדי שיגיד מה עושים במדינה אחרת והוא נופל במקומו ומתמלא כולו

גידים כאלו נכנס (?) והרי הוא כמת ולאחר שעה עומד בבהילות ורץ מן הבית ואילמלא שאוחזין בגדו נפתח הבית היה מנקע ראשו וגופו וכשנח מעט אומר לשם מה שהיה. ואבן עזרא כתב בספרו מה הוא מראה "אדם מזכיר שמות הקדושים או שמות המלאכים כדי להראות לו רצונו או להודיע לו דבר סתר ואז רוח הקודש נגלה עליו ונבהל מאד שהוא רמה ותולעה והוא כמו מלבוש נשמתו ונרתעת מעוז רוח הקודש ואינו יכולה לסבול ואז עומד אדם כאיש מתעלף ואינו יודע באיזה מקום הוא עומד ולא רואה ולא יודע ולא מרגיש מגופו אבל נשמתו רואה ושומעת וזה נקרא חזון ומראה". ע"כ דבריו. ונראה שזה הדבר דווקא לבני אדם שאינם בקיאים בעיקר קריאתו ושימושו או ממקום שהשם יוצא או אינו מקבלה כילד הוא עיקר שמושו, אבל בבני אדם הבקיאים אינו מזיק לגופם ואינו נרעד ונופל. ור' יהושע בן חנניה כמה דברים היה עושה ירושלמי סוף פ' ד' מיתות ובבכורות ס', ובמדרש ובש"ס ד' מיתות: רב חנינא ורב אושעיא הוו עסקי בס' יצירה ומברי עיגלא תלתא התם היו מזכירין שמות היוצאין מפסוקין של יצירה או היו מגלגלין תש"לה רכ"א שערי אלפא ביתא ומזכירין שמות היוצאין מהן והיינו דקאמר עוסקי בס' יצירה. ואין לתמוה כילד היה העגל מותר ולמה לא יהיה שרץ הארץ כיון שלא נברא מן הבהמה, כי כיון שהוא מין בהמה טהורה ויש לו סימני טהרה הרי הוא כשאר בהמה טהורה, ושאר עופות הגדילין על האילנות מותרין ואינן שרץ העוף כיון שיש בהם סימני טהרה. אם הוא אוות שגדילין על אילנות (עיין י"ד פ"ד), וכן בד' מיתות (כ"ה) דנסתי איטמאתא לר"ם בן פלפתא דב"ד של מעלה ברא בס' יצירה בריאה טהורה ושחטוה ואכלו מיניה תרי אטמתא; וכן בשר דאדם הראשון שהיו צולין לו מלאכים (שם), והכל הוא בגזירותיו של הקב"ה שגזר כן על השבעת שמות ועל מעשה שדים, וכן גזר על עץ החיים שבגן עדן מי שאוכל ממנו חי לעולם וכן גזר על עץ הדעת טוב ורע מי שאוכל ממנו יהיה חכם, ואין ליתן סברא אחרת, וכן גזר על עננים של עשן ובלא מחמות שיבאו גשמים ושלג והיינו נמי מגבורותיו של הקב"ה שהוא צורר מים בעביו ולא נבקע ענן תחתיו. וכתב בספר האמונות (מאמר ב') כי השלג הוא מתיליד מן האויר העולה מן הארץ, א"כ אינו רוצה לומר כמו שאמרו רבותינו בחגיגה שיש אוצרות שלג ואוצרות ברד ומשם מגיעים העננים. — יבין המבין כי לפי דעת השלונה והנראה שכתבנו למעלה צריך לבטל מה שדרשו רבותינו (ב"ר פ"ח) ושהיה אצלו אמון וב' אלפים שנה קודם בריאת העולם ברא הקב"ה את התורה והיה מניע בה והוגה בה, ולדבריהם שאין בו זיזה וניעה ולא דבור וכי כל דברי תורה ודברי רבותינו משל וחידה, חלילה לכל בעל נפש להכניס גופו להיות מאמין להם למעט כבוד יוצרנו ולכפור בגדולתו מה שהודיענו רבותינו. עוד הם כתבו "כי יושב על כסא רם ונשא מתחילה היה אפשר לו בלא כסא ועתה יצטרך לכסא? ועוד כל מי שיושב על כסא הכסא עודף מגינו ואין לומר כן לבורא שכתוב בו הלא את השמים ואת הארץ אני מלא". אילו דברים של גידוף הם שאינו צריך לכסא, ושכחו מה שאמר מלאך אלהים ר' אליעזר קליר "נראות נושאות והם נשואות עם כסא" וכתוב בתפלה שתיקנו אנשי כה"ג: לאל אשר שבת וכ' ביום השביעי נתעלה וישב על כסא כבודו והגי' בר"ה פ"ד ובאדר"נ: בששי מה היו אומרים ה' מלך גאות לבש, גמר את מעשיו ונתעלה וישב על כסא מלכותו ברומו של עולם, הרי שברא את העולם וישב על כסא

כבודו ולא שברא נורות והושיב על כסאו, כי אותה נורה לא נבראת העולם, ודברים של גידוף הם.

הנה כתב בספר האמונות (מאמר ב') „ולא יבאר שיהא היוצר צריך למקום מפני שהוא יוצר כל המקומות ועוד שהוא קודם לכל המקומות — ועוד כי הצריך למקום הוא גושם המתמלא את מקומו ונדבק לממנו — ואע"פ שאמרו הנביאים שהוא בשמים ממעל אין הדבר כמשמעו אלא על דרך ההדור והעזוז והאדור מפני כי אין במדרגות השכל למעלה מן היוצר ואין במדרגת המראה למעלה מן השמים". עד כאן. וקשה והלא כתיב עבים סתר לו, וכן סכותה בענן לך, אלמא הוא בשמים ואם כן חולק בהדיא על התורה ונתגס היה [מגיס] את דבריהם, אלא היה לו לומר אני אומר יותר בטוב מכולם. והיה העולם מניסין תורה שבכתב מגוּעלפה 1) ואומרים דבריו שאמר למעט כבודו ודעת כהם שלו, כי למה מעויר בני אדם בבהילות דברים, וכי שוטים העולם שאינם יודעים שיוצרינו ב"ה אפשר בלא כסא ובוס כסא אינו מקיפו, אלא לכך בראו והוא עצמו נושאו להראות לאיילי מרום גדולתו שיכולים לידע, כי כמו שברא גלגלי מאורות ומזלות מתחת השמים להראות לבני אדם האמללים גדולת נוראותיו ההולכים בהילתם תמיד ואינם משנים, כך ברא בריית הכסא משונה וגדולה להראות גדולתו למשרתיו למעלה כי אותו הכסא עוד על כל העולם כמו שאמרו רבותינו במדרש תנחומא (פ' בראשית) וגר' התם „מלך בשר ודם יושב על אספל אחרים יושבים מימינו ומשמאלו והקב"ה כמלך יושב על קתידרא ומתלא אותה והעולם כמום תחת רגליו שנ' הלא את השמים ואת הארץ אני מלא, ויושב על כסאו והכל עומדים לפניו שנ' ראיתי את ה' יושב על כסאו וכל צבא השמים עומדים וגו' וכן הוא אומר וכנו כבוון קדמוהי וגו', וכן שרפים עומדים וגו', בוא וראה מלאך שלח ידו מן הרקיע ואחז ליחזקאל בציצת ראשו שנ' וישלח תבנית יד וגו', משמע מן הכתוב הזה שאין מן הארץ עד לרקיע אלא מלא פיסת ידו של מלאך שנ' באדין מן קדמוהי שלים פיסת ידא וכתבא דנא רשום להודיעך שאין קצבה למשמיו ואם למשמיו כן הקב"ה עאכ"ו לכך נאמר גדול ה' ומהולל מאד". עוד דרים התם „אשר עשה האלהים את האדם ישר לא ברא הקב"ה את האדם בצלמו אלא להיות צדיק וישר כמוהו" משמע בצלמו ממש. ובס' חזקת הבתים (כ"ח) גבי בנסה „נסתכלת בדמות דיוקנו" פי' ביעקב „בדמות עלמה לא הסתכל" פי' באדם שנברא בצלם בדמות, הרי לך מדברי רבותינו מי שברא את העולם יושב על כסא; וכן הכסא גדול הוא מכל העולם והכל נושא מי שבראו ועליו הרקיע בזרוע סגנור. עוד בפ' בשלח „וה' הולך לפניהם יומם במדה שאדם מודד מודדין לו אברהם ליוה מלאכי השרת שנ' ואברהם הולך עמם לשלחם. וה' הולך וגו' והלא כבר נאמר הלא את השמים ואת הארץ אני מלא. ומה ת"ל וה' הולך, להודיע שבח ישראל לפני המקום", אלמא נמי שכתב הלא את השמים ואת הארץ אני מלא ניעה ונידם והליכה. ובס' ויקהל „שאל ר"ש בן יהוצדק את ר' שמואל בר נחמני אמר ליה אתה בעל אגדה אמור לי היאך ברא הקב"ה את עולמו, א"ל כשביקש הקב"ה לברא את עולמו נתעטף בתורה וברא את העולם שנ' עוטה אור כשלמה ואח"כ נוטה שמים כיריעה, ר"י בר אילעי אמר למה הדבר דומה למלך שבקש לבנות

1) כ"ה בכ"י עם הנקודות ונ"ל של"ל מגו"עלפה ר"ל תורה בכתב ובעל פה.

שלטירין והיה אותו מקום של חושך הדליק בו את הנרות ובזה, כך היה העולם חשך ונתעטף בשויר" ואם כדעת החלוקה אדרבה קודם לכן היה כולו חיים כולו טוב, אלא כבודו הוא של הקב"ה לבראות מקום ולבראות בו עולם כדי שיהא הוא אדון על כל ועליון מכל עליון ולא יצטרך לומר כאשר אמרו: אין הטנופת מזיק לו, ושלילה לקדוש בכל מיני קדושות להיות יסודו בכל מיני מקומות שאין ראוי, ואפילו זריחת שכינתו אין שם במקום שאין ראוי כדגרסינן התם בתנחומא (פ' נשא) שכן הוא אומר הוי המעמיקים וגו' קשה הנואף והגנב שמסלקין את השכינה כביכול שהקב"ה מלא את העליונים ואת התחתונים שנ' הלא את השמים ואת הארץ אני מלא ובמקום שהן באין לנאוף ולגזול הקב"ה כבודו שם שנ' מלא כל הארץ כבודו והנואף אמר סלק את עצמך ותן לי מקום לשעה הדבר קשה עד אשר כביכול הוא ארך אפים ונותן לו מקום לשעה כי הוא ידע מתי שוא וירא און ולא יתבונן" אלמא מסלק שכינתו מכל מקום שיש עבירה. ובפ"ק דקידושין אמר ר' יצחק כל העובר עבירה בסתר כאילו דוחק רגלי השכינה שנ' השמים כסאי וגו'. וא"ת והלא גם ממקום שאין עבירה צריך לסלק שכינתו ממקום הטנופת וממקום שאדם מיחד עם אשתו? ויש לומר לשם בדין הוא שעל מנת כן נברא העולם לסלק כבודו משם אבל במקום שעושין עבירה לשם יש לו לסלק שכינתו, אלמא מקפיד הקב"ה על מקום הטינופת, ומה לנו ללמוד דבר זה מאגדה כי הוא מפורש בסיפא בקרא שנ' ולא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך ובמדבר שהיתה שכינתו בגלוי אסר במחנה גם טנופת של נקבים אבל תשמיש שאינו אלא בצנעה לא הקפיד לאסור וכלה הקב"ה שיהיה פרים ורבים. (פה חסר דף אחד בכ"י) בתקיעה רביעית היברים מתמתחי בתקיעה החמישית עורותיהן מתקרמין בתק' ששית נשמות מתכנסות לגופיהן בתקיעה שביעית חיין ועומדין על רגליהן שנ' יגן ה' צבאות אכלו ושתו וגו', גם כאן הגופים לעה"ב ועתידים לאכול (א"ב דר"ע). ובפרקי דר"א (פל"ד) אמר ר' שמעון כל הגופות נטועות בעפר הארץ עד שאינו נשייר מן הגוף אלא מלא תרווד רקב וכ' — של של ת"ח מאיזה מקום הוא יורד מראשו של הקב"ה שראשו של הקב"ה תחיית טל ולעתיד לבא הקב"ה נוער את שער ראשו ומוריד תחיית הטל ומחיה המתים ומחדש הכל שנ' שראשו נמלא טל". עד כאן. ומן הקבלה הטל של ת"ח בראשו של הקב"ה מהטל שבפיהם של לומדי תורה וכל הטל שמוציאים מפיהם כשלומדים תורה תורה ועולה בראשו של הקב"ה וכן אמרו רבותינו כל שיש בו טל של תורה מחייהו 1) בסוף כתובות וכן אמרו אינו דומה הטל שיש בו ממש להטל שאין בו ממש וא"ת מאחר שמחזיר הנשמות לגופים א"כ מה צריך לטל של תחיה כי כשנולד אדם ניתנה בו נשמה בתוך הגוף וחיה? וי"ל בשביל שלא היה שם טל של חיים ע"כ אינם קיימים לעולם וסופם ליפרד בשעת מיתה אבל כשיורד עליהם טל של חיים נעשה מחוברת של של קיום ואינם נפרדים לעולם; ותדע שאפילו מים חיים שבגן עדן אם אדם שותה מהן הוא חי לעולם. ואין הנשמה יכולה להפרד מן הגוף בשביל שום היזק ודרכי מיתה שבאין לו, סימן לדבר מעשה של אלכסנדרוס מוקדן כשבא למעיין שבגן עדן כדאיתא בתמיד, ויש במקום אחר: כשהלך משם שלח שלוחו להביא לו מאותו מעיין ושלוחו שתה מהם ולא הביא לו

1) בגמרתינו: כל המשתמש בטל תורה.

ויסרו ביסורין ולא מת עד שהשליכו לים ועדיין הוא שם והופך את הספינות כאשר מוכח בפרק המוכר (ב"ב ע"ג) כדמשמעות רבותינו שם. וכ"ה טל של תחייה מראשו של הק"בה, שאלו חיים לגוף ונפש המעורבים יחד שהם קיימים לעד, והיינו דקאמר רב האיי גאון על טל שיש בו אור חיי נפש כי הטל נותן אור בנפש ואשר כחה להתחזק ולהחזיק הגוף ולקיימו לעד עם הנפש כי הנפש כולה אור ואין נראית לתחתונים להבדיל בין זריחת השכינה שהיא בכל ואין נראית לעולם, אבל הצדיקים כרצון הבורא להראות כבודו להם, מיד יש להם כח לראות, וזכר לדבר ויראו את האלהים ויאכלו וישתו וכתיב וירא כבוד ה' עליהם. וכן נפשו של צדיק מאירה, ובכל מקום שהצדיקים הולכים נפשם מאירה ונוגהים לעליונים ככוכבים לתחתונים, אבל נפש הרשעים כולה חושך וכשהולכים הרשעים נכרים שהם חושך והולכים בחשך ותמיד המזיקים רוצים להתגרות בהם וכשבא להם מקום סכנה מיד נכשלים, אבל הצדיקים מכריזים עליהם שלא יזיקו להם בשעת הסכנה כמו שהכריזו על אביי שלא תזיק לו אגרת בת מחלת (בפ"י דפסחים) וכן לר' חנינא. ואליהו שהחיה בן הצרפית גם שם טל של ת"ה היה כמו שאמרו רבותינו ולכך קיים לעד למאן דאמר משיח בן יוסף הוא, אע"פ שיהרגנו ארמילוס הרשע, יהיה ישן עד שיבא משיח בן דוד ויקיץ אותו ולכך אין חיה ועוף וכל דבר טמא נוגעים בו כי הוא כחי וכתיב ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ, אבל מתי בקעה לא מצינו שהחיה אותם בטל רק שהחזיר להם נפשות בגוף ולכך מתו אחרי כן, וכן רבה דשחטיה לר' זירא (מגילה) ובעי רחמי ואחיה לא היה שם טל של חיים, וכן טל של חיים אם היה יורד על בני אדם חיים היה עושה בהם רושם כמו שאמרו בפרקי דר"א (?) כשיצא יעקב אבינו לילך לחרן ירד עליו טל של ת"ה ונעשה גבור ונתאבק עם המלאך ונצחו. ובפסיקתא גדולה גבי ויתמוך יד אביו להסיר אותה „אמר לו בני, ידי שתפשה המלאך אתה סבור להסירה. והלא כחו של מלאך כשלשים שלש ידו זה גבריאל שנתן אצבעו תחת סהר שחמה ככבים של קדוש היו נתונים עליו והפכן מלמעלה למטה". הרי כחו של יעקב שנעשה לו מטל של ת"ה. וא"ת למה לא חי לעולם? י"ל שלא ירד עליו הטל בשעת נתינת נפש לגוף, ועוד הא איכא מ"ד יעקב אבינו לא מת. וכשבא הצדיקים ליפטר, צדיקים יוצאים לקראתו שכשמת ר' אליעזר אמר הכינו כסא לחזקיהו מלך יהודה שבא וכן אמר רבא כי שכיבנא ר' הושעיא נפק לאפי, ונשמת צדיק יוצאים לקראתו שלש כתות של מלאכים (כתובות ק"ג סוטה סוף קי"ו) והק"בה אמר לו יבא שלום. ובמדרש אמר רבא קל וחומר ומה לרשעים אומר הק"בה בעלמו אין שלום, לצדיקים לא כל שכן שאומר יבא שלום. ואמר במדרש אבכי"ר אמר ר"ש „אין אדם שמח בימיו יותר מבשעת מיתתו ובזמן נקבר בשלום מבשעת מיתתו שנ' השמחים אלי גיל ישישו כי ימצאו קבר". ואמר רבא נפשו של אדם מתאבלת עליו כל שבעה (שבת קנ"ב) ותניא התם כל י"ב חודש נשמתו עולה ויורדת לאחר י"ב חודש גופו בטל ונשמתו עולה ואינה יורדת. ודוקא נשמה עולה אבל רוח החיים המשמש לנשמה להביאה לכל האברים נשאר עמו למטה עד תחית המתים ופעמים שט למעלה ושומע העתידות מאחורי הפרגוד ומגיד לגוף כדאיתא במדרש ובמס' ברכות, ואותו רוח נעשה כדמות אדם שהיה בו, בדיוקנו שהיה ובעמידתו, ואותו רוח מתראה בחלום כדמות אדם שהיה מתחלה, וכמה בני אדם ראו מתים לאחר מיתתן והיינו דג' בפ' מי שמתו: מניין שהמתים מספרים זה עם

זה; עוד התם שני רוחות שהיו מספרות זו עם זו בר"ה וכן בר"ה אמרת, והשתא אם הם נשמות והלא לאחר י"ב חודש עולה ואינה יורדת, אלא ודאי הם רוחות שנשארים עם המת בקבר, ואין צריך לומר כמו שמתהלים, הנהו רוחות נשמות הן אלא שמתו קודם זמנן ואין להם רשות לעלות עד שיבא זמנן שהיו ראויות ליספר ואז עולות, ואין צריך לזה אלא רוחות הן. ומניין שיש רוח חיים ונשמה באדם, שכך קבעו בשבח של נשמות „רוח נשמות שנפחת בגו", ותניא באדר"נ (פ"א) גבי אדה"ר „בו ביום ניתנה בו רוח ונשמה" (בספרינו ל"ג רוח) ותניא בפ' אין דורשין: ערבות שיש בו צדק ומשפט — ונשמתן של צדיקים ורוחות ונשמות שעתידין להבראות; ובן אומרים רוח חיים ניתנה באדם כשנברא אבל כשמת אין הרוח עולה עם הנשמה (אלא קאמר רוחן ונשמתן של צדיקים אלא נשמתן של צדיקים לבד) כי הרוח נשאר אצלו בקבר; מיהו אע"ג שהנפש אין מוזכר ויורדת להם אלא בתוך י"ב חדש אבל היא יורדת לאחר י"ב חדש לשוכנו ולנחם רוח של צדיק כי אמרו בפסיקתא גדולה „בכל ראשי חדשים ושבתות וי"ט הצדיקים עומדים מקבריהם ומטיילים בגן עדן", א"כ הנשמות נכנסות בהן תמיד, והיינו נמי דקאמר בפ' שואל: נשמות של צדיקים גנוזות תחת כ"ה. ובפרקי דר"א (פל"ג) קאמר „ישראל המתים בח"ל נשמותיהן הולכות לא"י וגוים המתים בא"י נשמותיהן נפלטות בח"ל", וי"א של צדיקים עולות למעלה דרך א"י, של בינונים נשארים שם, ושל גוים יורדות לגיהנם דרך ח"ל (האי וי"א ליתא בספרינו). וטל של ת"ה שהוא בערבות שאומרים באין דורשין (ע"ב), בשעת ת"ה יעלהו הקב"ה על ראשו ומראשו יורידהו על המתים להחיותן. ות"ה עתידה להיות כשיבוא משיח דכתיב ורבים מישני עפר יקיצו, ולכך נקדים של אחר ליזוק הדין שהכיר ת"ה עם בנין ב"ה ובנין ירושלים. ובירושלמי (כלאים פ"ט) „ר' ירמיה מפקד אלבושוני חיוורין ספיתא בגרסיי ויהבין מסנאי ברגלי וחוטרא בידי ויהבוני על סטראי אין אתא משיח ווינא מעתד", [פי'] היה מצוה בשעת מותו שילבישוהו בגדים נקיים שהיה גורם בזה תלמוד והיה אמר כשיבא משיח שהיה מזומן לעמוד. וכל שזכיותיו מרובין מעונותיו עתידין להיות בימי משיח, וכן בירושלמי דקידושין (סוף פ"א) „אבל לעה"ב רבו זכויותיו יורש ג"ע רבו עונותיו יורש גיהנם" וע"כ לימות המשיח קאמר כמו שאמרו רבותינו (שבת) כל מה שנתנבאו הנביאים לא נתנבאו אלא לימות המשיח אבל לעה"ב עין לא ראתה וגו'. ומה שאמר רבו עונותיו יורש גיהנם הוא בתחיה שניה לפני העה"ב לאחר יום הדין, ואפילו לשמואל דאמר (שם) אין בין עה"ב לימות המשיח אלא שיעבוד מלכיות, אפשר שבתחילת גאולתינו לא יתחדש כלום רק שנצא משיעבוד מלכיות, אך נהיה רגילין ולמודין ברה"ק ובנפילת אש על הקרבנות ובקרוב שכינה בעמוד אש וענן כמו שהיה בכל גאולת מצרים כדכתיב כיום צאתך מארץ מצרים אראנו נפלאות, ולאחר הימים מתוספת גאולתנו ואורנו בת"ה ובירידת שראה יחזקאל הנביא ובפסוקים יהיה אור הלבנה כאור החמה ולא (תמתין) תיקשי לשמואל כאשר אמרנו הא בתחילת ימות המשיח והא לאחר כן משום דלשמואל לא ספיקא ליה מתי יהיה דבר זה, ותדע שהרי שנינו משיחא אלפי שהוי עלמא תרי אלפי בתראי שני ימות המשיח ותניא בפ' חלק לאחר ז' אלפים עתיד הקב"ה לחדש את העולם, אלמא יש שם חידש אחר והיא תוספת טובה גדולה לישראל, כי גם בימות המשיח כל שנה נהיה עולים תמיד עד מעלה עליונה כדאיתא בסוף אילו

עונרין: לעה"ב כולי הטוב והמטיב, כי תמיד נברך רק על שמועות טובות, (והשתא למ"ד שיתא אלפי הוי עלמא ושביעי חרב). בימי ביאת המשיח המתים שיחיו והחיים שיהיו אז ישרו וירבו ויאכלו בג"ע כל צדיק לפי מעשיו כדאיתא גבי לויתן, ואפשר כי גם כל אחד לא יראה בג"ע במעלת חבירו (כדאמרינן אבל מי אתה תקוע במס' ב"מ פ"ו. כ"כ בגליון) וכן בפ' המוכר (ב"ב ע"ה): הם בחופה למה וכו', וכן במדרשות אמר ר"ל כל צדיק וצדיק יש לו עולם בפני עצמו, ומוכח התם אם הם שווים רואים זה את זה ואם אחד חסר מדרגתא אחת אינו יכול לראות פני חבירו. ובמסכת דמאי (ירושלמי פ"א) רבי זיקא שיזכה לראות פני פינחס בן יאיר לעלמא דאתי, כי לכל אחד יהיה לו ירושה בפני עצמו בג"ע כמו ר' אבהו שהראה לו י"ג נהרות אפרסמון במדרש שוחר טוב (ובתנחומא בראשית) וכן לר"א בן פדת במס' תענית. ובסוף אלף השית (ימותו) החיים שהיו ושנולדו בימות המשיח ופרו ורבו ונתעדנו במעדני ג"ע ויכנסו חיים באלף שביעי והקב"ה עושה להם כנפים ושטים על פני המים העליונים כי גלגלי המזלות יסתלקו ויהיה העולם מים במים והצדיקים יהיו שם תחת השמים ונהנים מזיו שכינה וחיים בלא אכילה ובלא שתייה ויהיה להם קורת רוח יותר ממה שהיה בתענוגי ג"ע, וכשיבא עה"ב השמים החדשים והארץ החדשה, ויהיו שם מעדנים ומיני תענוגים יתירים על של ג"ע כמו שהיו ג"ע יתרים על העה"ז. ובמכילתא קאמר שיאכלו מן לעה"ב, וי"א שיהיה מעולה על אותו מן שהיה כבר, ואותו מן שהיה כבר היה בן תקמ"ו טעמים של' ופריו מתוק לחכי בגמטריא תקמ"ו (במדרש ש"ה), ואז צדיקים בעלי כנפים לא ישובו לקדמותן לאכול ולשתות במעדני עה"ב כי זה גנאי וגריעות להם ממה שהיה באלף שביעי שהיו בלא אכילה ושתייה, אלא עולין יותר לקרוב השכינה עד שיתלבש גם גופי הנשמה ויהיו כעין מלאכים וכעין מטטרון לתאן דאית ליה בפ"ב דר"ע דהוא נתלבש גופו במלאכות נשמה. ומעתה כאילו אינם מן התחתונים והן חיין לעד ולע"ע ויושבים ועטרותיהם בראשם ונהנים מכל אברים, הנאה שאינה נודעת לנו ולא יוכל אדם להבין ולומר דוגמא לדבר, ועל אותו שעה אמר פה שעה אחת של קורת רוח בעה"ב מכל חיי עה"ז והיינו דאמר (פ"ב דברכות) העה"ב אין בו לא אכילה ולא שתייה וכו' וכן בפ"א דאבות דר"נ, ואפשר כשישראל שרים על ארץ חדשה [ורואים מ"ה] משבחין ומקדישין עומדים גם הם ואומרים שבח עמהם ויותר עתה על אמונת חסדו שקיים להם. ומה היה אומר לצדיקים בימיו, כי היו רחוקים מביאת משיח, כשיחיו בימות המשיח ויאכלו בג"ע סוף יכנסו לעה"ב להנות מזיו שכינה בלא אכילת מעדני העה"ב, והיינו נמי דקאמר בפ' לולב וערבה י"ח אלפי (פרסיא) הוי דרא קמי קב"ה.

ומכל מקום הגוף נמשך אחר הנפש להיות שניהם קיימים במעלה העליונה והיפך מזה הרשעים שמילאו את עצמן מתאות המשגל ותמימים כאסור ולא שמניחו במצות הטרא ע"כ גם נשמתן נמשכת אחר גופן עד שתעשה כגוף לנשוא נזק ודין רע להיות כדין גיהנם לדראון עולם. וכן בפכ"ב מפדר"א: המלאכים שנפלו ממקום קדושתן נעשו כוחן וקומתן כבני אדם ונעשו גוש ועפר. ובתוס' דסנהדרין (פי"ג) תניא בפורענות הרשעים אשר לא ישאר להם שורש וענף שורש מן הנשמה וענף מן הגוף. וזה פי' למ"ד שיתא אלפי הוי עלמא, אבל יש חולקים בפ' חלק כי ימות המשיח יהיו ז' אלפים או שס"ה אלפים לדידהו לא

יהיה אלף שנה, אלא בסוף ימות המשיח ימותו כל החיים אז עם הנולדים באותן שנים של ימות המשיח ויהיו בלעדי המיתה ג' ימים ולא שלימים כדדריש במדרש מגילה מקרא דישיינו מיומים וג' וכן בנ"ר. והצדיקים שיחיו בימות המשיח לא ימותו אלא באותן הימים יהנו מזיו השכינה ע"י כנפים ושמא לאו דווקא כנפים אלא שם המפורש ורוח הקודש שישא אותן והן הן כנפים כענין אליהו, ולאחר אותן ג' ימים יכנסו לעה"ב גם הגוף בלבישת נשמה ועל אותם צדיקים גמורים אמר המדרש שעתידין להיות לפנים ממחיצתן של מלאכי השרת דכתיב כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל, וכן פייט ר' אליעזר הקליר כי אלה יהיו מבפנים. ואותם שלא היו זכיותיהם יותר מן העונש וכן כל הרשעים גמורים וכן אותם שחיו ושנולדו בימות המשיח ומתו בסוף ימות המשיח שהוא תכלית העוה"ז כולם יהיו לפני עה"ב לעמוד בדין הגדול מלבד אותם שאמרו רבותינו לא חיין ולא נידונין. ואותן מתים שהיו קודם ימות המשיח יש מהם שירדו לגיהנם ויעלו ויאכלו גם הם בעה"ב ויש מהם שנעשים אפר תחת כפות רגלי הצדיקים מלבד הרשעים גמורים יהיו סגורים בגיהנם לדורי דורות שנים אין קץ וסוף כנגד שלוה והשקט של אוכלי ונוחלי עה"ב. ומתים שחיים אז בתחלת עה"ב יקחו נשים ויפרו וירבו כמו שאמרו חכמים: עתידה אשה שתלד בכל יום כמו שעשו צדיקים שחיו בימות המשיח שפרו ורבו עד שנכנסו חיים לחיי עולם הבא ליהנות מזיו השכינה, ולמעלה כתבנו שיהיו מתנהגים בעה"ב מעין עה"ז כדגי' בפ' אחרון דזבחים שיהיה ב"ה בחלקו של בנימין ויהיו עולים שם ברגלים ומסתמא כדי לאכול זבחים ושלמים ולשמוח כאשר היו עושים בעה"ז. וכן כינור יהיה בעשרה נימין ויגנו בו צדיקים לוים כאשר היו עושין בשעת ניסוך המים. ומה שהיה ר"א אומר בסוף כתובות מתים שבח"ל אינם חיים וכן הא דאמר קרנא (בספרינו ר' חנינא) דברים בגו וכן דרשת מתים בל ימיו וכן בפ"ק דתענית שאין ח"ה אלא לצדיקים, כל זה הוא לימות המשיח בתחיה ראשונה אבל בתחיית עה"ב כולם יחיו כמו שפי'. והצדיקים יקחו כל אחד נשים לפי מעשיו כי כל אחד לא ישא את אשתו שהיתה לו בעה"ז אם לא שיהיו שוים בצדקתם כמו ר"ח בן דוסא ואשתו ואבא חלקיה ואשתו וכן כל צדיק וצדקת אבל צדיק גמור ולא צדקת גמורה או צדקת גמורה ולא צדיק גמור לא יתחברו יחד לעתיד כי כשמתו נתפרדה חבילה, וכשיחיו ינשא כל אחד לזוג הראוי לפי מעשיהן כי לעתיד הצדיקים יהיו מחולקין כל אחד מחיצתו לפי מעשיו בנוי ובקומה בעידון ובמטעמים. דתניא באדר"נ שש מעלות בין צדיק לצדיק אשתו נאה משל חבירו בניו נאים משל חבירו שנים אוכלים בקערה אחת זה טועם לפי מעשיו וזה טועם לפי מעשיו וכו'. ויש לפרש גם כל אחד נאה מחבירו אבל זהו בכלל נוי אשתו ונוי בניו. כי יש לשניהם כמראה חמה וכמראה לבנה כמראה רקיע העליון כמראה ברקים כמראה מנורת ב"ה, וכן בקומה ג' מאות אמה ומאתים אמה ומאה אמה וכן בעידון לזה י"ב נהרות אפרסמון ולזה פחות ולזה יותר, וכן ברה"ק לזה תמיד ולזה פעמים בשבוע, ובענין זה כל צדיק וצדקת שוים במראה ונאים בקומה, יפרו וירבו ויתענגו, ובכך יתנהגו לעולם לשנים אין קץ וקצבה, ושמא גם להם יש סוף ותכלית לעלות אל מעלה העליונה בפשיטת עולמות שהרי אמרו ש"י עולמות מזומנים לכל צדיק וצדיק שנ' להנחיל אוהבי יש. ובס"ב דר"ע (אות י') דרש, שם עולם אתן לו ג' מאות ומ' עולמות עתיד הקב"ה למסור [לכל צדיק וצדיק, ד"א עתיד הקב"ה למסור] שם המפורש

לכל צדיק וצדיק שיהא בורא עולמות לעצמו. וא"ת מה שכתבנו מירושלמי רבו זכיות יורש ג"ע והלא צדיקים גמורים היו צריכים להיות מעשיהם משונים ומעולים שהיו מובטחים שהיו בני עה"ב במס' תענית רב ברוקא חוזאה הוה קאי בשוקא אתי אליהו אתחזי ליה אמר מי איכא בהאי שוקא דאתי לעלמא דאתי א"ל לאו אדהכי והכי אתא גברי דהוה סיים מסאני ולא הוה רמי חוטי א"ל האי בר עלמא דאתי הוא וכו' והוא שוקא של יהודים היה כי על הגוים לא היה שואל אם הם בני עה"ב, וכן בפ' חלק א"ל אליהו לרי"בל אבטיסך (משיח) דאת ואבוך בני עלמא דאתי וכן בכתובות כל דהוי באשכבתא דרבי מזומן הוא לחיי עה"ב, ועוד שם אפי' שפחה שבא"י מובטח לה שהיא בת עה"ב ובמס' שקלים תניא ר"מ אומר כל מי שקבוע בא"י ומדבר בלה"ק יהא מובטח שהוא בן עה"ב, ומפרש' רבותינו ודאי גם אחריני בני עה"ב אלא הנהו שאמרו בתלמוד שהן בני עה"ב כלומר מעכשיו הם בעה"ב בלא דין ובלא יסורין ואין דבר מעכב אבל אחריני אכתי לאו בני עה"ב הן שהם עתידין לקבל ייסורין וליתן את הדין ואז יהיו בכת של נוחלי עה"ב. ובמכילתא תניא (בפ' המן) ר' אליעזר המודעי אומר „אם תזכו לשמור שבת עתיד הקב"ה ליתן לכם שש מדות [מתנות] טובות א"י ועה"ב ועולם חדש ומלכות ב"ד וכהונה ולויה לכך נאמר אכלוהו היום" משמע בשביל מצות אכילת תענוגי שבת יזכו לתענוגים אחרים, ומשמע נמי עולם חדש הוא עולם העליון צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהן וקרא ליה חדש שאינו כדירת העולם הזה ועה"ב. הרחמן ירחם עלינו ויזכנו למען שמו הגדול לאותה טובה אמן כיה"ר.

ס' ג' בענין אחר, בענין שפי' רב האי ביאת ימי הגאולה 1) כן הוא בס' האמונות מאמר ח', ונראה שמשם לקח, וכן כתב שם „אמרו בסוף הקץ אם לא ישובו ישראל בתשובה הקב"ה מעיר רוח איש משבט 2) יוסף מן הגליל העליון והוא נקרא משיח בן יוסף, ויעמוד האיש ההוא ויקבץ מעט מישראל ויבא אל ירושלים 3) ואז תהיה מלכות אדום שולטת על ירושלים ועל ארץ צבי וישב משיח בן יוסף בירושלים". ובכאן ספק, כי רב האי כתב „ויהרוג מלך המשיח את פקיד מלך אדום". „ואח"כ יעלה עליהן מלך מאדום ושמו ארמילוס וכו' וילכד את ירושלים ויהרג הרג רב וישבה מהם שביה רבה [ויעשה עמם משפטי נקמות ויהרג את משיח בן יוסף] ותהיה צרה גדולה לישראל אשר לא נהיתה מהיות גוי והקשה שבכל הצרות היא המחלוקת אשר תהיה בין ישראל ובין האומות ויעמדו כל המלכים ויגרשו את ישראל אל המדברות ויאחרו שמה רעבים וצמאים ונכים ונאנחים דלים ואבולים, ומרוב המהומות והצרות יפשעו אנשים רבים ויכפרו בה' ויעזבו תורתו והנשארים המאמינים בה' ימון ה' אותם ויגלה להם את אליהו הנביא ובעת ההיא תשלים הגאולה ותבא הישועה וישלח ה' משיחו ויחדש מלכות לאנו. כך מצאתי ההלכה הזאת נעתקת מפי החכמים". (המחבר כתב עוד כל המאמר בקצור עד „אשרי העם שככה לו").

וכתב (מאמר ט') „ואמרו חכמים כי חיי העה"ב הם חיים ארוכים ברוב נעימות ועדן טוב באור ה' מפני כי אין בעה"ב לא מאכל ולא משתה לא שום

1) היא תשובת לרב האי על ענין הישועה בטעם זקנים מן החכם אליעזר אשכנזי דף 59.
2) בס"ה שלפני חסר מלת שבט ובתשובת רב האי וכן בהעתקת אבן תבון מבני יוסף.
3) בס"ה אל המקדש אל ירושלים.

ולא קמורה אלא הצדיקים נהנים מזיו השכינה וכן שנו העוה"ב אין בו לא אכילה ולא שתייה ולא פריה ורביה ולא משא ומתן אלא הצדיקים יושבים ועטרותיהן בראשיהן ונהנין מזיו השכינה" ועיין לשון כזה כתב ר' משה בן מיימון בספריו, ואין זה הלשון בתלמודנו בפ"ב דברכות ולא באבות דר"נ ורוב דברי חכמי העולם מס' האמונות ופעמים גם טעמי דבריו אינן על תלמוד רבותינו. וכבר כתב (מאמר ה') „המכסה על בריותיו של הקב"ה יש לו חלק טוב בזה העולם אפי' הוא כופר שנ' שלא תשלם את האשם — והארכת ימים", ובמגילה אמרו רבותינו האומר על קן צפור יגיעו רחמיך משתקין אותו מפני שמדות של הקב"ה גזרות (ר"ל שונות) הן". וכתב (מאמר ו') „הודיענו רבותינו כי מלאך המות הנשלח מלפני היוצר ית' כדי להפריד בין הגוף ובין הנשמה יגלה לאדם כמלאך ויראה לו כדמות אש ירוקה מלא עינים באש כעין החשמל ובידו חרב שלופה כאש אדומה ויראה המלאך ההוא לאדם בעת מותו שהוא מבקש להכותו בחרב וכיון שיראה אותו האדם יחרד ויפחד ותפרח נשמתו ויתפרדו עצמותיו לאלתר" ואינו כן במס' ע"ז (כ'), ועוד מאי קאמר „כעין חשמל" ומי יודע מהו חשמל? וכתב (מאמר ז') „ואם ישאל השואל אם יאכל אריה אדם ואח"כ יטבע האריה בתוך הים ויאכלוהו דגים ואח"כ ניצודו דגים ואכלם איש אחר ואח"כ נשרף האדם ההוא ונעשה עפר דק מהיכן יחיה האלהים האדם הנאכל, מן החיה או מן הדגים או מן האדם האוכל את הדגים או מן האש השורפת אותו או מן העפר"? והשיב „כי אין בעולם גולם מאבד גולם ואין כח לאש להעביר ממש וגם האש השורפת את כל הגולמים אין בה כח כדי לאפס גולם הנשרף אבל היא מפרדת בין נתחי הגולם ואיבריו לבד ובזמן ההוא יתערב כל חלק וחלק במינו הדומה לו עד אשר ימוג החום והלח והקר שבגולם בשלשה עיקרי הגולם וישאר החלק היבש הדומה לעפר אפר טונס, וכן החיה שאכלה את האדם כבר אינה יכולה לבלותו ולא לחלקו מן העולם אבל היא מפרדת בין איבריו ובין פיתוחיו בלבד", עכשיו שאל כן והשיב, אפשר במעשיו של הקב"ה הנוראים להיות זה מן הנברא ואומר שנבראו וידעו לאמרו מן הפה ולא מן הלב, כי בלא זה ישאל, אדם שטבע במים שנמס ונימוס ברוב מים וברוב גלים המתערים ושוטפים לקצות ימים, איפה יקחנו הקב"ה להחיותו? אלא הוא יודע ולא אנחנו קצרי דעת להבדיל אפרו של טיטוס הרשע ויודע לאספו משנפת שימים לפורענותיו, לא כל שכן אשר הזוכים לפניו, והכל יעשה בגזירתו. — וכתב „אם ישאל אדם איך יהיו לעוה"ב גופות ונשמות בלא מאכלות, נאמר לו כאשר היה משה רבינו ק"כ ימים בלא מאכל ונשמתו היתה מתקיימת בגופו עצור המובהק אף הם יהיו ויתקיימו בזיו השכינה". גם ס' האמונות חולק על רמב"ם שאמר אין גופים לעוה"ב והוא כתב שיהיו גוף ונשמות אבל לא יאכלו כמאמר רבותינו בפ"ב דברכות, ואנו פירשנו למעלה יש מהן שאין להם אכילה כלל ויש שיש להם. וכתב (מאמר ט') „ונקרא גמול טוב גן עדן ונמשל בג"ע אשר שכן בו האדם ביום הששי מפני שאין כמוהו בכל העולם יפה ומשובח — ונקרא גמול הרע גיהנם ותפתה והוא מקום רע בגאי אשר לפני ירושלים ונקרא גי בן הנום על ביעורו וטינופו כדכתיב והיו בתי מלכי יהודה מקום התופת וקברו בתופת מאין מקום", כמדומה שהולך לומר מה שאמרו חכמים יורש ג"ע היינו גמול טוב לעה"ב (אבל ג"ע שהיה בו אדה"ר אין בו תשלום לצדיקים) ואינו כדבריו, הג"ע שבעולם הזה הוא יהיה לצדיקים לימות המשיח כמו שאמרו רבותינו עדן לא ראתה אותו עין

ושם גם נכרות של אפרסמון שהראו לר"א ולר' אבוהו (תנחומא בראשית) שיהיו להם מתן שכרן [אבל ג"ע שהיה בו אדה"ר אין בו תשלום לצדיקים]; ועוד הלא אמרו רבותי' ג"ע וכל מה שהתנבאו הנביאים הכל לימות המשיח, ואם סובר שג"ע עדן הראשון יהיה לצדיקים לימות המשיח, א"כ מה יש לו לכנות גמול טוב של עה"ב בג"ע, אלא י"ל שג"ע שנזכר הוא התחלת שכרם הטוב לימות המשיח. ולפי סברתו שלא יכנס אדם מתנו א"כ יעבור הוא וכל הטובה שבו כשיעבור זה העולם, וחלילה לומר דבר זה שנמנע ברצו הקב"ה. וכתב (שם) „היאך יהיה מקום גמול הצדיקים והרשעים, אשוב ואומר, כיון שאלו הצדיקים גופות ונשמות משובחים א"א שיהיו בלי מקום לפיכך עתיד הקב"ה לעשות דוק וזוג שיש בו ביניהו והמקרא קרא אותם שמים וארץ למען שיכירם שכלינו ויבין בהם שכמתיהו משני שאין אנו מכירים אלא שמים וארץ בלבד, וכן הוא אומר כי כאשר השמים החדשים, וא"ת מה ראה הקב"ה לברוא להם ארץ ושמים חוץ מאלו ולמה לא שם מקום בזו הארץ, תשובה כי הארץ הזאת נבראת לצרכי הבריות שדות לזרעים וערוגות לדשאים ומעיינות להשקות ושפיים לרעות בהם חיות ופראים, והעה"ב חלף העה"ז ואין בו לא אכילה ולא שתייה ואין צריכין לא לגנות ולא לפרדסים אבל צריכין בו למושב ומכון שישכנו בהם ועתיד הקב"ה לאדם אותו לעבדיו ולהשכינם בתוכן ואח"כ יכלה זה המושב דכתיב לפנים הארץ יסדת — ואתה תעמוד, וראייה אחרת מלמדת על המדור של עה"ב שאינו דומה לעה"ז, כי הקב"ה ברא את האויר שבין זה כדוק כדי שיהיה מושך ושואב מגופות הבריות הלח והרטוב שבהן, לכך הוצרכו בטעימת המאכלות כדי שיתקיים גופינו, אבל לעה"ב אין בו לא אכילה ולא שתייה, הילכך לא אפשר שיהיו שרויים בתוך האויר זה". עד כאן. ויש תימא מכל מקום לעתיד לעה"ב שלא יהיו צריכין לזריעת השדות ולנחלים להשקות למה ישכחו שם ומה מזיק להם שדות ונחלים ושפיים שאינם יכולים למצא בהם מגושם; וכן הראייה האחרת בשביל האויר המושב ליחלוחים הבריות, ישיר זה האויר המזיק ויגזור על אויר אחר לבא בין שמים וארץ ולמה צריך לברא אחרים? ועוד מה אמר: לפיכך עתיד הקב"ה לעשות דוק וזוג שישנו ביניהו, והלא כבר נברא עה"ב כמו שדרשו רבותינו במנחות של' כי ביה ה' צור עולמים, ולא עוד אלא שעה"ב נברא קודם עה"ז שהרי עה"ב נברא ביו"ד ועה"ז בה', ויו"ד הוא הראשון בשמו הקדוש, ע"כ צריך ליתן טעם מתחילה למה ברא הקב"ה את הארץ ואדם עליה, ואם תשיב כדי שיעבדו לו בני אדם, א"כ יברא השמים, והמלאכים שמכירים גדולתו והם צנועים וצדיקים וגבורים ומודים אותו כפי כחם בהלולים ותשבחות וכל מיני קדושות ומה לו אצל אדם החוטא והמכעיסו, אלא צפה הקב"ה בצדיקים שעתידים לעבדו בשמחה ולעמוד כנגד יצר הרע, מה שלא יוכלו המלאכים לעשות כשירדו ונפלו מן השמים, ויש מהם שמכניסים עצמם ליהרג ולישרף עליו, אם לא היה בורא אותם היה כפוי טובה; וכיון שהיה צריך לבראות אותם ברא להם עה"ב לתשלום שכרם, ואם לא היה בורא רשעים היו אומרים, גם אנו אם נבראנו היינו צדיקים. וברא זה העולם של נסיון הבריות ושל נצר כדי שיבחנו צדיקים לעצמם ורשעים לבדם. ובשביל שירד וברא את האדם מן האדמה נתברכה האדמה והיתה עושה פירות חזקים ובריות האוכלים אותם היו גבורים וחיים שנים רבות; והיאך היו גבורים, אמרו רבותינו ז"ל בשעה אחת היה הולך אחד מהם מסוף העולם ועד סופו וכשהיו נולדים היה להם כח

להלחם עם מלך של שדים והשראה הק"בה שאין היה העולם יכול להתקיים מפני הרשעים שמיים הרבה הביא מבול ושטף כל אותה הטובה שהיתה מקודם לכן ונשארה הקרקע מקוללת עושה פירות ולא היה בהם כח ומיד אחר המבול התחילו לקצר שנותיהן, אע"פ שפירות א"י היו משובחים לא היה בהם כח כאשר בתחלה. ואפי' למ"ד לא ירד מבול בא"י (בפ' אחרון דזבחים) י"ל נתגלגלה עליה הקללה משאר הארצות. ואע"ג שנברא ג"ע בזה העולם היינו כדי לעשות בו נחת רוח קנה לצדיקים והוא מקום שלא שלטו בו עיני רשעים כדי שיהיו הצדיקים יורשין בעה"ז ונוחלין לעה"ב, ומכל מקום תחלת ברייתו של עה"ב הוא כולו לצדיקים וכולו ברכה ולא היתה בו קללה של כלום וזה שנה אדון הכל לעשות ליראיו ולחושבי שמו. יה"ר מלפניו לזכותינו ברחמיו להיות חלקנו בתוכם. —

עוד כתב (מאמר ג') „אם יהרהר אדם לומר כיצד יכשר הדבר בגופו של אדם קודם שמל אינו תמים ולאחר שמל נקרא תמים? תשובה. ידוע ומבואר כי באמת אין בו לא יתרון ולא חסרון וצוה ית' ברא אדם ונוסף בגופו אבר עודף (דהיינו ערלה) וצוה לחתכו כדי לזכותו וכיון שחתכו נסתלקה התוספת ונשאר האדם שלם ותמים". וקשה מה תירץ, עדיין יכול להקשות שאחי כשחסר מגופו נקרא תמים. והיה יכול לומר, מצינו חסר עתה מבתחלה ונעשה מתוקן ושלם בפרק מומין (בכורות) גבי מומין בכהנים דתנן היתה בו יתרת וחתכה אם אין בה עצם כשר, וכן במומי בהמה כשיש בה יבלת וחתכה. וכ"ת שאני התם דאין בכל אדם יתרת אבל ערלה ישנה בכל הנולדים, י"ל גם עיקר תולדותיו בלא ערלה שהרי באדר"נ (ב') ובתנחומא (בראשית) אמרו אדה"ר נולד מהול 1) א"כ לא נתקן אדם ולא נגמר עד שהתחלק ממנו ערלתו ולא נקרא שלם ותמים והיו ה' האמונות לא היה משיב מסברת התלמוד (אמר. לו דברים) אלא היה משיב מדעת הכרם להכנים פילא בקופא דמחטא. עוד כתב (מאמר ג') „שמא יהרהר אדם במעשה פרה אדומה וישאל: כיצד נצטוה שתהא מטמאית הטהורים ומטהרת הטמאים? תשובה אשר בבינת החכמה ובמדע השכל שיהיה מעם אחד עושה שני מעשים מחולפים בעת יתחברו ויתדבקו לשתים אחר זולתו כמו שאנחנו רואים את האש מקשה את השלג ומתכת את הבדיל כמים והימים 2) אשר מלהטת עצי ארזים (פי' שהם שמנים 3) ומלמק עצי תאנים ויבשם, וכן במאכל משביע את הרעב ומזיק את השבע וכן הסימנים של רפואות מרפאים את החולה ומחליאים את הבריא — וכן פרה אדומה מטמאה את הטהורים ומטהרת טמאים". עתה גילה לנו טעמי פרה ורבותינו דרשו שגם שלמה לא ידע לעמוד על סודה ואמר אמרתי אחכמה והיא רחוקה. והחסיד ינק משם ואמר גם הוא על מעשה פרה דוגמא דעשב שריפא את הסומא וסימא את הפיקח, וכחמי טבריה המרפאין את החולין ומלקין את הבריא. וכתב (שם) „קנת מן העם נתערבנו בקרבן הנעשה בי"ה לעזאזל ושמו בלבם ששם עזאזל שם אחד הוא מן השדים. תשובה, עזאזל הוא שם הר גבוה ותלול כמו הר ששמו יקתאל שנ' וחשם הסלע במלחמה ויקרא שמו יקתאל (מ"ב י"ד ז') והדומה להם כמו יכנאל וירפאל ויכאל.

1) לכן אמרו בסנהדרין ל"ח אדה"ר משוך בערלתו היה.
2) בב"י וכן הוא.
3) כ"ה בב"י ואינו דברי ס"ה.

שכולם שמות מקומות הם, לפיכך היה השעיר האחד הנעשה בעד הכהנים קרב במקדש בשביל שכל עונותיהם נעשו במקדש והשעיר האחד שנעשה בעד העם היה קרב חוץ למקדש בשביל כי רוב חטאיהם נעשים חוץ למקדש, והגורלות שהיו מפילים בשביל שהנקרבים היו שנים כהנים וישראלים בעת היות הכהנים היו מקריבים השעיר שלהם בעד נפשם במקדש וישראל היו מקריבים שעיר שלהם בעד נפשם בחוץ בהר הנקרא עזאזל". וזהו תמהון גדול אם יצא דבר זה מפי רב סעדיה, כי בפ"א דשבועות לכולי עלמא בטומאת מקדש וקדשיו ישראל מתכפרים בשעיר הנעשה בפנים ולא כהנים ובשעיר המשתלח איכא פלוגתא איכא מ"ד כהנים מתכפרים בו בשאר עבירות ואיכא מ"ד דוקא ישראל ולא כהנים, ואין לומר כי לא אמר אלא הכהנים שעושין עבודת הקרבנות במקדש אבל בחוץ ישראל עושין להו, והשתא מי לא עסקינן שהכהן הוא משלח, ועוד הא כתוב ושלח אתו לעזאזל המדברה אלמא ליווי השלים תלוי בכ"ג ולא בישראל, ועוד „נעשה בעד הכהנים" קאמר, וביומא פרק שני שעירי (ס"ז) דרשו רבותינו אל ארץ גזרה אני ה' גזרתי ולא תאמר מעשה תהו הן. עוד התם תנא דבי ר"י עזאזל בא לכפר על מעשה עוזא ועזאל פי' מעשה עריות, ושני מלאכי חבלה הם מן הנפילים שנתאוו לנשים דכתיב ויראו בני אלהים את בנות האדם וג', ויש במדרש שנעשו יצר הרע המפתה את הבריות לעבירה; ושמא להשיב למינים נתכוין. ולפי מה שנתן טעם, מה טעם יתן בחזיר ובשאר טמאים שאסרם הכתוב? ומיהו אבן עזרא כתב טעמים של שגעון גם בבהמות טמאים בספר שלו שקראו ס' החיים ואת נפשו לא חיה, חיים הוא למי שאינו חושש על דבריו כי כולם הבחות הריון והיה נראה לו כמו שהיה מדבר ברוח הקודש; וכן כתב (ר"ל א"ע) „לעולם לא יולד העובר במעי האשה עד שמסריח הזרע במעיה ולאחר שמסריח קולט ריח רע ריח האויר החי ונולד דמות מדמות, יד מיד רגל מרגל, ומזה הטמאים אסורים, שקצים ורמשים ודגים טמאים ועופות ובהמות טמאים, כי הטהורים נבראו תחלה מריח טוב שקיבל ריח האויר והמתוק וכל הטמאים לא נבראו כי אם ממקום המוסרח והנבאש ואותו אויר הנבאש קיבל ונתערב באויר החי והמתוק ויצאו הטמאים"; והשתא ר"ל האויר החי כמו שכתב בס' האמונות שהאויר הוא אלוה והרכיב הוא בתוכו כל הנברא והנולד והוא נמצא בכל, ומה שאמרו הנביאים שהוא למעלה בשמים אינו ופושעים יכשלו בדברים אלו, כי יעשה תורה וקבלה חדשה לחכמים תורתינו אמת שכתוב בה: וברוך אל עליון, היושבי בשמים, ודברי רבותינו הקדושים ומושב יקרו בשמים ממעל וגו', וכל דבריו הבל, כי א"כ קלוט לר"ם במעי הרה (חולין ס"ח) למה אסור? ועוד מה שאמר: נולד יד מיד ורגל מרגל, והלא אם הם גידמים ועוורים מולידים שלמים כמו שארז"ל (בחולין) וכתב: כי בשביל שהזרע מסריח צריך (נ"ל מטמא) מקום נפילתו על הבגד, משמע מדבריו אבל אם הזרע מריח יפה לא היה מטמא, והבלים הם, דא"כ זרע של זבים ומצורעים יהיה טמא, ועוד יטמא גם במשא, דנבלת בהמה שנהרגה אין בה סירחון יותר ממנו ומטמא גם במשא, ועוד מים חיים מאי קא עבדי הכי? וכתב אבן עזרא:

„אין ספק כי כבוד השם בכל מקום וכל העולם מעלה ולמטה מלא מכבודו
„ואין צריך לומר עולם העליון שהוא מלא מכבודו יותר מלמטה כי המלאכים
„דבוקים באותו הכבוד ונראות מעלה ע"כ אור גדול עד מאד ולא כולם בשוה,

„וזה הכבוד אור השם נקרא, שכן השם וכבוד השם ודבור השם, ונסתר מעיני כל „חי בעולם השפל ומקום כבודו נסתר מכל ואפי' ממלאכי השרת והאופנים איה „מקום ייחוד כבודו. וזה הכבוד שהעולם מלא ועושה כל ומשפיע כל, ואינו מודבק „בשום דבר לא בעולם העליון ולא באמצעי ולא בשפל לא בעה"ז ולא בעה"ב ולא „ליום הדין כי אם בשכן הבורא, ובאותו מקום שיש שם שכן הבורא בין בגוף בין „בשאינו גוף בין בנשמה בין במלאך בין בארץ בין בימים בין בהרים בין בבהמות „בין בדגים בין באילנות בין בעשבים ויש שם שכן הבורא, שם הוא מודבק ובאותו „דיבוק פעמים נראה אור הכבוד כעין מלאך ופעמים במראות הלילה, פעמים „נראה אותו האור ע"י קול. וכל גיעול וטינוף ורשע ומיאוס וליכלוך שיעשה „בעולם לא ילכלכו אותו ולא ידבקו ולא יקנץ ולא יתהוך ולא ישגר כדמות השמש „שהוא אחד ממשרתיו". עד כאן 1). —

הנה כל זה לקח מס' האמונות וכיצד יכנס בלב שהוא בכל ואינו מודבק א"כ ידמהו לריח שהוא בלא ממשות ובכל מקום הריח בא מן הממשות שנכנס באויר והאויר משפיעו, ואם מולא ממש אחר, נדבק בו כמו ריח תפוחים על הבגדים, והריח השמש מה טיבה היא, דזריחה היא מאור המשמש מן השמש ואור השפל אין בו ממש דומיא דצל השפל מעמוד האילן והבית ובאותו כל אין בו ממשות. ושומים הם לבור אחר הוויות הקדם שאין כל העולם כדאי במחשבה א זכרונה לבליל נפשו יזהר ולא ילך אחר שרירות לבם. אך אנו מאמינים שיש אדון העולם והוא יוצרו ובמאמרו בהווייתו עומד והוא עליון על כל וקרוב לכל ויודע מחשבות הלב והכליות אע"ג שהוא גבוה מן הגבוהים וזהו גדולתו וגבורתו וכן משים את הכל בגבורתו ובמאמרו בשביל כן אינו צריך להיות בכל מקום לידע ענין תולדותיו כי זהו גדולתו שהוא מעל כל ויודע הכל וקרוב לכל.

הלא כיצד יש לנו לסמוך על דבריהם, כי רבותינו אמרו כי יש שדים בעולם בכך דומין לאדם ובכך דומין למלאכי השרת (חגיגה ט"ז אדר"נ ל"ז), ויוסף שידא היה לומד דין שידות (פסחים ק"י, עירובין מ"ג, יבמות קכ"ב); ובמס' ברכות (י') אמרו רבותינו כיצד יכול לראות אותם, ואבן עזרא כתב בספרו „ודאי אין שד בעולם אבל כח הרוח שעושים בו האדם כפי הענין נקרא כך, ומה שכתוב יזבחו לשדים הטעם שיסורו הדעת ממנו כמו עצבים שמעציבים אותו, ומה שאמרו ששה דברים נאמרו בשדים, בני אדם הם היודעים לשנות את שתולדות כעין אותם היודעים עיקר החלומות ואיך תראה הנפש חזיונות וגם הכשדים יודעים מולד האדם ומושבים ומונים מה יכול האדם לחלום באותו לילה" עד כאן. ולפי דבריו [לא] בחנם צוה נבוכדנאצר להרוג חכמים וכשדים כי היו יכולים לידע תולדו ולידע החלום השלם. הנה אבן עזרא טעה בשדים שהיו מלוין אותו תמיד, ובשר כהן עיד היה יכול להגיע ממקורי גבורות וגדולות שגם המלאכים לא היו יודעים (?) ולפ"ש שדים הראו לו שישנו בעולם, ושמעתי מפני אי.גל.ת.ל.ש ששם מת ביניהם, כי פעם אחת היה רוכב ביער ובא בין רוב כלבים שהיו עומדים ומעיינים עליו וכלם שחורים ודאי אילו הם השדים, כשיצא מביניהם אז נחלה ומת מאותו חולי. — הנה כמה גידוף הוא זה שמבזים לגאון הוויות קדושתו בדעת קלה וקלים ושוקקים בזה ושבורים בשביל כן להגיע לדינוקו.

1) כלשון הראב"ע בפ' תשא: והנה השם אין לו תמונה והוא כדרך הלב לכל התמונות כי מלאו יגלו, והדברי השכבה מ' אלכם בב"ם ס' דף כ"ח.

ובעיני נראה שמחליפין הודאה ושיר הייחוד שעשה ר' בצלאל מחכמת ספר האמונות, שאומרו בספרים המדברים כיצד הוויתו בכל והרי זה מסרף ומגדף, דבר שלא יצא מפי תנ"ך ודברי רבותינו, ולא עוד אלא שמכחישין אותם כאשר כתבנו למעלה בראיות ברורות מדברי תורה ודברי רבותינו.

עוד כתב אבן עזרא „כי כסא הכבוד הוא גלגל הגדול מכולם והתשעה מתגלגלים ומשתנים כנגד המקומות וזה עומד עדי עד ונושא כל, כי כל התשעה גלגלים שחוזרים ומתגלגלים שניות העולם אין כל המקומות שוות בקדושה, אבל זה הגדול העשירי שנושא את כולם עומד בקדושתו עדי עד, ועוד כי השרפים עומדים על עומדם לעדי עד, אבל חיות הקודש ואופנים והכרובים והחשמלים מתגלגלים תחת כסא הכבוד". והשתא אם הגלגלים מסבבים את הארץ ועולים ויורדים מלמעלה למטה כאשר למדונו רבותינו, י"ב מזלות של שס"ה מז"ב תע"ק נד"ד, א"כ אין חיות ואופנים תמיד למעלה אלא (נ"ל אלא) פעמים מתקרבות לקרקע, כשהם למעלה עומדים על גלגל וכשהגלגל יורד תחתיהן למטה אז גם האופנים יהיו למטה ויכולין ליפול למטה ולא ימלא מקום בשולי גלגל העשירי שאינו זז ממקומו, וא"כ מי יעלה אותם להיות למעלה על גבי גלגלים כבתחלה. ואם מתגלגלים ברוחב סביב לצפון ודרום א"כ מאי קאמר שמתגלגלים שניות כסא הכבוד, והלא אדרבה הם בתוך כ"ה שהרי גלגל העשירי שהוא כ"ה עודף עליהם מבחוץ, וזו הקשיא יש להקשות נמי אם מתגלגלים מלמעלה למטה. — וכתב „השם שהוא אלהי האלהים נתן כח לאלהים קדושים שהוא נורת אמת שאינם . . . ולא בגופות ואלק מכבודו עליהם ונתן להם רשות" (?) זה הדבר נוטה לקבלת המינים והמסורות שלהם כמו שכתבנו למעלה. — וכתב בזה טעו ישראל שאמרו עשה לנו אלהים כסבורים כבוד הוגה בצורת גויה כמו שחוזה בצורת אמת. אלא כל הארץ כבודו אין בזה מקום בעולם שיהא יוצא מחזקתו כי אין אילן ואבן ועשב שאינו עומד באויר והוא כח אלהים חיים בין שי בין את האדם בין נשרף בין נעקר האילן אינו יוצא מכח השם הנכבד". כל זה לקח מס' האמונות, אבל אומרים הדברים בשינוף, מוסיף וגורע, כי כיון שהם להם הפתח שאמר בדעתו ותיקן מה יש לו להיות כבודא, כל אחד מדדד לפונו לישב כדמיון והסברא, ושעמים מפויך ואומר על זה שאחו שכמינו לומר כן, ואין הנידון דומה לראיה, כמו שאמר שאין שד בעולם ושכמים דברו ובני אדם שרטוטים ואמגושים, וכמו שכתבנו „שכמינו אמרו כי מולאים את האור (ר"ל האש) מן השמים (סוף בילם) ורבים אין מבינים, וידוע כשאור שמש מגיע אל הארץ מתהפך למעלה בעבור עובי הארץ ומתחממים האויר המתוך של הארץ ואותו השמימות מתקבץ ועולם כתמרות עשן, ואלה העננים הלבנים והאדומים מרוב שמימות שמש, וכן כשמגיע אותו החמימות על פני המים מתהפך למעלה בעבור עובי המים ואותו האויר קר מפני שהוא המים וגם המים עצמם קרים שהם פנים מלקבל חמימות וזאת גלגל המים". משמע מדבריו שאור וחמימות השמש נוקשים ונובעים למטה ובשביל שאין יכולין לבקע הקרקע מפני עביה עולים למעלה ונעשים עננים אדומים של אש וכן נוקשים על המים ואינם יכולים לעבור מפני עובי המים ועולים למעלה ונעשים עננים קרים ומשמע שהם של מים, וחלילה שרבותינו נתכוונו לאלה המשולות בלא טעם ובלא עיקר, ועוד לפי דבריו הרי המים יוצאים מן האש שאלו החמימות עולים למעלה מן המים ולא האש מן המים. עוד כתב „כלל,

כל מה שעושה הקב"ה אינו עושה כי אם ע"י שלוחיו וע"י הכבוד הגדול הנסתר מעין כל והכל שואלים איה מקום כבודו, הכבוד שעל כסא הכבוד, ושם הכל, דעת חכמה ותבונה יראה ענוה חוסיה חסד ואמת צדק ומשפט כח וגבורה וכל טוב והוא הפאת הטוב כולו אבל הפאת שהכל בו הוא רק דעת לבד או תבונה לבד או חכמה לבד או יראה לבד, ויש מלאך הנברא מאור הדעת יש מאור התבונה יש מאור החכמה, ונראה שבכל יום מתחדשין מאור אחר שהולכין אותן הנבראין, ואין מספר לנהר דינור, ונבראין אחרים מאור אחד ליום אחר והולכין ושבין כן עדי עד, כי נהר דינור לעליונים כארץ לשפלים, ומאותו אור נבראים המלאכים שאמרו חכמינו שממונים על בני אדם, לכל אחד שני מלאכים. ותחת הרקיע התשיעי שמיני שבו גלגל שמזלות מקבלין כח העליון מאותו האור, ויש מגידים על הדעת ויש שמגידים על התבונה ויש על הכח, ותחת השביעי שבעה גלגלים שמקבלין כח האור העליון ע"י מזלות לפי מתכונת תולדותם ומערכותם שהם נערכין תחתיהן ותחתיהם השפלים שמקבלין בח האור העליון ע"י המזלות והמשרתים הנערכין עליהן ומעיינין על מקומם של מעשיהם ועל תולדותם. והשם שם נשמה לאדם מאור המלאכים העליון עלי המלאכים, 1) ואם היא חכמה חוזרת לתולדותה תאשר לוקח ואם אינה חכמה חוזרת אשר הגוף". עד כאן דבריו ופירושו וכן אם רוצה לומר שנורא ברא רקיע ספירית וכן כסא הכבוד וכן ברא הכבוד הגדול שנסתר מעין כל שעליו נאמר כי לא יראני האדם — וס' האמונות כתב שהיא נורא מנושאה ומופלאה בדמות מלאכים ונקראת כבוד ה' ועליה הוא אומר ראיתי את ה' יושב על כסא — ועל אילו הדברים קאמר כל מה שהקב"ה עושה אינו עושה אלא ע"י שלים שאותם שעל רקיע ספירית עושים שליחות מכל מה שנברא להושיע למטה מהם; ושם דעת חכמה תבונה וכל מדות טובות וקרא לו הפאת הטוב כולו אבל הפאת שהכל בו הוא רק דעת לבד תבונה לבד וכל מיני מדה ומדה לבדה ועם כולם משם אור דעת אור תבונה אור ענוה וכן אור לכולן, וכל כך הוא גדול רקיע ספירי שהרקיעים שתחתיו נראין כנקודה כנגד העליון והכי יש בעליון כמו חלונות ונוקבים אותם אורות שהם כל אחד לבד על הרקיע שתחתיו שהוא התשיעי ואותם אורה של נר כל אחד נבראים המלאכים מזה יקום מלאך של תבונה ומזה של חכמה ומזה של דעת וכן נולד זה המאור של שנה וזה מאור של שיר וכל מאור שנולד מאור המובהק . . . (מכאן ולהלאה חסר בכ"י).

1) לעולם בדף . . . נכתבה בגליון הכ"י הגהה בלי ציון וז"ל: חכמה (?) הנה פירשו רבותינו במכלאת גבי ה' איש מלחמה יש גבור חסר בן ארבעים אינו דומה לבן ששים אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן אלא אני ה' לא שניתי, ועתה ראה למי נאמין לפי' פסוק זה לרבותינו המכחים או לשיטת בעלה שלו ועל פירושו חקנו הקב"ה לגלה ולגורה (?) וגם לפי דבריו כי אל קנא כי אל רחום אם היה כך כי מעשה גואל שבספר בעיקר התורה ע"כ ונראה כי בזה השיג אחד על דברי המחבר לעיל . . . על מה שהשיג שם על הרמב"ם ומה שכתב כי אני ה' לא שניתי וגו'.

8.

Schreiben des Herrn Prof. S. D. Luzzatto an Herrn M. J. Landau in Prag.

כאשר גדלה שמחתי מן היום אשר ראיתי הספרים היוצאים ממכבש דפוסך אדוני היקר, ואברך את ה' אשר לא השבית לנו גואל מילדי העברים, אשר נדבה רוחו אותו לתת לכסף מוצא, למען הדפיס ספרים חדשים גם ישנים על נייר טוב ובכתיבה יפה ותמה, ומוגהים הגהה מדוייקת, ובכל זאת לא יכביד כסף מחירם על הקונים, גם נשא לבו אותו מאהבת החכמה להוציא ממצפוניהם ספרים נכבדים, אשר כִּסָּתמו אפלה מועד ומועדים, כפירוש דון יצחק על התורה — אז אמרתִי בלבי יהי אלהים בעזרו, וחפץ ה' בידו יצלח! — ככה דאגה פתאום נפשי ויצר לי מאד בעת ראותיך במאמר לך במדבר רודף אחרי כאשר ירדוף איש אחרי אויבו, ולא לאהבת האמת, כאשר עשית באמרך כי מלת המחנת (במדבר ב' י"ז ול"ב, וי' כ"ה) מתורגמת מַשְׁרִיתָא בל' יחיד, מפני שהיא כתובה בלא וי"ו.

הנה — דבר אשר לא יעלה על הדעת שיהיה איש חכם כמוך אומרו בלב שלם, אלא דרך שחוק והתול, או לאהבת התפיסה עלי. לא זולת, בלא ספק — (ולא היה חרון אפי על מה שהשגת עלי בדברים של טעם, כגון על מלת באותות (שם ב' ב') ועל ענין ברכת כהנים; חלילה לי מקצוף על איש אשר יוכיח על פני שגיאותי, אם הראה מדבריו כי ממקור אהבת אמת יצאו! בשמים עדי, וכל יודעי ומכירי עדים עלי). אז אמרתי בלבי אך חולשה הוא מבקש לנטות מעל הגהותי באוהב גר, למען יהיה החומש אשר הוא מדפיס מוגה ומפואר בעיני העם יותר מן החומש הנדפס מקרוב בוויען עם קצת הגהות בתרגום על פי ספרי הנ"ל, והדבר הזה היה ללבי לקוץ מכאיב, ואמרתי מתי תסור רוח הטומאה מִקֶּרֶב תופשי התורה, המפרדת לנותם איש מאחיו? ארור בצע כסף, המביא את האיש הזה להתגרות בי, ואני אהבתיו ויקר שמו בעיני! אז חשתי ולא התמהמהתי, וכתבתי לידיד נפשי ועטרת ראשי החכם המופלא כמוה"רר שלמה יהודה הכהן ראפאפורט, ובקשתי ממנו להודיעך כי אוהבך אני מתמול שלשום וכי מוכן אנכי להועיל לך בכל אשר תמצא ידי בלא כסף ובלא מחיר; ולמה תתגרה ברעה, להוציאני ממסילת אהל השלום והידידות. ועתה אדוני היקר, מה מאד שמח לבי ויגל כבודי, בבוא אֵלי מכתבך הנעים, בו יצאת לקראתִי באהבה ושלום, לכרות אתי ברית! ועתה מה לי עוד, כי אם לתת שבח ותהלה לשמך, כי צדק ושלום בשרת ולהבטיחך בלב תמים כי ברית שלומך חביבה עלי עד מאד, וכי בכל המעט אשר תמצא ידי לא אחדל מתמוך ידך לתועלת החכמה והתורה, למען תגדיל תורה ותאדיר.

והנה גם כי תמצא דבר ה' אשר על שכמי לשכם לתלמידי כמעט לא יתנני השב רוחי,

הנני מוכן ומזומן להיות בקלת העתים לענין התרגום ולהשלים את אשר לא עשיתי בספר גר, והוא להגיה הנקודות, למען יצא התרגום מוגה מכל אשר היו לפניו, ובפרט כי זה מקרוב העמקתי החקירה בדרכי לשון ארמית ובדקדוקה, כי גם אותה וגם דקדוק לשון התלמוד הבבלי בקשו ממני תלמידי ללמדם, ונעתרתי להם, ומלאתי שאלתם ברוב יגיעות ובשקידה ארוכה וקשה. ומלבד זה, הנה עוד אתי קצת דברים מענין ספר אוהב גר (אם להוסיף אם לגרוע) נגלו אלי אחרי הדפסתו, וגם אלה לך יהיו. ואתה אדוני היקר, ידוע תדע כי גם אני אנה ה' לידי התנ"ך הגדול (פאליגלאטטא) דפוס אנטורפא, אשר לא באה לידי בהיותי בעיר מולדתי; גם יש בידי התנ"ך דפוס באזיליאה עם התרגום המוגה על ידי החכם יוחנן בוקסטארף (שני הדפוסים היקרים האלה נמצאים ביד ידידי, כפי באה לי, הבחור החכם והנבון כמ"ר יוסף אלמנצי, האוסף אליו יום יום ספרים עתיקים ויקרים, וספרים חדשים טובים ומועילים, לרוב מאד, ומאז התגוררתי בעיר הזאת לא חשך ממני מאומה), ושניהם יהיו לי לעזר ולהועיל במלאכתי. רק זאת ידוע תדע כי אין בלבי לעשות מלאכתי על הדרך אשר עשה מלאכתו החכם בוקסטארף כי הוא הניף ידו על התרגומים בזרוע נטויה, להשוות לשונם ללשון התרגום הקדמון אשר בדניאל ועזרא, על כן השמיט כל הוא"ו והיו"דין היתרות הנמצאות בכל נסחאות התרגומים, גם שנה במקומות הרבה את הנקוד בענינים שהדבר מובן שאין הם טעות המעתיקים, אלא שלשון ארמית אשר בפי בעלי התרגומים היא משונה במקצת מלשון ארמית אשר בפי דניאל ועזרא אשר קדמו להם דורות הרבה. הלא תראה כי מלת אותם בדניאל תרגומה המון, ובעזרא המו, רק פעם אחת בדניאל (ג' י"ב) יתהון, ובתרגום תמיד יתהון, וכן מלת די בדניאל ועזרא היא תמיד תיבה בפני עצמה, ובתרגומים (וכן תמיד בתלמוד ובלשון סורי) היא על הרוב מחוברת לתיבה שאחריה (ד), ומזה בתרגומים ובתלמוד ובסורי מלת בר, שהוא במקום בדי אשר בדניאל, שענינה כאשר; והאלה רבות.

וכן בנקוד, הנה מלת פקדתי תרגומה בדניאל ועזרא תמיד פקדית, ובתרגומים תמיד פקדית, ומי יאמר כי זה טעות המנקדים? לא כן, אבל הוא שנוי שהשתנה מבטא הלשון מדור לדור. הלא תראה כי בלשון התלמוד משמיטין הי"ו ואומרים פקדי (אמרי, שמעי), והדבר קרוב מאד אל הדעת, שהיה לשון התרגום ממוצע בין דרך הארמי הקדמון אשר בדניאל ועזרא והאחרון אשר בתלמוד (כדרך שהוא ממוצע ביניהם בענין ריבוי המלות הנכריות יווניות רומיות ופרסיות), באופן כי במקום שהקדמון היה אומר שמעת בטעם בהברה השניה

ובתי"ו בסוף, והאחרון היה אומר שָׁמְעֵי בטעם בהברה האשכנזית ובלא תי"ו בסוף, והאמצעי היה אומר שְׁמָעִית בטעם בהברה האשכנזית (כדרך האחרון) ובתי"ו בסוף (כדרך הראשון) — אלא שעדיין טעו רוב המנקדים בקלה, כי נקדו עי"ן הפעל במלות האלה בקמץ (אֲמָרִית שְׁמָעִית), ואין דינה אלא בפתח, כמו שהיא בדפוס שביוניטה, ואין כאן מקום לבאר ראיותי — וגם ידעתי כי יש למדקדק שישיב ויאמר: „ואיך תתכן קריאת המלות האלה אֲמָרִית שְׁמָעִית? והיכן מצאנו תיבה שבסופה תנועה גדולה בהברה מורכבת ויהיה טעמה למעלה"? לזאת אשיב כי אין להביא ראיה מלשון אחת ללשון אחרת (כי כן מצאנו בדניאל ועזרא מְדִינְתָּא עֲבִידְתָּא גְּבוּרְתָּא שַׁלְהֶבִתָּא בדגש אחר שוא שלפניו תנועה גדולה. ומצאנו אָמְרִין לְעָלְמִין חֱיִי, בקמץ רחב ואחריו שוא נע, עיין מנחת שי דניאל ו' ח'), ולא מלשון אחת בדור אחד לאותה לשון עצמה אחר כמה דורות: וסוף סוף הקבלה תכלה, כי אמנם כל מפסקי הקריאה הלא רק בקבלה באו אלינו, כי הנביאים לא נקדו ספריהם; ואחר שקבלת כל ישראל היא לקרוא בתרגום שְׁמָעִית אֲמָרִית ודומיהם לאלפים ולרבבות בטעם מלעיל, וכן בנוסחאות עתיקות שהתרגום בהם מוטעם בטעמים, המלות האלה תמיד בטעם מלעיל (וכן גם בדפוס שביוניטה המדוייק מכל הנוסחאות), אין ספק כי כן היתה הקריאה המקובלת מדור לדור מימי בעלי התרגומים.

וכן בניקוד אל"ף אית"ן בבנין הדגוש, בוקסטורף ומדפיסים אחרים הגיהו ונקדוה חטף פתח (כגון וַאֲבָרְכִנָּךְ), תחת שבנוסחאות הקדומות ובדפוס שביוניטה כתוב וְאֵבָרְכִינָךְ באל"ף בצי"רי, ובקצתם ג"כ יו"ד נחה אחר הכ"ף להורות על הצירי, ואלמלא היתה אתנו לשון סורית היה מקום לבעל דין לשנות את הנוסחאות הקדומות, אמנם בראותנו כי גם הסוריים מנקדים תמיד האל"פין בצי"רי (עיין אוהב גר עמוד 95) ידענו באמנה כי היו"דין האלה לא לחנם נכתבו, אלא להורות על המבטא הנהוג בימי בעלי התרגומים, וזכינו לדין כי דרך הניקוד המורגל בתרגומים, גם כי שבשים רבים נפלו בו (כאשר נפלו במלות עצמן במקומות הרבה מן התרגומים) הנה בכללו יש לו על מה שיסמוך, ובפרט מה שנמצא בספרים העתיקים, ואין להגיהו מסברא, אחר דקדוק לשון דניאל ועזרא, כי לא ראוי לשון זה כראוי לשון זה, אחרי אשר כמה דורות עברו ביניהן.

וכנגד גנו קצת מחכמי העמים את בוקסטורף על אשר שלח ידו בניקוד התרגומים ועל אשר השמיט כמה היו"דין והוי"ין הנמצאות בספרים הראשונים,

וזה לשון החכם Richard Simon בספרו Histoire critique du Vieux Testament עמוד 302.

De-plus, le Caldoin des Paraphrases, et sur tout des dernières, n'est pas le même que celui de Daniel et d'Esdras, et par conséquent on ne doit pas régler l'un sur l'autre pour la lecture.

(וביותר בטעות גדולה טעו המדקדקים האחרונים אשר עמדו להגיה סדר התפלות, ורצו להשוות לשונן ללשון המקרא, ולא ראו כי לשון תורה לעצמה, ולשון חכמים לעצמה, כגון אותיות שֶׁל במקרא הן מחוברות למלה שאחריהן כגון שַׁלַּמָּה (חוץ מפעם אחת (קהלת ח׳ י״ז) בְּשֶׁל אשר יעמול האדם, שעניינו כמו באשרי בדיל, שהוא גם הוא מורכב מן בְּ, דִי, לְ,) ובלשון חכמים היא תמיד תבה בפני עצמה; וכן בנין נִתְפַּעֵל מצוי מעט בתנ״ך (וְנִכַּפֵּר, וְנִוַּסְּרוּ, נִשְׁתַּוָּה), והוא מצוי מאד בלשון חכמים, ושנו עפ״י היד שנשתלחה; וכן אינרים ביו״ד באים להורות על הכ״י בא״לף, לא שתהיה המלה ממשקל אֵיבָר, ואף לא שהקריאה אֲבָרִים, אך הכ״י הוא על דרך לשון סורי, כמו נבלת ואיברכינך ושברותיה, ודוגמתו במקרא אֵשׁוּ, אֵחָיו. וכן כל כנויי הגוף הנמצא שם במקרא ־ֵךְ (יָדֵךְ, נִקְרִיבֵךְ) ובלשון חכמים הם (לפי קבלת כל ישראל ולפי נקוד הספרים העתיקים) ־ָךְ (יָדָךְ נִקְרִיבָךְ) כמו שאומרים בלשון ארמית ובלשון סורי, וכמו שהיו אומרים גם העבריים הקדמונים, כי אברהם ובני יעקב בעבר הנהר נולדו, והאותיות ארמיות הן, ע״כ לה״ק הקדומה קרובה היתה מאד ברוב דרכיה ללשון ארמית, וזה הוא יסוד היסודות שכל חכמת הדקדוק בנויה עליו, ואין כאן המקום לבאר את זה).

על פי הדברים האלה, הנני, אדוני אשר, מוכן לעשות רצונך, ואם ישרה דרכי בעיניך אני אכתוב הערות בתכלית הקצור להגהת התרגום ולביאור קצת מקומות ממנו, ואתה תדפיס הערותי לא בתוך המאמר, כי אם בסוף כל חומש וחומש; ואתה תטה את אנשיך המחוקקים שיגיהו התרגום על פי ההערות אשר אשלח אליך (זולת שתמצא ראיה לסתור משפטי, ואז תעשה כחכמתך רק תדפיס הערותי כלשונן, והרשות בידך להוסיף עליהן דברים, לבנות או להרוס, להוסיף ולא לגרוע), ובכל מקום שלא אדבר עליו בהערותי תדפיס כמו שנדפס בחומש עם רשב״ם וויען 1818, ומעתה אחנה להשלים מלאכתי על ס׳ בראשית. אך בזאת אֵאוֹתָה לך, אדוני אשר, לכבוד את העבודה הזאת, כי תקבל עליך לקחת מידי

גם ההערות אשר אכתוב לס' במדבר, להדפיס גם אותן, לבלתי תהיה המלאכה בלתי שלמה, וגם למען אוכל להצטדק בקצת המקומות אשר לא צדקת בהשגותיך עלי, ולהצדיק דינך במה שצדקת בהשגתך. אם טוב בעיניך, תהיה האגרת הזאת בראש הערותי להקדמה. הנה נא אדוני דברתי אליך ביושר לבבי, ואתה ביושר לבבך תדין אמרי, ותקנני לך לאוהב ועבד עולם. שמחני מהר בתשובתך היקרה, ואתה אדוני שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום, כנפש הכו"ח פה פאדובה בראשון בשנים עשר לחדש, תקצ"ד.

אוהבך ומכבדך
שד"ל.

דוגמא מן ההערות

בראשית

א

פסוק ב'. הוא הו"יו בקמץ, וכן המשפט בכל נחי למ"ד, כן בדניאל ובזכריה (מְחָת, עֲנָת, עֲדָת, רְבָת, מְטָת), וכן בלשון סורי, (Amira עמוד 259 ועמוד 373), וטעות הוא מה שנמצא בדניאל ד' י"ט וּמְטָת בפת"ח. — והמוכה פנים, כרוצה לקיים מלת פנים יכתבנה בסגול תחת הפ"א, כמשפט הפעול, שהוא בארמית פְּעִיל. ודע כי לפע"י שבדניאל הוא הכא במק"ך ענינו שבירה, הנה בתרגומים ענינו מתיחה ופרישה, כגון שמות כ"ה כ', מ' י"ט, ישעיה מ' כ"ב.

פסוק ה'. יממא, בדפוס שביוניטה נוסף עליו: ד' בצורייתא, וז"ל ס' יש"ר: יום דמתרגמינן יממא ד' בצורייתא, ופירושו יום ממש בלא לילה, ובמקום שמתורגם יום או יומין פי' יום ולילה, וראיה לדבר תרגום ארבעים יום וארבעים לילה, יממין, וכן כי ענן ה' על המשכן יומם, עמוד הענן יומם, וע"כ מזכיר בכלם אח"כ לילה; אחד עשר יום, יומין, ואע"פי שמשמעותו יום בלא לילה, וכן כל דבר שמלותו ביום שנאמר בהם יום, אעפ"י שמשמעותו יום ולא לילה, לא הולך לתרגמו יממא, לפי שלא היתה בהם הכוונה להורות על הענין, אלא ממילא הוא דמשמע מינה, עכ"ל — יום אחד, יום חד (שביוניטה) לא יומא.

פסוק ט'. יתכנשון הנו"ן רפה (שביוניטה), ובדניאל ג' ג' וכ"ז יש חלוף בהפעלות, אך נראה שהנכון בלא דגש, כי מצאתי פעל זה בקל. למכנש (שם ג' ב').

פסוק י"ג. חֲלִיתִי (שביוניטה) והאל"ף הכתובה בספרים קודם היו"ד

האחרונה אינה אלא שלא תקרא תְנִיתִי, והרוצה לקיימה יקיימנה, ובלבד שלא ינקדנה.

פסוק י"ו. זמירה, עי"ן נר"י (סביוניסה), וכן בדניאל ז' ה'.

פסוק י"ז. ברקיעה, לא ברקיע.

פסוק י"ח. רְבִיעָי, או רְבִיעָאי, כמו למעלה פסוק י"ג.

פסוק כ'. יפרח, בי"וד — על אפי אַוִּיר (אגויראה) ונכון בעיני, ואולי צ"ל מלת אַפֵּי נוספת, כי מלאו מלת אַפֵּי בלא תרגום, והכוון על אויר, כנוסח הירושלמי.

9.

תולדות

הר' יוסף בן אלאשקר ט"ב,

מאת אליקים כרמולי.

איש היה בארץ ספרד הר' שמואל בן אלאשקר שמו, ויהי האיש ההוא גדול בעיני כל בני אשבילייה, עיר מולדתו. אליו יבאו לשאול כאשר ישאל איש בדבר האלהים כל חולי גוף וכל חולי נפש, כי היה שמואל רופא אומן ובעל מוסר השכל: ולו יולד בן ויקרא את שמו יהודה. ויגדל הנער ויהי לאיש חכם ונבון דעת בתורה ובחכמה, כדמותו וכצלמו.

ויהי כי באו ימי שמואל למות ויקרא לבנו לאמר: הנה אנכי הולך בדרך כל הארץ, והיה ביום האספי אל אבותי, השתדל להיות איש למלא מקומי, כי הנה אתה נבון ומוסר ובמלאכת הרפואה. וימת שמואל ויקבור אותו בנו ויעש כאשר צוה אותו אביו. ויהי לרופא מומחה ולמורה מדות הנפש, ויהי היום, בחדש סיון הקנ"א ליצירה, והנה יהודה בא מדרכו לבקר חולים, והוא עיף ויגע מאד, וילך וישכב על מטתו וירדם. עודנו שוכב והנה מלאך ה' נראה לו בחלום, ויקרא אליו לאמר: קום נא יהודה! מהר עלה מן העיר, אל המקום אשר אומר אליך. כי ישפוך ה' את חמתו על גלות ירושלים אשר בספרד, ותצא האש מאשבילייה ותאכל נוה ישראל בארץ אספניה!

ויקם יהודה לקול המלאך וילך אל קצה ארץ ספרד לעיר מאלקה אשר על שפת הים. עודנו בדרך לבוא שמה והנה דבר ה' קמשות האויב על קהלת אשבילייה, כלימו בלם מעריה והרגו בה עם רב:

על הגברת בת שיביל"יא תספרו.
תרמי קאת מדבר בכוס תתמשלי:
שרה ורבת עם באדמה דמתה
היתה למרמס שה ולמנת שועלי:

מיום בואו הר' יהודה בן אלאשקר לעיר מאלקה, שמה אוה למושב לו בכסא הרבנות להיותה קהלה מפוארה. אחרי ימים רבים נאסף הרב יהודה אל עמו על פני אביו, והשאיר אחריו בן זקונים משה שמו, שלם בתורה ובחכמה. ויואל משה ללכת בעקבי אבותיו ויהי גם הוא לרופא חולים ולמורה צדק. ונוסף על תורתו וחכמתו היה האיש משה מהולל ובעל שירים. ובכללם ר"א בתים בנוים על אדני השיר מסודרים להלכות שחיטה, אשר חנן אלהים אותי בהם. הא לך הבית הראשון:

בקיאים שוחטין תמיד לדעתם.
ובלבד המיושבים בדעתם:

והבית האחרון אשר שם המחבר שמו בו.

ומשה בן יהודה זה נאמו.
יחיה חי בבא גואל לעמו:

ומשה זקן בא בימים ויגוע וימת בשיבה טובה ויאסף אל עמיו ויקברו אותו יהודה ויוסף בניו בעיר מאלקה. ויהי אחרי מות משה, ויצא חמת המלך פירדינאנד והמלכה איזאבלה על עם ה', לגרש את כל היהודים מנער ועד זקן מכל ערי מלכותם. גם האחים בני אלאשקר בתוך הגולה. וילך יהודה למחנגא"רים העיר, ויוסף הורד לעיר תלמסאן. והעיר תלמסאן היה מלאה חכמים וסופרים, כי שמה נמלטו ראשי המגורשים מגירוש קשטילייא ומגירוש ברצלונה. אלה המה הרב ר' יהודה חלץ הזקן, הרב ר' יעקב בירב, הרופא ר' יעקב גבישון, הרב ר' יעקב קינו, הרב ר' אברהם זמירו והרב ר' אברהם גבישון (1). ויתחבר אליהם ר' יוסף בן אלאשקר ויהי כאחד מהם.

בימים ההם הוקם על כבוד יוסף, ויצא לו יד ושם בתלמסאן. ויהי מורה בישיבת תלמידי חכמים. והחל רוח ה' לפעמו ויכתב ספרים הרבה במועצות ודעת. בראשית שם יוסף את פניו לחבר חבוריו, היו חפצי רש"י על גפי מרומי קרת, ואת פירושיו ליסוד מוסד ללימודיהם. ותהי גם ראשית מלאכת בן אלאשקר, בעבור קנא לתורת המורה הגדול, ויקראהו בשם ספר אברך. בספר צפנת פענח השאיר ברכה אחריו, והוא המחבר מחבוריו הרבים. אחר כך שם לב אל דיני השחיטה והטריפה מהרמב"ם, ויעש ספר עדות ביהוסף, והוא וספר אברך הנזכר, חבר חביהם לצורך תלמידיו, ככל אשר כתב בבואו בספר עדות ביהוסף הלזה ואלה דבריו שמה:

„עוד יתבאר הנושא שהתחלתי בו, על שם מחבר זה הילקוט הקטן, אשר הכוונה בו, שיהיה לי לעזר ולפה ולדבור, שעשנו עטרות לי, בעת שאפרש הלכות של הר"ם במ"ז"ל בקבוץ התלמידים בישיבה. והטעם שהמנהג שלי בישיבת החברים באלו הימים שהגבהתיו, לקרוא ביום ראשון קצת מפירוש רש"י ז"ל. וביום שני דיני השחיטה והטריפה מהר"ם במ"ז"ל, ושאר הימים גמרא ארוכה בכל יום. והנה שמתי על עצמי עזר ודבור ופה ליוסף שמחבר שמו. והטעם כדי שלא אטעה בדברי הרב אשר גדל בארץ מצרים ושם יצא טבעו. והטעם שדברי הרב הם קצרים וקשים ומיוסדים על אדני התלמוד. ומי שלא קרא התלמוד א"א לו להבין הדברים על אמתתם. וכבר כתב הרא"ש ז"ל בפסקיו בשם חכם אחד [ששמו ר' מללים], שקרא ד' סדרי משנה. שבמה שקרא היה מבין דברי הר"ם במ"ז"ל, אמנם בשאר הסדרים שלא קרא לא היה מבין. ואם זה החכם יאמר זה מה יעשו לצעירי הצאן כמוני שא"א להם להשיג ולהבין אלא כמה ענינים, וא"א לנו להבין דברי הרב בלתי הקדמת התלמוד. ע"כ חצני נערתי, ואזרתי מתני, וקריתי בישיבה עם החברים יצ"ו! מסכת חולין ברש"י ז"ל ותוספות. מצורף לזה, לעיין בדברי קצת המפרשים האחרים, ובפרט בחדושי הרשב"א ז"ל. ובאמצעות זה הזמן, חברתי זה הילקוט, אשר הוא קטן הכמות, כפי אשר השיגה ידי, כפי דוחק הזמן ודוחק בני הבית. ועכ"ז אני מחלה פני כל רואה וקורא ומעיין בזה החבור הקטן, אם הכוה למלונו מוטב, ואם לאו ידינני לכף זכות, שעד כאן השיגה דעתי. ובאמת שזה הספר השמים ילדוהו ואני גדלתיהו. וע"כ אם נמצא בו דבר טוב, גנב הוא אתי ויוחס לזולתי, ואם נמצא בו דבר בלתי מתוקן, הוא יעיד על קוצר דעתי. וע"כ קראתיו עדות ביהוסף. ומהאל ית' אשאל עזר שיסייעני לחבר ספרים אחרים, מצורף לספרים אשר חברתי והם: ספר צפנת פענח; וספר מרכבת המשנה; וספר אברך, ביאור לרש"י ז"ל; וספר רפואת הנפש; וזה החבור הקטן הנקרא עדות ביהוסף, אשר הוא השלמת ה' ספרים, אשר נרמזו בה"א של יוסף המחבר".

הספר מרכבת המשנה, אשר נמצא גם כן בבית אוצר ספרי ר' דוד אופנהיים אשר באוקספורד, הוא פירוש ארוך על פרקי אבות. בראש הספר, שלשה שירים בשבח הספר הזה וספר צפנת פענח, מהחכם השלם הר' יהודה בן אלאשקר, אחי המחבר, ומהמשכיל הר"ר מימון בן שידון, ומהמשורר הר' משה קנסינו. גם ספר רפואת הנפש, הוא חבור גדול בעומק השכל. בהקדמת הספר הזה, נחלק לל"א פרקים, מזכיר המחבר ענין החבור באופן זה: „עוד התנאתי במה שאני מומן אני מגשם. וזהו חוץ מהטבע. ועל כן קראתי לזה הספר שם רפואת הנפש, וחלקתי אותו לפרקים. ובכל פרק ופרק יתחיל בפסוק שהוזכרה בו רפואה. ובמקומות רבות דמינו ולקחנו ראיה לרפואת הנפש.

מכשולת הגוף, והכרנו אושני החשובה והנאיה כפי מה שקבלנו מפי סופרים ומפי ספרים. ועל כן אשאל מהש"י שידריכני בדרך ישרה, ולא אומר דבר שיכשלו בו חבירי. והש"י שעזרני להשלים ספר צפנת פענח וספר אברך באור על רש"י ז"ל וספר מרכבת המשנה, וספר עדות ביהוסף, יעזרני להשלים זה הספר הנקרא רפואת הנפש עם ספר התשובות אשר בידי אשר קראתיו בשם פורת יוסף. ואני הצעיר יוסף ברב הרב הרופא הר' משה אלאשקר, ברב הרב הרופא הר' יהודה ז"ל הבא מגזירת אשביליי"ה לקצה ארץ ספרד. והיא העיר אשר על שפת הים מאלקה. ומשם טלטלנו הש"י, אשר הילאנו ועזבנו ביתנו ומעונינו ובאנו לעיר תלמסאן עם גירוש היהודים אשר בקשטילייא. ובכאן חברנו אלו הספרים עם דוחק הזמן, מצורף לצרות אשר הם תכופות עלינו! הש"י יאמר לצרותינו די, ויקויים בנו מקרא שכתוב: אשרי הגבר אשר תיסרנו יה ומתורתך תלמדנו".

בימים ההם הודיע יוסף את ידו החזקה במלאכת מחשבתו באור קצת לשונות מטור אורח חיים להר"ר יעקב בר אשר, ויקרא אותו בשם דרך עץ חיים. בין ענינים הרבה חדשים וגם ישנים, מביא המחבר שתי תשובות על נוסח כל נדרי, תשובת החוקר הגדול ר' לוי בן גרשם (רלב"ג) ותשובת הכולל ר' יצחק בר מרדכי, בלתי נודעים ממקום אחר. עוד מזכיר יוסף את זקנו הגדול, אבי זקנו הר' יהודה בן אלאשקר, החכם הרופא ר' שמואל בן אלאשקר ז"ל.

אחר הדברים האלה אסף יוסף את באוריו על פסוקי המקרא, את פירושיו על מאמרי התלמוד ואת הערותיו על לשונות ספר הזוהר, יחד בספר, ויקרא שמו בישראל ספר תפוח, חבור כולל, גלה בו תעלומות מני חשך. כהגון שיריו עיני ראו לי:

הלנה בשם הנורא י"ה,\
מרכבת אבות בחרוזים יפים,\
בתים מיוסדים על אדני פרקי אבות כוללים ערכי הלוואה,\
שירים על הלכות שחיטה,\
שירים מיוסדים על שבעים טרפות,\
שיר ושבח לה"ר שלמה בר שמעון דוראן, אשר נדפס על שמו בסוף ספר תקון סופרים.

שיר ושבח לחכם הנזכר על אודות שני מאמרים מר' זכריה הלוי אשר שלח לו תשורה מוס מכל.

בקשה מעולה מורה על מעלות הבורא י"ה, ומעלות עבדיו הנבראים, ומעלות התורה. בבית האחרון חותם המחבר את שמו ושם אביו ה"ר משה אלאשקר:

השיר ליוסף בן משה
אשר זמר במבחר מאמרים:

המאמרים מר' זרחיה הלוי הנזכרים הם בלתי ספק אותן המאמרים אשר נמצאו אצלי בקובץ גדול, כתיבת יד עזרא הסופר, ברבי שלמה, אשר כתב ליקר הנכבד דון משה בכ"ר אברהם סייון נ"ע, במתא אטבונאה, שנת ואנר"כה מנרכין. והוא אחד מכ"י היקרים אשר הביא אל בית מדרשי המוכר ספרים ר' אליעזר אשכנזי. וכבר העתיק הוא מתוך הקובץ הלזה, המאמר הראשון ממנו, וגם ההעתקה הזאת הביא אל בית גנזי, כולל דרוש יקר, מיוסד על אדני הפילוסופיא על הפסוק: ראה זה מצאתי אשר עשה האלהים את האדם ישר. וזה ראשית דבריו:

לר' זרחיה הלוי ז"ל

„ראה זה מצאתי אשר עשה האלהים את האדם ישר וכו' כל דבר אשר בתחלת העיון יסיגוהו מונעים אם היא בעצמה אמת בקודם תשאר יותר על מתכונתה. ועתה פה בשליחת ידי הנה כבר ירצו מונעים ראוי לבטלם. והאמת יורה דרכו אשר ביטולם. ולמען יצדק, כי כל דבר יובחן ערכו בבחינת הפכו, כאשר יורה הנסיון ומאמרים החכמים הקודמים, עד אשר קרא ממאמרם טבעו במעלות יש ההשגות, באמרם כי היא שנה עלמית, והביאו משל מאים אשר יתקרר כי בבא ההפך יגנהו, ואם יתמיד בו לא יתענג בשרו עד סיבוב מצבו הראשון. ואלו טעו כי לקחו מה שבמקרה מקום מה שבעצם וכו'.״

המאמר הזה ארוך, כולל ז' עמודים גדולים, מדף ל"ב ע"ב, עד דף ל"ז ע"א מהקובץ הנזכר, ובתוך דבריו כתב כזה:

„המנורה הטהורה אשר אני פונה אליה הלא זה רבינו הגדול, מלך בתלמוד, ועוד אני מדבר ומתפלל יאריך ימים על ממלכתו! ומאת האנשים הגדולים ממני, משכילי עם יבינו לרבים. ואל תשימו עלי אשם כי גדול המצוה ועושה. אשר בחינת הכוונה ובקשת מחילה, אלכה נא ואשובה לבאר זה הפסוק אשר אנחנו בו תחלת דברינו לבד זה: ראה זה מצאתי וגו'.״

המאמר השני, על המראה הראשונה לזכריה הנביא, הוא מאמר ארוך מאד, כולל י"ט עמודים גדולים, מדף קנ"ט ע"ב עד דף קס"ד ע"ב, ומתחיל בדברים האלה:

ענין לרבי זרחיה הלוי ז"ל

„מה אתה רואה ואומר ראיתי והנה מנורת זהב כלה וגו' ושנים זתים עליה וגו' אין ספק שהתנועה בבחינת עצמותה תחלק כראשונה אל ד' חלקים: אם טבעית, ואם מקרית, ואם הכרחית, ואם רצונית.״

גם המאמר הזה הוא מאמר פילוסופית, מזכיר בו . מפי הרב מורי נר"ו, דברי הרמב"ם ז"ל ופי' ר"י ז"ל על מורה הנבוכים. גם במאמר הראשון הנ"ל, מביא המחבר פירוש המורה מר"י זה, ופירוש ן' חבין ז"ל.

והנה מסגנון לשון המאמרים האלה, נראה שבעל מחברו ר' זרחיה הלוי, הוא ר' זרחיה הלוי בעל פירוש המורה אשר נמצא בבית מדרשי כ"י, כרשום עליו נראה: „זהו פירוש מורה הנבוכים להרב הגדול רבי זרחיה הלוי זצ"ול". וכן חתום שמו: זרחיה הלוי הספרדי נכתב שם אל ר' הלל אשר בסוף פי' המורה הנזכר, ועיקר שמו: ר' זרחיה הרופא בר יצחק חן השאלתי כי כן מצאתי וראיתי בתחלת פירוש המורה, כ"י באוצר ספרי הקיסר בפאריס: „באור קצת דברי המורה להחכם ר' זרחיה הרופא בר יצחק חן הספרדי, שחבר לר' יהודה בר שלמה מברצלונא." ונראה שהאגרת אשר זכרתי למעלה, נמצא שמו בכ"י פאריס בקיצור: ר' זרחיה הספרדי הלא הם הדברים הרשומים עליה בכתב יושר: „מכתב בענין מו"מ ששאל החכם ר' הלל מלומברדיאה מן החכם ר' זרחיה הספרדי מקהל עיר ברצלונא (ברצלונה), שהיה דר בעיר רומי, על פי כתבים. וזהו נוסח הכתב הראשון, ששלח לו מענה תשובה על כל שאלותיו בקצרה מעניינים שבספר המורה, עד שלח לו אחרי כן קונטרס מלא מבאור שאלותיו בארוכה".

ודע קורא הנעים! שבכ"י פאריס נמצאו איזה נוסחאות אחרות יותר שלימות מכ"י אשר תחת ידי. לדוגמא מתחיל הכתב אל ר' הלל בנוסח זה: „אמר זרחיה הרופא בר יצחק בן הספרדי, קבלתי מכתב הנעים וכו'." וכן בענין גיסו של הרופא רבי יצחק, כתב בכ"י פאריס הנוסחה: „והנה בא אלי גיסו של הרופא רבי יצחק נב"י, הרופא האשפיזר וכו' . . . הסכמתי עם החכם הרופא האשפיזר נב"י לכתוב לך תשובות על כל שאלותיך מענין ספר מורה הנבוכים לבדו". גם בענין הקונטרסים ששלח לקרובו מברצלונא יש בכ"י הזה נוסחה אחרת וזה לשונה: „ואלו הגיעו לידך הקונטרסים ששלחתי לחכם ר' יהודה בר שלמה קרובי מברצלונא יע"א עיר מולדתו וכו'".

בזה אפיל אל פני המאמרים, תפלת ר' זרחיה הלוי, ואומר: כי מלבד המאמרים האלה, והמאמר אשר על מו"ה הקודם, הנה נמצאו בבית גנזי ספרים אחרים ממחבר הגדול הזה, אשר ראוים לאסוף יחד בספר ולהוציאם לאור. גם תשובותיו וקונטרסיו אל קרובו ר' יהודה מברצלונא, ראוים להביא אותם אל בית הדפוס, עד העת והזמן ההיא, אני מביא לפניך פה ההקדמה אשר שלח המחבר לפני פירושו, וזאת היא:

הקדמה

מי כהחכם יודע פשר דבר — ומי כמבין אשר לאנשי בינת החכמה הגדולה התחבר — ומדברו של אדם נכר — אם עקש הוא, או נבר — ואם אנשי חסד נאספים אין מבין — בעל המדע יכסוף לדעת, להורות ולהבין — על כן קמתי אני, ושמתי נפשי בכפי, ובאתי לבאר תעלומות — והלכתי בגדולות, ודרשתי בנפלאות — והנני שואל מהאל יתברך לשון — אשר הוא אחד בלי אחרות, קדמון לכל קדמון, ואחרון לכל אחרון. — אחרי שבחיתיו והודאתיו במלכותו ואחדותו. ואומר כי מה שחברתי בזה הספר, הנותן אמרי שפר, הוא לשתי כוונות. הכוונה הראשונה הוא, להועיל בו לכל מי שהוא חפץ לדעת, ולאור אשר ספר מורה הנבוכים, וקבל מעלתו או מאמרים הרבה מעיינים, אבל לא השקיף על כל המקומות אשר בהם רמזים, ועומק ענינים לביאורים נוספים. וכשהשקיפו על מה שביארתי, ישים שמח וטוב לבב, אם שהוא מלא מה שחסר הבינהו. או מלא מה שהיה נעדר בו, או מה שהוציאו מספק, כמו שהשב מופסק קודם זה. והכוונה השנית היא, למלא שאלת המתחיל, החפץ בחכמה, ועדין לא עלתה בידו כוונת זה הספר, ולא הבין סודותיו, ולא מוצאיו ומובאיו ולא לו בו קבלה מאחרים, רק מעלתו, כי התעוררו בו תאוותיו, ללכת בדרכי האנשים אשר אזנו וחקרו בו ובספרים אחרים ואל יחשוב החושב, בשמעו השמועה, ובראותו את המראה, כי אני באתי לבאר כל דבר ודבר, מהקדמה או מענין שהביא הגאון רבינו המחבר ז"ל לראיה או למופת, על דבר מהדברים, או על ענין מהענינים, מספרי הפילוסופים, באותם הכ"ו הקדמות הידועות. כי, אם הייתי מבאר כל אותן ההקדמות עם מופתיהם כמו שחייב בהם ספר השמע הטבעי ושאר ספרי הטבעיים, לא הייתי מבאר ענייני ספר מורה הנבוכים, רק הייתי מחבר ספרים אחרים, והייתי מרחיק מאד מהכיון בו המחבר הגאון ז"ל. אבל עכ"ז נבאר באותן ההקדמות, מה שנוכל לבאר בדרך קצרה. אך הטעם לצורך השעה, וכפי העת, כדי למלאת שאלת חפץ המתחיל, אשר לא הרגיל בו, ולהוציא המקובל והמפורסם מידי ספקם, ולמלאת חסרונם, אם אינם שלמים. ואם ידעתי כי מועטים הם בני עליה, מכל מקום פירושו זה יגלה לך תעלומות חכמה, כי כפלים לתושיה, כמו שכתוב: ויגד לך תעלומות חכמה כי כפלים לתושיה ומהנה אחל לבאר בעזרת המלמד לאדם דעת ואתו מענה לשון".

הערה

(1) מלבד מה שכתב על החכמים האלה בספר עומר השכחה ראה זה מצאתי בספר מנחת יהודה, כולל הלכות קידושין וגירושין והלכות הנוגעות בחיובים השקולים, מאת נעים זמירות ישראל החכם השלם ר' יהודה בר אברהם כלץ, כ"י בבית גנזי, ענין זה: „ואני ראיתי תשובת שאלה שנשאל מקהל חוא"ת לשאול על קצת דינים דשייכי לחולו של מועד, ונמנה כיום קרוב למאה ושמונים שנה ומכלל דברי התשובה אמרו שעיר אלמשאן יע"א מתנהגים על פסקי הרמב"ם ז"ל. וחתום על אותה התשובה הנזכרת, חכמים גדולים, ובראשם הרב הגדול מה"ר יהודה כלץ זלה"ה בעל מגילות קסטילא והוא זקנו של אדוני החכם השלם מה"ר יהודה כלץ ז"ל. ואחריו חתם החכם השלם מה"ר יעקב נירב ז"ל, בנו של מורינו הה"ר יוסף קארו ז"ל בעל בית יוסף. ואחריו חתם החכם השלם הרופא מה"ר יעקב גביזון ז"ל בעל מגילות גבעאה. והוא אביו של אדוני זקני, אבי אמי החכם השלם הרופא מה"ר אברהם גביזון ז"ל ואחריו חתם החכם השלם מה"ר אברהם זמירו ז"ל".

10.

Schreiben des Hrn. Prof. S. D. Luzzatto an Hrn. Dr. S. Frensdorf in Hannover.

אברך את ה' שהחיינו וקיימנו והגיענו אל היום הזה לחדש ברית ידידותך, מקץ שבע שנים שיצאת לקראתי למלחמת מגוג, בעבור כבודו של רוו"ה, ואני בערה אדע על מה זה הריבני כתבתי אליך אגרת שלומים ומכתב תומים, וגם אתה השיבותני דברי שלום וחכמה ואחרי כן קבלתי ספרך ושמחתי בו, וראיתי כי צדקת בספרך, כי אני הוא שטעיתי ותליתי ברוו"ה שגגה אשר לא יצאה מלפני איש כמהו, וכבר זה ששה חדשים שלחתי מכתב לשניאור זקש לפרסם בכ"ח ח', בו הודעתי שגגתי, ואם אולי לא יודפס אשלח אליך העתקת דברי. והנני עתה להשיב אליך על מכתבך הקדמון (אלול תר"ז) ועל האחרון (אדר תרי"ב) יחדיו, בקצרה.

דע ידידי כי עד עתה לא זכיתי לראות שום ספר מסרה כתוב בפני עצמו, אבל יש בידי תורה והפטרות וחמש מגלות ואיוב, נכתב קרוב לשנת ק"ע, גם יש בידי נביאים ספרים נכתבו קודם שנת קי"ח, ובשניהם יש מסרה, ולפעמים מסורה כאותה שנדפסה.

ה' הזכרונות לר' אליה בחור לא ידענו מה היה לו.

ולענין דברי בחור שכתב בהקדמתו החרוזית למסורת המסורת „אחד המכוונים היה שמו לפנים, בישראל נקרא יעקב, תהי נשמתו צרורה בצרור נקוב" השאלה אם אמת שכוונתו לומר שר' יעקב בר חיים ן' אדוניהו המיר דתו — ודאי כן הוא. והדבר הזה היה סבה שנמנעתי מהשיב למכתבך, כי הרבה הייתי

נכון בענין הזה, כי אמנם משמעות דברי ר' אליה הנ"ל היא בלא ספק כי ר' יעקב המיר דתו, ולא הייתי רוצה להוציא לעז על חכם כמהו בטרם אשמע עד שני. ואולם בשנה שעברה מצא אחד ידידי, המשכיל ר' משה סואבי (Šoavè) מעיר ויניציאה משניות עם פירוש הר"ע והר"ש דפוס ויניציאה (יוסטיניאן) שנת ש"ז, ובסוף סדר טהרות כתוב כך (וכן ראיתי גם אני בעיני) „ואלה הם דברי המגיה הראשון שהיה שמו" לפנים בישראל יעקב בר חיים שהגיה סדר טהרות עם פירוש רבינו שמשון ז"ל. ולפי שאמר החכם קבל האמת ממי שאמרו ראינו להדפיס דבריו פה" — היתכן להכזיב גם העדות הזאת, או להוציאה ממשמעות דבריה?

ואני קודם לכן שמחתי כמוצא שלל רב כי קניתי חומש עם תרגום דפוס בומבירג שנת ש"ג וש"ד, ובסופו ז' דפים על התרגום, תחלתם „אמר יעקב בן חיים בן יצחק ן' אדוניהו יש"י עמה"ן" ואמרתי הרי מבואר כי בשנת ש"ג וש"ד היה חי והיה יהודי, ואיך בשנת רצ"ח (כשנדפס ס' מסורת המסורת) כבר היתה נשמתו צרורה? — אבל כשראיתי המשניות הנ"ל, אמרתי מה אדבר? ובמה אצדיקהו? הלא על פי שנים עדים יומת המת, ואז אמרתי: אין ספק כי ן' אדוניהו כתב מאמרו על התרגום כשהיה יהודי, ואולי כבר נדפס בחייו בחומש אחר שלא בא עדיין לידי, ואולי ג"כ לא נדפס בחייו, אבל נשאר ביד דניאל בומבירג קצת שנים, עד שהדפיס חומש עם תרגום ואז הדפיס המאמר ההוא בסופו.

ואבא אל אגרתך האחרונה ואומר כי אין בזכרוני היות בתלמוד ובמדרשים לשונות הנהוגים אצל בעלי המקרא, זולתי מלת פסק הנמצאת בשמות רבה פרשה ג' והזכרתיה בויכוחי על הקבלה. וכן מלת וודאית שנמצאת שם פרשה ג'. ובויקרא רבה פרשה א' מצאתי המאמר ההוא בלא מלת וודאית, שהיא מלשון המסורה (עיין ספרי לשונות מאמר ע'), גם היא ראיה כי שמות רבה מאוחר לויקרא רבה, ואמרתי אין בזכרוני, יען שכחה שכיחא, והנה ביום אתמול קבלתי אגרת מבעל תורה אמת, בה הראני מפה מוציא וכלב מכניס בשיח יצחק דף מ"ו, והס' בידי הוא. וכבר קראתיו זה שנים רבות, ושיטה אחת למעלה מהסימן ההוא מצאתי „בר משנעה עין שעל המקרא שהאלף בהם נעה" ומצאתי כי אני בעצמי העברתי הקולמוס על מלות עין שעל, וכתבתי בין השיטין „על פי", גם הראני כי בעל אהל משה (וגם הוא נמצא אתי) כתב (בסימן ע"ו) „וז"ל המקרא מפה מפיק וכלב מכניס" גם כי לא נמצא זה במקרא.

אתה עתה ברוך ה', אתה שלום וביתך שלום וכל אשר לך שלום ומוהר"כם אליך שלום, ושמחתם בחגנו, כנפשכם וכנפש הכו"ת פה פאדובה היום כ"ז אדר תרי"ד, ידידכם שד"ל.

11.

Schreiben des Herrn Dr. A. Geiger an Herrn Ignaz Blumenfeld in Wien.

ב"ה ברעסלויא יום ה' כ"ב כסליו תר"ך לפ"ק.

יום בשורה היום אשר בו הודעתני, איש חמודות, כי עוד תשוב תאסוף אל אוצרך הטוב, והיה כל הנכסף לדבר חכמה אוצרך יבוא וימלא את די חפצו. והנה אבוא גם אני אל בית האוצר למען הביא שמה את התרומה אשר הקדשתים לו, אחשוב לנכון להעביר עוד הפעם תחת שבט הבחינה את אשר הקדשתי מאז, וכבר נדפסו המאמרים במחברת הראשונה והשנית. ועתה דע נא בראשונה כי הר"ר יעקב רייפמן העיר בכתבו אלי על תולדות ר' י ו ס ף ק מ ח י (א' דף 118) וז"ל: על השאלות האלה יש להוסיף עוד שאלה א' והיא: פי' ע ל ה ת פ ל ו ת, כי באבודרהם (סדר שחרית של חול ופירושה דף ל"ה ע"ב דפוס פראג והוא מ"ג ב' ד' אמשטירדם) מובא ממנו תקון בנוסח כהנים עם קדושין, ושם (סדר תפלת יוה"כ ופי' פ"ה א' ד"ה וק"ה א' ד"א) מובא ממנו פי' על דברנו דופי, והמובא ממנו שם (סדר הגדה ופי' ד"ה מלה זו פ"ד ב' ד"א) לא אדע אם הוא מפי' על התורה או מפי' על התפלות הכוללות לרוב גם סדר הגדה ע"כ. והנה רב תודות לחכם המעיר כי העלה גם את הר"ד אבודרהם בתוך מספר הבאים אשר השאירו זכר לרי"קה, גם איננו מן הנמנע כי הרי"קה חבר פי' לסדר תפלה, אך איננו מוכרח ויותר קרוב אלי כי נמצאו דברים כאלה בתוך אחד מספריו ונזכרה בספרו הזכרון. — עוד העיר כי בכתב הרמב"ם לחכמי לוניל (ב' דף 3) נ"ל בלשון ע ב ר י במקום ערבי, אשר גם אני העירותי עליו או בפי' השאלה, גם הר"ר מש"ה תקן כן. — עוד תקן הר"ר י"ר בתוך האגרת הזאת לרמב"ם (שם דף 4 שורה ג' וד') הל': אין ממיתין עצמם באלה, כי צ"ל ב א ה ל ה, והוא ל' הרמב"ם בספרו מ"ת הת"ת ג' י"א: אין התורה מתקיימת אלא במי שממית עצמו באהלי החכמה, וע' רש"י ברכות ס"ג ב' ד"ה זאת התורה, והוא נכון. — גם על דבר ס' המוסר בשם הענוג נפש אשר ייחס בעל ש"י אל ר"דה ק מ ח י ואני כתבתי (שם דף 23): מי יודע המקור אשר שאב ממנו הר"ר שבתי הזה, כ' רי"ר; הר"ר שבתי שאב מס' שה"ק מ"ג ב' ע"כ, והנה הוא נלקח מס' שערי ציון, ויש ליזהר בכבוד הס' הזה אשר מחברו ר' יצחק דילמאש ידע היטב בספרי בעלי פרובינצא.

והנה יש מקום אתי גם אני להוסיף על דברי. על פי' המאמר ב ש ו ש נ י ם ס ו ג ה (ב' דף 8 ע' הכר"ל דף 181) דע כי במדרש אשר הביא הכר"ל בשם לרש"י נמצא הלשון: אדומה כשושנה במקום: ראתה דם כחרדל, ונהפך הקטיגור סניגור, ועוד בסנהדרין ל"ז א': א"ל ההוא צדוקי לרב כהנא אמריתו נדה שרי

ליסודי בהדי גברא אשר אם בנעורת ואינה מתנהגת א"ל התורה העידה עלינו סוגה בשושנים שאפילו בסוגה בשושנים לא יפרצו בהן פרצות ע"כ, ועוד מדרש וי"ר פי"ב (ונכפלו הדברים מדרש אסתר פ"ה): יתהלך במישרים סוף שאשתו אומרת לו כשושנה אדומה ראיתי ואינו פורש ע"כ. — ועל דבר ר' שמריה איקריטי (שם דף 90) ראה עוד דברי רל"ד בספרו שירי שלמה מחברת ב' דף 4 ורמש"ש בקטלוג לספרי ליידן דף 211 ועוד ודף 397 ועוד. — גם על ר' יעקב בן אלעזר (שם דף 159 והלאה) כתב רל"ד בספרו הנזכר דף 89, ועד אשר על היותו בן דורו של רמב"ע מצאתי בקטלוג בודלייאני לרמש"ש דף 1806, כתב שם כי קרוב בעיניו כי אבו אברהים בנבניסתי אשר הביא רמב"ע בתוך ספרו הוא ר' יצחק בנבניסתי אשר הביא רד"ק, והנה ר' יצחק זה הגין על משורר א' נגד ר' יעקב בן אלעזר א"כ ר' יעקב אשר היה לכל הפחות בן גילו של ר' יצחק היה גם הוא בזמן רמב"ע. — ועל ר' דוד קמחי בעצמו (ע"ש דף 164) כי ר' אברהם זכות בספרו היוחסין כאשר נדפס שלם ביד ר' צבי פיליפאווסקי (דף 225) וז"ל ור' דוד בנו היה חכם יותר מאביו וכו' ועשה פי' לתורה ולמשלי ואינו [מעולה] כ"כ אבל בפי' הזמירות שלו וכ"ר ויותר ב"א פי' בטוב עד שאמרו עליו אם אין קמח אין תורה ונקרא בן פורתא על שם יוסף אביו ע"כ. — והעד לדברי כי המדרש הביאו הפסוק והמלך ישמח באלהים על מינות כוונתו על סוף הפסוק יסכר פי דוברי שקר (שם דף 227) מצאתי ירושלמי מגילה ד' י' וזה נוסחו: מודים מודים משתקין אותו א"ר שמואל בר רבי יצחק כי יסכר פי דוברי שקר ע"כ.

והנה זה כמעט שתי שנים שלחתי אליך איזה חקירות הנוגעות בענינים נכבדים אשר יגעתי לברר בתוך ספרי אורהריסט וכו', ובמשך השתי שנים ראיתי עוד ונתון אל לבי היסוד הגדול אשר בניתי עליו את בית החקירה והנה הוא נכון וחזק, ואפילו כל הרוחות שבעולם באין ונושבין בו אין מזיזין אותו ממקומו, ואני לא על אשר מצאני הואלתי הדברים תמכתי את יתדותי עליהם, כ"א לא מנעתי מהביא אותם עוד פעם ופעמים אל כור הבחינה, וארא והנה מזוקקים, וכל יום ויום יבאו עדים נאמנים ויעידו על דברי, וכל הקורא תגר על מאמרי כי הין כה וכה ספוקים, מפני היותם לפי השקפה ראשונה מתנגדים אל הדעת המוסכמת לגער מכשול בעיני הסופרים הראשונים והמתרגמים והמנקדים ואשר ע"כ לא מנעו מלשנות מלגרוע ומלהוסיף, כל הקורא תגר על היסוד הנכון הזה ומוסבו למינות אינו אלא מן המתמיהין וסוגר עיניו בעצמו. בא וראה כי כדבר הזה עשו עוד הדורות האחרונים הגאונים והרבנים, למען לא יניאו את לבב העם ויאבדו את תמימות לבם. שמע נא דברי רב צמח גאון כפי אשר כתב בשמו הר"ר אברהם זכות בספרו היוחסין (והעתיקים הראשון הר"ר שמואל שולם השמיט את

אלגבריים, והר"ר צבי פיליפאווסקי הניח לנו דבריו בספרו היוחסין השלם דף 124) וז"ל והכוונה בכאן מה שפירש רב האי גאון מנעו בניכם מן ההגיון (ברכות כ"ח ב') מלהרגיל במקראות שהן נוטין למינות, אבל צדיק אתה ה' כי אריב אליך (ירמי' י"ב) שאלו להבין היטב מה השונה (פסוק ה') כי את רגלים רצתה וכו' ע"כ. גם ידועים דברי הראב"ע בתחלת מזמור פ"ח, אמר וז"ל והיה בספרד חכם גדול ואמר כי זה המזמור היה עליו קשה ולא היה קורא אותו ולא היה יכול לפתור בעבור כי זה המשורר ידבר כנגד השם הנכבד קשות ע"כ, וכו' החכם הגדול והמסתפק בזה הוא ר' יהודה הלוי (ע' סוף המזמור הזה ובסוף מזמור פ"ג).

וכי' עתה, ובכן יבאו דברי בקרת אחדים בראש המחברת הזאת, ואשר שאל אתמול גם הם יעידו ויוסיפו אומץ על הדברים אשר הגדתי בהכנה, אך באשר עברו גם עליהם שתי שנים כמעט, גם עליהם אוסיף ידי עוד הטעם ואשרת אליהם בעין מודרת. ועתה דע כי בלוח ב' (למעלה דף 2) הערותי כי המתרגמים נמנעו מלקרוא את ישראל עם הארץ ויקרא ל' ב' וד', ורק לעם נכרי יקראו הכה, אך לא שמו אם פרעה יכנה כן את בני ישראל שמות ה' ה'. והנני מוסיף כי גם אחר היה הכינוי הזה גנאי בעיני איזה קדמונים, וע"כ שינה השמרוני וכתב רבים עתה מעם הארץ בתוספת מ"ם, וכן תרגמו המתרגמים השמרוני והערבי, והמפרשים פירשו נוסחתו (כאשר ראיתי בספרי ערכי ב"י) דרך בתמיהה, הכי אתם עתה רבים מעם הארץ כי תוכלו להוציא את אחיכם מתחת סבלות מצרים, הלא עם קטן ונבזה אתם מעלך אל העם הגדול השולט עליכם. ראה עד היכן הגיעה הדקדוק להסיר את הכינוי „עם הארץ" מבני ישראל. עוד אמנם ויקרא ד' כ"ז עם הארץ מוסב על בני ישראל ולא שינו המתרגמים, אך שם מדבר בחטאת על השמוכים לפניו הכהנים והנשיאים, ועל כן הכינוי הזה לא בזוי ושפל.

ובלוח ב' (למעלה דף 3) הראיתי כי גם על מלת אל חסו המסורות ושמרוהו אל שם העולם, והראה כי גם שם העולם ריעו אל בכל בלשוני הסופרים ויצאו מן יוניה להוציאו מהמון העם, כי הבנת מלת רעואל היה: ריע לאל, ומ"מ יהיה נושא השם הזה כדומה לריעי ועמיתו לאל, וזה לא יכון בשמת המתרגמים והמעתיקים כאשר הראיתי בספרי דף 293. והנה אין לספק אשר רעואל בן עשו (בראשית ל"ו ד' וי') ורעואל אבי יתרו (שמות ב' י"ח ובמדבר י' כ"ט), כי שם ריעים לעמליהם, כמוהם יהיו עושיהם, אך מה נעשה לרעואל אבי אליסף נשיא לבני גד (במדבר ב' י"ד)? הנה רק במקום הזה השאירוהו הסופרים על משמרתו (יהיה זה במקרה או בשגגה לבעבור לא יעקר שמו האמתי מכל וכל), אך במקומות האלה האחרים (במדבר א' י"ד ז' מ"ב וי' כ') שינו את טעמו וינחו במקומו דעואל בדל"ת. לא כן המתרגמים והמפרשים, הם השוו את דרכם בכל מקום

רק כל אחד לפי שטתו. המגיהים אשר שמחו שמה נקריה ובני אקלם לא הגיהו כונת הכותב המגהית, הניחו שם ירושל' בי"ם בכל מקום כי לא ידעו שענין מוקם לבני אדם, והמסורתי אשר שמחו כמעט עברים שינה גם במדבר ב' י"ד וכתב במקומו ירושל' בל"ם. וכבר הראיתי בכמה מקומות מספרי (עי' שם במראה מקום לכלל הענינים במלת „דברי הימים" דף 496) כי ס' דברי הימים לא עבר שמה שבט נקודת המוסרים כמו הספרים האחרים והניחו הרבה מקומות מתקן על מתכונתם אשר מלפו ידם גם בספרים האחרים, על כי בהם לא הגה בו הרבה ודברו לא באו להחתות את טעם, ועל כן תמצא שם (דה"א ט' ח') ג"כ שם ירושל' בי"ם ולא כתוב לירושל' בל"ם.

והמקרה שם שַׁל אשר שינו ניקודו אל שֵׁל או שָׁלִי אם הוא הפלק המאסף אל שם השם המורכב, ככה גם כמו שנהגו מקדם עם שַׁדַי אשר הגנו אותו לניקוד שַׁדַּי כא"ו הוא הנסמך מן שָׁדַיִם, ומזה בא השם צוּרִישַׁדַּי אבי נשיא לשמעון (במדבר א' ו' וב' י"ב וז' ל"ו ול' י"ט) והוא כאשר שהנו במקום צוּרִישַׁדַּי קלו' שַׁדַּי הוא הגר המליך.

והנה הוכחתי בספרי דף 262 והראיתי כי מנינם הראשונים נוהגו שלשתם השם המפורש בן ד' אותיות ככתבו, ומהם אלכסנדריא שהאמינו בתורת משה לדעות כאשר אמרו עובדים היום (ע"ש פ' אחא בר יעקב בירושלמי דתנחום סלק), לא כן בני א"י הקדמונים והם קראו במקומו ה' ש ם להורות כי נכתב שם שם שלמה של הקב"ה אשר לא ימחק בשמם, והפרושים אשר האמינו אח"כ להגות את השם המפורש לא עלה בידם, ע"ש באורך. ודע כי במלות שמי המסורת והבריתא להודיע כי דבריהם על השם המיוחד לא על כינוי הוסיפו לאמר השם במפורש או השם בכתבו או באותיותיו, ובמקומות קלבו ואמרו ב ש ם באות ה"א המשנה לאמר פי דעתם על הקורא את שם הקב"ה „בשם" המבטא המיוחד לו, והאמוראים ונמוכים גם בעלי הגמרא לא הבינו זה את כונת הראשונים ויהיו הדברים בעיניהם כדברי הספר החתום ופירושם היו לשקלקלות. הניחו נאמנים מכסתין ז' ס': המגדף אינו חייב עד שיפרש השם, ובברייתא (שם נבלה כ"ו א') תנא מדי שיפרש את השם, והדבר ברור בעיני כי תנא דברייתא ותנא דמשנה דבר אחד אמרו רק בשינוי לשון, וגם תנא דברייתא אמר כי המגדף אינו חייב על ברכת השם אם לא ברכו בעינו כ"א אם ברכו „בשם" כ"ל ביטוי השם המפורש באותיותיו וגם השואל המביא שם לעקור הכלכה הזאת פ' ונו"ן שם בסקנו שם ק' ס גם הוא הנשאו לגלוים כי אין הדבר תלוי בכונת המגדף אלא בשם השמו על השם המורא אשר בכנו בכינוי חייב, לא כן כי התורה הקפידה על השם הנסמך בשמתיו, ועל כן הכל מלת שם ודייקה בה אם מגלה ומשמתיו את השם

שעלמי המיוחד חייב ושם לא לא. אך מסוגית התלמוד על מאמר שמואל ר' כי פירשו דברי הברייתא בפנים אחרים וכן פי' רש"י, והוא כי המגדף אינו חייב עד שיוציא משפתיו כי השם יקלל השם, והוא דבר זר ותמוה.

ודע עוד כי מובן אחד למליצת מברך או מקלל בשם ולמליצת מקלל בקוסם (או בקסם כגי' הירושלמי) אשר עליו אמרה המשנה סנהדרין ט' ו' אי הקנאים פוגעים בו. כי מלת קסם היתה בפי אנשי בית שני כמו הגה את השם באותיותיו, וע"כ תרגם המתרגם השמרוני ויקרא כ"ד י"ו ונקב שם: ומקסם, בנקבו שם: בקסומם, וידענו א"כ כי המקלל בקוסם הוא המגדף ומפרש את השם. ובפסוק י"א שם תרגם השמרוני מלת ויקב: ואגה והוא בלי ספק כמו הגה בעברי כדרך האומה הזאת להחליף את אותיות הגרון, והרוחנו א"כ גם אפי' הברייתא הסתומה האומרת על מימרא דאבא שאול (סנהדרין י' א') אף ההוגה את השם באותיותיו, שם בבבלי ק"א ב': תנא ובגבולין ובלשון עגה או כפי גירסת הערוך ובלשון אגא, ופירושו לפי דעתי ההוגה את השם המיוחד שלא במקדש ונפרש בהשתמשו בלשון השמרוני והוא הלשון אשר יאמרו למשל אגא במקום הגה בעברי, ויצא את משלו מן המלה בעלמה אשר השתמש בה אבא שאול ואשר היא שימה בפי אנשי הדור למפרש השם. והנה הרוחנו בזה פירוש חדש למאמר סתום מאד והוא ברור ונכון לפי דעתי.

נשוב אל מלת בשם, וכבר הראינו כי השתמשה בה המשנה להורות את שם בן ארבע ככתבנו, וזה יפיץ אור על הלכה אחרת אשר נבוכו בה המבארים: יומא ג' ח' אמרה המשנה כי בראשונה מתודה כה"ג ביה"כ בעדו ובעד ביתו ואומר אנא השם חטאתי וכו' אנא השם כפר וכו' והן עונין אחריו בשכמ"לו, ועוד שם ד' ב' שניה מתודה בעד הכהנים ואומר אנא השם חטאתי וכו' אנא השם כפר וכו' והן עונין אחריו בשכמ"לו, ועוד שם ו' ב' שלישית מתודה בעד ישראל ואומר אנא השם חטאו וכו' אנא בשם כפר וכו' והכהנים והעם העומדים בעזרה כשהיו שומעים שם המפורש שהוא יוצא מפי כ"ג היו כורעים ומשתחוים ונופלים על פניהם ואומרים בשכמ"לו ע"כ. וכבר הרגיש ר' מגי בירושלמי בשינוי לשון המשנה השלישית, וכל המפרשים נפלו במצולות המבוכה הזאת ויחתרו לעלות אל היבשה ולא יכלו (ע' תי"ט בקולר), ובאמת הדבר תמוה מאד, מה זה כי הכה"ג רק בפעם השלישית ובחלק האחרון מתפלתו אמר אנא בשם ושתי פעמים לפניו אמר אנא השם, ומה כונת אות בי"ת השמוש אשר הוא לבד אחרי מלת אנא, ולמה רק באחרונה כשמעם שם המפורש כלם נפלו על פניהם, וקודם לזה לא עשו כן וענו רק בשכמ"לו? והנה הפוסקים אמרו כי בכל פעם ופעם נפלו על פניהם והוא שלא כדבר המשנה, גם הפייטנים כמו עורך המשנה והשוו עדתם לאמר, כי בכל פעם

ופעם אחר הכה"ג בראשונה אנא השם ובאחרונה אנא בשם והוסיף לאמר בכל ג' פעמים ככתוב בדברי משה עבדך כי ביום הזה יכפר עליכם לטהר אתכם מכל חטאתיכם לפני ה' תטהרו ואומר השם ככתבו וע"כ נפלו כל העם על פניהם בכל ג' פעמים כשמעם את השם. וכל זה אינו אלא דמיון ראוהו בחלום לילה מבלי הבנת כונת המשנה. ואולם כונת הדברים לפי פשט לשון המשנה כך היא. הכה"ג אומר בשתי הפעמים הראשונות ר"ל בוידויו הראשון בעדו ובעד ביתו ובוידויו השני בעד הכהנים גם בתחלה גם בסוף אנא ה' חטאתי אנא ה' כפר אך בכינוי „השם" ולא ככתבו גם בפעם השלישית בוידויו בעד כל ישראל אומר בתחלה אנא ה' חטאו גם הוא בכינוי השם, אך בסוף אומר אנא ה' כפר לא בכינוי כי אם „בשם" כלומר אומר אותו בשמו העצמי ככתבו, על כן נפלו רק בפעם האחרונה הזאת כל השומעים על פניהם, לא כן בשתים הראשונות כי אז לא השתמש בשם המפורש, כ"א ענו אחריו בשכמ"לו, ורק פעם אחת התיר הכה"ג לעצמו לפרש את השם והוא בסוף תפלתו בעד כל ישראל ולא יותר.

ועל פי דרכנו יובן גם מאמר ר' יהודה במשנת סוכה ד' ה' כי אמרו בהקפת המזבח: אני והו הושיעה נא, וכל המפרשים איש לדרכו פנו בביאור הדברים הסתומים האלה ובעלי הסוד בקשו חשבונות רבים, ואנחנו במסלה נלך ונאמר כי דעת ר' יהודה להורות כי לא אמרו אנא ה' בשם הויה כי אם כאשר עשו בשם יה להבליעו בהמשיך אותו אל המלה הקודמת (ע' ספרי דף 274 והלאה), כן עשו גם בשתי מלות אנא ה', ועשו אותן מחוברות אשה אל אחותה לעשותן מלה אחת וקראו אֲנִיהוּ למען לא ישמע השם הנכבד בפני עצמו, והאחרונים על בלתי ידעם מה הוא שנו והעבירו בין הדבקים וחלקוהו בטעות לב' מלות אני והו וקראו אֲנִי והו וטעו והחטאו.

גם על דרך בעלי התרגום בהעתקת צלם אלהים אשר דברתי עליו באות ד' (למעלה דף 4 והלאה) יש להוסיף, כי אם אמרתי כי אנקלוס שנה המלות האלה בלי העתקה, ואמת כן הוא בדפוסים שלנו, גם במסורת התרגום אשר כתב עליה הר"ר שד"ל באוהב גר, אך כל' הוא תקון האחרונים בתרגום והגירסא הישנה היתה גם בתרגום אנקלוס כמו בתרגום ירושלמי הקדום להפריד מלת צלם ממלת אלהים. כן נראה וראיה מ"ש הר"ר יצחק אברבנאל בתשובתו השנית אל הר"ר שאול הכהן (דף י"ב ע"ב) וז"ל אמנם, תראה שאנקלוס תרגם הצלם הנזכר בכתוב תמיד מוכרת ולא סמוך אליו יתברך כי תרגם בצלם אלהים ברא אותו בצלמא אדני עבד יתיה וכן תרגם כי בצלם אלהים עשה את האדם בצלמא אדני עבד ית אנשא ולזה כמו שכתב ר' אברהם ן' עזרא ז"ל כשזכר כדעת הנזכר' ע"כ. וכבר כתבתי בספרי דף 324, כי גם רס"ג נוטה לדרך הזאת בתרגומו

הערבי, וגם בו אלו ידים, והפוליגלוטי הפסיקו דבריו והביאו את המלאכים בתוכם, גם דבריו כאשר הם נכונים בדפוס קושטנטינא וכאשר העתיק פוקוקי בתוך ל"י אלו לא הבין הענין הזה כראוי, כי הנה ר"ם תרגם ה' א' בדמות אלהים עשה אתו כפי נוסח קושטנ' ול"י: בשבה מלאכא צנעה, ותרגם פוקוקי: בדמותו (in similitudine sua) למושל עשה אותו, והוא טעות כי לא אמר ב ש ב ה ה בה"א הכינוי בסופו כ"א בשבה, וההעתק הנכון: בדמות למושל עשה אותו, והוא דרכו דרך הקדמונים להפריד דמות מן אלהים ולפרשו בפ"ע בדמות המיוחד לאדם, ועוד השכיל לפרש אלהים כמו מושל והוא כינוי לאדם בהיותו מושל על הארץ. ושם הם דברי ר' עקיבא והביא בתוספתא דיבמות פ"ח (ושם נתבארים הדברים בשם ר"ע) ובבבלי ס"ג ב' אבל השופך דמים וכן מי שאינו עוסק בפריה ורביה מבטל (בגמרא: ממעט) את הדמות.

והנה הוכחתי באות ה' (למעלה דף 6 והלאה) כי מנעו המתרגמים והמפרשים להביא פי' פסוק כפשוטו אם הוא ממנו כדעת אפי' בדרך אפשר ותמיהה, כי שהשם ב"ה ירשיע צדיק ויצדיק רשע, ועשו השתדלות להשב את הכוונה אל אופן אחר. ומעתה תבין כונת ההלכה והמעתיקים בפי' פסוק שמות כ"ג ז': ונקי וצדיק אל תהרג כי לא אצדיק רשע, והיה הדבר קשה עליהם וכי יעלה על דעת איש כי הקב"ה יצדיק רשע ויחום על שופטים המכים בעול את הצדיק? ע"כ פירשוהו באופן אחר. אמרו במכילתא: הרי שיצא מב"ד זכאי ובאו לו חובה שומע אני יהא חייב ת"ל וצדיק אל תהרג, כשם שיצא מבית דינך כך יצא מבית דיני ת"ל כי לא אצדיק רשע ע"כ. הנה פירשו צדיק את שיצא זכאי מב"ד ובאמת אינו זכאי ואחר שנפסק הדין באו ב"ד כי טעו בדין, עכ"ז לא יחזרו בדין לחובה כי כבר נפסק הדין לזכות, צדיק הוא בדינך אל תהרגנו, אבל לא תחשב על כי שטרחו אתה, גם מדיני שמים יהיה פטור, ענשו מסור ביד בורא לנקום והוא לא יצדיק רשע. וזה הוא מאמרם במשנת סנהדרין פ"ד: דיני נפשות אין מחזירין לחובה, ואמרו ע"ז בירושלמי כדברי המכילתא: הרי שיצא מב"ד זכאי ובאו לו חובה שומע אני שיחזירוהו ת"ל צדיק אל תהרג, יכול אם נצדק בדינך יצדק בדיני ת"ל כי לא אצדיק רשע (ובבבלי ל"ג ב' לא הביאו הדרשה שלמה). ואל הדרך הזאת נטה גם התרגום המיוחס ליב"ע אם גם פי' סוף הפסוק באופן אחר: ודינפק זכאי מבי דינך ואשכחו ליה חובתא . . . לא תקטול ארום לא הוינא מזכי ליה אין הוא חייבא, והשב הכוונה לנגד אחר והוא: אם תמצאו גם חובה אחרי נפסק דינכם לזכות אל תחזירוהו והוא ישאר בתמימותו, כי בודאי החובה אשר תמצאו אח"כ טעות היא בידכם כי לולי היותו צדיק באמת לא הנחתי את הדיינים להצדיק רשע, כי אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט ודרשו מורה עליהם להוציא הצדק לאמתו. גם אונקלוס עם המאמינים להעתיק מלה במלה

השכיל לתרגם צדיק: ודי נפק זכי מן דינא ורמז בזה כי סוף הפסוק: ארי לא אזכי חייבא, טעמו או כפתרון המכילתא, אם רשע הוא ויצא זכאי מידך אני לא אזכנו, או כדברי המיוחס ליב"ע, אני לא הייתי מזכהו ולא הנחתי אתכם להצדיקו אם היה רשע. ועל פי זה תבין דרך הסופרים הקדמונים אשר על פיהם שינו השבעים את העתקתם והטה השמרוני את נוסח הכתוב בהיות החלק האחרון ממנו בעיניהם לזרא, ותרגמו השבעים כאלו כתוב: כי לא תצדיק (δικαιώσεις) רשע, והסירו הצדקת הרשע מן השם וחשבו אותה של השופט, ועוד קשרו את המאמר עם הבא אחריו: ושחד לא תקח, לא תצדיקהו עקב השחד אשר תקח ממנו ככתוב (ישעי' ה' כ"ג) מצדיקי רשע עקב שחד. ולחנם טרח הר"ר זכריה פראנקיל בספרו השני על השבעים (דף 105) להגיה נוסחם. ובאופן אחר חשב השמרוני להציל כונת הכתוב ולהסיר מחשבת עול מעם הקב"ה והטה כדרכו אותיות הגרון וכתב: כי לא הצדיק רשע והה"א הוא ה"א הידיעה ופירושו כי לא הצדיק הרשע ע"כ גם אתה אל תרשיענו על לא דבר, וכן תרגם המתרגם השמרוני: הלא לא זכאה חיב. ורז"פ בספרו הנזכר (דף 108 בהערה ודף 239) ייחס לו בטעות הכונה לעשות מלת הצדיק כאחי בנין הפעיל, וחשב בטעתו המדומה כי השמרוני לקח את נוסחתו מתוך העתקת השבעים והעליל עליו דברים בדים ולא נתן חלק לשבעים גם לא לשמרוני ולא שם לב אל ההלכה ולא אל התרגומים הארמיים.

ומי יתן וגם אתה תצדיקני בדינך והשם הטוב ישכים על ידך והיה זה שכרי.

הדורש שלומך ואוהבך

הק' אברהם גייגר.

אשאלך היום, ידידי, הודיעני מי הוא זה דניאל אוהב לעמנואל המהולל הנכבד אשר הזכירהו במחברותיו במחברתו האחרונה? והנה כל האנשים הנקובים בשם מאת עמנואל במחברותיו, כבר גלו המחקרים את מקורם והראונו את כבוד תפארתם, ורק זה דניאל אשר שם את כסאו למעלה מכל השרים אין איש זוכר אלינו דבר עליו ולא שמענו את שמעו עד הנה, ועמנואל מדי בואו אל מעלות העדן בחלום ראה את הכסא הנורא המוכן לאוהבו יהודה גור אריה והוא בן משה בן דניאל מעיר רומי, ויהי כראותו את הכסא הזה ויזכור גם אוהבו האחר הוא דניאל ואלה דבריו עליו:

„ויהי בשמעי זכרתי מעלת דניאל אחי, אשר הנחני בדרך אמת ויישר את ארחי, ואשר קרב אלי בבשרי, ציץ נזר הקדש אשר על מצחי, חיי בשרי ונשמת רוחי, והפלא גדולתו ונדיבותו ומעלתו, ושכלו ובינתו וענותו וצדקתו, אשר מלאם

אפסי הארץ תהלתו. ואומרה אל האיש התומך בימיני, בי אדוני, הראני מקום דניאל אחי ותמונתו, ואיזה בית אשר תבנו לו ואיזה מקום מנוחתו, ויאמר אלי דע אל נכון כי גדלה מאד מעלתו, ומלאו אפסי הארץ תהלתו, ואף כי מעלתך קטנה עדיו מהגיע, כי הוא חטא רבים נשא ולפושעים יפגיע, בעבור כי ידעה החכמה העליונה כי הוא בלעדיך לא ישקוט ולא ירגיע, העמידה אצל שורשך שורשו, ואף כי ערכך רק מערכו, בידעה כי יהיה לו בהכרתך שעשוע, והוא יהיה למשה ואתה תהיה לו ליהושע, ולמען ישמרו הכל כאשר יאמר (? ירצו כי) נשמותיכם יתאחדו, יתלכדו ולא יתפרדו, הילכו שנים יחדו בלתי אם נועדו . . . ואומר אל האיש חייך אדוני הראני את הוד כסאו אשר שם ירגיע, כי ידעתי כי יעלה לשמים שיאו וראשו לעב יגיע, ויאמר אלי האיש בוא עמי ואראך את שמחתו, ואת כבוד מנוחתו, ואלך אחריו כתמך ונסמך, עד אשר הביאני אל אהל אהליאב בן אחיסמך, ושם היה בצלאל בן אורי בן חור למטה יהודה, וכל הנשיאים בעדה, ובני אלים היו מרבים להביא מדי העבודה . . . ושם ראיתי כסא שן גדול זהב מופז, נותן חיים למוצאו ולכל בשרו מרפא, ואבני נזר עליו מתנוססות, ובגדי תכלת וארגמן ותולעת שני עליו פרושות, וכעין נחשת קלל נוצצות, בדי הם לכל הארצות, ועל ראשי הכסא עטרה משקלה ככר זהב ואבן יקרה, לא יותן סגור תחתיה ולא ישקל כסף מחירה, וקול אומר קרא, כי ליושבים לפני ה' שמרה, ויאמר האיש הדובר בי הראית העטרה, והכסא הנשא, אשר אחיך דניאל עליו בבואו יקום וכארי יתנשא, זאת מנוחתו עדי עד ופה ישב, יען אשר לדבר ה' יקשב, ואין כמוהו בכל הארץ חכם ומושב . . .

ועתה מי הוא האיש דניאל הזה המהולל בתשבחות, אשר לא אחי עמנואל בבשר היה כ"א ברוח? גם ליהודה גור אריה קרא אחיו וירוממו עוד בשאר מחברותיו ורמז על ספריו (ראה מאמר הר"ר יש"ל צונץ במחברתי העתית ח"ב דף 321 והלאה), ואת האיש דניאל הזה אשר „אין כמוהו בכל הארץ חכם ומושב" לא נשא את שמו על שפתיו במקום אחר, ואיש כזה היתכן כי לא חבר ספר, ועמנואל לא רמז באצבע על ספר מספריו, וגם אנחנו לא ידענו איש מבני דורו אשר יאות לו הכבוד הזה איש מחבר חבורים בדברי חכמה, האין זה הפלא ופלא? אך מי יודע; אולי לא היה מבני ישראל והוא אחד מקראי העדה אנשי שם בין הנוצרים? באמת הדבר הזה איננו רחוק, כי בכל השנה אשר מלא כפיו ממנו המשורר לא אמר דבר כי הוא בין ישראל נמנה, לא עדהו עדי אשר על השמלות אשר עשה לאחיו, רק על הכלל ידבר כי הוא חטא רבים נשא ולפושעים יפגיע, וכנראה בכונה הניח המשורר הדברים סתומים וגלה טפח וכסה טפחים. ועוד הגדל התשוקה לדעת מי הוא זה החכם הנוצרי אשר דבקה בו נפש עמנואל ויכסף את לבו להביאו אל גן העדן ולשום את כסאו מעלה מעלה? לא מצאנו עד הנה

כי בימים האלה איש עברי כרת ברית אהבה ואחוה עם איש נוכרי גדול בעיני העמים, על כן לא נחתך הדין עד כי יבאו עדים נאמנים ויעידו בפנינו כי נפש עמנואל קשורה בנפש איש אשר כזה וגם הוא לא רחק לבבו ממנו .

ועתה שמעו נא את בשורתי וישמח לבך גם אתה. איש מחכמי איטליאה ושמו פרופיסור מ ר קו ר י והוא חושב רומי התאמץ להוכיח 1) כי המשורר הגדול האיטליאני ד נ טי לא מת בשנת פ"א כאשר יאמרו בעלי קורות העתים, כי עודנו בחיים לשנות עד שנת פ"ח. יבואו החוקרים וישפוטו, ואני אין זה מגבולי. אך בתוך ראיותיו הא"ם מרקורי מביא ארבעה שירי זוניטו אשר הראשון כבר היה נדפס (לא ידעתי איה מקום הנחתו), והשלשה האחרי' הוא מוציאם מתוך כתב יד . הראשון הוא שיר אשר כתב בוזוני (Bosone מעיר אגוביו, איש נכבד בימיו משורר וחכם בחקי ארצו ואוהב נאמן לדנטי ויהי גם רעהו בממלכת המדינה אשר בימיהם, וגם עליו עברה כוס התרעלה ויגורש מארצו ורק בזקנתו שב הביתה) אל מנואלו היהודי (Manoello giudeo) אחרי מות דנטי, השני הוא תשובת מנואלו אל בוזוני, השלישי הוא שיר אשר כתב צינו (Cino מעיר פיסטויא גם הוא חכם וחבר ספרי מליצה) אל בוזוני אחרי מות דנטי ומנואל היהודי, והרביעי תשובת בוזוני אל צינו. והא לך מענה השירים האלה. מענה השיר הראשון: בוזוני קונן כי כבו שני מאורות, מאור המוסר ומאור היופי, ובצדק יבכה מנואל במר רוחו כי מת האיש אשר ירד עד חקר החכמה וכי גם האשה מתה יפת המראה אשר לשונו מלאה תהלתה, ובשנה הזאת שכבו תאניה ואניה, התאניה בלב מנואל על השבר אשר השיגו לבדו (במות אחיו), והאניה על השבר אשר השיג את כל הארץ, ורק זאת נחמת בוזוני כי דנטי ימצא מקום מנוחה ואושר מוכן לו. — מענה תשובת מנואל: לולי דמעותי אשר שאבתי מקירות לבי, עצמי ממוקד היגון נחרו, אך יש הדמעות יכבו השלהבת הבוערה בקרבי, 2) אולם לא אמות ולא אמעד ובדרך אשרת אבחר. היהודי והנוצרי יבכו על שבת יגון ונשי כזאת ונוחם יסתר מעיני. — מענה השיר השלישי מאת צינו אל בוזוני: אוהבך מנואל המזיק בטעותו ולא רפתה ידו מדחו, על כן ירד לשאול תחתית ויהי לו כתגמולו העונש אשר ישיג את העומד בנגדו, וחלקו ומקומו לא קנה בתוך מספר שפוטי השם, כי אם שבתו אצל דנטי. — 3) מענה התשובה: הנה שמת מקום למנואל בבור תחתית אשר שם ימשול השטן המורד נגד בורא עולם, אך מי זה יעיד כי הרום שם דבר אמת בשירך וכי השליכו האל מנגד וכי גם דנטי הוא לחרפות?

1) שם הספר הקטן הוא זה: Lezione XI. . . . nella quale è trattate se Dante veramente fosse morto nel 1321 del Prof. Filippo Mercuri . . . Napoli 1853. 8. וכמותו ל"ט דפים, והארבעה השירים אשר סבים עליהם דברינו הם שם דף ל"ט והלאה.

2) המשל הזה הוא שגור בפי משוררי ספרד.

3) עוד בשני השירים האחרונים האלה איזה בתים אשר אינם נוגעים לענינו, והנחתים באשר הם קשוטים וסתומים וגם מרקורי לא הבינם כראוי.

אבל לא כן עמדי כי עוד תקותי כי דנטי ועמנואל יחוסו במקום אשר שם יספרו מגדולי נפשם עד כי יבוא עזרם וגאלה חשה להם.

ועתה שמע נא את אשר כתב האיש מרקורי על עמנואל היהודי וז"ל מועתק: לא ידענו עד הנה מי היה זה עמנואל היהודי ומאין בא? איש אשר היה ריע לדנטי ובוזוני ומיודע לצינו וגם סוף חכם, לא יבצר כי היה איש נודע לתהלה בימיו, ומתוך שירו נראה כי גם רוח השיר העברי נוססת על שפתיו, גם נכיר מדבריו כי היה בלב עמנואל להחזיק בברית ובדת החדשה כאשר יעידו דבריו באמרו כי בדרך אמרת יבחר, ואולי רוח מאת ה' הוננה עליו להעבירו אל ברית החדשה הזאת, אלא ראינו כי בוזוני ידבר עליו כפי דרכי דתו הנוצרית להושיבו את עמנואל במדור טהרת הנפשות (אשר אין מקומו כ"א למאמינים). הכי היה מגורשי הארץ אם מחכמיה? ההיה מעותקים או מאחד מדינות איטליא אם מגזרת בא מארץ ישראל? היה מאתו ספרים אשר יצאו בדפוס או אשר נשארו בכתב חוץ מן הזוניטו אשר השיב אל בוזוני? כל זה נעלם מאתנו, ומי יתן וימצאו החוקרים את מקורו בעמלם ויגיעם. — עד כה דברי האיש אשר כל רוחו יוציא, והוא לא ידע דבר מחכמת חכמי איטליא העבריים, ועל מקומו הוא עומד מקום זר ושכלו קצר ידים. וכבר העיר הר"ר שד"ל בספרו הקטן האיטאליאני אפינדיצי (Appendice) כי עמנואל המשורר הידוע הוא היהודי אשר קונן על מות דנטי, וגם הר"ר רמ"ש רמז על זה בספרו המזכיר (ועל ידי שניהם בא מכתב האיש מרקורי אל ידי, כי השד"ל שלח את המכתב אל רמ"ש והוא בטובו הלוני אותו על איזה ירחים), וכל איש בן דעת יודה ויאמר כי הוא זה ויפסק על מרקורי האומר כי המיר עמנואל היהודי דתו ויחבק חיק נכריה, והלא הוא בעצמו יודנו ויאמר לנו כי לולא הרף ישרפהו אשרי מותו על כי ריחו לא נמר וטעמו היה בו עד נסעו מארץ החיים הלאה וישליכהו לאבדון כפגר מובס, ואם בוזוני רואה אהבת אתו והחזיק בבריתו ברית האהבה ולא השליך את אוהבו מנגד גם לא מנע עמו חלקו בחיי עד, זה יעיד רק על תכונת האיש בוזוני אשר הגבה נפשו הטהורה ורחב לבבו ורוחו לא נוגעה בנחמתים. ואם עמנואל באמר הוא יאמר בקינתו על דנטי כי בדרך אמרת יבחר, הדברים הסתומים האלה בודאי אין להם ענין למחשבה פגול להמיר את דתו, ואולי כונתו כי ימנע מעתה לחבר שירי עגב וכדומה. סוף דבר עמנואל המשורר הנשגב היה ריע נאמן לדנטי, וגם אוהבי דנטי אהבוהו והחזיקו בבריתו. ולא יפלא זה בעינינו בשום לב על תכונת עמנואל אשר עם היותו נאמן לאלהיו ועל היותו דבק בו ובדתו, כבד גם את חכמי העמים וגם להם חלק מתהלתו ושם מושבם בגן עדן. הלא נא את אשר כתב במחברתו מחברת העדן, מהם דברו על יהודה גור אריה ודניאל וז"ל:

ויהי בהיותנו בכסוגות העדן משוטטים, ומעלה אנשי השמחה מביטים,

ראיתי אנשים מלאים הוד והדר, ולפניהם שמש וירח קדר, נתנו להם מהלכים, בעולם המלאכים, ולא הכרתי איש מהם, ואשאלה האיש הדובר בי לדעת אודותיהם, ויאמר אלי אלה הם חסידי אומות הָעולם, אשר נבנו בחכמתם ושכלם וכו'.

ועל איש כזה לא יפלא בעינינו כי גם הוא כרת ברית עם דנטי אשר הלך בעקבותיו בשירי העבריים ובפרט במחברת התפת והעדן, ויעל את זכרו על ראשו ויענדהו עטרות לו.

ואחרי כי כן הנני אומר, ברור בעיני כי זה האיש דניאל שמהולל בפי עמנואל — דנ̇טי הוא ולא אחר, ויסב את שמו למען לא יכירוהו הצבועים ההופכים החכמה למינות וקוראים אוי ואבוי על האיש המהלל את אוהבו אשר לא מבני עמנו, ועל כן כסהו באדרת ויאמר אל לבו: המבין יבין והמשכיל ידום והבער יעבור על דניאל איש חמודות הזה מבלי שום לב עליו כי לא ידע מן הוא. ואנחנו נתהלל בו כי ראינו ומצאנו כי בכל עת ועת הגונים כרתו ברית באמונה ולא הפרו, אם גם על ברכי אמונות שונות נולדו. —

אשובה כה אל שינוי המנקדים אשר דברתי עליו עוד הפעם באות ו' (למעלה דף 7 והלאה) אשר שינו לבלתי יתן מקום לחשוב על ה' סרה כי יראה איש אותו יתגלה בראיית עין, ושינוי ניקוד כזה מצאנו גם ירמי' י"ח י"ז עורף ולא פנים אראם ביום אידם, ובלי ספק הניקוד הנכון הוא אַראם בפתח בנ' ההפעיל, ופירושו ביום אידם אראה אותם ערפי ולא פני כביכול כאיש הפונה להם עורף ולא ירצה לשום עליהם פניו לטובה, וכן תרגמו המתרגם הרומי והסורי כלולתו, וגם השבעים תרגמו אראם בהפעיל, אך נשמרו מהעתיק ההגשמה „עורף ולא פנים" והשמיטו המלות האלה ותרגמו כאלו כתוב אַראם את יום אידם (ומלשון התרגום הארמי אין להוכיח דבר), גם בעל השרשים הקדמון עלי בן סולימאן (אשר חי לפני רס"ג) גם הוא קרא אַראם (כפי עדות הר"ר שמחה פינסקר בספרו הנכבד לקוטי קדמוניות בהערות דף 142, והספר לא נדפס עודנו בשלמותו והמחבר הראני בטובו את קונטרס הנדפס כבר). אך בעלי הניקוד יראו מיחס עורף ופנים לבורא ית"ש ונקדו אֶראם בסגול בקל, וא"כ הכונה כי הם יראם ערפם ולא פניהם ביום אידם, והסירו ההגשמה אך רָחקו גם מדרך הפשט המקובלה. — גם באופן אשר לא נמנעו מניקוד זר, למען הסיר מכשול מדרך העם לבלתי יטו אחרי הדעה המשובשת מגשמות הבורא וראות אותו. והנה נמצא שלש פעמים בכתוב (יהושע כ"ד י"ד, ש"א י"ב כ"ד, תהלים ל"ד י') יראו את ה' והוא צווי משרש ירא ומשפטו יְראו, אך המלה הזאת בניקודה יראו ג"כ עתיד מבנין קל, ויוכל השומע להבין כי הם רואים את ה', על כן

שינו ניקודו והחליפוהו בניקוד ישלו אם הוא גם נגד חקי הלשון, רק למען לא יהיה למשגה בקרב העם.

ואל יהיה קשה בעיניך מה שכתבתי בספרי דף 343 ורמזתי עליו גם למעלה אות ח' (דף 11) כי שנו ראש עֵגֶל בכסא שלמה מאחוריו אל ראש עגול (מ"א י' י"ט), וכבר העירו מבקרים אחרים כי כבש הזהב אשר בכסא לפי נוסח דה"ב ט' י"ח איננו כבש בשי"ן ימנית כ"א כבש בשי"ן שמאלית ובעל ד"ס הפך גם הוא כבר את העגל לכבש, וסוף הדבר אשר אמרתי כי היה קשה בעיניהם להזכיר שעגל אשר עבודתו היתה לנגף לישראל ויסיקוהו מכסא שלמה. וכבר במדרש היו להם רגלי חיות המרכבה אשר ככף רגל עגל למוקש ואמרו (תנחומא פ' נו וע' ילקוט ישעי' ויחזקאל) על ובשתים יכסה רגליו (ישעי' ו' ב'): כסוי רגלים לפי ששם ככף רגל עגל שלא להזכיר עון העגל את ישראל, גם בפר"א פ"ד אמרו: כדי לשכח עמידת רגל עגל.

נגשה נא אל החקירה הנכבדת מכולן, והיא העמוד התוך אשר כל בית מדרש ההלכה וקורותיה נשען עליו, הוא המאמר על ה ה ל כ ה ה ק ד ו מ ה אשר נדחתה במהלך העתים הלוך ודשה והצדוקים והשמרונים והקראים החזיקו בה ונמצא גם רישומה עוד בהלכות המשוקעות במכילתא בספרי בתרגום ירושלמי ובגמרא ירושלמית גם במשניות ובבריתות כה וכה. והנה גם על הענין הנכבד הזה הוספתי דברים למעלה אות ס' דף 12 והבאים ובפרט על ענין ע ו ב ר י ר ך א מ ו, והוכחתי שם כי דעת המתרגם היוני והשמרונים היא כי עובר לאו ירך אמו והראיתי כי גם במכילתא ההלכה הקדומה הזאת מצאה קן לה, ולענין בן פקועה עוד ר' מאיר לא ירפה ממנה לאמר כי אין שחיטת אמו מטהרתו. גם המתרגם השמרוני הלך בעקבות אבותיו לתרגם אסון (שמות כ"א כ"ב וכ"ג) ס ו ר ה (ובנרדפים במעשם בכימין ח' אשכל), וכבר חשב קסטללום כי ענינו כמו צורה והוא מסכים לפי' השבעים להסב את האסון אל הילדים השלמים בצורתם כי אז נקרא אסון והכאת נפש הם גם לא יצאו עוד מלפנים לאויר העולם, כי גם במעי אמם טרם הולדם מדי היותם שלמים וראוים להיות נפש יקרא להם, לא כן כ"ז שאינם שלמים. גם בל' ערבי סורה היא צורה שלימה. וגם הקראים החזיקו בדעה הזאת, ובעל אשכל הכפר סי' ר"ע אות ר' (דף ע' ע"ב) כתב: ואם אסון יהיה מגיפתם בם או ב י ל ד י ם. — ועוד חשוב ותראה כי הוא מחלוקת ב"ש וב"ה, כי ב"ש נוטים יותר אל ההלכה הקדומה גזרו לומר כי עובר לאו ירך אמו, ובהפך ב"ה (אשר מהם התחלת ההלכה החדשה ונמשכת עד ר' עקיבא הגומרה) מאנו בזה, וזה דבר מחלוקתם עדיות ה' א': ביצת הנבלה אם יש כיוצא בה נמכרת בשוק (וא"כ צורת הביצה שלמה ואינה נחשבת לחלק מן התרנגולת הנבלה, ע"כ היא) מותרת ואם לאו אסורה (כי לאבר מאיברי התרנגולת הנבלה חשבו) וב"ה אוסרין

(אף הביצה השלמה, אחר שלא יצתה עדין לאויר העולם ודבקה בגוף התרנגולת גם היא אבר מאיבריה ולא דבר הנאכל בפ"ע), ורק בביצת טרפה מודין ב"ש לאסור, לא מפני שהיא נחשבת לאבר אמו כ"א „מפני שגדלה באיסור", מפני שינקה כל כחותיה מחתיכה אסורה. *) והמחלוקת השניה בין ב"ש וב"ה היא גם על ביצה שנולדה בי"ט (ראש ביצה ומשנת עדיות ד' א') שב"ש אומרים תאכל ובה"א לא תאכל, והוא הטעם שב"ש החזיקו בדעה הקדומה כי הביצה אם גם לא יצאה עוד לאויר העולם עד י"ט, מכל מקום כבר נוצרה בשלמותה לפני י"ט במעי אמה ומוכנת היתה, וב"ה החזיקוה לאבר אמה עד צאתה ממעיה ורק אחרי צאתה היא גוף בפני עצמו, וא"כ אם נולדה בי"ט נחשבה לגוף נחדש בי"ט ולא היתה מוכנת מערב י"ט. גם נראה ר' אליעזר המחזיק בהלכה הקדומה אמרו שהביצה תאכל כאשר אמרו בתוספתא ומובאה בירושלמי ובבלי וסוגית הגמרא שינתה את טעם המחלוקת, והדבר ברור אצלי כאשר כתבתי. — גם בערכין א' ד' אמרו: האשה שיצאה ליהרג אין ממתינין לה עד שתלד, ישבה על המשבר ממתינין לה עד שתלד ע"כ, ולא חילקה המשנה בין הוציא העובר את ראשו, אשר רק אז הוא כילוד לפי משנת חולין ס"ד א' לענין בהמה המקשה לילד, ובין לא הוציא, ולפי ההלכה החדשה אשר פסקה הדין לאמר כי עובר ירך אמו הוא כ"ז שלא יצא לאויר העולם, אין טעם לענות את דין אשה היוצאת מיתה עד שתלד אף בשבתה כבר על המשבר, כי אין לחוש לעוברה על כי איננו עוד נפש בפני עצמו ואבר הוא מאיברי אמו, ואעפ"כ כן הניחו הדין על מתכונת ההלכה הקדומה האומרת כי העובר השלם בצורתו אם גם עודנו במעי אמו כנפש חיה בפ"ע דיינן ליה, וע"כ בשבת האשה על המשבר ובזה כבר נשלם, יש לחוש לחייו. וההלכה הקדומה הזאת הניחוה בענין הזה שהוא ספק נפשות ולא רצו לאבד נפש בידים. וכבר העירו במכתב העתי לפרנקיל (שנת 1859 דף 400) כי גם בין היונים היו דעות חלוקות על דבר עובר ירך אמו.

והנה הדרוש הזה על דבר ההלכה הקדומה עמוק הוא מאד ונכבד הוא מאד, לא יערכו אליו כל הדרשות בענין קורות דת ישראל וחכמיו, ועוד יש בידי

*) והוא הדבר שאמרו משנת תמורה סוף פ"ו: כל האסורין לגבי מזבח ולדותיהן מותרין ר"א אומר ולד טרפה לא יקרב ע"ג מזבח, ר' חנינא בן אנטיגנוס אומר כשרה שינקה מן הטרפה פסולה מע"ג המזבח ע"כ, ובגמרא שם ל' ב' וחולין ל"ח א' ספנו לתלות ההלכה הזאת במחלוקת דעובר ירך אמו, ואין לו קשר כלל, כי הטעם בולד טרפה רק על שינק במעי אמו כל כחותיו מן הטרפה, ע"כ אף אחרי צאתו ממעיה נחשב הוא בעצמו בעל מום, וע"כ גדולה מזה אמר רחב"א לפסול גם כשרה שינקה מן הטרפה והיא איננה אמה וא"כ לא שייך כלל הטעם דעובר ירך אמו ואעפ"כ פסלה למזבח. — גם המחלוקת בין חכמים לר"ם על פרה שילדה מין חמור בבכורות פ"א (והרבים החזיקו בידי ר"ם) איננו ענין לעובר ירך אמו כי כבר יצא הולד לאויר העולם.

להוסיף כהנה וכהנה, אך היום אשר הוא כבר מגלתי וקדנו. ימי החנכה, ימים אשר יש לי בהם חפץ ואשר יקראו בקול גדול אל כל בני ישראל: חזקו ואמצו ולבבכם אל ירך ודעו כי בידכם נתנה, והיה אם תלכו בגאון ובחזקה, בעינים גלויות ובלתי הניא אחור ח"ו לפנים ותחזיקו בדת ובשכל מתלכים איש אל אחיו, והיה ה' בעזרכם. ואתה שמח בימי החנכה האלה וקרא נא את ספרי החשמונאים בטוב לב ותשכיל ותרוה נפשך. ועוד תאן להועיד להרחיב הדרוש על דבר ההלכה הקדומה והתלמודיות ויבואו דברי עליה ואתה תפילם בישראל לתועלת לא מעט כאשר אקוה. ויהי שלום כעתירת נפש אוהבך.

הק' אברהם גייגר.

12.

אמר שד"ל אברך את ה' אשר הביא לידי מטמון יקר, לשמח בו לבב כל אוהבי הליטעראטור העברית, והוא כולל שלש אגרות שכתב בלה"ק הכהן הגלחי קריסטיאן טיאופיל אונגר (Unger) מאחת מערי אשכנז, זה מאה וארבעים שנה, ושלשתן נשלחו פה פאדובה, ותשובותיהן בצדן, אשר כתב הרב והרופא מוה"רר יצחק חיים כהן מהכנטרינים ז"ל; הוציא אותן ממצפונן תלמידי וידידי היקר מוה"רר יהודה אריה אוזימו נ"י, ומסר אותן לידי למען אפיץ אותן בישראל. קצת מן הדברים האמורים בתשובות הרב הכהן הנ"ל כבר נעתקו בביבליאטיקא של וואלפיום.

I.

Schreiben des Pastor Christian Theophil Unger in Herrenlaurschitz, an Dr. Raphaël Raboni, Secretär der israelitischen Gemeinde in Padua, 1717.

הערענלאורשיטץ במדינת שלעזיא י' פרסאות מעיר ברעסלא יום ה' כ"ב אדר שנת תע"ז לפ"ק.

שלמא רבא מאלה רבא לגברא רבא ה"ה אדוני ואהובי מהר"ר רפאל רביני שליט"א רופא מומחה ונאמן לישראל בעיר המהוללה פדובא יע"א.

מאשר אדוני לא השיב אפילו שורה אחת לאגרתי הראשונה שכתבתי למעלת כבוד תפארתו קודם איזה שנים בלשון לעז, באתי היום בקולמוס מחושתם (sic) ובגמגום לשון הקודש, לשנות בקשותי, כדי שאמצא לקץ מרגוע לנפשי בתשובתו שלימה, כי נודע כבר לכבוד תפארתו שאוהב נאמן אני מכל הענינים והמאורעות השייכים לחכמי ישראל ולספריהם, כמו נדפסים כן כתיבי יד, על כן אמרתי להפיל תחנתי ג"כ לפני מהר"ר רפאל באשר בעל הרפואות הוא ובנקל יוכל לרפא שברי לבי בקבלת דברי שלום וחדושים נחמדים שלו, כמו שאמר שהע"ה צוף דבש אמרי נועם מתוק לנפש ומרפא לעצם.

בימי מהר"ר יהודה מינץ היה חכם מפורסם בעיר פדובא שמו מהר"ר אליהו קפשאלי מקאנדיא, ויש אומרים שהוא היה בישיבת פדובא רב לבחורים בחקירת הפילוסופים, הניח אחריו ס' דברי הימים מן הענינים המאורעי' בזמנו, לדעתי הוא אינו בנמצא כי אם כתב יד, ובזה אני מחלה למעלת כבוד תפארתו להודיעני אם אוכל לקנות לי גם ע"י חסידותו העתק החבור דברי הימים הנ"ל ובאיזה מקום. גם שאלי לשמוע ממנו באיזה שנה ובאיזה מקום נפטר מהר"ר אליהו קפשאלי, ואם הוא בעל ספרים אחרים זולת החבור הזה.

בדור שסמוך לדורו של אליהו קפשאלי היה חכם אחר בעיר פדובא וויניצי' ורומא, שמו מהר"ר יעקב מאנטינו, והוא העתיק כמה וכמה ספרים מלשון הקדם ולשון ערבי ללשון רומא, ומצאתי שבנמצא ג"כ העתק שלו מספר מורה נבוכים של הרמב"ם, רק לא ידעתי אם העתק ההוא יצא לאור הדפוס. כי אדוני ילמדני שנת פטירתו, כי חקרתי הנה והנה אצל חכמי ישראל בגליל ההם יעקב מאנטינו הנ"ל אבל אין קול ואין עונה, כי אין יודע להם שמו (של) החכם הנעלה הזה, קו"ם מעשיו וחבוריו.

מצאתי בס' פחד יצחק דף י' עמוד ב' שמועת מהר"ר ליב פראשאל יש בפדובא אצל מהר"ר יהודה קאצינאילנבוגין ושמגנה על קברו, לכן אני מבקש עד מאד להעתיק לי ע"י בחור אחד מלה במלה ואות באות מה שכתוב על מצבת מהר"ר ליב פראשאל הנ"ל ועל מצבות ת"ח בעלי מחברים אחרים השוכנים עמם על משכבם, כי יש לי לקט מצבות כאלו הרבה מאד, ובתוכן מצבת מהר"ר יהודה קאצינאילנבוגין שנפטר בויניצי' ונקבר בפדובא, אבל מחכמי פדובא אין לי עדיין מצבה אפילו אחת. והבחור שיגדיל עמדי חסדו להעתיק לי אלה דברים, אתן לו שכרו כאשר אבה נפשו, כי אין דעתי שלמעני שום אדם יאבד זמנו חנם. גם שאלתי לדעת אם מהר"ר ליב פראשאל הנ"ל חבר איזה ספרים, כי לא ראיתי ממנו מאומה חוץ מקצת תשובות.

בלוחו ספר מהר"ר יצחק חיים מחזנים מביא בעלי מחברים אחרים שהיו חכמים גדולים בעיר פאדובה, דרך משל

א' מהר"ר שמואל ארקוואלטי בעל ערוגת הבושם וחבורים אחרים, היה עודנו בחייו בשנת שס"ב, ויש אומרים שהוא ג"כ הדפיס ס' ערוך של ר' נתן עם תוספות שלו בעיר ויניצי' שנת של"א בלשון רביעי (אמר המ"ל הכונה אין קושטא), וס' דגל אהבה ד' ויניצי' של"א, וס' מעין גנים ד' ויניצי' שנ"ג בלשון שמיני (in 8vo.). רק לפי עניות דעתי יש לספק שהיו שני בעלי מחברים שונים, דהיינו ר' שמואל ארקוואלטי הראשון ור' שמואל ארקוואלטי האחרון, באשר אין מן האפשר שחכם אחד אשר היה בחייו בשנת של"א יוציא ג"כ בעצמו ספרים שלו בשנת שס"ג.

ב' מהר"ר מנחם ציון כהן פורטו בעל של ס' עובר לסוחר, לא ידעתי אם

הניח אחריו חבורים זולת ספר התשובות הנ״ל, יוכל להיות שהוא בעל מחבר אחד עם מהר״ר אברהם מנחם כהן פורטו בן ר׳ יעקב כהן רופא מפורטו בעל של ספר מנחה בלולה והוא פירוש על התורה שלא ראיתי מימי, ד׳ ויניציא שנת שנ״ד באופן רביעי (in 4to.). בלי ספק אדוני יודע באר היטב מה שבחר ואמת בכל הדברים האלה. גם נגנז מעיני זמן פטירת מהר״ר מנחם ציון כהן פורטו ומהר״ר שמואל ארקוואלטי הנ״ל.

באותו ספר הוא מזכיר ג״כ מהר״ר קלונימוס מחזנים ואחיו מהר״ר יהודה מחזנים, שהם דודיו, ומהר״ר אברהם קאסטלאני ובנו מהר״ר משה קאסטלאני, ומהר״ר יעקב היילפרון ומהר״ר שמריה מורפורק ומהר״ר שמואל משעוד ומהר״ר יהודה מפאנו ומהר״ר יוסף מונטריאל ומהר״ר רפאל קורקוס ומהר״ר דוד חיים לוריא רופא, ומהר״ר שלמה מאדינה ומהר״ר ברוך בונאפו ומהר״ר יהודה קיליגין ומהר״ר אהרן רומאניני, שהיו כולם מאורות גדולים בפדובא, רק לא ידעתי שנת פטירתם ואם הניחו ספרים בדפוס או בכתיבת יד, וזולתם (באוריגינאל יש כאן הרבה שמות; אבל לפי הענין אלה וזולתם דבקה עם אלה ועוד) עוד שים לראות בס׳ פחד יצחק דף מ״ב ע״ב, ומי יתן שאוכל לקנות לי ע״י מעלתו העתקת הספר אכון ההוא, באם שהוא לא נמצא (אולי הכוונה אם איננו בדפוס). באותו ספר לעבר הדף ז׳ ע״ב נזכר שהם אחד שמו בלשון רומא ד׳ ג׳ רופאלים ויר פינסיגנים, שאלי להבין ממעלת כבודו מעשה האיש הנ״ל וארץ מולדתו ואם הוא עודנו בחייו, ובפרט אם הוא נתגייר בעיר ויניצ׳ לתורת משה.

בספר עקב רב מהר״ר יצחק חיים כהן מחזנים מדבר מנפילת השגבים שאתם קורין בלעז פאנטאדורי, ולא מצאתי את המלה פאנטאדורי בשום ספר ערוך לשון איטאליא, בעבור זה אני מחלה להודיעני פירוש המלה הזאת. יש לי ג״כ ספר עת קץ של מהר״ר יצחק חיים הנ״ל, אבל אם הדפיס ספרים אחרים נעלם עדיין ממני, גם אין לי ידיעת הטעם למה ועל מה הוא מכונה בלשון הקדש כהן מחזנים ובלעז קאנטאריני.

קניתי לי ע״י הגביר יוחנן גבריאל הערץ מוכר ספרים בויניצ׳ חבורי מעלת כבוד תפארתו שכתב בלעז על מלאכת השירים העבריים, ושמחה נפשי לדעת אם יש לו ג״כ חבורים בלשון הקדש הן נדפסים הן כ״י בסדרו.

באם שאמצא חן בעיניו תשובתו תגיע לידי בכל בטחון ע״י האדון יוסף גבריאל הערץ הנ״ל שישלח למעלתו כתבא דנה, או ע״י אדוני ואחוני השר המהולל דוקטור אנטוניאו ואליסניערי רופא מומחה ור״מ לנוצרים בפדובא:

מתוך כך לאדוני השלום וחיים מאלהי השמים ומאתי עבדו דורש שלומו כריסטיאן טיאופילו אונגיר פאסטור פרימאריו בהערנלאווירסיץ וריגין במדינת

שלעזיה; ג׳ פרסאות מעיר גלוגא רבתי וד׳ פרסאות מעיר ליסא בפולוניא גדולה
וי׳ פרסאות מעיר ברעסלא, ומשם לכתוב לי על ידי הפוסטא

Christiano Teofilo Unger Pastor primario in Herrenlaurschitz e Ritzen nel Ducato di Wolau in Slesia per Venezia Vienna Praga Breslau raccommandata al Signor Giovanni Giorgio Blessing Libraro ben rinomato in Breslau Capitale di Slesia.

וזה מה שכתוב על גב הכתב
ליד החכם מהור״ר רפאל רביני שלי״ט
רופא מומחה ונאמן לישראל בעיר המהוללה פדובה יע״א

Per capitar alle mani del dottisimo Signor il Sig. Raffael Rabbeni Medico e Scrivano degl' Ebrei nel Ghetto di
Padova.

II.

Schreiben des Dr. Rabbiner Isaac V. Cantarini an Pastor Christian Theophil Unger, 1717.

באגרת כבודה הנשלחת על יד החכם הנשא מלמד בראש הומיות בבית מדרש המרומם כזה האדון אנטוניאו ואליסנייירי, החכם הגדול, עוז ומגדול, לכל הבאים לחם, ותופשים לנוים, ולו תהלה דומיה, אל החכם דוטור רביני אשר היה מתגורר פה, ועתה איננו עומד אתנו היום וילך למסעיו בדרך כל הארץ כי נכשל באבן נגף ויפול ותשבר עצם רגלו ויאסף אל עמיו, אבל על דאבדין, אדוני שאל על עבדו לאמר כי ראה את אגרת חבורי, פחד יצחק נדפס באמשטרדם 1685, את קץ גם הוא שמה 1710, עקב רב בויניציאה 1711, ועל הראשון אשר יצחק מְפַחֵד הן לא הפרתי הדברים כהוייתם. ידוע ידע כי אין אומר ואין דברים בלי נשמע קולם, כלם אמונה אומן, אין יתרון אין חסרון אין מלה בלשוני כוזבת, אף מלאכת מחשבת, על דרך גוזמא והבאי מתרחבת, חזיתי ואספרה, וכל פרטי המקרה הזאת כמעט שלשה עברו על ידי, הגדתי האמת אשר היא עצם הספור הנקרא איסטוריא, ולכן אריסטו קרא חכמת הטבע איסטוריא די נאטורא, וספר הנפש זה שמו אצלו איסטוריא די אנימא, וכן בפי רבו אפלטון. ונגלה ההיא כאשר חקקתי בספר קורותיה וכפעם בפעם בתוכחות על עון ובספורים אחרים מוסרים ומישרים. ימי שנותי ע״ה, אין אשר זולתי שכתב פה או בעיר אחרת המאורע הרע הזה, אין דבר רֵק, שידבר בו השורק ושורק, אין חלוש, ובריתי היתה אתו החיים והשלום. דרוש דרש שזכרתי שָׁם מֵה מוהר״ר ליב השכאוג

ונקבר בפאדובה אצל מוהר"ר יהודה קצנאלנבוגן ומוהר"ר ארקוולטי ואחרים ידועי מדע בישראל, ומבקש העתק הכתוב על ציון מצבותיהם, אשר הלכו לבית הקברות. ובודאי הלוחות מאורך הזמן מטושטשות ואינן ניכרים, ואם יוכלו להקרא, למעטים יכתבנו.

אמר על מוהר"ר שמואל ארקוולטי שהיה מחותן של זקני זקני, והוא בעל ערוגת הבושם ומעין גנים וכו', וקשה בעיניו איך היה עודנו חי בשנת שמ"ב את הדפסת ספרו ערוגת הבשם, והלא הוא היה המגיה ספר ערוך לר' נתן בשנת רצ"א בויניציאה. לפ' האדון שהערוך אשר הוא אצלי והגיהו מוהר"ר ארקוולטי נדפס בזיליאה השנ"ט למניננו, וארקוולטי אחר הוא, כי גם בערוגת הבושם גם בערוך הזה נקרא שמואל בר אלחנן. עוד ידע כי הוא היה מגיה בלבד, ולפי מה שידעתי אני לא הוסיף מאומה משלו כמו שאמרת, ואולם יש בידך (אמר שד"ל כך הוא בכ"י המחבר, ונ"ל כי אגב ריהטא לא דק, והיתה כוונתו לומר: ואולם יש בידי, או: ואולי יש בידך) המוסף ערוך הנדפס באמשטרדאם (sic) ומחברו באמת היה חכם בקי בלשונות יוני ורומי. (אמר שד"ל הרב שמואל ארקוולטי הוסיף בספר הערוך הנדפס בויניציאה בשנת שי"ג (לא רצ"א) מורה מקום לכל דברי התלמוד המובאים בו, ואף אם לא היתה מלאכתו בתכלית הדיוק והשלמות (כדברי ראפאפרט), מכל מקום מלאכה גדולה היא, והוא היה נער, והמדפיסים היו אחרים. והרב יש"ר היה בפאדובה, והרב ארקוולטי היה רב בפאדובה מאה שנה לפניו, ולא ידע יש"ר מלאכת הארקוולטי על הערוך, וחשב כי בשנת שנ"ט הגיה דפוס בזיליאה, והוא היה אז זקן ורב בפדובה, ולא מגיה).

עוד שם בפחד יצחק אספתי לאגודה אחת שמות רבנים רבים אשר היו בדור אחרון פה פאדובה, בתוכם מוהר"ר מנחם ציון כהן פורטו, ועיר מולדתו לא היה פאדובה, אבל בא להתגורר ויגוע וימת שם, ואיננו שמחבר ס' מנחה בלולה, ויהי איש גדול בתבונה ובמסורת בימי המפורסם ומלמד החכמות הלמודיות במדרש פאדובה אנדריאה ארגולי, וזה מוהר"ר פורטו מלבד עובר לסוחר חיבר ספר נקרא פורטו אסטרונומיקו, ובתחלתו אגרת החכם ארגולי הנ"ל, נדפס בפאדובה, וגם ספר קטן אחר, שמו דיפלוראנאלוגיאה (אמר שד"ל צ"ל Dipluranologia) על אליפות השמש בימי יהושע וחזקיה, ושנת פטירתו בקירוב שנים מעט קודם המאה הזאת למניננו.

האחרים אשר הזכרתי את שמותם לטובה, יש מהם שהדפיסו, (כגון) פירוש ישעיה ממוהר"ר מאלינה, מקוה ישראל ממוהר"ר יהודה מפאנו, מקראי קדש מהרב אלמינה.

ספר מקרה המגפה שהיתה גדולה ורעה חולה, דע שהוא מספר בלבד דברי היהודים, לא מאורעי כל העיר.

בקש לדעת מי הוא זה ואיזה הוא דוטור רוזאלים Vir insignis אשר זכרתי בספרי דף ז'. אמנם גם אני באמת לא ראיתי ספרי החכם הזה, אבל ידעתיו בשם מפי ספר נדפס בשנת 1662 ושמו

Monarchae Futuro Ludovico XIV. Galliae etc. Comes de Flisco etc.

וגם זוכר החכם רוזאלים יהודי לוזיטאנו, ומגדיל שמו וקורא לו שם ויר אינסיגניס באסטרונומיאה וכו' בספרו פימו אסטרונומיקו.

הני מנושי אשר הם בידיך, עת קץ ועקב רב, מי יתן ויזכו להתקרב לנגד עיניך. והקטן עקב רב היה על דבר ויכוח שהיה לי על דברת שבועה, וגם שמעו בקולי. ואמר הוא שהלך ודאי אין בו דפים שלי אשר אלמון איטלקי שהעתקתים לעברי, על המעתק ההוא.

אוה להבין פתרון מלה אחת אשר בשער ההוא, הטאססאדורי, שלא מצא אותה בשום דיזיונאריו איטלקי ורומיי. היא מלה מעט מוגבהת ההמון במדינתנו, והלך בקראה אזיל בגימוקה, ואמנם בלשון טוסקאנו הנקי מגניאה, וכן בספר הקרוסקה; יש לומר טאססאטורי נגזר מן טאססא או טאססאציוני, ורוצה לומר ערך חלוקת מס ועול המוטל על קהל אחד, והטאססאטורי הנבחרים הם מחלקים הסבל והמשא איש איש כפי ערכו וכדי יכלתו, עשיר בשורו ועני בשיו, לפי ראות עיניהם. ויעיין בדיזיונאריו (של ששה לשונות) של אודינו, איטלקי צרפתי ואשכנזי.

חפץ לדעת אם הדפסתי ספרים אחרים. לא הדפסתי, אך אודה על האמת; חברתי בלבי, הריתי בקרבי ספורים אחרים, גם ילדתי אחדים, יצרתים אף עשיתים, ולא טפחתי ורביתי, ולא באו לאור עולם, ואני עתה בסוף ע"ד שנים, ואני מיום היותי בן עשרים עד היום מטופל וטרוד במלאכת הרפואה, ואם הנני קטון עפר ואפר בעיר הזאת, גדולה של חכמים ומפורסמת ברופאים. תואל עוד לדעת שמי כהן מהחזנים; ובלעז קנטריני. כהן נקראתי לפי שמשפחתי מזרע אהרן הכהן, וכנויי מהחזנים לפי שרבים מזקני ואבות אבותי פה פאדובה, ושמם נודע בספרים על קולם הנעים ומבטא שפתותיהם הנקי והזך, בהתפללם נרבים בבית הכנסת אשכנזים, מן הטעם נקראו בשם חזנים. ואע"פ שהוראת מלת חזן בתלמוד ר"ל שמש הקהל, כמו שכתב החכם ואגינסיילאו בספרו סוטה דף 675, עכ"ז בלשון הנהוג והמסור נקרא חזן המרים ומנעים קולו ומתפלל בצבור, ונקרא קנטורי, וכן נקרא ר' יצחק חזן בית הכנסת טוליטולא שהיה הראש בחברי לוחות האלפונסיות בשנת 1270, יעיין מילירש בספרו הגדול ה' ט' p. 83.

בקשה נפשו לדעה גם טיבו של מוהר"ר אליהו מקנדיאה. מוצא אני בשאלות תשובות נדפסות ממוהר"ר מאיר מפאדובה עם שאלות של מוהר"ר יודא

מינץ, שבסימן ע"ה של שו"ת מהר"ם יש תשובה לשאלת מוהר"ר אליהו קאפשאלי. עוד ימצא בפילוסופיאה נדפסת של יואן יאנדוני, ויניציאה 1575, בסוף ספר הטבע, חקירות הפילוסוף החריף אליהו קריטינסי מהמניע הראשון, שלוחות לנוביל ויניטו דונאטו בבית מדרש פאדובה. עוד חקירה אחרת [illegible] לפי שאלת האדון קונטי יואן מהמירנדולה וכו', ונוסח חקירותיו כתבתי בשנת 1480 למנינם. ועוד חקירה אחרת זוכר שם הגדול פיקו.

וכי יאמר איך .לא נמצא זכר זה האיש וגם נעלם בכותבי דברי .הימים של מדרש הזה, ריקובוני טומאזינו. כה דבר אדוני באגרתו שזאת השומה היא בלי חן, וכן הוא, אך עם ואף ויקרא סי' כ"ו פ' מ"ד, וכמאמר פידיריקו שלאפי קיסר, אף כי בסופרים אחרים מנוהל.

ודברי הימים שדיבר זה החכם מקנדיאה לא כאסיו (אמר שד"ל הרב יש"ר סבר כי ר' אליהו מקנדיאה הפילוסוף הוא עצמו ר' אליהו קפשאלי, ואינו כן, והרב הגדול בניהם וואלאפיום בחלק ה' דף קמ"ה), ויעיין בס' תעלומות חכמה, והוא לקט דברי חכם אחר ממשפחתו, והיה זה אלה שנים בקילות־אים רב ונודע בכל החכמות, שמו יוסף שלמה דיל מידיגו, וילך לפולוניאה, והוא חיבר ס' אילים; ובס' תעלומות הנזכר, נדפס בזיליאה שנת שפ"ט, מדבר מר' אליה קריטינסי שהיה ממשפחתו, ושהיה בר פלוגתיה של הגאון מהר"ר מינץ בפאדובה, ושב לארצו אי קנדיאה ושם מת, ומספר שלווהו נכבדי ארץ עולים לקבורה מלובשים בגדי אבלות, ע"ש. וזוכר אני שמו רשום בס' קונסיליא מידיקא לוסיקיי, ואיני זוכר עתה הדף.

ועל דבר הפילוסוף אברהם די בלמש, הוא חיבר מקנה אברהם, הנעתק ללטין, על הדקדוק, וכתב ממנו בעל שלשלת הקבלה שהיה קורא בקתדרא בשומעי לתלמידים נוצרים בסטודיו פאדובה, ובהיותו שם הלכו כל תלמידיו נוצרים אחרי מיטתו עכ"ל. ועוד שם כתב מר' יוחנן אלמאנו שהיה עיני העדה ושמש שלמה, והיה מלמד פיקו דילה מירנדולה עכ"ל. וגם מר' אברהם זכות חכם גדול כתב שלימד החכמות הלמודיות בקתדרא שלהם בשרגוזא.

דע אדוני כי היהודים היו מקברים מתיהם בעירנו מחוץ לקריה, בשדה אשר עודנו הוא בידנו, ושם נקבר השר המפרסם הגדול דון יצחק אברבנאל, אמנם בימי מצור מאסימיליאנו קיסר אשר הגיע עד מקום השדה ההוא ויסב אחור, נהרסו הציונים, ואין זכרון לראשונים.

על החכם יעקב מאנטין שהעתיק חבורים רבים של אבן רשד ואבן סינא, והיה בימי קרלו החמישי קיסר, או על חכם אחר מבית אלאטין מעיר ספוליטי, אשר זכור אני שאליו שלח הרופא הגדול בפאדובה מירקוריאלי שתי אגרות, אין לי להוסיף מאומה, ואיני יודע שנת מיתתם, גם לא מתו בפאדובה.

הרב המהולל ארקוולטי נפטר לעולמו שנת השע"א.

את כל אלה ידי כתבה למצוא חן בעיני אדוני, ואם כשר אני בעיניו יצוני ואת חקיו אשמור, וגם בימי שיבתי יהיו לי למשיב נפש. ובגלל יהיה בקשתי טורח לאדון השמוע ואליסנייירי יוכל לשלוח לריכיליאה אל הגביר יוחנן גבריאל הערץ מוכר ספרים למען ישלח האגרת לפאדובה אלי.

פה פאדובה יום א' א' לחדש אלול התפ"ו.

הצעיר עבדו, המשתחוה ליקר הודו,
וכבוד תלמודו, יצחק חיים כהן מחזנים.

III.

Schreiben des Pastor Ch. Th. Unger an Dr. I. V. Cantarini.

הערנלויערזיץ יום ה' ט"ז אדר תע"ה לפ"ק.

תפארת לעמו בחזנים, מובחר כתר שם טוב וכהנים,
בעושר חכמתו נשוא פנים, יחי עוד כמה וכמה שנים,
ה"ה מוהר"ר יצחק חיים כהן מחזנים שליט"א.
מורה בחכמת הרפואה ורופא מומחה בעיר המהוללה
פאדובה יע"א, שלום לו וכה"ל.

ושמח אהלה למעלת כבוד תפארתו כי שמע לדברי תחנות השר המפורסם והרם יפינת פאדובה אדוני ואהובי האדון אנטוניו ואליסנייירי להשיב בעיון גדול לכל שאלותי חפץ מהר"ר הפאר רביני באשר הלז עתה איננו וילך בדרך כל הארץ לנוח על משכבו על כן באתי עכשיו בקול תודה ושבח להודיע לו שקבלתי גליון ידו היקרה וכל דבריו היו למרגוע לנפשי כי אדוני האיר עיני עבדו בתשובות חכמתו ובספורים נאמנים עד אחד מן מנד הספרים שהוציא בעולם לאור הדפוס מן מנד בעלי מחברים אחרים שנפטרו קודם דורנו ובימי קדמונינו.

יש בידי ספר תעלומות חכמה וס' אילים שניהם מלוקטים מדברי מהר"ר יוסף שלמה דיל מדיגו המכונה בראשי תיבות יש"ר אשר היה מופת הדור בעתו בכל החכמות ובפרט בלימודיות ודברי קבלה ויתגורר כמעט בכל מדינות אשכנז ומערב ובאחרית ימיו היה רופא מומחה בעיר פראג אם ערי מלכות בוהימיאה וגם נפטר שם בשנת תט"ו לפ"ק בן ששים ושמנה שנה ויותר וי"א שנמצאים היום מקצת כתבי יד שלו אצל חכמי ישראל במדינת פולדא באשכנז כמו ג"כ בקריית ספר מהר"ר דוד אופנהיים אב"ד פראג בעיר האנוביר.

ומי יתן שאוכל לקנות לי איזה כרכים מאשר ספרים אשר כונסו באגרת אחוז מהר"ם ד"ע ס' עוגת לבוקר וס' פורתו אסטרונומיקו וס' דיפלונאלוגיא

על הליכות החמה בימי יהושע וחזקיה למהר"ר מנחם ציון פורטו ופירוש ישעיה מהר"ר מאריני ומקוה ישראל מהר"ר יהודה מספנו וס' פילוסופיא של יואן יאנדוני ד' ויניציאה בשנת 1575 ובו נדפסו חקירות פילוסוף חריף אליהו קריטינסי מהמניע הראשון שלוחות לנוביל ויניציאו דומנקו בבית מדרש פאדובא עוד חקירה אחרת בהמשכלת לפי בקשת האדון קונטי יואן מירנדולא וכו' מטעם זה מפיל אני לפניו תחנוני להשמיעני הנמצאים בפאדובא ספרים אלה ובאיזה מקום כל אחד ואחד. אז אשלח לידיו את המעות ע"י הגביר החשוב יוחנן גבריאל הערך מוכר ספרים בויניציאה כדי שיגיעו לידי עם שאר דברים אשר אקבל בגלותו ואם אדוני יוסף מה' עקב רב הדפים אשר העתיק מלשון לעז לעברי גם במאזני צדק אתן לו מחירם.

שמעתי שבעיר פאדובא ישב עדיין על כסא הוראה מהר"ר ישעיה באסאן לכן אני מחלה לשאל לו בעדי באיזה שנה וחדש ויום נפטר בעיר רגיו שמיו מהר"ר בנימין כהן ואם רגיו היא ארץ מולדתו ואם שמו ציון עם כתב על קברו ואם הניח ספרים בדפוס או כתיבי יד חוץ מס' אלון בכות וס' עת הזמיר כי לא ראיתי מאומה שלו זולתם ומי נתבקש להיות שם אב"ד במקומו ואם יש בעיר רגיו משכב לחכמי ישראל בעלי מחברים ספרים עם מצבות על קבריהם עוד אם מהר"ר ישעיה באסאן בעצמו חבר איזה ספר. נודע בשערי כל ישראל שמו של המקובל מהר"ר חיים ויטאל המכונה קליפרים בעל עץ חיים מדברי קבלה לפי האר"י לוריא אבל אעפ"כ עד הנה לא מצאתי בשום ספר שנת פטירתו והוא פלא בעיני רק ידעתי שמהר"ר חיים ההוא שהתגורר באחרית ימיו בעיר דמשק במדינת סוריא כי שם היה עודנו בחיים בשנת שע"ה לפ"ק מ' שנה ויותר אחר מיתת רבו האר"י לוריא. בי אדוני והאירה נא עיני באלה דברים ולמה קורין לו קליפריז:

במדינות איטליא היו חכמים גדולים בדורותם מהר"ר אברהם פריצל בעל מגן אברהם וכו'.

מהר"ר אברהם יצחק לניאדו בעל מגן אברהם ונקודות כסף
מהר"ר עובדיה ספורנו בעל אור עמים וכו'
מהר"ר אברהם בן דוד משער אריה בעל שלטי הגבורים
מהר"ר עזריה מן אדומים בעל מאור עינים
מהר"ר אהרן ברכיה בר משה בר נחמיה ממודינא בעל מעבר יבק
מהר"ר גדליה בן דוד יחייא בעל שלשלת הקבלה

ובעלי מחברים אחרים דומים להם ואע"פ חקרתי הנה והנה לדעת שנת פטירתם לא היה באפשרי למצא אותם בכל דברי הימים ובספרים הנדפסים שבאו לידיעתי. אולי בגנזי מעלת כבוד תפארתו יהיה מטמון סתרי מגדים כאלה. על כל פנים אני בטוח בחסידותו שישמח לב עבדו בתשובה כתיבי יד הנמצאים

בקריאת ספר הלז ואלה חכמים אחרים מעטו אשר לא״ע מתומני האדונה בן
שלמון הקודם בן בלעו והפרע יגלה את אזני אם בחוכם איזה דברי זכרונות
השייכים לתולדות ישראל מאלפים שנה ויותר והנה גדולה לי למה אינם בנמצא
עד היום הזה כי אם כתבים מעוטים אשר המדברים על כלל העם כי בכתבי
הטלקים ר״ע היסטוריה די גיודי די מוסיי באנאזי *) ונמצא ספרים אחרים
עניין יש לטעמים שעיות הרבה מאד שלא יוכל לתקן בתבלים והגנן מוש אדם
כמו תלמיד חכם בר ישראל.

והנה הפעם לא אוסיף לשאול לו כי אם אחת אשר אבקש. יש בידי את
הכתבת של ציון מהר״ר יהודה אריה ממודינא וזה לשונו

ארבע אמות קרקע בחצר זה
אגב קנין מוכר מיעוט עולם
הקנו ממעל לי־הודה אריה
ממו־דינא נסתר על כל נעלם

רק לא ידעתי אם בו איזה דבר מחוסר (sic) או אם טעם שתי שורות
האחרונות נעלם מהכרי בעבור זה מעכ״ת יעשה לי הטובה בהעתיק לי מלה במלה
ונשאר היטב הכתוב הטוב ובלמדני את בקריאת המלות לי־הודה וממו־דינא איזה
מגד חוץ מן המשקל.

אל נא יחר לו הרשות לבני לדבר לו ולהאריך כי חנני בעצמו בהשתמות
השונות שיקבל כל אגרותי בשבר שנים. מתוך כך אנהה לתשובתו היקרה שתגיע
לידי בזמן ע״ג האדון הערך או ג״כ ע״י הסופטא.

וגם למעלת כבוד תפארתו שלום וברכה אלף פעמים ככה מאלהי המערכה
ע״ד עבדו וד״ש כריסטיאנו טיאופילו אונגיר.

XV.

Schreiben des Dr. I. V. Cantarini an Pastor Ch. Th. Unger.

רם תשא מלא רוח חכמה רועה נאמן אבן הראשה לב חוקר
כל תעלומה ועל לחו חרושת המבמא הקדושה ותורת ה׳ התמימה

מה יקר מאדך אדוני התכתבתי עם ידידות מהכרותך אוהבות שמדה השכל
ובינה שגולות המעלה והמכינה אשר היו לך למנה, ואני אמרתי בחפזי כבפסה
וגם כלתה נפשי לעבדו באמת ואמונה כי באלה חפצתי וכאלה השמתי מגיד וכבשי
או כמי עמה בימי הזקנה. אדוני שאל לשלוח לו ספר פילוסופיאה של יאהודונו
אשר עבדתי (לו כי בו) זכור לטוב הם אליה קריטינשי, בקשתיהו גם מצאתיהו.
עוד בכתבו שואל מקוה ישראל, ומצאתיהו, גם הוספתי אצלו חבור אחר, שלגי

*) Histoire des Juifs de Mr. Basnage (S. D. L.).

מים, כי הוא בר פלוגתיה בנדון מחלוקת המקוה, וימצא גם שמות שלמים וכן רבים רבני איטליא ומדינות אחרות בדור ההוא. עוד זוכר ס' עובר לסוחר למהרמ"ץ פורטו, והנה הקרה ה' אותו לפני, גם ספרו קורסו אסטרונומיקו, את כל אלה הנני שולח לפה כבוד נ"י הגביר המפואר הירץ, והאחר והוא פירוש למהרמ"ץ על סליחות השמש, יגעתי ולא מצאתי. וס' תקון עולם פירוש ישעיהו הנו אמנם אחד מאד חסר וגם דפוסו מגולגל, את כל אלה ברוב השתדלות ועלי עגלות בקשתים אספתים, ואשים בתוכם דפים בלה"ק והעתקה לאיטלקי המיירים אל סוף ספרי עקב רב. גם עתה בא לידי חבור קל והוא במשקל על הסליחות, אשר הדפסתי זה חמשים שנה, אמרתי להשית אותו עמהם ויהיו לפניו, אמצא חן בעיניו לקבלם בסבר פנים יפות מן המוקיר ומזכיר את שמו לטובה ובאהבה רבה, והם אשר לבוש דרכם בתמונה הרמתה המסובה, וכתובה ט"ז אדר ותגיע לידי ה' אייר. אענה עוד. מוהר"ר בנימין כהן מולדתו באליסאנדריאה דילה פאליא, עיר של מילאנייזי, והוא עודנו חי ותושב יקבו בריגייו, ולא הדפיס רק את הזמיר ואלון בכות, ואם לו עוד כתבי יד, הם אצלו. ומחנו מוהר"ר ישעיה באסן לא חיבר ספר.

הגדול בכבוד שמו מוהר"ר חיים ויטאל לא ידעתי שנת פטירתו, ויש לו אח זקן השיר מוהר"ר משה ויטאל אשר בשנת של"ב היה בן ע"ה שנה כאמר מה"ל כך כתב המחבר בתחלה, ואח"כ הגיה וכתב: בשנת של"ב קריתי שביה וכו', וכוונתו לומר כי הוא בזמן מן הזמנים ראה איזה כתב משנת של"ב שהיה מחוב בו שהאיש הנ"ל היה אז בן ע"ה שנה, ואני לא רציתי להעתיק כפי מה שכתב, לבלתי יתבלבלו הקוראים ויחשבו שהרב ימכ"ם נולד קודם שנת ש"ך, או יחשבו שזה מותר למספר ימי חייו הנזכר באגרתו הראשונה). וטעם הקראו קלבריז שמעתי כי יש ספרים שכתוב בהם קלבריז, והבי"ת נהפכת לפ"א, והכוונה באמת Calabrese, נמצא היה ממדינת קאלאבריאה אשר במלכות נאפולי, או זקניו יצאו משם. ובגלות הזה היהודים המטולטלים בכמעט מקדם ימה ומתימן לפונה זה דרך רוב משפחותם להקרא בשם העיר אשר משם יצאו, כמו בעיר הזאת קוניליאן פריום הילפרון לודי מאדונא לוריגה, וכן המשפחות המפורסמים ביטענורלא ריקאנאטי.

בנוסח ציון קבר מוהר"ר יהודה אריה ממודינא הכתוב באגרתו באמת יש שנוי ושבוש, וזאת הגרסא הנכונה.

ארבע אמות קרקע בחלק זה
אגב קנין סודר מימות עולם
הקנו ממעל ליהודה אריה
ממודינא בזה נסתר נעלם

הנה בגדר טעות שנתגלגל מהמטעות, כתוב קרקה ור"ל קרקע, ובכן נגלית הכונה, והשומר קל ההבנה. ובפתיחה לי־הודה ממו־דינא אין סוד, ותהי מכוון השופר אשר הנה אל המשקל לבדו, מבלי צורך לו לספרידו. ועל דבר ביאור המליצה, היא מושאלת מלשון חכמים במשא ומתן בהרחבה בנוסח השטרות וקנינא אין בהדי וכו' וכן דרך כל הארץ כי יואל לקנות הגבר הוקם על, מרוב בתים מרוצפים, שטחים מתפשטים, וגנות נטועים, שדות ובגדי חמודות, כאשר לכותב לבנו, ד' אמות קרקע למשכבו, והודר ותכריכין לגופו (אמר שד"ל נראה כי הרב יהכ"ה חשב כי מלת הודר היא כאן שם דבר, אבל רי"א מודינא לא לכך נתכוון, אך היתה כוונתו לומר הָדָר מימות עולם, כלומר באותו קנין המהודר וקבוע מימות עולם (ואל תפר הסוג) הקנו ליהודה אריה ארבע אמות קרקע בהלך זה).

ואגב סדר מוהר"ר ליאון אזכור לטובה מוהר"ר משה לוצאטו אחד המיוחד בבני ויניציאה אשר הכרתיו בימי בחורותי, הגדיל ברוממו בחכמות התלמודיות אשר היה"ר מקנדיאה בהקדמת אליס, ושלא עלה בכל תשובות הגולה רק שני לו ב . . . (אמר שד"ל אולי: באלקביצא). ואני ראיתי שני ספריו, אחד שמו איל מוקדש, והשני איל שמשו דילי איברלי, בלשון איטלקי. וכיון קברו חפשתי לראותו ולא עלה בידי, כי כתבתי לויניציאה ויענו לי כי המצבה נטבעה בתחתית הקרקע ולא יכלו לראות מפני שהגביהוהו בעפר.

ולאדוני יאמר: עוד שלא יתמה על בלי מה לבלתי המצא בנו כותב זכרונות דברי הימים מאורעות דור ודור וחכמיו דור ודור ומוסריו הכללים והפרטים והקורות במדינה ומדינה ככתבה ועם ועם כלשונו, הנה עם בני ישראל מפוזר ומפורד בארבע כנפות, גולה ונדה, היום כאן ומחר בקבר ובני בלי בני ובלתי בני עודם (אמר שד"ל הכוונה לומר שהיהודי היום הוא כאן ומחר הוא כאין ובלתי אודם, בלי רטט (בני ענין רגון), ובלתי הוד והדר (בני ענין יופי), ובכללו בזה השניות והדלות והמגור מסביב, וכמה ספרים נכתבו ולא נדפסו, כי היתה הדפסת מעוכבת כגון ס' עמק הבכא), גם רוב הקברים בשדות נשכחות חוץ מן השערים, ולכן אין להפלא אם בקבלה אבד זכרו, וכמעט נדעך נרו.

קנאי לאלין ולא קנאי לבלולים אל שמו הנכבד, לעבדו יְשׁוּנִי, ויגוני ולא יִכְבַּד עלי לשרתו ולהיות אתו חַלָּף ומודה נעבר, הצעיר יהכ"ה.

לא אכחד מאדוני יום פטירת מוהר"ר אברהם מסער אריה אשר הזכיר באגרתו, בעל שלטי הגבורים השדע, ויהי יום כ"ח תמוז שע"ב, והוא כבן שבעים ואחת שנה. עוד הנה אגלי זכרון הכתוב על מצבת גדול דורנו מהר"א ובנא מטה זכותו, שנאסף אל עמיו בשנותינה יום ב' חנוכות השנ"ה.

כל זה אשר כתב הה"ר גרשון נכדי בן אחי, הנה וכופא, ועוד שנים הנני
שוהה המוכן לשרתו בלי הרפה יהכ"ה.

(אמר המ"ל אצל האגרת הזאת מצאתי נייר קטן, כתוב בו אמ"ק הר"ש זכות
ומשמעות הונגר נודע כי נראה לו נכתבת יד גרשון בן אחיו של הרב יהכ"ה,
והנני מעתיק אותה כאן לזכר עולם, וז"ל:)

מצבת קבורת הרב הגדול שברבנים
המקובל החסיד והקדוש מרנא ורבנא
משה זכות זצוק"ל אשר נסע למנוחה
ויעזוב אותנו לאנחה יום שני של קבוץ הסכ"ת
השוכרים עמדו ואל תכרעו
שימו לנכנס אל קבורת גבר
גבר נשען על כל אשר נודעו
בסוד ובנגלה ומסביר שבר
כל שומעיו ישתעשעו ישבעו
על כן אשתיו דורנות נקנה
עומד כמו חומה בעת הדחק
לנו זכותו יעמוד בשחק

(עוד נייר מצאתי בין האגרות האלה, וכתוב בו שירת בעל אלפי הגבורים,
וקודם זכרון שירתו יש כאן ספור מעשה שאירע לו, והנני מעתיק הכל מלה
במלה:) אני אשר עברתי בדרכי ימי הלכה בשערי שאול ולא אביט אדם עוד עם יושבי
חלד, נקום עלי אדם רע ומר, אגוסטינו בן ראשל, ספר (אמר המ"ל אולי הקריאה
שפר, כלומר גלב) ערל נכר ימח שמו חכבו, והוא מתכסה בבגדים שקודים
ועלופים, וכבעת המאסקרה (maschera) פרצה בתוכו כמחשבה, וחרב שתי
שות אוחזה בידו כגומד ארכה, בתבונת הקו"רא הוא נגד הנו"רבו הם מנומכת,
להרוג את נפשי חנם, אמנם כי דלו עיני למרום לא חנה ה' השחיתני, וגם כי
הכני פצעני על ראשי, הרס המצנפת והסר השערה, וישלח ידו אחרי גוי שעמים
להכות בכליותי בכי אשפתו לא נתנו אלהים להרע עמדי ולא הוציא ממני טיפת
דם, ועם כי נמצא כתנתי עשה שנה עשר קרעים בחרבו החדה, לא שלט בבשרי
יד רשעים, כי ה' היה עוזר לי ומצודתי הוליכני, וזה היה ביום ש"ק אשר השכילה
עין ב' לכ"א שבות בינה כ"ה אדר כ"ה שיקראו הרבה ויקהל ופקודי. והאדם הנה
שנתה אלפים ת"ן למ"ד וי"ו לפ"ק, ושקוד ולמחסה אשים אלוה כי הוא ה'
שומרי השע מחשבי ממנו כ"ב ימים אחרי אשר קם עלי בגדיו, וימות כי השיבו

ה' בנגף המגפה, ועיני ראו כאשר התחילו לנפול חמשית כפגר מובס, ובקבורת חמור נקבר סחוב והשלך. ארוממך ה' כי דליתני ולא שמחת אויבי לי, ה' העלית מן שאול נפשי חייתני מירדי בור, הפכת מספדי למחול לי פתחת שקי ותאזרני שמחה, על כן ה' אלהי לעולם אודך, אהללה שמך כי טוב נגד חסידיך.

נאם אברהם יצ"ו בכמה"רר דוד הרופא משער אריה ז"ל.

פלגי מים תרד עיני על כי לקח ה' מאתנו הצדיק והחסיד אבי אבי רכב ישראל ופרשיו עטרת ראשנו ופאר הדור, כבן שבעים ושמנה שנה, המעלה כמה"רר אברהם שמו משער אריה אביר הרופאים ז"ל, אשר נקרא בישיבה של מעלה ביום ש"ק ער י"ז לי"ם שעות ה"ס תמוז ה"ש לוליו תע"ב לפ"ק פרשת אלה הדברים, יהי רצון שתהא נפשו צרורה בצרור החיים את ה' אלהינו עם כל האבות הקדושים ושאר החסידים והצדיקים, ויזכה לתחיה ויהנה מזיו השכינה אמן סלה, והגודר פרצות בישראל הוא יגדור את המגפה הזאת מעלינו לחיים ולא נוסיף לדאבה עוד אכי"ר.

V.

Schreiben des Pastor Unger an Dr. Cantarini.

הערנלאוירסיץ יום ה' כ"ב אייר תע"ט לפ"ק.

מופת דורנו בחכמותיו אדיר משפטו באמונתיו
יחיד אומתו במדותיו חפי כל שלוה במעוטתיו
יוסף הבורא על שנותיו בחיים ואורך ימותיו
ה"ה מהר"ר יצחק חיים בן יעקב יצחק כהן מהחזנים
שלי"ט רופא מומחה ומורה חכמת הרפואה
בעיר המהוללה פאדובא יע"א.

שלום לאדוני ולכל אשר לו. שמחתי כשמחה בקציר כאשר יגילו בחלקם שלל בבוא לידי גלילת ידו היקרה יחדיו עם צרור הספרים ע"י אדוני הגביר גבריאל הכהן, מי אנכי אשר מעכ"ת הכירני ויגדל עמדי חסדו ובמה אשלם לו כל טובתו אשר חנני חדושים נחמדים כאלה כי דבריו היו מתוקים מדבש לפי ולמרגוע לנפשי. לכן אני מבקש עד מאד להודיעני פי"ע את ערך כל הספרים אשר שלחתי כי תאותי להביא לידיו את המעות בעדם בלי עיכוב הזמן.

אך באשר חסר בס' תיקון עולם על ישעיה הקונטרסים שאחרון מפסוק שמחו את ירושלים וגילו בה כל אהביה עד סוף הספר אני מחלה להעתיק לי, בהיות שחסר מן הספר, ע"י בחור אחד מלה במלה ואות באות את הספרון הנ"ל כי למעתיק אין שכרו בעד התורה ומי יתן שמעכ"ת ג"כ יוכל להודיעני שנת

פטירתו של בעל המחבר מהר"ר שלמה מרינא כי עדיין היא נעלמת מעיני אף גם חקרתי הנה והנה. בספר פורטו אסטרונומיקו ראיתי שבעל המחבר נקרא עמנואל פורטו ולא ידעתי למה קורין לו עמנואל כי שמו האמיתי היה מנחם ציון כהן פורטו על כן תאותי לדעת אם שמו של אביו הוא עמנואל. אמנם באשכנז יש לפעמים שנהג שמקצת אנשי ישראל נודעים יותר בשם אבותם משם עצמם. דרך משל בעל המדפיס אשר עדיין לישראל בעיר דיהרנפורט במדינתנו ד' פרסאות מעיר ברעסלא הוא נקרא מהר"ר יששכר בער בר נטע מקרוטשין אבל בפי כל אחד בפרט במשא ומתן אחת הנולדים הוא מכונה בעריל נתן ובעיר פרנקפורט דמיינו יש לי הכרה עם ר' שמעון בר אברהם וואלף מענך מוכר ספרים אך הוא איננו נודע כי אם בשם אביו ומכונה ר' אברהם וואלף מענך.

ואחר מעכ"ת הגדיל עמדי חסדו להגיד לי שנת פטירת מהר"ר אברהם משער אריה בעל שלטי הגבורים הנני מפיל עוד פעם תחנוני לפניו להשמיעני ג"כ באיזה שנה ומקום נפטרו שאר החכמים בעלי מחברים הנרשמים באגרתי האחרונה ובפרט מהר"ר עזריה מן האדומים בעל מאור עינים ומהר"ר עובדיה ספורנו בעל אוסב משפט וכו' ומהר"ר דוד די פומיס בלעז אך בלש' הק' מן התפוחים בעל צמח דוד.

מצאתי בקינה אחת כי בשנת שת"ד ליצירה יום ה' ח' לחדש כסלו נפטר לעולמו בעיר ויניציאה החכם הנעלה מהר"ר מנחם ספורנו והניח אחריו ספר אחד שערו לב נתיבות חכמה. צו אדוני והודיעני כלל הספר ההוא ושנת הדפסתו ואם מהר"ר מנחם ספורנו הנ"ל היה בן מהר"ר שלמה שמעיה ספורנו אשר היה עודנו בחיים בשנת שכ"ג ראיתי איזה דבר שלו על השמיטה אבל נגנז ממני אם יש ספרים אחרים למהר"ר שלמה שמעיה ספורנו הנ"ל ובאיזה אופן אתם מרגלים להוציא במבטא שם משפחת ספורנו אם Sforno או Saforno או Siforno גם חפצי לדעת באיזה שנה ובאיזה מקום יצאו לאור הדפוס שו"ת למהר"ר עזריה אפרים פיגו אב"ד ויניציאה אשר נפטר בשנ' הקטנ כי ספר הנ"ל הובא בקינה על פטירתו.

יש בידי כתב יד משלו: כתב ההתגלות אשר שלח החכם אנגונים אברהם לרמ"בא על אשר התקלף ביומני ארץ פרוניגלה שמתעסקים בלמוד. החכמות חיצוניות וכמותו. מ"ג דפין באופן רביעי אך הוא בסופו חסר והיא שורה האחרונה זה לשונה: ישא ה' פניו אל אדוננו וישם לו שלום ולאוהבי תורתו יאיר מלמעלה בשלום יחזק במעוז חסדו' וברכתו יברך את — עד כאן אחרית מלות של כתב ההתגלות הנ"ל בקשתי עד מאד ללמדני אם כ"י ההוא נמצא בלי שום חסרון בידיו או בידי אהוביו בפאדובא או מקומות אחרים והיות שכן (אמר הר"ל הכוונה

גומר ואם יהיה הדבר שתשובת השאלה הזאת הֵן, כלומר שהס' ההוא נמצא בידו בשלמותו, אז אבקש) להעתיק לי ע"י בחור אחד מה שחסר בכרכי והוא לא יהי' כי אם דבר קטן מא' או ב' דפין ואין יותר. בעל המחבר שמו מהר"ר ידעיה הפניני בעל בחינת עולם ומעדני מלך ושאר חבורים והוא היה משכני פרובינציא במלכות צרפת וכמו בורדא היה בעיר המהוללה מונטפשלייר. והוא היה בשנת הנ"ט רק לא ידעתי שנת פטירתו ולמה הוא מכונה אנבונים אברם אביו היה מהר"ר אברהם בדרשי. בעל של ספר חותם תכנית והוא כ"י על הדקדוק ושניהם גם בן גם אביו היו אנשי חיל בכל מלאכת המליצות. אם למע"כ איזה חדושים על שני בעלי מחברים האלה דהיינו מהר"ר אברהם בדרשי ובנו מהר"ר ידעיה הפניני המכונה אנבונים אברם ועל ספריהם. ובפרט על ספר חותם תכנית אני צמאה לתשלומות הכתבו. יש בלי ספק למע"כ ידיעה וברית אהבה עם מהר"ר שלמה בזיליאה ממנטובא. שמעתי שהוא בקי בכל חכמות ובעל מחבר חכמה וכמה חבורים רק אין לי נודעים שמותיהם גם נעלם מעיני אם הובאו לבית הדפוס. עוד יש אומרים שבידיו ג"כ איזה כתיבי יד נמצאים מאת חכם אחד שמו מהר"ר אבראנזי ובזה הנני בטוח בגודל חסידותו שישביעני שמחה וששון ע"ד תשובתו היקרה שאקוה אחת ע"ת או בדבור הגביר המכונה האדון גבריאל הערץ או מונקס בכתב מהר"ר יעקב אבוהב נאמן ישראל בעיר המהוללה ויניציאה אשר ישלח לי הספר הזה ע"י הפוסטא בלי עיכוב הזמן.

מחוץ כך ברכות כגשם ורביבים לכל בית אדוני ומיודעיו כדע"דפה הקטן מקוטן בתלמידי לס' הק' כריסטיאנו טיאופילו אונגיר פאסטור פרימאריו פה הערנלאוירשיץ.

גם שלומים רבים לנכדו ולמוסרו הה"ר גרשון והלולים לו אין קץ בעד מנחת קנורת מהר"ר משה זכותו כ"כ ומי יתן שאוכל ליקח ג"כ מנחות אחר' אשר לחכמי ישראל בעלי מחברים בעיר מנטובא ובעיר פירארא ובעיר רומא ובמקומות אחרים אתנם אתן בעד הטורח למעתיק כל אות כשמו

VI.

Schreiben des Dr. Cantarini an Pastor Unger.

שמו נאה לו והוא נאה לשמו והעם מהללים בהלולים,
טיאופילו אוה"ב את המקו"ם אוהב את הבריות עָנָו
בארית ורֹאש לשכלים, אבי התושיות דורש הקדמוניות
העבריות והנסתרות לו גלויות המסכים בדבר עבדו
ועצת מלאכיו משלים, יהי שמו מבורך במקהלים.

הפעם לא אמרו שפתי מאמרותיו באגרת יקרה שלחתה כ"ב אייר תע"ה תמונה שלמה של השלוחה אחי י"ה אייר תפ"ה מימים ימימה. אדוני שאל תיקון **תיקון עולם** על ישעים, חסרון יוכל להמלאות. נתתיו למעמיק, קשנו כי הוא זה. מחבר זה התיקון עולם נפטר לעולמו חדש אייר ת"ל (אמר המ"ל הרב יהר"ם היה זקן והיה כהן ולא היה בידו לבדוק את המנגנות, אבל בני אוהב נר ז"ל בהיותו בן י"ד שנה כמה יגיעות יגע והעתיק בתכלית הדיוק פ"א מנגנות את האלדנה (ואחרות במקומות אחרים) ולשהיה מופסק בקריאה היה קורא לי והייתי בודק בעיני ובאזנותי, עד שהיתה מחברת לי קריאת הכתב, והיה מלאכה קשה מאד באבנים שעברו עליהם כמה דורות, ובדור הזה יצאו לאור כמה לקוטי מנגנות, ונכון היודע כמה טעיות נפלו בהעתקה. והנה הרב יהר"ם אומר כי בעל תקון עולם נפטר בחדש אייר, אבל במצבת קבורתו כתוב יום ש"ק ער"ה אייר, והמצבה הלא היא כתובה בס' חנ"י לרת"שג, וצריך להגיה בתחלתה ולהוסיף מלת **הם** קודם מלת יקוננו, והלשון לקוח מפיוט הרא"בע קוראי מגלה הם יקוננו אל אל. ובמצבת אביו הכתובה ג"כ בס' חנ"י צריך להגיה כך:

ואמרי בן יצא
אביו ישים כי ימלא
פה קבר החיים הנבון
הה ויהר כמהר"ר (וכו')

והנה הספר והאלפיום בס"ג מהביבליאטיקה שלו במב פטירת בעל תקון עולם בחדש אייר, והיה זה ממה שכתוב כאן באגרת הרב יהר"ם לאונגר, ואני אין בידי החלק השלישי והרביעי מס' והאלפיום, אך ראיתי זה בקאטאלאג הגדול של שטיינשניידר, מלאכה נפלאה, יזכהו ה' להשלימה, ועיני רואות).

ביקש עוד למה מוהר"ר מנחם ציון מורתו נקרא בשם Emanuel, הרבה לבעל אומרות, באיטליא רבים מהיהודים שמם בישראל אחד, ובתוך קהל עדת שעמים אחר שם כנוים ממקור אחר יוקח שמם. הנה בביתי יש ילד קטן משואל בקוראי שמו, ובלעז נקרא Simon, והוא שמעון. ובמדינות האלה קוראין בלעז את מנחם Mandolin (אמר המ"ל זה נמשך ממנהג האשכנזים שקוראים למנחם מענדעל, ואחד מתלמידי נקרא משה בן מנחם כהן פורטו (אולי ממשפחת מהר"מ הנזכר כאן), והוא עתה שני בקהל בק"ק ויניציאה, ואביו נקרא בלעז Mandolin).

נכסוף נכספה לדעת שנת פטירת מוהר"ר עזריה מן האדומים ואיה מקום מנוחתו, ולא עלה בידי עד הנה (אמר המ"ל ר' עזריה מת בשנת של"ח כמו שראה בשלומו בשנת של"ה, עיין כרם חמד חמישי עמוד קמ"א). וזאת נודע שמיבר ספרו אמרי בינה בשנת השל"ג ככתוב דף קס"ד, ובדף קס"ג ע"ב **שָׁם** **שָׁם** לזכרון השיר אשר בעודנו חי הכין למען יחוקק בגול קבורתו ע"ש.

השקט נפשו לדעת מה יהא אליך על יום פטירת מוהר"ר עובדיה ספורנו, אשר באגרתו קרא אותו בעל אוהב משפט. לא אחדל מהגיד כי ה' אוהב משפט הוא פירוש איוב ומחברו הר"ש בר צמח, ואולם גם זה החכם ספורנו חיבר ביאור אשר קרא כדרכו, משפט צדק שמו, והוא נדפס עמו. ולהרב הזה ספורנו פירושים רבים, על חמשה חומשי תורה שיר השירים קהלת תהלים, ואור עמים כולל חקירות פילוסופיות, ובהקדמתו קורא עצמו מתושבי בולונייא. המורגל אצלנו להוציא בהברת כינוי המשפחה ספורנו Sforno. מוהר"ר שלמה שמעיה ספורנו נפטר ה' חשון שע"ז. אודיע עוד שמשפחת מוהר"ר מנחם ספורנו מתגוררת עתה בעיר קוריגו קרובה אל פאדובה, ושאלתי את כמוהר"ר שלמה שמעיה היה בנו, ויענו אותי דבר שלא יצא מהלציו, ואולי הוא מענף אחר מהרב הנוסעים מבולוניא. בספר ל"ב נתיבות לא ידעתיו.

ועתה אגב ריהטא אזכור ישום עולם שלמים וכן רבים.

הגאון כמוהר"ר שמואל יהודה קצנאלנבוגן אב ב"ד בק"ק ויניציאה בן הרב הגדול כמוהר"ר מאיר מפאדובה נפטר ו' ניסן שנ"ז.
כמוהר"ר יעקב כהן בכ"מר אברהם ברוך י"ב שבט שנ"ו בויניציאה.
המאור הגדול כמוהר"ר משה פרוינצאלי במנטובה יום צום גדליה של"ז.
כמוהר"ר יהודה אריה ממודינא כ"ז אדר ת"ח.
הר"ר עזריה פיגו ח' אדר ת"ז.
מוהר"ר שאול מורטירה באמשטרדם אדר ת"ך.
מוהר"ר קלונימוס כהן מהמזוזים, רופא, דודי, בפאדובה כ"ה אב שנ"א.
מוהר"ר אברהם קאטלאן בפאדובה י"ב תשרי ש"ג.
הגאון מוהר"ר ליב מארסואל בויניציאה י"ג אייר שע"ז.
הרב הגדול מוהר"ר אהרן ן' חיים בעל קרבן אהרן ולב אהרן שנת שצ"ב בירושלים.
הרב הכולל רופא דודי כמוהר"ר יהודה כהן מהמזוזים. כ"ז ניסן ש"י בפאדובה.
כמוהר"ר יהודה מינץ י"ז אלול רס"ט.
מוהר"ר שמואל די מדינה י"ב סיון ש"ן.

וכעת אין אצלי עוד.

אחות לבו לשלים כתב ההתגלות אשר שלח החכם אבטוניס וכו', ובאמת היה אין כה וכח לה ומלוכלך מאד מאד, ועל דרך מעלה כי בהגלתו ומתכנה לכל לבדם זה per antonomasia שמו אצלנו המליץ. והכתב יד אשר אצלו נעדר ממנו בסוף דבר רק דברים מעטים, וחסורי מחסרא והכי קתני. ובברכתו יברך את עמו בשלום עד מלאת הארץ שמחה ושלום כרצון הלועיר המתפלל בשלום תורת אדוננו ובאורך ימין ושנותיו בנעימים והחמדה שלומו ותרימתו

לעולמים ידעיה בר אברהם בדר"שי. אין עוד. עוד אודיע שכתב ההתנצלות זה נדפס וימצאנו בשאלות ותשובות של הרשב"א מדף ס"ז עד דף ע"ה, גם שם יקרא החרמים ותקנות רבני צרפת על לימוד החכמות, והדפוס הוא יפה, וויניציאה שנת ש"ה. ומה אענה ומה אוסיף אשרי לפותח ספר בחינת עולם, הנה מה טוב הוא ומה נעים, עם מפרשיו הפרשנים ואחריו השגיב השגיב (אמר שד"ל הראשון שם המדפיס והשני שם המחבר, כלומר הכותב והנסמך) שגיב שגיב אורו בביאורו, ובהקדמה קרא אותו חכם גדול, ומונה שם תשעה ספרים אשר חיבר אחד לאחד למצוא חשבון, ואני לא ראיתים על שלא באו לדפוס. גם ספר חותם תכנית מחבורי אביו, עמודי לא בא לידי (אמר שד"ל הוא נמצא בעיר ליידען, והוא עתיד לצאת לאור אי"ה בהשתדלות ר' גבריאל פולאק איש אמשטרדם, ה' ממרום עזרו ישלח, וספרו בידו יצליח). ועל מלת אנבוניט, שמא היא שפת ארץ מולדתו, ולשון כנוי על הבן בערוך אל אביו (אמר שד"ל עיין צונץ, צור געשיכטע, עמוד תס"א). ובבחינת עולם כ"י אשר אצלי ככה כתוב בראשיתו, אחל לכתוב אגרת בחינת עולם אשר חברה החכם הפילוסוף האלקי ידעיה בר אברהם ז"ל המכונה אנבוניט אברם בדר"שי. עוד אחת מעט היא, במראה מקום ס' שאלות ותשובות הרשב"א, בדיני תקנות הקהל ז"ל סי' תי"ח כתב ההתנצלות אשר שלח החכם אנבוניטו אברם להרשב"א ז"ל וכו' (אמר שד"ל בשו"ת הרשב"א בולוניא שנת בעז"רך כתוב (בלוח התשובות בסוף הספר) אנבונייט, אבל בגוף הספר נראה סימן תי"ח כתוב אנבוניט).

הר"ר שלמה בזולה הנקרא ר' אביעד הוא ידידי, ובתחלואיו הייתי בעוזריו ולרפאהו, והוא תלמיד הרב המפורסם כמוה"רר יהודה בריאל נר"ו היושב על כסאו כיום הזה במנטובה, ור' אביעד גדול דעה הוא, לא הדפיס חבור עד היום, ואכתוב אליו ויענה לי שחיבר Apologia per la Pasqua hebr. contro quanto scrisse il P. Carlo da Crevalcore. ושאין לו העתק ממנו, ויש לו חבורים אחרים כתבי יד. ועל אודות האישים חכמי ספרדים המפורסמים הנזכרים והנאמנים הפרשנים כתב לי שאינם אצלו, וישאל ויגיד לי.

עוד אוסיף לדעת כי מוה"רר פיגו לא חיבר ס' שו"ת כמו שהוגד לאדוני, ואני לא ראיתיו, רק חיבר פירוש גדול ורחב ידים על ס' התרומה, ושמו גדולי תרומה, נדפס בויניציאה ש"ג (אמר שד"ל הרב אגב ריהטא כתב ש"ג במקום ת"ג), וכולו על עסקי ממון ודיני משא ומתן.

ועל דבר ההוצאה בספרים השלוחים לו על ההעתקה, לא אשאל ולא אשים שעה ונושא משך הזרע, בא יבא ברנה לצוות וירחיב לבי, ואל ידרוש סמוכים אם לבקש מאתו יקנה בעדי Opera medica Bontii, sed ultimae editionis, utpote pluribus additionibus locupletata, כי אינם נמצאים פה עוד,

וישלחם אלוף ספרים אשר יצואו אל הגביר הירץ בויניציאה מן מקומות גירמנייא, כי לא תשוה ביאתם לגדם מרוב ההוצאה, ויחשוב לאדון הירץ ההוצאה, והכסף אשלם לו את דמי מקחם (אמר שד"ל הצדיק הזה לא היה רוצה לקבל לא כסף ולא שוה כסף בעבור הספרים ששלח לאונגר, ובבואו לבקש ממנו שישלח לו ספרי הדפוס של Bont שלא היו נמצאים באיטליאה, בקש ממנו שיודיעהו מחירם, ולהיפך הקדים ואמר לו שלא ידרוש מאומה אם יבקש מאתו שיקנה בעדו ספרי פלוני, והכוונה שלא יאמר כמו שהוא שולח לי בחנם כך אני אשלח לו בחנם, ולא יאמר מפני מה נמשכה הרשת ועל דבר ההוצאה וכו' ולא אהיה כנושה וכו' בא יבא ברנה לנוות וכו', להרבות בקשת ספרי Bont, אם לא ללמדני שאשלם לו בחנם. ונראה כי החכם אונגר לא מצא כזאת ביהודים שהיה נושא ונותן עמהם לקנות ספרים, ולהיפך קרא ליחכ"ם (כאשר באגרת הקודמת) יחיד באמונתו במרומיו —).

עוד צריך נודע לאדוני ה' השפני, היכרו ר' אליה מדקדק גדול, ונהקדמה לומר שידפיסוהו בלה"ק מזה, ומזה בלשון רומי, והנו אצלי, ואין עמדו הרומי, שאשלח ממנו מענה לשון אם ראהו בהעתק הרומי. קצרי למלין אחים, אך אין קץ לתשוקתי לעבדו וללכת בנתיב מצותיו, ושיזכירני תמיד לטובה, ויגן ה' אתו את כברכם, כו"ל.

פאדובה ג' לחדש מנחם התע"ט.

נאמן בבריתו וקיים למאמרו
יחכ"ם.

אמר שד"ל לא מצאתי עוד אגרות משני החכמים היקרים האלה, ואמנם הרב יחכ"ם חי עוד כארבע שנים, וכבר התאבנו דורשי קדמוניות בבקשת זמן פטירתו, והאמת הוא מה שכתב הרב חננאל ניפי (Nepi) בספרו ז"ל (עמוד קמ"ג) לפי מה שמצא בקינת הרי"ץ האליפיקו, כי הנה ידידי המשכיל והנבון נעים זמירות כמ"ר אברהם שלום סופר הק"ק הזה הגיד לי כי ראה מאמר מקנה הגביר המהולל ברוב התשבחות כמ"ר גבריאל טריאסטי הי"ו מיורשי משפחת הרב יחכ"ם, ומצא כתוב בו (עם שאר זכרונות מהנולדים והנפטרים במשפחה ההיא, ונכללה לידת גרשון הנ"ל, בן שמואל אחי יחכ"ם, ביום ז' טבת תמ"ו) כדברים האלה: יום ה' סיון התפ"ג נפטר לעולמו החכם הרופא כמוהר"ר רפאל יצחק חיים כהן מהמזנים זצ"ל ונקבר בקר יום האחרון של שבועות תהי מנוחתו כבוד — גם אמר לי הסופר הנ"ל כי שמע מהזקנים כי מעולם לא הקימו ציון על קברו (אולי כך צוה לפני מותו). והנה גם כאן וגם בקינת הרמח"ל (כרם חמד ג' עמוד קמ"ו) נמצא בראש שמו תוספת רפאל, ואין ספק שהוסיפו לו השם הזה בימי חליו. והנה באגרתו הראשונה לאונגר הכתובה באחד באלול תע"ז (לא תע"ט

שמו השניה שטיינשניידר מחלק ג' של וואלפיוס, אשר איננו בידי) כתב שהיה בסוף ע"ד שנים, א"כ נולד בשנת ת"ג, ובמות בסיון תפ"ג היה קרוב לסוף שמונים שנה:

בכתבי הרב יעב"ץ אשר ביד ידידי מהר"ר יהודה אריה אחיינו אשר הזכרתי למעלה המשלים הרבה ומזמורי תהלים בחרוז (הזכיר מלאכתו זאת בראש ס' כהונת אהרן), והרבה שירות על ס' התשבי, ואולי אדבר על אלה פעם אחרת.

אחרי כתבי כל זה הלכתי ביום ידידי אחיינו הנ"ל, וראיתי מעט מהרבה השבחים שמלא בתק של כתבים עתיקים מיורשי משפחת החזנים, ושם למדתי כי היה דרשן גדול, ובשנת מגפת שנת ת"מ (1680) היה בית הכנסת מלא עללים, והיהודים (מגלי מקום) עלו לבית"הכ של נשים, והיה זה כי בשנה הקודמת בא הדרשן הטולרי לשמוע דרשת הרב, ונאמר בשנה בדרשה שלו הזכיר את הרב ואמר כי עוד ימות לשמעו, ושרי ונכרים רבים שמו. ידידי הנ"ל יש לו הרבה תשובותיו, ועוד רבות יש ביד הגביר גבריאל הנ"ל. גם יש ממנו הרבה פסקים, גם הרבה תשובות (Consulti) בחכמת הרפואה, וקראם בלשון רומי. גם ראיתי הדיפלום שלו, ביום שהוכתר בכתר הרפואה, והיה זה ביום 11. Febr. 1664 והנה היה רופא קרוב לששים שנה, ועם כל זה (לפי מה שהבין ידידי השכ"ל יש"א מתוך קצת מהכתבים שבידו) היה עני בחייו ובמותו.

השגותיו על ס' התשבי נקראות **שיבת תשבי**, כלומר תשובות לתשבי, ובחר במלת **שיבת** להיות אותיותיה אותיות תשבי, כי בכל תשובותיו רדף אחרי לשון נופל על לשון, וזה גורם שלשונו קשה להבין. הס' הזה איננו מגיע אלא עד סוף אות האל"ף, כי הוא נרחב הרבה, ובכלל מקומות רבים דרך דרש בענין הבנת המלות, כי הוא דורש כל אות ואות שבמלה, ובתחלת הס' יש הקדמה ארוכה, וגם הוא מאריך בביאור שמות האותיות, ולא אאריך בזה, כי לא יהיה לי פנאי להבין דרכיו ומשמעותיו.

אך מה ששמחתי בו יותר, והיה בעיני דבר גדול ונפלא, הוא כי בחדש אב תפ"ג, שמונה ימים לפני מותו, כתב קינה כוללת שלשים בתים, כל בית בעל שמונה טורים, על מות הרב יהודה בריאל במנטובה, ועם היותה מלאה כמנהגו לשונות קשים ומליצות חידות, היא מלאה ג"כ בעורת הלב, והיא ג"כ כוללת דברי תוכחה לק"ק מנטובה, שנראה שנגרם בימים ההם לרעת המחלוקת.

הוא מתחיל להתרעם על חדש אב, ומזכיר הרעות שאירעו בו, וזה הוא חרוז הבית הראשון:

מָתַי תָּשִׁיב. מָתַי. יָד מְבַלַּע?

חֶרֶב מֵאַף. אַל תִּתְחַר אַךְ תָּרַע.

זה הוא השיר האחרון:

חכמה יבלע. לא עוד יבליע.
שדי קדוש שבת. חודש ירח.
יחכם וישבח אל כל־לב שמח:
גלעד נעלב נבלע לעב יריע.
חודש יתקדש. לא עוד ירע:
ירח באסף. אל יתחר את רעע.

סיים בשמחה כלשון הנביא בלע המות לנצח, אך הוסיף להוכיח על המחלוקת, ואמר שביום שבת וראש חדש לא יתקוטטו בני הכנסת, אבל יודו לאל בלב שמח. והוסיף ואמר גלעד וכו' לעב יריע, על שם המאמר הנעלבים ואינם עולבים וכו', כי לאמתו זאת שבת הקדושה, שהנעלבים הולכים לפייס עולבים. וסיים ואמר כי חדש אב יתקדש ולא יתאבלו בו עוד לנצח, אם זאת יעשו, הכל אם ירף מאף ויעזוב חמה ולא יתחר באחיו וברעהו.

בראש הקינה יש הקדמה קטנה, זה נוסחה: ואני בעבר ראתה עיני עני עמי, בשברים ימי ובמשברים דמי, ולא יכלתי עצור במלין, בפרק אלו הן הלוקין ואלו הן הגולין:

חן הנני יחכ"ם עבר שנות יחכ"ם
עובר כבר אחכ"ים אבן עזרן יחכ"ם.
אם עוד יחי יחכ"ים או עוד יחי יחכ"ם

זה לפי דעתי פתרון החידה הזאת:

הן הנני יחכ"ם (יצחק חיים כהן מהמזנים) שעבר מלאת לע"ח שנה (כחשבון יחכ"ם). והוא עתה עובר והולך בשנת ע"ט (כמנין אחכ"ים), אך עדיין הוא עוסק בלימודי' ומשתדל להוסיף חכמה (יחכם כמשמעו), ואף אם יחיה עד פ"ח שנה (כחשבון יחכ"ים) עוד יהיה תמיד האיש ההוא בעצמו המכונה יחכ"ם, כלומר אם יחיה הוא יחיה, אם אלף שנים יחיה, ויהיה תמיד אוהב החכמה כהוראת שמו. ודע כי בכ"י (והוא כתיבת המחבר בעצמו) לא נכתבו שני הקוים על שום אות מהמלות האלה, ועל יחכ"ם הראשון (הן הנני יחכ"ם) כתב מתחלה שני קוים, ואח"כ מחק אותם; והתיבות כלן בכל שלשת הטורים האלה מנוקדות, חוץ מהאחרונות.

אשריך יצחק חיים כהן, שנתקיים בך עד סוף ימיך כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיו כי מלאך ה' צבאות הוא, ועד ימי הגבורות עמדה גבורתך להשמיע תוכחות מוסר גם לאנשי עיר לסכה, גם בשירה דעתך צלולה בסוף ימיך לצחק בלשון הנופל על הלשון, ולעשות במליצותיך מטעמים כאשר אהבה כימי נעוריך. אשריך יחכ"ם אשריך. ואנכי זוכיתי להוציא מאפלה לאור פועלך קנית מדרכיך, ולהודיע לדור אחרון צדקתך וישרך.

13.

תקונים למכתב ט"ו במחברת שניה מהאוצר *)

עמוד 126 שורה 14 מלמעלה: ונסיבות עולם הלהי, הוא צל"ם עשות הדשות וצ"ל שלאחי.
" שם " 16 " ותהללים לא קהלם, יש להמציא מלה לא מפני שהיא חסרה הכונה.
" " " 20 " ועמדו לב יסדו לשער: מלת הבתי הסרה ותסלחי הכתי לב.
" " " 23 " גדרם הגיונם, מבושרת ותמונה, יש להגיה ובהדרת הגיונם, משוערת ותמונה.
" " " 6 מלמטה: וכנוסים הביר, צ"ל לא הביר.
" " " הערות: ושמי שפכתי צ"ל ושימי.
" 127 " 1 מלמעלה: מי אתה לקדרם כבגדי תסלחי בקדרם.
" " " 12 " הכיצות קולך אלי צ"ל עלי.
" " " 15 " הכחת " הכותה
" " " 10 מלמטה: הכל באכרתי צ"ל באכרתי.
" " " 3 " ודברי חכמים רוקם מרקמה ושרועים יכתירו דעת. כאן חסרה מאמר על רגל אחת ואחר דרשני, ע"כ נראה לי להגיה: חכמת חכמים רקיע מרקמה, **) ושרועים יכתירן דעת.
" 128 " 4 מלמעלה: הבל הם ענינים עולים אל מוחם החושם ***) אולי צ"ל הבלים הם ענינים כלומר אֵידיהם עולים אל מוחם.
" " " 7 " וכונתו קשרו צ"ל וכונה.
" " " 13 " ולגלאר דעתך אלי אמרה בודאי בזה הלשון בפלאי. דברים אלו אין להם שחר אם לא נקרא בודאי מגורה בדלי.
" " " 10 מלמטה: עד מעלם — צ"ל עד מעלים.
" 129 " 4 מלמעלה: כיעי הכנור יש לתקן כיעי הכנור.
" " " 5 מלמטה: ערכים צ"ל ערכה.
" 130 " 12 מלמעלה: המלבום צ"ל המלאום.
" 131 " 4 " ממלום אחל יעקב אולי יש להגיה ממלום יעקב.

---

*) בתיקונים האלה כבדתי הסכם קודם במכתבו המיוחד לי, והאשר הסכמת והדעת שהם אלפים הן להפיק על כל מרומי קרת, הסכמי לאספם להלקם ביעקב גם בלי קבילה רשות משנו, ובנחה בי לדקתו כי יבוא גם הוא להכיר יתו בהלם רום הכותם על את אשר ערכתי במחברת הואת ולהכיר הסגילות והמקרונות בי לבו, ושים זה מכרי נמנרתי אשר עבדתי.

**) מלשון הרקיע שמו לנמקים.

***) פי ענים גרום מלה הבל שהם אחם גם כותב שלברם מיינו הבל מחם כל' המקרא וגם הבל בל' רז"ל שכוונתו אֵד ונראה שרלה הרז"ם לרמוז על המענינים בזה. אולי צום המוחשניים כי הבלי הפום עולים אל המוח וכן בסיומת מכתבו הוסיף לרמוז על לשון האנשים באמרו: המאמין כי בעבור הפומות המוחשות והדעות המגולבלות נבנו מגדלי החכמה, ונפלו מגלגי התבונה והמזמה?

עמוד 182 שורה 6 מלמעלה: כשוכבים הנמצאים בהשגחה יש לתקן בהשגחה אשר הנביאים.

″ ″ ″ 10 ″ המערת גופה במיני השלמות העמוקים והנגדים. צ״ל אולי: המערכה גופה במיני השלמות העמוקים והכבדים.

″ 130 ″ 4 ″ שיש׳ בו סמך או שום תועלת בשכרה יש להגיה תועלה.

″ ″ ″ 17 ″ ולהסירך משכחך יצעק עמי. צ״ל עמי

″ 143 ″ 11 ″ (והמוומה) צ״ל והמזומה.

″ ″ ″ 12 מלמטה: כעוסיך צ״ל דעוסיך.

14.

הערות וציונים לאוצר נחמד ח״ב

מאת יהודה ליב דוקעס *)

דף קמ״ח לדברי רמה״ם של ר׳ יוסף גאקון יש להוסיף: פירושיו נזכרו כמה פעמים מבעל תורת חסד. עיין בהקדמתו.

″ קנ״ד רחוק להאמין כי ר׳ אברהם בעל משרי קטרין יהיה בעל הס׳ תקוני שבת אשר יזכיר הלר״י ומה המשתן יש אם נמצאו בכל דור ודור כמה אנשים אשר שמם ר׳ אברהם הלוי; הלא נמצא ג״כ ר׳ אברהם בן בקראט הלוי בעל ס׳ הזכרון (ראה לעצ״ל של אריענט דף ק״ח משנת 1848) והוא היה בזמן ר׳ סעדיה ן׳ דאנין. וראיתי גם בכ״י (ביד ר״נ קורנהאל) החום שם אברהם בקראט הלוי במצרים שי״ע והוא היה בלי ספק נכד או קרוב אל הראשון.

″ ק״ס לדברי החכם גייגר על ר׳ יעקב בן אלעזר יש להוסיף כי מצאתי באוצרות אקספרד כ״י פירוש איוב לר׳ יצחק בן שלמה בן ישראל וכתב בהקדמה: ושמעתי דברי יעקב בן אלעזר בפתיו (כלומר הפירוש). ובפירושו הביא בכמה פסוקים משפי ר׳ יעקב ב״א כמו: והזיכותי בבור כפי (איוב ט׳) ורי״ ב״א כתב שאם הזיכותי יוצא באחר. והוא באחד ומי ישיבנו (שם כ״ג). והחכם ן׳ גנאח ז״ל כתב כי הבים ימירה כמו ביה שמו (רקמה נ״ג) וכתב ר״י בן אלעזר כמה קשה להוציא דבר על לשונינו הקדוש הנאמר ברה״ק היה בו חסרונה או יתירה והלא אם ידבר לפנינו הדיוט אחד

---

*) מלבד הדברים הנאמרים פה עוד נתן החכם הנ״ל בידי הערות שונות על ספרי רז״ל להמדיקי ולקמודני נגד איש ריבי החכם שטיינשניידר במה שהשדני באוצר ב׳ 236 כאשר לחובר שקרים ואנכי כאשר לא הקבנתי לחבק פרי עטי ולגדל ילדי בטני בכל עבר ושנה בשרע בדברים אשר אין בהם לא תורה ולא חכמה כי אם קועלה מעט לרושמי ספרים, לכן שלחתי את כל אלה לחכם מה״ם עם העתקת אלה באלה מכ״י אשר בקשתי דברי לתראותו כי לא שגיתי בכתיבה לא בזדון ולא בשגגה ולא גרעתי ולא הוספתי דבר ואל התעכבותי עוד עומדים בריים וקיימים ועליו להוציא כנוגה צדקתי בזה כמו שאמרו רז״ל השפה שאמר וגו׳, וכאשר הוא לא כן עשה כי אם להשיב בלבבו, לכן יצאתי בזה להציל את נפשי מיד עלפו בל ישמחוני הקוראים על דבר שקר.

בהאג ב״ש ק״ה.

ויוסיף בדבריו דבר שלא נצרך לו יגרע מן הצורך כמשה עליו ונשכל הנה, אבל ראוי לבן לאורים שמה שבראם לא שהוא חסר לא יחסר במקרא אינו מה שאמו השונים אבל אמנם לא נתן טעם לדבר ואם ידעוהו הקדמונים עמי נפשי ואולי שהם לשיוה (ראה נטע"ל מן אריענט 1850 דף קטו; גם ר"י בכור שור בפי' (בראשית ה' ט' כתב: לשון לבון בעברי) ושלא ממנו כאשר לא ידענו ענין ואם בים אישה נדרש וב' (עיין ג"כ דברי הספרי בבקשה רמ"ו). — מספר לנדי הגידו כמו שב"ר אקרבנו (שם לא) כתב ר"י ב"א ז"ל יהכן לפי הגידו מגזרת שב"ר. — אף בדי יערים (שם ז') ור"י ב"א פי' בדי מן והביאו הבדים (ש"ב י"ג) לנקיבה בשלש בדי ושני ונקרא בדי על שם שהוא עולה ומוליא מזון לאדם ולבהמה (עיין רלב"ג).

דף רכ"ב על שיטה ראשונה עמ' רלב"ע על בראשית אמיר שם כי ראיתי בידי ר' שלמה השעשר שהיה פירוש הרא"בע על התורה על קלף ישן נושן ובראשו כתוב ג"כ י"ג דפים שמעתו האחרת עד קפי' י"ח, ותמונו כזאת: ,פ"ב בא לגרשה ותפ' שמות כאשר כה: פ' אלה שמות הבוא באצרשה בשלש שנה המקיף יקר כמו שהם'. והעיר אשר הוליא לאור הספר שד"ל לי לא נמצא שם (וראה הקדמה לגבהי אקספרד). ויש הפרש גדול בין הטעם הנדפס בא"ב ובין הכ"י הזה, ואעיר לדוגמא על פי' הפסוקים. והיו לאותות, ור"א בן בלעם אמר כי טעם והיו לאותות על הכוכבים השלוחים כמו; ומאותות השמים אל תחתו ואחד מן הגאונים אמר כי טעם לאותות על קדרות הלבנה בצל הארץ והשמש במסתר הלבנה. ור' אברהם הבבלי אמר כי לאותות כעמידת השמש ושוב הצל אחוריים את גם הוא — או כי לאותות כל מועדי השם המקודשים; ישרצו המים. והקדמונים אמרו שנ ב ר א ו מן ה ר ק ק. ור' יצחק בן שלמה אמר נבראו מהמים ומאדמה, ויש לשאול עליו א"כ למה לא הזכיר הרוח והאש (?) ובידי הספר פילוסופיקי ראיתי קובץ אחד ובתוכו הרא"בע על ה"ת את לשון המעתיק ,ואני יוסף בר יעקב ממודריל העתקתי ממכתב יד המחבר גם הוספתי קצת פי' על לשונו כאשר הוא פירש לי במה שהוא רק בעבור שהוא לשון פירושו קימנתי השורים הנוספים בשתי נקודות בראש השור ובסופו ובכל מקום שימלאו השתי נקודות בין מלה למלה הוא תוספת פירוש מעיר."*)

ר"ע ראוי להעיר שם כי בשיר אחד מתחיל: בנגים שאלו מעירה חקריו נמצאו ג"כ השורים הללו.

,אבדי של לגמרות הורן ישועות ז כ ר י ה אור ושנים עם סודיו
הלא עד י ח ז ק א ל לנשגב וקשלארי שרג מקנ כיולדיו
הלא עוד כאורה לנו פליאת בחכמי לב א ר ג ו ן פה סרידיו"

ועל אלה השיר הזה נראם: ,לחכם הכולל קרוני מאיסטר פרפיים מבגירי' בעל ה ח ס ד עבר ימים ולא ראיתיו ובעבור יען והברכתו בברכת שירי והוא גם הוא עבדי התורה רוזה דורכא במעגל החכמה"

*) בס' אלודה גדולי ישראל שמות ל"ט אמר החכם כרמולי כי ר' יוסף די מודיל היה בלונדון ולמד שם לבני הרא"בע וכ' על מנו דברים רבים שממש מפי כאשר.כתב בסוף פרי' שער וג'. ובתוך שם דברים הכאמרים למעלה ויש בו הוספה בשם שאמר ר' יוסף ,הממשי פי' אלו הפרשיות בלונדריש של שם' והמחבר לא העיר שם על מקורו ופי' הרא"בע על ה"ת נכתב בעיר רודוס בשנת התקי"ו, כאשר כבר נדפס בסוף ספרי וכן הוא בכ"י הנ"ל.

ול"ל כי ר' זרחיה זה הוא בן שאלתיאל ועל ר' ישמעאל הקבלאי הפילוסופי דברים באוריינט 1851 עמוד 688.

דף רל"ד הספר ע"פ כתב גם השם שלמון. הוא שם לבו במקום שלמה ותרגמתו נמצא מאמן ר"ג ופלאה' והנה הספר הזה אשר רשם כמה אלפים שמות מחכמים ובלתי חכמים הנמצאים נמפלים שכח מלרשום את שם שלמון אשר נמצא כבר לפני זרח שם ר' זרחיה בעולם, והוא בסוף ר ו ח. ואתה הקורא אל תלעג עלי כי באתי לדרוש בשמות, כי משנת שנת אלף מכללה גדולה באחרים הימים ולהדור אשר יולד יפיו דבריו לראיה שמוכחת שמיקאה היא "ושלמה הוליד את בעז"; ואין כל סדם חסם השמם.

רי"ו ס' הנפש מאמר אלכסנדר האפרודיסי בנפש העתקת אסחק בן חנין גליומי נשארים: Suppl. heb. Nr. 18 תמונו כתוב: נשלם מאמר אלכסנדר האפרודיסי בנפש ובשלמת העתקתו ת"ל ונוכר בלשון יון מדעתי שהעתיקו מל' ההוא אל ל' ערבי אסחק בן חנין כמו שאתה רואה בראש המאמר; אח"כ העתקתי אני מל' ערבי ללשון עברי והיא מוקם לנבין. — העתקתיו בשנת שלשים משנותי בעיר טורטושה. השלמה העתקתי בחדש שבט שנת חמשת אלפים ושמונים וארבע ליצירה. השלמה הכתיבה הזאת השנים בחדש תמוז משנת שם וארבעים משנותי. היה זה במגדל מונטייל אייאלר כי שם היתי בעת הזאת. המדבר המעתיק המאמר הזה מל' ערבי לל' עברי זה שמו שמואל בר' יהודה זלה"ה בר משולם בר יצחק בן הנדיב ר' שלמה בן הנדיב ר' יעקב טורטיש בר' דוד נשיא גדול היה במרסילא.

רכ"ו ההערה רמ"ש מן שם Gajo נ"ל כי רחוקה היא מהאמת הרחק מאד כי אם Gajo הוא הוא שם הוא Gajus או Cajus מרבן אבל הרומיים תארוהו Gajo אבל אם הוא שם הפועל הוא כמו בצרפתי Gay ובאמת גם בארץ אשכנז נמצא השם Fröhlich בשם Lustig שמות משמחה.

15.

ס' שער השמים *)

שמה קבל תורה מסיני כל אשר דבר ה' אמר, שנים אלפים תמ"ח לעולם ישמה נשה במחנה אלקו, לממן לרקו, לסוף דורות עשרים ושמה, ערה עמה נבואה וקדושה, לנבר לחנה ולכבוד עלמם; תורה טוב לנו מורשה, ככל אשר שמע מפי הגבורה, האל הגדול הגבור והנורא לא הוסיף

*) ר' יעקב בר' ששת הוא שם בלתי נודע בין שמות חכמי עמינו לפי מה שבא עד הנה לידי מחוקרי קדמוניותינו. ואני מצאתי זה הספור שנקרא **שער השמים** כתוך בין ס' הקבלה ופי' אגרת לרמ"בן, והנני ממהר להוציאו לאור כי נ"ל יקר מאד מן מלך הפיוטים, כן מלך אין המחבר, שהיה בראשית האלף הששי. ומצאתי עוד נזכר ר' יעקב בר' ששת בראש ספור אחר הנמצא בין כ"י אשר לי אחר ס' מערכת האלהות, והוא הנקרא בשם "כללים וסודות אחרים בעניני הקבלה" וכך תחילתו: כתב ר' יעקב בר' ששת מלשון הר"ר יוסף ב"ר שמואל בפרשת בראשית ברא אלקים, בראשית הנ"א כמו ולראשית סכתו וכו' וכו' ומפרש והולך בקיצור סדר מעשה בראשית, ואח"כ המעתיק מוסיף: עד כאן לידנו בענין סדר מעשה בראשית, ואח' לנו כי הוא מלשון הרמ"בן ז"ל שנעשה במאמר וכו'. ואחר כאן ענין הקטה, ואחריו סוד של הפלך.

מרדכי מורטארה.

ולא נגרע מדעתו, כי ה' אתו, ואם יש מרבותינו אומרים, שעשה מדעתו דברים שלשה, הוסיף יום אחד ושבר את הלוחות ופרש מן האשה, ראויים היו לפנים שלשה הענינים להיות מצות המלך ברצונם, כי עת לכל חפץ ועל כל המעשה שם, ובאמת חדלה מפי השכינה במאמר נכון, והמון כפרן, אבל היה זריז ונזכר, ובשלשה דברים אדם ניכר, זכה בן עמרם בשלשתן. ויקרא אותם על שמו, לפי שעשאם מעצמו ואחר המערה על שכנו כמשפט עשה קטן על ידי אנשים, ומשפט נשלם על ידי נשים, ועניינים אחרים, בימותי בספרים, דברים נתבארו בשנה ככתלים, כל הנמשלים, עוקב ומקומם עלים, עבדים המתפללים, על כן הספרים על ידו ותורה לו אך יקראהו לרגלו, ואינם מסקות סתורה ומצוים, וכל כתיבותים, אין לנו בהם לא תוספת ולא מגרעת, הכן ישועות חתם, ולא יתכן והסכון כל מצוות, מעשה והבנת דעת וחכמה, ואין למדין מהם לא לעשות ולא לבטל, ואדם לא זכר, ואין דנין מנין אחר מענינים, לא מהם ולא מסמוכם. ועוד משם אחר מפורש לא בחיוב ולא בשלילה, אחרי אנשים ולא אפלים, מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישלים, גדול בגדולה ובענות עלומה, מכל האדם אשר על פני האדמה, והעולם כלו נברא בשבילו, דכתיב בראשית ברא אלהים וכתיב וירא כראשית לו, כאמן לנביא ולשלים, וכל אשר הוא עושה ה' מצליח, ויורנו את משפט אלהינו, כל הכתוב בספר תורתנו וכל הנמצא בדברי רבותינו, ויקם עדות ביעקב ותורה שם בישראל אשר צוה את אבותינו. דעו נא וראו כי מגדל התשוקה ומאהבה חזקה נתן לכם את מורשה לצדקה, ויורד לכם מתרום שחקים, תורה ומצות וחקים, ומשפטים צדיקים, והם שש מאות ושלש עשרה מצות ידועות, מגדול ישועות, אלפים שנה לפני בריאת העולם, השעשעו להראות את טובם ואת גדלם, ישוה לארץ מגלם, נלכו לפניו גנוזות ונסתרות, ערוכות בכל ושמורות, שבע מאות ושנים ולכנגם ידוע, מגור אחד נחלבו, ולתורה אחת נחשבו, ורבו כמו רבו, כששפע כמעין שמשפע ממקורו, ואילן הגדל מעיקרו, עד שהגיע השפע השכל אל גבולי המים, ובא עד קצו, לא במעשה ידים, ולא בפועל כפים, רק במאמר המשפיע, הלוך להרגיעו, בלי נשמע קולו. ואין אחד לו. נמלאו שש מאות ושלש עשרה מצות יחד, תורה אחת ומשפט אחד. עליהם נאמר בתורה ויניחהו בגן עדן לעבדה ולשמרה, מה יקר זה הדרש למביניו, כמעט מלפניו, ויש לו שני דרכים, ונתתי לך מהלכים, שאין דרך לנטוע שלא נטעה אדם הראשון אלא על מצות מעשות, ואם על אותה המצוה אתרועו, שאדם פרע הוא, ולא על כלן כלל הקרא, כי רק אחד משכנו, וכלל מינו שם אותו, על כן גבהה קומתו, ואשר הביאו בגן לעבדו עניניו, הנה שכנו אתו ושעלתו לפניו, ועתה הבן את השמע ואם לא תשמע, הכל נאמר על בנות והתבונות, כי אל דעות ה' ולו נתכנו עלילות, וכמו שהם במלת לעבדה, לתכין אותה ולעבדה, ומלות לא תעשה ש' אזהרה, רמז במלת לשמרה, לא תקלקל ולא תכבה, כל מקום שנא' השמר פן ואל אינו אלא לא תעשה, כמנין באדם רמ"ח אברים בשס"ה גידים קשורים, על כן ניתנה לו נשמה קשורה הראויה, ויהי האדם לנפש חיה, נפש נמשלה בחמשה דברים לקונה, אל האלהים אשר נתנה, נפש סודם רמוז בפסוקים פרנים, והמה בכתובים, אלא ישראל עבדו בני יעקב בחיריו, הוא ה' אלהינו בכל הארץ משפטיו, ויש מאיר ככוכבי נגוהים, ויש ספור על הארץ כשטיח והרים חשות אל האלהים, ופסוקים אחרים מפורשים ומבוארים עברים ונראים, בספרי הנביאים, כמו שהמלא במקרא, והיתה נפש אדוני צרורה, תבוא תמיד את אשר אמון, חי ה' וחי נפשך אם אעזבך, כלמוסיהן ופרטיהן ודקדוקיהן, הזכרות אשה אל אחותה כנפיהן, כלולות בעשרת הדברות, אמרות ה' אמרות טהורות, כנגד עשר ספירות בלימה, וימלא את השמים, *) ועוד עשרה מאמרות בהם יבשר, המוכים לבד בעולם עשוים באמת וישר, והנני מגלה

*) כל הדברים הנראים כזרים לעיני הזרים לחכמת הקבלה יוכל הקורא למצוא מקורם בס' בפני עס"ח, ובפי' מסכ"ם דקהלת, ובס' ליוני.

בינה שפי ישלתי, ומאשר קבלתי, מאשר יגעתי ועמלתי, הוספתי והגדלתי, לא אכחד אמרי קדוש מבניהם, למען ידעו דור אחרון בנים יולדו יקומו ויספרו לבניהם, ואביא ראיות מסורה משם ומדברי רבותינו אשר ידעתי, ומטעמים אין איש אתי, ולא אקיים אמרתי מאיש שונה ומשנה, ובכללם בנינים אחרים כאשר הראו, על שם אשיהם יקראו, ואבאר קצת המלות של הקריין, וגדרתי את הבנין, ואשרש קצת שרשי שמות המחוקים, ושרשותיו אקים, כדי שיהיה שפת דברי אחיר, כאשר אמליך, שפת דלתים ובריחים ישברו, ושערים לא יסגרו, בתתי לכל דבור ודבור קצת מן הענינים הדומים אליו, והמוכים עליו, ויהיו הנשארים עליו מהם, דרושים לכל חפציהם, הבן ולמד מן המלה לאחיה כמלת, ישוטו מעיינותיך חוצה, ואשר לא תמצא בדבור אחד תקח משנים שלשה, והוציא את האבן הראשה. הרוחות בשלה והכנפים ושתים תיבות, וקיום הדעון, והיה עק"ב השמפון, ופירוש הדבר אשר לא ידעתם, הוא הקול אשר שמעתם, כלל אותיותיהם עשרים ואחת רשומות, אשר נקנו בשמות, הרעון שם מאות ועשרים אותיות, את גלות עליות ואת גלות התחתיות, מבדיל תורה וקדושה, ויהם כח"כ מלכות בראשם, ואלה הענינים יכללם יעקב בכתבו את גבאו יצא, הי' לעטרה מסובבה, לה' המעלה, ועק"ב למספר תיבות יקרה, בשמרם עק"ב רב, ואותיותיהם ואיבריו, וגידיו ישנו אחים יחד עם שם קטותיו וכלנו שמעלים בנייתו, ואוכן בשרירי בטנו, על כן בשר בו וגלדו ונפאו, להיות לנדמו מקוקה בכסאו, את שמו אשר יקראו, ורמז אמו, רמז אשתו, בעטרה ראשי דברות תורה, להיות לעטרה, ולהיות לו לעטרה, אז ראה ויספרה, דוגמת מגן המעוטר ביום חתונתו, בכבוד איש נביאו, כי היא היתה עקר הבית ועקר אהבתו, והיא היתה שנתו לפעלו ולעבודתו, ואם יכבד ממך הדבר להבין טעמו, הנה לך מקרא מלא ונימוקו עמו, צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה, בעטרה שעטרה לו אמו, ומאהבתו אותו קראו אל כדכתי' ויצב שם מזבח ויקרא לו אל אלהי ישראל, כך אמרו רבותינו שומרי אמונים, אמר לו הקב"ה אני אלוה בעליונים, ואתה אלוה בתחתונים, כתוב על שני לוחות אבנים, אב לבנים, כשמן הטוב בחונה לאשתו, ויתן אל משה ככלותו לדבר אתו, נעדרת מ"ם מאם לפי שהיו עתידים להשבר במעשה העגל, ככוון למועדי רגל, שלא יאמרו שקקה עונשנו, הנה אומרים יבשו עצמותינו אבדה תקותנו, על כן לא נכתבה, ורבה התשובה ועוד בה עשירית ושבה והיתה במשנה תורה, לעטרת צבי ולצפירת התפארה, זכה טוב שיכתב טוב בטוב על ידו אלינו, אשר ייטיב ה' לנו, ובדברות האחרונות גדלו אלהים באזניו שמענו, ואת לא זאת זכינו כי אלהים ראינו. הטל באלף כי אחד הוא, ויעבר מלכם לפניהם וה' בראשם, והיא כנגד הויה פנימית ונסתרת, סוגרת ומסוגרת, הטולה למעלה למעלה מן השכמה, ואין אתנו יודע עד מה, מתיסדת ואין סוף ותכלה, סבבה למעלה, ואותה רמז לנו בפסוק ולא אנחנו דכתיב ולא וקרינן ולו, ובהיכלו כלו. ונקראת רצון כי הנורא לא ישתנה בשנותו כל ענין, מבנין להרס ומהרס לבנין, ושמה כרצונו, הוא ישנו וישנו אותו, ומבשרי אחזה, על דרך משל הטבע דומה לענין זה, כי הוא ארבעה חלקים יודעים, ולכל חלק וחלק מסגרת שני רעים והם דבר והפכו, ויתן כה וכה, חם ולח חם ויבש, אחים טובים, קר ולח קר ויבש גם הם יחד, ושב לבשר אחד, ואין (כתוב בגליון נ"א וכן) הרצון המלא בספרן שנים יחדו, ויהי בשלם סכו, והחסבים ברצונו ישרים הם, עד אלהים יבא דבר שניהם, והוא לכל מישור ומדה השלם וראש, בתופלא ממך אל תדרוש, אל ישיאך יצרך לבא אל תוך מחנהו, כי כבד ממך הדבר לא תוכל עשוהו, השמר לך אל תעש, כי ברב חכמה רב כעס, ענינה נסתר אפי' מן המלאכים, אֵל למלאכים לנו אֵל אֵל לעולמים, משכיות כל לב טהר, ועל הכל גבר, כבוד אלהים הסתר דבר, כמלות אלים ראש ומעלה, פליאה דעת ממני נשגבה לא אוכל לה, והרצון נקרא נפש בדברי חוזה, אין נפשי אל העם הזה, וכן נקרא התורה נפש בפסוק נפלא, נפשי אויתיך בלילה, כנגדה לנפשנו חכם המתעורר, כי המתעורר עליו גם התעורר, ונראה עמה עליון על כל העליונים,

אלהי האלהים ואדני האדונים, הוא הסבה הראשונה, הברכה העליונה, אשר לא הסיבה מסובבת, לא הסבה מן הסבות; ומפני שהוא נבדל מכל הנבראים, ולא ישיגהו אליו שם מוגבל בשום פנים וכל הכינויים והתוארים הבאים עליו במקראות, נאמרים על הנפלאות אשר עשה בעולם, לא בגדולתו ולא בגבורתו, כי לא ישיג האומן עד יצייר המלה בשכלו, זה הוא לאדם בכל עמלו, ולזאת הורה, לו תשעה הכבודות, והם עשרים ושתים חלקים כמספר ארבע אותיות השם, ורב השיות אשר מעלות מושכלים, מלאכי אלהים עולים, ושלשה כחות נפשיים, אשר שמם חיים, ותשעה גלגלים יורדים, ושלשות שמים דמים, וארבעה יסודות, באתי להגיד כי השורות, אלה הם עשרים ושתים חלקים, והדברים עמוקים, והם עיקר ולהם פתרון, לא ידעתי הסודות, והאדם והבהמה, כל היקום אשר על פני האדמה, מורכבים הם לא פשוטים, לקוחים לגוף ונפש; כל אשר בו הרכבה, לא יצא בלא, שלא יתכן שיקרא על שם המורכבים, שם ה' נגלות יושב הכרובים, כי הוא יה' אחד מכל צד ומכל ענין, והמורכבים רבים מצד עצמן ואחדים מצד המכין, והם כללים ופרטים, מתרבים ומתמעטים, והוא ברוך הוא, הכלל הוא הפרט, והפרט הוא הכלל, יתעלה ויתהלל, בהתחלף כ"ו חלקים שהם הפרטים, נפרדו לשלשה ראשים, השמיים עליים ושפלים, עליונים ארבעה והם מושכלים, נפש גלגלים, יסודות האמללים, ועל כל אלה המיילים, שלשים ראשי עולים, ולא גדלו ונבנו ונעלו, שלא אלוה הוא נוטה שמים, ולא ראש סוכנים כי רמו, וכן השם השלם אותיות בני נשמות והן ארבע בהתחברם יחד, ויהי המשכן אחד, על כן לא הזכיר השם הזה בבריאת הקדמונים, שלא כי לימים ראשונים, ולמדו הפלא ופלא, שם מלא על עולם מלא, ודע כי על כל אלה למדנו שלא היה העולם ראוי שיקרא עליו שמו, עד הגן, ולא השמות כי על ה' אלהים אמרתו, הכל הבין אחד ואל על יקראוהו, ויודע פניני השמות יבין זה המכרם, על פי התורה, שכל הנקרא בשם העולם שמו יגביל אותו, ולא כל בים נכחהם. והרבה שם השמים ושמותם, אבל אל מקדשי אל אבינו לאחריהם, ואשר אלינו שם העלם לבורא יה' הוא הוד האל, ולא התורה אשר שם משה לפני בני ישראל, ובתפלה כנואתו שאל ואמרו לי מה שמו מה אומר אליהם, והשיבו אני הייתי עמהם ואני אהיה עמהם, וזה הענין אשר הוא בעיני, למען תדע כי נס', הוא מוסיף לברכה, ה' אלהיך זוכר; והמזכיר הזאת והוא ושים יד בראש והא שניה, וי"י שם היה, לא נמנה רק דבר לבדם, והיה הוא ומעשהו יהיה קדם, והיה ו' בין השין השמים, הנה הוא לך כמות עיניים. וסדר האותיות המיוחד, הנני מודיעך, אלף הא יו"ד הא וו הא, והשבונן חדש כמה, שלשים והמים נסיבות עליות הכמה, זהו הסוד הנפלא, מי חכם ויבין אלה, והגדם מגולה אתה מולא, מה' ופחדי ה' יכלו, זה המכין ספר תורה בשמות השם ויולד, ועוד הגדם אחרת מאי ולמושבי שמו אמר' השב לעשות אותו, וכל האומר שאין שם העולם הזה רק להפריש בינו ובין אלהו, דבר ה' בזה ולא מלנתו, שהרי אפשר שיקרא אחד בזה השם, ולא ידע ולא השם, ולהיות לך לעד פסוק זה הקם בידך, וידעו כי אתה שמך ה' לבדך, ועליו ועל כל כיוצא בו נאמר בדברי חיוני, לבן הנני

מודיעם בפעם הזאת אודיעם את ידי ואת גבורתי וידעו כי שמי ה', והקרא אלא הניח בסודך, ויראו גוים את שם ה' וכל מלכי הארץ את כבודך, ויותר מזה כי לפי דבריו שם האלה יותר יפה ונאה, והין בדבר ובנין במראה, כי חכם יאמר בחכמה ומן הסכלים יפרישנו, ובשמו יודיענו; ושם האלה יפרים העולם שלי אפשר לו בלי נשא ישאנו, אם לבנם אם לארצו אם לחסד ימלאנו, אך עיקר שם העולם הזה להעיד על אמיתת עצמו, כענין שנא' וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו, וכפי הכלוי לכל עלם ועלם קרא שמות, עלי אדמות, והנלוים אחריהם יקראו שמות להפרים בין אדם לחברו, בין איש ובין אחיו ובין גרו, חלילה לנו מהיות אלה כונתו, בשם ה' אלהינו, אך הוא מורה על נפלאותיו, אשר עשו לו אלהנותיו, שהם גלוים לפניו טרם היותם, ומימי קדם עד אין סוף היה נושא אותם, וישבו חתום בתמכה עד היותם, וכן יתכן לומר כי הוא שרי שם שמן כמוה להמשכן בו, לבני ישראל עם קרובו, והוא הנכון מכל אשר בתמכי, זה יתענו,

ואומר לך כי הגיענו אשרים ביום לבין אלמו בלבד, ולכאן אליך לא יכבד, אמר לא (כ"ח נשא, בן בתרא נבלין) יבוטל עם הוגליר צמות השולם ליסודו, והפוך ה' לבזו, וכבר נלה סמורה אלה המרלה לגדור, זה שמי לעולם וזה זכרי לדור דור, וכן יכולו לומר לפי דבריהם, כשם שמגורם, כי זה שמם מיתו אחרים, ולא בנבואה ולא במחזה, ולומר ביום ההוא הנה אלהינו זה; והעבדם קמאו זה הנקב ולא נכר רשותו, והסך לוי זה נקוטו, כמו שאמלה במאמר נכבד, עד שלא נברא העולם היה הקב"ה הוא ושמו בלבד, ויוסף אמונה צבי סופר, כן מלך בממשכי מאונן, ונהמו יליל ישישון, ואמר אמית אם לשר הניעמיך, בדרך חכמה הודיעך, ועל אמרים אדקה והנסתרה הזאת הסכימים לאמר מפיסי ובזולי, יהיו לרצון אמרי פי והגיון לבי לפניך ה' צורי וגואלי, וכן אמר נביא מגעיסי, ישלו של רצון והנמי, נמלוך לנה בזלם, והביאו אדני אל האלהים והגישו אל הדלת, וכן אלינו של ואת כאמר נא, אשר אל מזבח, צלא סלוף, ופירושו סמוך *) ודומה אליו, והמורים עליו, ומה שאמר הכשר ונכה עליו, והדומה אליו, נאמרים על שם מעשר ספירות בלימה, הכל כלומי בשמם, ה' שמם, לתודיע שהוא יחד שהכל תלוי עליו, מקור חיים הכל נמצא, כי אחד יסוד המסתבן ומשמם ילדיו, ולנלו ופקודיו, ויראת ה' קדושתו, כי נורא הוא, ומזו שמנו אחנים, כדבור לאגי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מארץ מצרים, ונו יסוד כל אומה שהיא הכלים ממשכם הלב ועוזו, כגון לרשם אלילות מגורה ויסודו, ולאסנה אותו, ולירולה מאמנו, ולהיות חסיד עמו, ולהזכר ממשכם המורה, והרכוס אנכי, כגון מיתם ועבודה זרה, והמקכה לכם, ומאמר ברוחים ברא כבודו, אין עוד מלבדו, עם יסוד נלגל השכל לדעת חכמים, כמן השכל במרומים. נסמי אם לבי לזכור ולמור תורים שרים ותלמעם כרומם, כן יראת ה' היא חכמה, הם כל מוצא ידענום, הנה אלה הקבלות, ושיא הנקראת קרא הקד"ם ולמר"נם, היתה לראש הנה ולא שיעור ומדה במחשבה, ולאשם ויושבת, ועם עדי שאמר ישרים ותמימים, אם ה' אלהיך היא לבבות תלמידי חכמים, ועם ענין שאמר יראי ה', באומרם שהקב"ה משפלל, ואולי עולי ימי רצון תלפני, כנגדם לנפם כם המשפטם, אנה היא מדברת על לבם, אחו עושק ממשפטיהם, והשולם על רוחכם, אמנו כם השמאים, כגן רום, שם עם לו מך והכן זמם והנוהם, כדבור לא יחיה ולא חסמה לך מסל וכל תמונה, ונו יסוד כל אומה הכלב מכסיג נה מורפיו, כגון לאהבם מנקמיו ודורשיו, והמחזיקים בבריתו, ויודעי תורתו, והגאלם שלם נלבו, אין מכן צו ולאחוב אבירים ומרעים, הכה עם עוז ומה נעים, ומשאר שני מבה יחוש, אור זרוע, עם עניני גלגל העליון והמקריסס, אם כל אשר יעשה נעם; ונקראת חכמה, אשר לא יפלא מסגולה יה' כל דבר, הוה והסיד ועבר, ואלו נעלם ממנו אפי' דבר קטן ויהי מה, לא היתה חכמתו שלמה, והרכות סמימם, והחכמה לא תבינה דבר שמתי ובין למוני, לאורתי לחכמה והיא רמוקה ממני, וכל חכם לב יאמר פיו ולשונו לבל יקרב אלוה, במתב ורמן אדיר לנלום, כי שם הוא קדשו, שומר פיו ולשונו שומר מצרות נפשו, והנה ל"ב נתיבות, והיא נושאת אותן והמנהם גמשנה, ביה נתיבות כלנה, לא נודעו נתיבותיה לכל בריה, כמ"ש לא ידעו עיט ולא שזפתו עין איה, ברוך היודע אותם ודבר לא בסתר ממנו. (אם אמר) ישבו שם עמנו עומד היום לפני ה' אלהים, ולא

*) אמר שד"ל הכוונה כי אשר על מזבח (במדבר כ"ח ו') על כמו עד, ופירושו קרוב וסמוך למזבח, וכן לדעת המחבר ישלו על רצון פירושו עד רצון, והרצון הוא האמצעי בין הגורם והנבראים, וזה לקוח מס' מקור חיים, לר' שלמה בן גבירול בעל השירים המפורסמים, אשר ממקורו שאבו קדמוני המקובלים, וזה נעלם ממני זה שלשים שנה ויותר, כשמתגמתי ויכוחי על הקבלה, והעמדה והתהלה, להחכם הגדול, ר' שלמה מונק נ"י, אשר הוציא ס' מקור חיים מאפלה; והודיע לבני כל בריה כי הפילוסוף המפורסם במאמריו בשם אביצברון אינו אלא ר' שלמה גבירול, איש יהודי.

[illegible] אלהים:
[illegible] לקרא קו תהו בלשון מקרא, וקו ירוק בלשון גמרא, [illegible]
[illegible] העולם, קו תהו זה קו ירוק שמקיף את כל העולם *) ונקרא כך על שם [illegible]
[illegible] רוח [illegible]

[illegible]

*) חגיגה דף י"ב.

המידין, יקשי על מדין, והמלה ערירי אברהם העידה המורה עליו. ויבן שם מזבח לה' הנראה אליו, והירושה הארץ בזמם הקרבנות בין הבתרים, והנה תנור עשן ולפיד אש אשר עבר בין הגזרים, בין נדבר מן האמרים, ביום ההוא כרת ה' את אברם ברית, ואל תלקח שרה לבית אבימלך, כתיב ויתפלל אברהם אל האלהים וכתיב כי עצר עצר ה' בעד כל רחם לבית אבימלך, וגילה כתיב ואל שדי יברך אותך וסוף דברי בלעם, לרשתך את ארץ מגוריך אשר נתן אלהים לאברהם, ותימצא פסוקים רבים מנוקדים, לא ארפנו ולא אעזבם, פי שנים ועד שנים, את אשר מן המשכילים עובר השלך, מן וידר יעקב עד עשר אעשרנו לך, והוא המשכיל בגרת דמשק, מן ויאמר אליו מלאך האלהים עד ושוב אל ארץ מולדתך, ויש פסוק הרמיז לבני, גואלי אלהי אבי, ויש עוד פסוק מליץ ממרחק, ויאמר יעקב אלהי אבי אברהם ואלהי אבי יצחק, ובמציאת עשו באוסף, ויברך את יוסף, ואחר עיניו, והחזיק לברך את בניו, ויאמר האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו, וטעם הדברים, יברך את הנערים ואשר סוד הכתובה בלבו, יבין שדי לעזר להיות כרבו, ותמדרש קהלה מאמר המלאך בו נוסס, כשהלום יתן הטוב אומר לנשמה ונשמה לנפש. להדריך החכמה מבינים יקרה, אם בינה תקרא, וניאורי בין התפלה והתחנה, יחד ולנה, בחכמה ובתבונה, והוספתיך טעם לפיוט המלה, מדבר בתפלה. והנה כוס גדולה, עם הודיעו דבור לא מענה, לכן אמץ הנה, לכל המדברים האותיות בגרונם, הרב פיפיות בידם, ובכוס הן קנוסות, והבמה להם מגבעות, בהם יסכמו כל בעלי אמונה, וידעו תועי רוח בינה, עם שירי גלגל הכוכבים העליונים, כמים הפנים לפנים, תדבור זה אזהרה לדור מרו, ולכתבו לאמור אשרי, לא יפול דברו, בזוכרה עם חלקים אחרים לא תמאנו, הדסים מקרות בלו, ומסרף ומגדף ומקב שמו, ומקלל אביו ואמו, והמרמז מדבר שקר, ולקרות את שמע ערב ובקר; ומאמר שליחי אליו שונה, אל המקום אשר הוא חונה, עם תגלה מלת יום ראשון על חג הסכות לעריכים נמירים, בסכות תשבו שבעת ימים, ואם הוא דבור תשיעי; ולכותבו שליחי אשה דעי, אמרתי אולי בזה ינגער, משכיל על דבר, שלא נכתבו הדברות על סדר המאמרות, וטעם הדבר במאורם, אין מוקדם ומאוחר בתורה, על כן אקדיר אותם בערך הכשר, והדורים אישר.

בקשתי למצוא דברי חפץ אם יש שם חוים, דקה זכה ונקים; ומצאתי כי מן הכוס יצא מים חיים רבים ועצומים, ולמקוה המים קרא ימים, מן המים נעלמת בריאת פנימים, את שלהבתיה, והם מקראים המים לאמר למעת מהם, וידי אדם מחמה בנפיהם, מאדם הגורע כפים. אל אל ונבטים, לא כפי גבר ודם אלא כף זכות וכף חובה, פרושות; ומצליח לעמוד, נמכיו אותם לקבל עמנו אם הנה ואם הנה, וידי ידיו אמונה, בהם יפעל באין כלי ומי יבין סודו, והנה ה' ביזו, מרוק במים תלוש נעשק, עליהם נאמר כי יש לכסף מוצא ומקום לזהב יזקו, ונגלה הכסף מני'ם ומקום הזהב הסיין, והמשכיל יבין, עם לורת ענל פימין, ומי יאמין, על כן אמר בענין עשרה, חקתו אליך פנה, לפי שמעת ישראל בעגל ובצדון במבנים שור סמירו, ובלה את בעירם, תלה אלה לכפר על מעשה בנה ומעלו ואשמו, בן חכם ישמח אב ובן כסיל תוגת אמו, עם פירם בבן כבד את אביך ואת אמך, באמרו למען יאריכון ימיך, וגו יסוד עלום קיים, לא הקם שלם אל אבנים, ולכמות קטרים ומחתות טפרים, ומחום הפתח את ידך במדת רעיון, לא תאמץ את לבבך ולא תקפוץ את ידך מאחיך האביון. ולקחת אשה לאוליד בנים ובנות, לכל גוים ואומים מגוש, דברים לנקבות ונקבות לזכרים, ישבו ישרים, ועשרה עמודים בניה חיים, וקיימם וקיים, ומי פיוט גם שם, ולמדו אהרן ובניו ממנו את ידיהם ואת רגליהם, ובגדי כהן לבנים, פיוגם בשם לפני לבנים, ותפילה יום הכפורים, ואולם כף ועמים במקומו וממכרו, כן ימים דברו.

והמאמר הרביעי כנגדו, כי טוב ה' לעולם חסדו, עם לבן נשים מרכבות פרעה וחילו, אשר נרשם רע בי גמול ידיו יעשה לו, לו ספר המשפטים מני מעים, ה' על שקים, בגבת עם הכתוב

כשמים מרחוקה, מים קרים על נפש עיפה, וזו הם גלגל צדק ועניניו, והיה צדק אשר מחניו, ואם
גלגל מאדים נמצא בלא השפיל, השפלה תגבה. והגבוה השפיל, ואם הוא דגל ממשי כמשמיו
ושיבי לענין נכון, הוא שמורים יבשון. ומן השמאל תרם גור לריה, עד לקץ קיצים, הם סוד
לא סרלה גלה, כי לפי מניני ארץ אחד נפלה, וזו יסוד אלוה שמים ושקוי הדם נשפך והרפה
עולים ומשרים ושלום דמים, ומלא שכינו קודם שמים, ובגדי זהב לשמש נפש בשון, דבר שמלך
כשון, ולאו לא נפקה יחוד הוא, של מטה ועבדיים יאכלנו, והא ועגל, בשנשו כושל, ונטלי לם
יוסף מיין ושמחה עבדים, והאכלים רבים, פרשה ונגלה, לבר לשר נשפריך שהנה והבלה,
ומשפלה עיר עוז וקלילה כפי מרים, אשר השיקו במעמדי לבנים; והוא לשמו אשר לו עמום,
ועוד לא שפר כריתות וכמן בידם, ולעם יפה מכל יפה ובעימה, כי הלא לעלמים, ועימות בים
דין, ולשור משנית גנו ותשו בלא וקושם קשוים, בכל השמים. כנגדו אלומר שמיעי לפי השמבני,
לבך שמים לימני, וכם גלגל מאדים עם לאזה, מן האדום האדום הזה, וכם נפש האוכלת עם
שגלגלה, כל מזל אדום לבינו, ושם מלוה יום הכפורים לשמות נפשותיכם, משרב עד ערב תשבתו
שבתכם, ואם הוא דגור עפי, וכשבתיו מעמי, עמל מגור בשדי, קומי אוי לבאום בחדי, עד יום
ליקון המזל עבירים, כאשר קבלתם עפי זקנים, לבנים שבמים ובגנים, בי הם נקראים אסרים,
עשורם מזרחים, ביום דבר ה׳, לא יהיה לך אלהים אחרים על פני, והמקום אשר נקרא סרים,
והבורים סיו בוגדים ששמים, לם אלהיהם על שבים הכמים, ושם עת הלבן והאדום, וקנו לב
ושמים, לם יהין שמליכם כשרם כשלג ילבינו, והשחור גבלל האדום והיא גבורה והוקש. אלו
שמור אדום הוא אלה שלקח, והמזרח עיר שפירים בענין שאלכן שמלאו רוחים גבורה כשמש,
ושלגשורין מגנים ודוגמא, כי לאדם שמוב לבניו כמן הכמה. שמים לין עכבין לם אלם, ואלם
לינם נעשה לם שונים, ושמין זה גם ושפה מכן שמים, הם כמלא וכן כמות על יד גבילו, הם
אשר ה׳ שמים כמלי, בשם הקוקים שני אלפים לשמות הצלמי. עליהם אמר שנביא ה׳ שעשמי
שושקי ירלשי, חשו שאמרו בקבלה, אמים כביה לי, אין האורים של מעלה כרוחה אלא לשמות
ישלה. שם ראש דבור אנת מקרא בשולמו, כי שם ה׳ לקרא עבו גדול לאלהים, שובפר בישראל,
ורבותינו רמזנו במאמר בשפילי דמילי שלמה עם כמינ׳ שמו, ואת היהם כוכב שלמה בלמש
שלוש, לשם של עטרה בעלם, ונכבע על יד יקותיאל, מה שרנו אהליך יעקב משכנותיך ישראל,
ואלף אהליך כאלף אורים ושא מלשון בעלו גבו, לא כפל דבר אחא מכל דברו, ושם סוד השבעים

אלה ואלו כשם, באומרו לא שאו, ובדבור זה יסוד ובשמו משבע, והשלא בין מיניך ולבלל מוחם
קרחה, השוק מושמח מדרום, בשמן הטוב על הראש, ולא תקרחו קרחה בראשכם, ושרט לנפש לא
תתנו בבשרכם, וכתובת קעקע לא תתנו בכם, ושם מלוה קיום שבועותיכם ונדריכם, וחיוא
אשירכם, ועל מקיף ונגל השחית ולא הכיר פנים, והדרת פני זקנים, ושוד גרלש באהבה אחין אשה
ובנים, ואומר שפי כלב לקראתו, ולא יקר שמל״דה גדולה, ושם במתן תורה ליהודים היתה אורה,
ואם הוא דגל עליוני כתבתיו שמי לגלות סודו, כי כשגב שמו לבדו; וכם גלגל מאזם עם תקפתו,
ואלא פי הרכבתו, ועל כן נקרא מרם, והוא כחתן יוצא מחפתו ישיש כגבור לרוץ ארח, ואמרו
שבראשית רבה, שלנגה הן הן המרכבה, כי הדבק בדבר גם הוא אליו יחובר, הם מנהי״גה ומגבו״רם
ושמשו״רם, והיה לכם למשמרת, הם הם תקדו ושמדו ורשויו, שנשל ושמד שמו בושם שלום
במרומיו, ואל הענין הזה כתבו רבותינו באמרם שמשל זה מיכאל, ושמד זה גבריאל, שלום על ישראל.
ושיני שמשך נפלאים, כי שרשיו מן המקדש שמה יוצאים, עליהם נאמרה כעלות יחוסה, ואחתם
שיא השמון ממעיני הישועה; ושוד שמדו אי צ עין ראתה, חבוע ה׳ על מי כנהם, ואין כל כתיל
ושחת, שילמר רלם זה; ושוד רמזיו שרלה לשנו, כי עלה מן בשיניו, והכלים והמושם של שבינים,
כי קץ סוד בגיו, והוא הנקרא עץ חיים, בלבו כסיס נגרים. לשמש שמש שני שמודים, בקנה אחד
בשמקדים, אחד מימין ואחד משמאל שומדים; הם גליסו ומולדו, אשר תגא ידו, רבו עניים ושרום

עמוקים לעמת שמיני, וכאלה לעמוד השני, שם טרח כנס מימין עומדת, הבהמה היורדת, ובדבור לא תגנוב נרמז ענינו, כנס הוא מקריב את קרבנו, כתבתיו שביעי ואם הוא שמיני לפתוח ולא לפתוח, להולכי חוס, וכח גלגל מגה תמיד בגבולו, ונוגה כאור תהיה קרנים מידו לו, ישישו מפי וישמחו רעיוני, רגלי עמדה במישור במקהלים אברך ה', אשרי המדבר ואזן שומעת, טוב טעם ודעת, שם מלום שעשה, ונדילים, ומלילה, ולא תגח בבור עזים ורחלים, ועמו מאמר שביעי כלבב בגמל אשו, ונפשו קשורה בנפשו, משם לקו בכורות מצרים בשקט בלילה הראשון, ומה יוסיף לך לשון, ולא הלילה אותם עבודת הלאן, כי לא לרצון, וכשה תמים ענה כחם, ויך כל בכור בארצם ראשית אונים באהלי חם, חנן זאת הפעם, אשר הלכו אלהים לפדות לו לעם, ופסוק בתורה כתוב, ופסח ה' על הפתח ולא יתן המשחית לבא. ואל השמאל טורח שור נוטה, היורדת היא למטה, שם תמלא דבור לא תחמוד ובאורו באמרו לא תחמוד בית רעך לא תחמוד אשת רעך ועבדו ואמתו ושורו וחמורו, וסימן זה שמור, משלמי כנגד השור והחמור, שם לוה לור אשר אין בלעדיו, לא תחרוש בשור ובחמור יחדו, ולא תעבוד בבכור שורך הזהיר קהלו, בכור שורו הדר לו, ושלש רגלים לנגד תאסר, הלא ידעתי כי נוסר, ועבד ואמה הכנענים, מכל לשונות הגוים, ואם הוא עשירי אני כתבתיו שמיני ולא חששתי, ששתי ולא התמהמהתי, ומאמר שמיני הקרב אליך, הוד והדר תשוה עליו, שם מלוה שמיני של חג לשמחה, ונסו יגון ואנחה, ועד כאן לפי דעתי עלתה הנבואה, מרחוק ה' נראה, וכם גלגל סובב משם יולא, והחכמה מאין תמצא, ואדנים לעמודים אדן לעמוד מיוחדים. מבין שני העמודים נמשך נהר, היורד מן ההר, כפלס השמים לטהר, עליו נאמר בהבטחת גאולים, והניף ידו על הנהר בעים רוחו והכהו לשבעה נחלים, ונאמרו והדריך בנעלים, רמז לעולי רגלים, ודומה לדברים, שבשיר השירים, הוא הנקרא עץ הדעת טוב ורע, אשר בו פרי עץ זרע זרע, מבין שמולתיו לעומת מחברתו, ויצא הביתה לעשות מלאכתו, ומשם ישתנה מנהגו של עולם ומקרה יקרנו, אל כל אשר ימשוך יטנו, ושם דבור לא תנאף, וענינו, לא יגרע מלדיק עינו, ואם הוא דבור שביעי כתבתיו תשיעי לא להרחיקו רק להקריבו, למען ירוץ קורא בו, ומשם כח גלגל שבתי ואם הוא על כל משרתים קובע לא ימות, פריו ממעל ושרשיו מתחת, ושם יסוד איסורי ביאה וערוה וכרגעה, ומלות יבום יודעים, ופדום וערלה להרסיקם, ומלוה פריה ורביה אל סיקס, ואכלו את פרים, ומילת חב ובעל קרי ויד מזומן, יחד במקום נאמן, ועל ראש מוליא שם רע, והאונס והמפתה גמלים אתם מותם, ומלוה כוללת כל עניני היחד ואיסור, לא תסור, כנגדו לפי קבלתנו, נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, שם מלאך מכר בהגדה, לתורה ולתעודה, כך אמרו חכמי התוספות, ושנה אופן בארץ זה שנדלפת שהוא עומד בארץ וראשו מגיע אצל החיות, ושם לורח איל מזומנת למלוה ידועה, בחדש השביעי באחד לחדש יהיה לכם שבתון זכרון תרועה, והוא סוד האיל שהקריב לפניו אב המונו, ויעלהו לעולה תחת בנו, את יזכור לנו עקדת יצחק אבינו, כי ממנו נקח לעבוד את ה' אלהינו, שם סוד פסוק שפר, הללוהו בתקע שופר, יקרה משכינים מעוחדת לקבל כל בריות, היא מתהלכת בין החיות, אחת היא ומקבלת מחשע, תפתח ארץ ויפרו ישע, שמורה בכל וערוכה, ושלש כל המלאכה, שם פרש סוד שבת ברחשו, זכור את יום השבת לקדשו, ממנו כח גלגל לבנה, והוא טעם ראשי חדשיכם, שהדש הזה לכם, שם יסוד שמטין ויובלות ודין עבד עברי ואמה העבריה, שם היא, ושאר כסות ועונה, ולפסול מן הכהונה אלמנה וגרושה וחללה זונה, והרומות ומעשרות ובכורים תמיד זכרם, כי נעים כי תשמרם, ואם דבר רביעי כתבתיו עשירי בדרך קרובה, והתהלכת ברחבה, כנגדו מן המאמרות לפי דברי, אשר יעבור תחת השבט העשירי, ומה שאומר בברכת ק"ש זכור תמיד ואל תכשם, מלכותך ה' אלהינו ראו בניך בוקע ים לפני משה, ובמדרש שיר השירים, מאמר נכון וקים, והיה הסוס משינו כמה בים, רמו של עולם אני רואה בים, ואלו לא אמרו אלא דבר זה דים, אלה הם שמות ימי שבתותיכם, אלה תעשו לה' במועדיכם. אלה הם עשרה הדברות,

ועשר ספירות, ועשרה מאמרות, אלה החקים והמשפטים והתורות, אשרי איש מבין סודם, זאת תורת האדם, פקח עיני שכלך על דבר אמת, הכר נא למי החותמת, ברוך שבחר בישראל להנחיל אותם תורה שבכתב ותורה שבעל פה, כי חיים הם לכל מוצאיהם ולכל בשרו מרפא, ולא חיי העולם הזה לבדם כי חיי העולם הבא, לפעמים רחוקות הוא נבא, בהפרד הנפש מארץ מגורים, ושבה אל בית אביה כנעוריה, ונלקחה ממאסרה, תְּעֻדֶּה עֲדִי יושר פעלים, כחתן יכהן פאר וככלה תעדה כליה, והסירה את שמלת בגדי העפר מעליה, כאלה נובלת עלה, והיא במקום השמים אשר כלה בשרה ועצמותיה, שמה לדקה ומרפא בכנפיה, ואחת שאת או ספחת או בהרת, מעדה תפארת, ואחת שול היגונים ותוקפותיהם, צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם, והשם היותם לממל ולשרינה, נהנין מזיו השכינה, בבאת הרוח אל אדוניו, ויקרא לה והעמיד לפניו, ואחת שמנג אלום לעולם, סעודה גדולה, ואחת משתה הטמל ויין מבלוניו, היין המשומר בענביו, ואחת סגלות סליים רעים ומרים, ימליצו כה יעלו אבר כנשרים. והמעים עקלקלותם, לאשר בריאם, חלקם בגוזם, בור שאון וטיט היון, יוליכם ה' את פועלי האון, על עזבם חקים ומשפטים, כמנו לגלים שפטים, עבר על שבר יקרה אותם, יכבו עלנותם, כי גורשו ממשכנותיהם, וגם לזה לא עמו להם. הגוף והנפש יריבון ביניהם (או שניהם), הנה יתיימון בפיהם: הגוף יריס לפני לוזו קולו, בכה ויספן לו: עפר אני בשיי קל וחומר במיתתי, מה פשעי ומה חטאתי, הלא את נפשי שכחתיני, הכרע הכרעתיני, ישנתי ותעירני, נרדמתי והקיצני, נשבאה בבטני ואמרה אין רואני, אולי נא און ומרמה, כי אנכי מופת המה, מי הבין מעשיהם, מי הקשיב דבריהם, והאמין להם, אלו בא הקץ סורי עפר שמתי אהלי, ישנתי אז ינוח לי, אחקתי שרות ושרים, שכיום סדרים, נשרתי תולעה ורמה, לשבת על האדמה, נטעתי מטות עז וקדינין המלויירין, לבא בנקרת הצור ובמחלות הקברים, מעדת טרים ומלה, כאשר בתחלה. הנפש משיב אמרים, ברוב דברים: כל ימי היו מכאובים, על שכר בת רבים, הייתי במסך ואפלה, לוטה בשמלה, מה אעיד ומה אדמה, המסובך לטמא, טמאה, פתיתני במתנך ויין משתיך, הדחתני במענגיך, העבדתני במטעמיך, הנעמתני בעונותיך, הרדיתני בחלב זבחי שקריך ושמנך, האכלתני שה עולותיך, כאשך פרעה, ופניך העיזה, קוממך הנגבם בקהל אמוני, ואנכי השחר אשחיר פני, שאלו נא כל בעלי חיים, עברו אוי כחיים, מי בהם דאגי, בדרך נתני, מי גלה ערוה ומי נסה, ומי פעל ועשה. יגישו עצומותיהם לפני הצור, זה קורא את שנה, זה יאמר לה' אני, וזה יקרא בשם יעקב ובשם ישראל יכנה. יושב על כסא מלכותו, מכין הכל בחכמתו, ישיב גמולם בראשם, קטון וגדול שם, כאשר לוו כך יפרשו, כאשר יחמו כן יקשו, זה את זה יחזקו, איש באחיהו ידובקו, אוי לאשר לא שמר דרכיו מחטא, כי יבא אל ביתו לעצום שנותו, כבולעו כך פולטו, מה בולעו בגוף ונפש, ועפר מן האדמה, ושם אחרי שנים ילבשו כצורף כסף וזהב, הכלב אשר הלהב, ועליו מספר, שנים אחלי עפר, ודמי לזה בהבדם המלאכ, כל מעשה בראשית לדעתם נבראו, שלם שמיתה הודיעם, נכללו בה הברכה והקללה, הראויה לאדם לם, ולא ימות מיתה שניה, מה שהיה הוא שיהיה. ואשר לשיום כבר היה, עד שיתלבן ויטהר ויטוב ללורו, והימים הראשונים ישנו כי עזה כמו, ועל המיתה הזאת נבך מתה בנבוח עלומות, ימי ראובן ואל ימות, והרגמו אנקלום הללם מיתה אחר חיי עולמות *) ימי ראובן לחיי עלמא ומותא

*) כתוב בס' הבהיר: „מפני מה צדיק וטוב לו צדיק ורע לו, מפני שהצדיק היה רשע כבר לשעבר ועתה נענש, וכי מעניפין על ימי הנערות, והא א"ר שמעון שאין מעניפין אלא מבן עשרים שנה ומעלה, אנא לאו בחייו קאמרי, אלא דאמרי שכבר היה לשעבר, אמרו לו חבריו עד מתי תסתום דבריך, אמר להם לאו וראו מלה"ד לאדם שנטע גנו כרם ויקו לעשות ענבים ויעש באושים, ראה שלא הצליח נטעו גדרו ופרצו וקח הבאושים מן הבאושים ונטעו עוד שנית, ראה שלא הצליח גדרו נטעו אחר שתקנו ראה שלא הצליח

הביאה לא יחוש, והאומר מגואל אשר אין לפדים, לא חרב בית המקדש עד שנולד המשיח, וכבר עברו אלף קע"ח שנה לגולה, ואנחנו לא נדע קץ הגאולה ומשיח בן דוד לא נראה ולא נגלה, ובירמיה מאמר הגדיל תושיה, אם יכופר העון הזה לכם עד תמותון ע"ד מיתה שניה, ומאמר אין בן דוד בא עד שיכלו כל הנשמות שבגוף הביאו הבנה גדולה, ודעו כי הִפְלָא, והוא מסכים עם פסוק מבטיח בביאת הגואל, הושע ה' את עמך את שארית ישראל, ועוד מצאנו מאמר נורא, בענין אז ישיר משה ובני ישראל את השירה, שר לא נאמר אלא ישיר מכאן רמז לתחיית המתים מן התורה. ועוד יש בענין תחיית המתים בגמרא מעלתו, תחיית המתים כל יומא ויומא זמניה הוא, ואמר שלמה בחכמתו הנכונה, ותבונתו הנאמנה, ושבח אני את המתים שכבר מתו מן החיים אשר המה חיים עדנה, ובפסוק אחר המאמר, ובכן ראיתי רשעים קבורים ובאו, הרי עוד פסוק מופלא, נסתר ונגלה, אל תאמר מה היה שהימים הראשונים היו טובים מאלה, ועל זה היה מסבת פעמים מיתה ואלמנות, ופעמים החיים והשמחה, ואמרה עטרת נשים, והנה נאמר זרע אנשים, ומעין איוב על עצמו בכאן תבינהו כלו, צדיק ורע לו, וענין שלשה רעיו עליו אם ברשע ורע לו העמיד, פשוט אשר אין למיד, ובדברי אליהו בן ברכאל, יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל, ושוד בקברות אודים, כל מקום שבנים חולקים ואחד מכריע הלכה כדברי המכריע, השמר לך מאד ומענה ושכל לא טעם, הן צדיק בארץ ישולם אף כי רשע וחוטא, ובפסוקינו מצאנו שים אנשים בישראל פורצי גדר ומדילה, נודים דבר מלבם להמליך אמה אבנה, ויאמר ראשי הבנים הגולה, להוציא דבה התורה רעה, ולדבר על ה' תועה, לאמר שאין המצות רק מקבלם לשמור בריאת הגוף, ומקבלם לשמור ממונו, את כל רכושו אשר רכש מקנה קנינו, ומקבלם לשמור ישוב המדינות והעיירות, והכשירה ובאהרות, ואינן לא לשנה ולא לשכר, ויהי אל יעקב את כל אלהי הנכר, והנה רצות עד אין חקר, ישכר פי דוברי שקר, שעבו מחשבות, למלא להם שנות, למען עשות את כל התועבות, שעו אחרי חכמת היונים, והיו לאחור ולא לפנים, עזבו מקור מים חיים, פרקו עול התורה, באולם קבורה, חלם לא זאת כי מפי ספרים יחכמו, חלק לבם עתה יאשמו, ועל אחד ואחד

גדרו ונטעו, עד כמה א"ל לאלף דור דכתיב דבר צוה לאלף דור וכו'." ומוסיף הרב מנשה בן ישראל בספר נשמת חיים: "אולם להסרת הספק הזה אמרו קצת שאין כונה עד אלף דור שיתגלגלו עד אלף פעמים אלא שהמדה הזאת נוהגת עד סוף העולם וכו' ואחרים אמרו שתכלית הגלגולים הוא להוסיף שלמות לנפש כדי שהאדם יעשה ויקיים כל מצות ה' ויתהלל במעלה ובחשיבות וכו'." ויש ג"כ להוסיף עוד כי שלמות אין מספר ברא הקב"ה והארץ אחד מהקטנים ואולי ג"כ אחד מקטני הערך אם נשים לב שהשמש אינו מהכוכבים היותר גדולים הנודעים לנו. והנה אם נשכיל במעט השלמות שתוכל הנפש להשיג בעוה"ז ולתאוותה לשלמות, נוכל לצייר בנקל כי כל השלמות הם לה כמדרגות להשגת השלמות האחרי שתוכל להשיג באחרית כל חייה. והנה השכר והעונש ינואו אל הנשמה בזה כי חיי כל עולם ועולם יהיו לה יותר טובים כפי מדרגת שלמות המדות והחכמה אשר קנתה לה בחיים הקודמים. ויהי מה, אין בידנו על הפרטים האלו ראיות ברורות הנראות לעינים, אבל יש לנו גם בזה לאת רבי רבנות תודות לתורתנו הקדושה שאינה קוצה דעותינו ובאורנו חפשים לשוט כפי שכלנו על מהות נצחיות הנפש, ולא אכחד כי הדעה הזאת של הגלגולים להוסיף שלמות לנפש בעולמות יותר קרובים לשלמות כפי השגחת הנקיים לה בחיים שעברו לה, מאמונה באגודה אחת ונאחזות כל פרישות ה' יתב' ואיננה מתרחקת מדעת חז"ל על להנחיל אוהבי יש, ויהיה הקרובה יותר לענ"ד לאמת, ולגבורת ה', ולאהבתו, ולמעט מדרכיו הנודעים לנו.

מים:

בשברתו בוחר, ויתהלכו מגוי אל גוי וממלכה אל עם אחר, נמשכו אחרי חכמי מדי ופרס. ויך והותל ומשך וחירם, חלילה לנו מן האמונה המגונה, שלש הנה לא תשבענה, ועוד אחת מלאתי און, וארבע לא אמרו הון, בחדוש בהשגחה ובגמול, ערוך מאתמול, כמסורת בידנו מאבותינו, אם לא האמינו כי לא אמנו, ושפתים נעות בתפלה כאדם המדבר, נוטשים מור עובר, וכל מי שיש לו ספק בענין זה, מנואל הוא וניבו נבזה, ולא בא לידי כך אלא מתוך סברא שסבר, כי לא יעשה ה' אלהים דבר, והמאמינים יהולל, ומלין לצד עלאה ימלל. הרשיע (פה) על החסידים, ולעג על היהודים מי יתן יחרים ושתק, תאלמנה שפתי שקר הדוברות על צדיק עתק, האומרים שהעולם קדמון, לא נולד ולא נברא, ובאונו שרה, וכדי לרמות את ההמון כתב משה בתורה, בראשית ברא, ואין השגחה הבורא מגלגל הירח ולמטה לא להיטיב ולא להרע, כי קצר המצע מהשתרע, ואין שכר לצדיקים ולא עונש לרשעים, והיו מאשרי העם הזה מתעים, ומאושריו מבולעים, ואין צורך לתפלה רק לטהר המחשבה, וירד הדרה והמונה ושאונה ועלז בה, טובים מהם בני הנכר, אשר יש להם שכר, המאמינים שהעולם חדש ויש השגחה על כל נברא, ויש שכר לעושי מצוה ועונש לעוברי עברה, ואלה הם דבריהם ואמונותיהם, ופשמותיהם למיניהם, אם העולם מוכרח להברא כבר נתחייבה קדמותו, ואם נמנע מלהיות אי אפשר מציאותו, ואם אפשר מי נושא אפשרותו, יבושו ממחשבותיהם, יפלו ממועצותיהם, ברב פשעיהם, הלא ידעו שאי אפשר לדעת איך יפעל הפועל פעולתו, עד שנדע אותו, ואם כן איך יחשבו לדעת איך היה הבורא נושא האפשרות הזה, אלא אם כן נראה לו בנבואה או במחזה, ודבר מבואר עוד, באם כל הצריך לזמן הזמן יקדמנו, ואשר לא שאל בו יחננו, נמצא הזמן מפריד בין הסבות ובין מסובביהם, מבק להם, אבל שנמצאים מכח תנועת הגלגל מאחרים וקודמים, לאורך ימים, תגלה רעתם בפי' הפסוק מפי עליון לא תצא, כנופת נגב כי ימלא, כי החכם המכיר השכל בחכמתו, גם השכל יכיר אותו, ואם השכל משגיח בו ויחידנו, ה' לא ינחנו, והנמולים על ההשגחה כלום, ויכלו באפס תקוה, והלא הם תמיד מזהירים, הנה הם אומרים, קנו לכם שכל כי הוא השלמות, הוא ינהגנו עלמות, ובמות האדם מאשר החכמה, והאדמה תשאה שממה, ואם כן כבר קנינו חיים לנפשנו, כי כל מצוה שהשכל מחייבה, אלהים בקרבה, וכן יאמרו שאין התפלה רק להזכיר תמיד במחשבתו, והמי יתן אל לבו, כי הוא היסוד הראשון, ואין יתרון לבעל הלשון, ויותר נאה מקובל רצוני, כי אין מלה בלשוני, ומתוך התפלה בשפתים כקל למו, תעלה פימו דבר שפתימו, וכל סולה שפתיו נתן תפלה, וכל פה דובר נבלה, תחפץ לו באמרים, וקול כסיל ברוב דברים, הלא יסכון גבר בבקשתו, להציל לו מרעתו, ועל כן לא תועיל התפלה, אשר עשה לתהלה, עאכ"ו בקשות ותחנונים ולחשים, העניים והאביונים מבקשים, ולא ישאל החכם לרכיו, רק מפני ההמון הסכל, כי השקט לא יוכל, ומה יסכון לגואל שינה מעיניו, ומעפעפיו תנומה, ויצא החדרה ויבך שמה, יקום בחצות הלילה להפיל תחנה ותפלה, ולהרצות שבח ותהלה, במלכו ובאלהיו ופנה למעלה, ויש כי ירעב ילחך עפר להשביע נפשו, ולמאו יוריד על לחיו דמעות מעיניו מלאשו, ישחה וישכח רישו, אם יקראנו לא יענה, אם יצעק אליו לא יענה, ומי שלא ישיגנו רעיון, איך יאחרהו הגיון, ואשר אינו גוף ולא כח בגוף, איך נאמר לו עננו, קומה והושיענו, ומה הועיל לו באמרי נבוך אתה, מה עשיתי עתה, לא האמינו בברכה אשר בדברי רבותינו נזכרת, פעם אחת נכנסתי לפני ולפנים להקטיר קטרת, ויש לנו לדעת בצות מי שהברכות שלו, לבן אדם שעלו, ואמר לו שיברכהו, הלא דבר הוא, שעירו על זה ממשנותיכם, כי לא דבר רק הוא מכם, ומאמר מאיר כוכבי שחקים, שהקב"ה מתאוה לתפלתן של צדיקים, ואלו לא היתה התפלה רק הודאה לבדה, מרבים העם להביא מידי העבודה, מתי יתאוה לתפלה הצדיקים יותר משאר האנשים, כל העדה כלם קדושים, ופקח עיניך על מאמר מבואר ואחוז, כל זמן שישראל עושין עמה לפני כסדר הזה, ואילו לא נזכרו הברכות והתפלות

בדברי רבותינו הקדושים, הלא כתבתי לך שלישים, קצרים עשרים וארבעה, ומלאה הארץ דעה, כמו שמצינו פסוק מבואר לא תשאל איפה ואיה, ויתפלל בעדך וחיה, ומי יכחש כל האמרים והמקראות אשר על התפלה מעידים, אשר כתב המלך ליהודים, אוי לאוכל את נפשו, ועוכר את שארו, עקשי לבות, עמלי מחשבות, נלוזי מעגלות, יושבי אפלות, במשכים נמהרים ה' רחק מקרבם רוח תועה, אוי לנפשם כי גמלו להם רעה, במחשבותם שגו ובדברם חטו, גם הַכְּלָיוֹת לא ידעו, בידי הבלי תעים יחזיקו, ובילדי נכרים ישפיקו, ואשר אחריהם נמשכו, לא ידעו ולא יבינו בחשכה יתהלכו, עזבו דרכי תורה הסלולות, ילכו ארחות עקלקלות, והלא בענין נדרים שהם אסורים אם לא יהיו פיו ולבו שוים בעל הנדר, כל שכן ענינים אחרים, דברים שבלב אינם דברים, ובאמרם עבודה שבלב להתמיד ולא להקל אמרו, את משמרת ה' שמרו, והאמת תפתח שפתים, ועליהם קבלה היא, ולא תהיה תפלה רק הסכמה מקובלת לבעליה, לקחתי ואקרב אליה, הלא הסכמת, תתן כח לכל אומה ואומה, ואין אונים עצמה, וכל הפורש מתקנה מקובלת בעמו, מצא אשר יקרהו אמו, ידעה שכלו בשתי ידים, כי עשה יעשה לו כנפים, ע"א כ"ז תפלה תקנה על פי החכמה, לתת לפתאים ערמה לנער דעת ומזמה, ומקובלת בהסכמה, מלבד מצוה ידועה בפסוק נֶגֶד, לא תסור מן הדבר, ואנשי הראשונים קבעו להם זמנים, לבקש תפלה ותחנונים, ביום שחרית ומנחה, הנקראות עמידה ושיחה, ובלילה ערבית ידועה, הנקראת פגיעה, וכל הפורש מתקנת התפלה, בקדושיו לא יאמין ובמלאכיו ישים תהלה, ויאבד מקרב עמו, ולא יכירנו עוד מקומו, וכבהמות נדמו כל ענינו, ובמה יתרצה זה אל אדוניו, ועונש המאביד שכלו נלמד מן ההורג את עצמו, ושופך את דמו, שהדין נותן כן, אם על המאבד ממון, על העיקר לא כל שכן, ואם יעשו בפסוק רצון יראיו יעשה, ומפתחם פתח הפתח, תשובתם בלבם אודיעם, ואת שועתם ישמע ויושיעם. ואת לא זאת כי על תפלה רשות ונדבה, לא בהכרח ולא בחובה, נאמר זה וכל כיוצא בו, מאת כל איש אשר ידבנו לבו, ואם יבואו לפטור את עצמם בהתעסקם בחכמה, ישאו חרפה וכלימה, שאין דברים הללו אמורים, אלא במי שתורתו אומנתו, שהיא כקותו לבדה היא שמלאו, והמעמיד עצמו שלא יבקש מלפניו, ירא את ה' ורע בעיניו, והשב ישיב לאיש גמולו, לא יאחר לשונאו אל פניו ישלם לו, והפוטר את עצמו מתפלה חובה, נאדקן בשכלו במחשבה, גם זה הבל ורעה רבה, אוי לנמשכים אחריהם ולדבריהם ישנה, יען היותם משענת קנה, ועתה לא עִמָּנוּ דינם, רק עם משה רבנו וכל נביא ונחה, אשר מחזה שדי יחזה, כותבי תורה נביאים וכתובים, באחד עונים, ועם רבנו הקדוש אשר כתב המשנה, עדות ה' נאמנה, ועם רבינא ורב אשי כותבי הגמרא, מצות ה' ברה, ויתר רבותינו כותבי ספרי אגדה, כל כלי חמדה, שלום להם שלום למשכבם, יבא שלום ינוחו על משכבותם, אלה הם עדי ונאמני, אשר להם שריג לפני ה', ועמהם אני בהם כי ה' יריב ריבם וקבע את קובעיהם, והפועל שככל פעלו, הוא יריב לו, ושם ברחמיו ישיב אל דרך ישרה כל תועה, ולא תהיה עדת ה' כצאן אשר אין להם רועה, וישפוך עליהם לטובה את רוחו, ישיב המלך את נדחו, לא יטוש ה' את עמו, בעבור שמו, וישים לנו ספרי חכמה, כי אנחנו הבונים את המועם, ויאזר ויסמוך אותנו ללכת אחריו ולשמור מצותיו, את עדותיו ואת חקותיו.

נשלם ספר שער השמים שחבר החכם הגדול ר' יעקב בר' ששת אל גירונדי ז"ל

אמן ואמן סלה.

וגם פה אציל אחד מחכמי עמנו ז"ל מן השכחה, אשר לא ראיתי זכרו ברשימות הפייטנים, והוא ר' יצחק ברבי יוסף, אשר מצאתי ממנו התחנה הזאת בסי' סלות ופיוטים כ"י שבידי, אדבר עליו אי"ה בעת כ"י אשר לי.

אודה על חטאתי, בעוד בי נשמתי, ויראתי וחרדתי, מפני פחד ה'.
גבהות אדם שפל, אם יקחהו אופל, ואיככה יתעפל, מפני האדון ה'.
דרכי אני ספרתי, ואת חטאי זכרתי, ועל ירך ספקתי, כי חטאתי לה'.
הה נפשי על יצרך, ואויה לי על שברך, העת יפקדך יוצרך, מה אשיב לה'.
ועד אן תלכי קרי, ולבושת תנזרי, שובי נא והוסרי, פן יחרה אף ה'.
זורי מתאותך, והרחיבי קרחתך, כי קרובה פקודתך, כי יום בא לה'.
חולי נא ונוחי, גם תהמי ותשתוחחי, ועל בצעך האנחי, אולי יחנן ה'.
טרם תפרדי, מנויך תנודי, טוב טעם תלמודי, ליראה את ה'.
יצרך אם יתמרמר, כבודך לקלון יומר, ודעי כי רע ומר, עזבך את ה'.
כמים לבך שפכי, פני בוראיכי, ועל טוב ועל רע ברכי, את ה'.
לדברי הקשיבי, ומעשיך תטיבי, ודמך וחלבך תקריבי, עולה לה'.
מלאו נקלה כסלי, מרוע מעללי, לבי דוה עלי, כי קרוב יום ה'.
נבזים וחדלי אישים, מספרים לטמון מוקשים, על מה אנחנו מחשים, לכו ונשובה אל ה'.
סורו נא והוסרו, ועל יצרכם תָּשׂרו, אולי תסתרו, ביום אף ה'.
עיניכם אל תרימו, ורגזו ואל תחטאו, ותבושו ותכלמו, כי חטאתם לה'.
פתי איך יתגאה, והוא פתאום ישאה, רואיו יאמרו אַי נְשָׂאוֹ ה'.
צעדיו שאול יתמוכו, במחשכת יתהלכו, בלתי את אשר דרכו, בדרכי ה'.
קרובים סהדיו ועדיו, להעיד על מַעְבָּדָיו, ועל מכעיסיו ובוגדיו, תנופת יד ה'.
רום ובשר בארבם, עטפו חמס בקרבם, ואל יאמרו בלבבם, נירא את ה'.
שתו עצות לחטוא, ואמרו אין משפטו, להרשיע איש בהשפטו, חלילה לה'.
תְּמִים סוֹעֵל עת יבא, במשפט עִם קרובו, לעות אדם בריבו, לא ראה ה'.
ישיב גוף לנשמה, אם עשיתי מאומה, לסלוח לי אשמה, לא יאבה ה'.
צוית סביבי צרי, להחטיאי באברי, את היית בעוכרי, לחטא לה'.
חמסי על יחידתי, כי מאום אשר עשיתי, בקברי אשר כריתי, יודע ה'.
קרב נא אקראך, אני שוכבת חיקך, חפצתי צדקך, לפני ה'.
בבור שאון חָשְׁכָבְתְּ, ושם רמה שָׁכַנְתְּ, שנת עולם ישנת תרדמת ה'.
רמה היא אכלתך, בקברך ברוב תאותך, שם אמך חבלתך, כי בזית דברי ה'.
ברחב שכלך הִכְבַּדְתְּ, מלין ושוד הרבית, ואיככה אמרת, נקי אני מה'.
יום ממך נפרדתי, בצדקתי החזקתי, כי אל מקומי שבתי, לשרת לפני ה'.
יקרא אל שמים, מורד בשעלו מים, ואל ארץ אפסים, ונודעה יד ה'.

והצור פעלו תמים, יחכרם כמו מִיָּמִים, ואם ימצאו אשמים, או יעשן אף ה'.
סעפים לא ימלטו, אך בשאול יחתו, לא לאדם ישפטו, כי אם לה'.
פתאים עדת אבירים, בעוד אתם נגורים, קחו עמכם דברים, ושובו אל ה'.
דונם תתנו אותם, המעבטים אורחותם, ולישרים בלבותם, היטיבה ה'.
זכרו והתאוששו, והתקוששו וקושו, ושובו ואל תתבוששו, כי אל רחום ה'.
קדוש ישמע לקוראיו, להחיות לב נדכאיו, וסביב ליראיו, ויחלצם ה'.

ושתי המכתבות האחרות הנה מידי אשר מצאתי כתובות באלנצע מהחכם הגדול ר' שמשון כהן מודון, העתיק הראשונה בעיר פירארי ממודינה בבית מדרשו של הנעלה. ר' שמואל פורמיגייני ביום ח' ניסן התע"ג, והיא כתובה אחר מפתח ספשה רשכ"ם הנ"ל לס' קול יהודה, והשנית בראש ס' Las Excelencias y calunias de los Hebreos להחכם ר' יצחק קרדוסו.

קינה על פטירת גאון הדור הר"ר יוסף קארו ז"ל בעיר צפת חברה החכם השלם והפילוסוף האלקי הר"ר יהודה מוסקאטו נר"ו:

הוֹרַד גְּאוֹן יַעְקֹב וְאֶדֶר הַיָּקָר   שֻׁדַּד. וְאֵיךְ לֹא אֶתְמַרְמְרָה אֵילִילָה
זֶה אֶעֱשֶׂה מִסְפֵּד וְכִבְנוֹת יַעֲנָה   אֲבָל בְּקוֹל מַר עַד מְאֹד אַגְדִּילָה
כִּי קוֹל נְהִי נִשְׁמַע קָצִין עָם נֶאֱסַף   יוֹסֵף צְבִי עֶדְיוֹ אֲבוֹי אוֹחִילָה
אֵימָה גְדוֹלָה וַחֲשֵׁכָה נֹפְלָה   עַל כָּל־פְּנֵי מִזְרָח וְכֵן הִבְהִילָה
כָּל־שׁוֹכְנֵי תֵבֵל לְעֵת בּוֹ שָׁלְחָה   יָד שֶׁסָּעָה אוֹתוֹ וְלֹא הִבְדִּילָה
כִּי בִלְּעָה אֶת־כָּל־גְּאוֹת יַעְקֹב. וְעַד   עֲפָר פְּאֵר עַמּוֹ אֲוַי הִשְׁפִּילָה הוד וכו'.
תּוֹרַת אֱלֹקִים חַי לְחַכְמֵי עִיר צְפַת   נַפְשׁוֹ בְּטוֹב תָּלִין הֲלֹא הִנְחִילָה
שָׂמָה לְאוֹר מַחְשָׁךְ וְחֹק מִשְׁפָּט קָהָל   עֵדָה בְּיִשְׂרָאֵל כְּבַר הִגְבִּילָה
הָיָה לְרֹאשׁ מַשְׂבִּיר לְכָל־עַמּוֹ. וּמִי   מִינוֹ בְּתוֹרַת אֵל אֱמֶת נִשְׂכִּילָה
הוּא הֶעֱרִיךְ שֻׁלְחָן לְבֵית יוֹסֵף. וְשָׁם   רַמְבָּ"ם לְאוֹר. בּוֹ נִשְׂמְחָה נָגִילָה
חֵן סַעֲרַת חֵימָה לְעַם־אֵל יָצְאָה   בּוֹ עֵץ פְּרִי עוֹשֶׂה פְּרִי הִפִּילָה הוד וכו'
אֵיךְ יַעֲלֶה כוֹרֵת עֲלֵי מִבְחַר אֱנוֹשׁ   לֹא שָׂגְבָה חָכְמָה וְלֹא הִצִּילָה
עַל־זֶה אֲנִי בוֹכֶה בְּמִסְפֵּד מַר וְגַם   עֵינִי מְקוֹר דִּמְעָה בְּצַר אַזִּילָה
לֹא אֶתְּנָה פוּגַת לְאַנְחָתִי. וְאִם   וְאֵת תִּהְיֶה לְרֵי"ק וְלֹא אוֹעִילָה
אֶקְרָא בְקוֹל גָּדוֹל לְעוֹרֵר יִלְלַת   רוֹעִים וְתָמִיד אֶחֱזוֹר חֲלִילָה
אֵיךְ אֶל־שְׁאוֹל הוּרַד כְּרוּב מִמְשַׁח. אֲבוֹי   אוֹי מַה־נִּדְבַּר־בּוֹ וּמַה־נּוֹחִילָה הוד וכו'.

ויהי בקרא איש אחד מבני השרים, ספר מעלות העברים, הנכאים לצרים, אל כל העמים ספורים, אף כי הנה בבית הסורים, והסירה מומים הרים, אשר נכלו להם הכרים, חברו בלשון ספרדי, איש יהודי, כולל ומוסיף באיסורים, ה"ה הנשא הרופא הפילוסוף הדר זוהו, יצחק קרדוסו נר"ו, לפקוח עיני העורים, ולאמץ לבות נשברים, ויאר כי דבריו חרבות לוטים, מחללים חללים ונזירים, נופלים על רוח הפרידים, וידבר אלה הדברים:

1.

יִצְחָק בְּסֻמוּר מַעֲלוֹת עַמֵּנוּ
עַל־חוּג שְׁמֵי מַדָּע הֲלֹא הִלַּכְתָּ
וּמֵאוֹר תְּלוּנוֹת הוֹלְלִים הֶחְשַׁכְתָּ
וּבְרוֹב גְּאוֹנְךָ תַּהֲרוֹס קָמֵינוּ

2.

יָשָׁר מְסוּכָה אַתְּ אֱלֵי כַּרְמֵנוּ
מַכְאִיב כְּקוֹץ עַל־שׂוֹנְאִים דָּרַכְתָּ
בִּדְבָרְךָ הַנּוֹפְלִים סָמַכְתָּ
וַיִּפְּלוּ הַדּוֹרְשִׁים טוֹמֵינוּ

3.

אֶרְאֶה לְקוֹל הֶמְיַת גְּאוֹן מִלֶּיךָ
כִּי נֶגְדְּךָ מִתְקוֹמְמִים יָקוּמוּ
לִשְׁפּוֹךְ כְּמוֹ אֵשׁ נַעֲמָם עָלֶיךָ

4.

אַךְ עֻזְּךָ וּמַאַרְךָ יָרוּמוּ
כִּי בִמְנָה תִּהְיֶה מְנַת חֶבְלֶךָ
כִּי לְחָבֵי אֵשׁ אֶצְלְךָ יָצוּמוּ א).

יהודה בריאל.

ויען ר' יצחק קרדוזו האגרת הזאת מוירונה בל' איטלקי מעורב קצת מל' ספרדי לרבנו יהודה בריאל:

Sempre fu singolar contento de studiosi quando loro fadigue sono lodate da i Sabij et approvate da Letterati premiando cosi alla Virtù, ò al desiderio de haverla. Io ringratio V. S. Ecc^ma^ il favor che mi fà en la sua exaltando nostra opera con la sua benignità accrescendo splendor all' assunto et honor all' autor. La intentione è bona in disfar le calunnie et recitar l'eccellenze d'un popolo sempre perseguitato e sempre costante, e lascio loco à mos culta pena.

Dr. Isach Cardoso.

Verona 8. Ottobre 1679.

16.

Schreiben des Herrn Dr. J. Levy in Breslau an Herrn Ignas Blumenfeld in Wien.

בע"ה ברעסלו יום ו' ד' חנוכה תר"ב לפ"ק.

זה כשלשים ימים חלפו לנו מעת נשאי מול יקרת כבודך, הלא בספרתי הראשונה, אשר כתבתי אליך אחרי עבור יום הבכורים זמן מתן תורתנו, כי הוסיף האלהים מסר הארץ, אחת מכבנות קדם ויאמר יהי אור, ויהי אור אם דת ישפט עולם לשפוך כל עב וכל ענן, אשר ישכון על בית יעקב, ולהאיר מחשכי תבל בקרבי סודה, והיום באתי שנית אליך בימי חמשה ואורה, ימי חנכת המקדש, זכרון לתשועת ישראל בעת צרתם, בנפות האלהים שנית ידו בימי החשמונאים, אשר גברו על אויביהם היונים, ויגרשום מהמקדש בנחלת ה', ומהשחית את עדת ישרון בסבלי העמים ובמקוניהם. ואל מול פני המנורה יאירו היום שבעת הנרות עיני

א) אמר הר"ל כונת המשורר לומר כי לבבי אם לא זכנו לו ולא ישרתוהו, כמו שעשו איכו חָבֵל, והנה לבבי האש יצומו אליו ויהיו במשנים ובלא אכילה.

ה' המה משוטטות בתהלוכות תבל ובכל מקריה עד אפסי ארץ. — ותהי זאת לאדם, כי לכל בני ישראל יהיה תמיד אור במושבותם ונר לרגלם דברי אל חי. — והנה זאת תפארת תורתנו לעיני העמים, כי אף אם ישאו בה אשם מאשם, אם אין להאמין או להשכיל, בכל זאת מוסדותיה לא תמוטינה, ועמודיה לא יתפלצון. כי תורתה קהלת יעקב לדור דור, עץ חיים היא, פרי ישוה לו, בעדן נטע האלהים. ומימיו מן המקדש יוצאים, כבר פלגיו ישמחו קדוש משכני עליון, והיה פריו למאכל ועליהו לתרופה, כל אוכליו לא יאשמו, רעה בל תבא אליהם, כי מלאכי אלהים סביב ישנו, לשמור את דרך עץ החיים, וכל ההולכים בה לא יכשלו, וכל אוהביו שומר ה', כל אשר יערב לבו לגשת אל הקדש פנימה, להתענג על ה' ולאכול נחלת יעקב, ואכל וחי לעולם. — וכמוהו ישגא אף יפרח עץ הדעת טוב ורע, נחמד למראה וטוב למאכל, לא יבול עלהו ולא יתם פריו לחדשים יבכר. כי בערוגת שמר מטעו, ועל מים רבים הוא שתול, מי התבונות, באר חפרוה גאוני ארץ כרוה חכמי עם ועם. — והיה כל איש חכם לב, אשר ישרה נפשו בו, את דרך החיים לא יעזב, רק תורת אלהיו היא מעוז לא ימוש ממנה, ויראת ה' היא אוצרו, ונפשו שוקקה לאכול גם מפרי עץ הדעת לדעת בינה לעתים, הוא יאכל ככל אות נפשו, ויתענג על רב טוב, אשר חלק לו ה' בבינה במועצות ודעת, אך לכל בוגד ואתי מעקש דרכיו, אשר יעזב מקור מים חיים מקוה ישראל, אמר האלהים, לא תאכלו מפרי עץ הדעת, פן תפקחנה עיניכם, והייתם חכמים להרע ולהטיב לא ידעו. — „הנה כמו אור בידי עור עינים, לא יאיר לו אבל מחשיך תלאטהו: כן בוגד בתבונות רעה לו כחלים, אם לא נכון לבו כי ישחיתו מעגלהו". —

אמנם ידידי הקורא, אמנם ידעתי כי הוגעתיך עד הנה באמרים אין בהם חפץ, ותצדק בדברך אלי קשות, תוכח באפך: „הלמשול משל באת היום, אם אך בחידות אתה? משלך לא ערב לי, ושירך לא לרצון!" — והנה אף אני אשיב אמרי לך, לא לשום בגדר המליצה באתי ולא בשאלה דרכי, אבל ארשת שפתי להגיד כי התורה והתבונה, תורת אל חי ובינת אדם, אחיות תואמות הנה, וממקור האמת באו שתים יחדו. ברוך הגבר אשר יאחז בזה וגם מזה אל תרפינה ידיו, ושומר תורה ולוקח דעת אשריהו, לכן כל נפש ישר תתאונן באלה, אשר יעמלו בעומק עיונם, ייגעו ולא ייעפו לעלות רום שמים אל היא הררי קדם ולשמור את תורת

תפלת אבותינו, אף אם לפעמים יכשלו בהליכתם, ויטה לבם להשיג גדול עולם, אשר גדלו ראשונים, ולחזור אחרי עשתונותיהם, ואשר מדע שהלם לבם הולך, שבין לילה היה ובין לילה אבד — כי מי יאמר זכיתי לבי, ובכל יגיעי לא ימצאו לי עון? —

ואולם בחצות לבב חכם אחד, אשר אמת מצץ בשומות, והוא למראה עיני שכלו ישמום, ונא רעהו ושקרו, ויאמר: לא כן דברת, קורא נתי אורח אשר פנת ברגליך, הנה אני דרך אשר מטבת למשפט, כי לא טובה היא בעיני רבים ובן שלומים! — הנה אם כה ילמדו חכמים נשער, אשר עיניהם לנוכח יביטו, האמת מגמת נפשם והאמונה אזור חלציהם — אז אז תמכם בשון תרן ועל פני כל העם תרנד, כי איש יחד פני רעהו, ויש שכר לפעלתם אשר הוכן לנות ה'. — אך אלה בני אדם יושבי חשך וצלמות, לא ידעו ולא יבינו, לא דעת תורה ולא בינת אדם להם, בחשכה יתהלכו, והיה במחשך מעשיהם ילעגו על דבר ה' ומתעתעים בנביאיו, ומתקדשים ומטהרים לעיני העם, בדבר תועה על כל חכם לב ונתן דבר לאמר: „ארחותיהם עקשים ונלוזים מעגלותם, כי כל האיש, אשר לו חלק בבינה, לא נאמנה את אל רוחו!" — כן המה היו במורדי אור החכמה, ונוגה התבונה לא יאיר להם, הם המושבים להשכים את עם ישראל אורח אל חי, כי רועי האליל העורי עינים ידעו את הצאן? לכן כל מעלה מאפע והאין נחשבו בעיני כל יושבי דרך, המשפילים בשלום עמם ומבקשים טובתם כל הימים. — אך חלאה לשוני להכביר במלים כאלה, והיום הזה טרם אחל לדבר דברי אשר חנן אלהים אותי, הנה בשורה בפי מולאת, כי זה כחמשה ירחים יצא מתחת מכבש הדפוס ספר אחד יקר מאד, בו דברים רבים טובים ונכוחים למבין, חברו איש גבר חכם בעז רב החכם הכולל המפואר מו"ה אברהם גייגר נר"ו *) והנה לא באתי היום לשום עין בקורת על הספר הזה כלו, גם לא על קצהו — ואולי פעם זאת בכלות הלל ימים הבאים — אבל יש את נפשי להעיר על זה הספר ואשר חברו יגלה בו לפעמים רבים עומק בינתו בין בכתבי הקדש, בין בתלמודים ומדרשים, ורובם מלאים חן ויופי, מיוסדים על אדני השכל ומוסדות החקירה היפה; ורק איזה לקוחים מפתיחת הספר אשימה פה נגד עיני הקורא.

בפתח דבריו ידבר החכם המחבר נר"ו בנפות לשונו על קורות המתרגמים, אשר נתחברו בימים הקדמונים בלשונות שונות בארמית יונית ורומית, וגם על

*) Urschrift und Uebersetzung der Bibel in ihrer Abhängigkeit von der innern Entwicklung des Judenthums. VIII. u. 500. S. Breslau, 1857. Verlag v. Julius Hainauer.

חכמי המסורה ידבר בטוב טעם ודעת, חכמי הטעמים מעלה השנית למספרם ושלשה בחרו להם התרגום המיוחס לשבעים הזקנים, לדרוש אותו ולעבור בו; ולהעתיקו מלשון יונית אל לשון רומית המדברת בעת, ואל מקור כתבי הקדש בשפה העבריה שמו עורף, כי ידיעת לשון הקדש אבדה מאתם, ולכן נשתבשו בשגיאות אין מספר. אבל חכמי ישראל, הם העמיקו לשמור את כתבי הקדש מכל שגיאה וזדון, ולדרוש כל אות ואות וכל נקודה ונקודה, לבל תשתנה התורה ולבל יעבר בה עם סופרים זרים לחללם. — אך הדבר הזה נראה זר בעיני המחבר הנ"ל — ואשר כבר חקרו עליו רבים בישראל ובאדם — כי תרגום של השבעים ונוסח השומרונים (הכותים) אינם מכוונים כידוע אל נוסח כתבי הקדש, כאשר העתיקו אותם חכמי המסורה, ואף תרגומי עקילס היוני ואונקלוס ויונתן ושארי, גם הם עזבו לפעמים בדברים מועטים את נוסח הספרים אשר בידינו! והנה על הדבר הזה ישב המחבר בכח קושט דבריו: אף אם חטאו חוקרי העמים הקדמונים, בדברם תועה על חכמי המסורה והתלמודים, באמרם כי הם קלקלו יסודי הספרים — ולהפך נדע בבירור כי חז"ל הבינו הלשון על עומקו — בכל זאת גם אתנו להודות, כי שגו גם אלה חכמי זמננו, אשר יאמרו, כי מיסדי התרגום של השבעים, אשר הוא יען גושן לא ידעו בטיב לשון העברית, או היה להם מקור נוסחת אחר ממנו העתיקו. הנוכל לדעות, כי אלה הזקנים אשר ממי יסודם יצאו ואשר נבחרו למלאכת ההעתקה מלשון אל לשון, לא יבינו בדברים דאפילו בר בי רב דחד יומא ידע להו? —

לכן יגמר ט' המחבר בכ"ו דרך אמת, ר"ל „כשלא נצטרך לחפש אחרי קורות הדעות והמנהגים אשר היו נכונים בימים הקדמונים בקרב אחינו, ואך אתה נוכל לשפוט על קורות כתבי הקדש והעתקות בלשונות שונות".

שרשם של הצדוקים והפרושים יחשוב החכם המחבר, נמצא כבר בכתבי הקדש. הכהנים החשובים, אשר נבחרו כבר בימי דוד והמלכים שבאים אחריו, הם מבני צדוק, אשר היה בעוזרי דוד, אולם שנאמר כהנה תחתנו, וכן הוא אומר (יחזקאל מ"ד ט"ו) והכהנים הלוים מבני צדוק וגו', וזרעו של צדוק הם שהחזיקו בכהונה גדולה, ואחרי אשר שבו בני ישראל מבבל בימי עזרא ונחמיה היו הכהנים הגדולים ראשי העם, כי אחרי זרובבל ונחמיה הפחה לא נמצא זכרון מרשות אחרת, אך הכהן הגדול הוא היה הראש. ושם הצדיק אשר נתייחס בו שמעון הכהן הגדול כנודע, נמנו נקבוצים שם משפחה וכו'. והכהנים האלה ומיתחם לקחו גדולה לעצמם, והם היו גדולי המשפחה מושלים וראשים על העם (Aristokratie). — אולם מקור הפרושים הם אשר נבדלו מטומאת עם הארץ ושרשם כבר נמצא בימי עזרא ונחמיה. וכן יחשב החכם המחבר כי"ז מזמור אחד (תהלים קי"ב), דל ואביון

שנזכרים שם הם כנוים לאלה הכהנים אשר נשאו לשבת את הנדיבים ר"ל מלכי עמים, אשר הם נדיבי עמו ר"ל המושלים על עם ישראל וכו' ע"ש. (צד 27.

והנה גם אנכי הצעיר אענה חלקי בזה. בתחלה אומר כי לדעתי צדקו דברי חז"ל, אף כי לא נמצאו רק בברייתא חיצונית (אבות דרבי נתן פרק ה') כי כת הצדוקים נוסדה בימי אנטיגנוס איש סוכו, אמנם בתחלת ימי בנין השני, אחרי מות זרובבל ונחמיה השחה עד שמעון הצדיק והוא בכלל, היו הכהנים הגדולים גם ראשי העם ושומרי התורה, אך אחרי אשר נאסף הכהן הגדול הזה אל עמיו, ושבים אחריו בן עודנו צעיר בימים ושמו חוניו השני (Onias) אז מלא את מקומו בכהונה גדולה אליעזר, אשר בימיו היה אנטיגנוס איש סוכו. ואז נחלקו הממשלות בישראל, אליעזר היה הכהן הגדול, ואנטיגנוס היה ראש הזקנים הם הסנהדרין. ותלמידיו של זה השני היו זרעו של שמעון הצדיק, אך אינם דומים בצדק וביושר אל אביהם והם הצדוקים. (וע' מה שכתבתי בהערה הקודמת על אודות השם צדוקים, כי לדעתי נגזר מן זכא בסורית שהוראתו כהוראת גבר, נצח, וכן הוא גם ביונית ורומית virtus, ἀρετή' פירושם כראשי גבורה, ויתכן ג"כ שמזה המקור נתהוה השבח לשמעון הצדיק, שנודע מעשה חסדו וגבורתו אשר עשה לבנין חומת העיר ירושלים ויפותה, גם מיוחס לו מעשה האשיחה לכתבי הקדש וע' בן סירא פ"נ וכו') וכן דעת חז"ל נוטה, כי מיום שמעון הצדיק והלך הנה כל הכהנים הגדולים היו מהצדוקים, אשר הם ז"ל הזכירום לגנאי, (ע' יומא דף ט' ע"א שכולם לא כולאו שנתם, ומונה ג' מאות, ובירושלמי שם פרק א' ה"א וכו' וע' גם בתוס' שם ד"ה ולא שימשו). וכנודע נעשה אח"ז חוניו בן שמעון הצדיק לכה"ג, אחרי מות אליעזר ובא אחריו מנשה. והוא חוניו ידענו מה היה לו, כי היה איש כילי וכליו רעים, ויאסוף הון רב מהמסים אשר גבה מהעם, בפקודת מלך מצרים תלמי השלישי (Ptolemäus Evergetes), ולא נתנם אל אוצר המלך. והמעט קט הביא רעה על עם ישראל מחרון אף המלך עליהם, על אשר לא באו המסים אל אוצרו, לולא קם בניו איש אחד אשר טוב לעמו ושמו יוסף, והנזכר כל זה בארוכה בקדמוניות (Jos. Ant. XII. 4). — ומהמקור הפרידה הזאת נראה גם כוונות, אשר לאבותיהם כנודע היו בני יוסף, האחד היה הנשיא והוא הראש אשר היה ידו עם הכהנים הגדולים, כי נבחר מאביהם, והשני אב בית דין והוא היה נבחר מזקני העם, אך אחרי מלחמת החשמונאים אלה האחים בני מתתיהו הכהן הכינו בני אלה הכתרים על ראשיהם, והיה אחד מהם נשיא כמו מלך בעם וראשם והשני כה"ג. — ולדעתי נושר בימים האלה המזמור (תהלים קל"ג) מה טוב ומה נעים שבת אחים גם יחד וגו', ר"ל כמה טובה גדולה לעם ומה ינעם להם, אם אלה שני הממשלות בידי האחים האלה, האחד כמו מלך עומד בעמיו, והשני כהן גדול עומד בזמן שמשמש, והם בשלום ובריעות, ובדרך

עליה יכנה המשורר את האפד בשם ראש (ופירושו גם ראש העם) והשמן הטוב הכה"ג יכנה בדרך שירי הזקן זקן אהרן, ואומר מה טוב ומה נעים, אם האפד ישפיע על שניהם מגדולתו; והוא בדרך דמיון כמו אם יריק השמן מטפטפו עליו ואם יגיע השמן מגביה העם, אם ינפל כתר נשיאותו מעל ראשו אז יעדר גם כתר כהונה משבילו, ובכל זאת שניהם, ר"ל הראש והזקן הם בגוף אחד כי אב אחד הולידם.

ולפי דברינו אלה יתבאר גם המזמור שזכרנו לעיל (תהל' קי"ג) אחרי אשר נקדים עוד הקדמה אחת, והיא ההכרחית מאד לענינינו. הנה במזמור שלאחריו (הם קי"ד) מזכיר המשורר יציאת מצרים „בצאת ישראל ממצרים בית יעקב מעם לועז היתה יהודה לקדשו ישראל ממשלותיו וגו'. ויציאת מצרים האמור כאן דוחק אחד לפרשה שמוסב על הגאולה מתחת יד פרעה בימי משה, כמו שפרשו המפרשים, הא' מה ענין יהודה שזכר כאן, הלא בימים ההם לא נחלקה האומה הישראלית, גם לא היה אז לשבט יהודה יתר שאת כדי לכנות כלל ישראל בשם יהודה, הב' מה ענין לקדשו, ממשלותיו? הלא לא באו תיכף ומיד אל המנוחה ואל הנחלה, ובית הבחירה לא נבנה עד ימי שלמה. ואף כי בשירת הים (שמות ט"ו י"ז) נאמר ג"כ כמעט בסגנון הזה „בהר נחלתך", „מקדש", זה נאמר בדרך נבואה כי עומדים הם לבא אל ארץ ישראל ובבנות בית המקדש מה שאין כן כאן, ועוד יש דיוקים רבים ואהבת הקצור א"א להזכירם פה, — לכן נראה לענ"ד ברור כי המשורר הנ"ל מסב דבורו על גאולת מצרים השנית אשר היתה בימי תלמי הרביעי מלך מצרים (Ptolemäus Philopator). והוא היה מלך אכזרי מאד, והרג הרבה אלפים מבני ישראל, אשר היו כבושים תחת ידו, וחשב להעבירם על דת, ואלה אשר מאנו להקשיב לדבריו אלו ענה בענוים רבים, ומכרם לעבדים ולשפחות 1) כאשר נדבר מזה עוד להלן, ואף אחרי מותו אשר הבן יורש עצר (Pt. Epiphanes) והוא עודנו רך בשנים אז עלה אנטיוכס הגדול מלך הסורים על ארץ ישראל והביא אותה תחת ממשלתו. והמלך הסורי הזה הטיב מאד עם היהודים, גם נתן מאוצרו נדבות להקריב בבה"מק, וקרא דרור גם לאלה אשר כבר נמכרו מקודם לעבדים ולשפחות. 2) ובזה נגאלו בני ישראל שנית מתחת סבלות מצרים. ועל פי דברינו אלה יתבארו היטב דברי המשורר, אשר לדעתי הי בימי החשמונאים אחרים וכמה שנים אחרי הסרות מעבודת מצרים אשר אולי ראה גם בעיניו „בצאת ישראל ממצרים" (גם שנית מממשלת האכזריה הזאת, אשר קשתה ידם עליהם) „בית יעקב מעם לועז" (בזה השם יכנו תמיד חז"ל לשון יוני, (ע' מגלה דף י"ח ע"א. וע' גם ישעי' ל"ג י"ט) כי לשון יונית היה להם בימים ההם יחד

1) III. Maccab. Cap. 3. f. weiter.

2) Jos. Ant. XII, 3, 3.

רעה, „היתה יהודה" (ר"ל שבט יהודה יושבי ארץ כנען) „לקדשו" עבודת ה' (נגד שפילי היונים אשר הכריחו אותם לעבדם) „ישראל ממשלותיו" (או שהכנוי מוסב על ראשי ישראל, אשר היה להם כעת ממשלה על עמם בפקודת המלך הסורי, או על מלכי הסורים עצמם המטיבים לעם ישראל) — ואע"פ שאמר אח"ז מה לך הים וגו', הוא בדרך שירי כמו „ההרים רקדו כאילים וגו', ודומה לזה (ישעיה מ', ד'.) כל גיא ינשא וגו', וכמו שאמר כאן ההופכי הצור אגם מים, כן נמצא הרבה בדברי הנביאים (ישעי' ל"ה ו', ז'.) כי נבקעו במדבר מים וגו', ומ"מ אף לפי דברינו אין להפסק כלל, שהגאולה הזאת השנית של מצרים יעלה שהמשורר בזכרונו גם הנסים בגאולה הראשונה קריעת ים סוף וקריעת הצור ע"י משה והכרתת הירדן ע"י יהושע ולוקח מלינתו מהם — ובמזמור שלאחריו „לא לנו וגו' לשמך" (המסולל בעמים) תן כבוד, „למה יאמרו העמים איה נא אלהיהם [פי' האלהים אשר לא נראה לבני אדם הפך הפסילים] ואח"כ ילעג על אלה האלילים עינים להם ולא יראו וגו'. ומדבריו „כמוהם יהיו עושיהם כל אשר בוטח בהם" נראה בפירוש, כי לא היו אז בני ישראל עוד כנועים תחת מלכי העמים, ולולא כן מי זה יעיז לדבר כזה במזמור שמורכו בפומבי, ולא ירא פן יודע הדבר למושלים, אלא ודאי שבימי החרות של החשמונאים נוסדו אלו המזמורים, ואח"כ כופל ומשלש דבריו לקרא לבטחון וגם לברכה, הא' „ישראל" או „בית ישראל" והוא העם בכללו, הב' „בית אהרן" הם הכהנים הנשיאים וראשי העם, הג' „יראי ה'" כי הם עזרו להחשמונאים בני מתתיהו, כמבואר כל זה בארוכה בספר דה"י לחשמונאים והם אשר נקראים שם בשם חסידים וכאן גם בשם „יראי ה'," ובכללם גם זקני העם והסופרים 1) וכן במזמור שלאחריו אומר, יקר בעיני ה' המותה לחסידיו כידוע שהם מסרו נפשם אז בימי השמד והמלחמה על קדוש השם, ורבים מהם נפלו חללים בידי האויבים.

ונבא עתה לבאר הפסוקים שזכרנו לעיל (תהלים קי"ג) „להושיבי עם נדיבים עם נדיבי עמו וגו'" נדיבים, הם נדיבי העמים אשר בתחלה משלו גם על ישראל. נדיבי עמו הם ראשי ישראל, הכה"ג וראש הזקנים, ומלת עם השני נראה מיותר ובא ע"י שמשכה הקריאה בהברה האחרונה של מלת נדיבים im 2)

1) συναγωγὴ γραμματέων . . . καὶ πρῶτοι οἱ 'Ασιδαῖοι . . I. Maccab. 7, 12. 13.

2) ואם ימאן איש בזה ויבחר לומר כי עם השני נפל בטעות ע"י עם הראשון שלפני מלת נדיבים או ע"י סבה אחרת הרשות בידו, ומ"מ הטעם שזכרתי בפנים נראה יותר, שהרי מצינו גם במקומות אחרים שמשווי ההברה נחסרו הרבה פעמים אותיות או מלות אחרות כמו מריב בעל (דה"י א' ט' מ') שהוא במלואו השם מרי-בעל שנזכר שם. גם משווי תמונת האותיות נתהוו לפעמים אותיות אחרות וע"י זה מלות אחרות. ורק אחת אביא הנה לדוגמא (רות ד' ה') „ויאמר בועז ביום קנותך השדה מיד נעמי ומאת רות המואביה

ואח"כ לא נשמרו בכתב ובדפוס וצ"ל נדיבים נדיבי עמו, ויהיה נדיבי עמו הפעול לאלה להושיבי, ופירושו הקב"ה הרים דל והאביון שוכב באפילה, עם לאמי עם ישראל, אשר כאין היו נחשבים מאומה מלכי העמים אשר היו מציקים לישראל ומלכו עליהם בחזקה, אבל עתה אחרי התשועה ישבו אצל המלכים האלה, כמעט שוים אליהם בגדולה, ואת מי הושיב? נדיבי עמו, כלו' אותם שהיו עתה לנדיבי ישראל. וזה הפירוש מתחבר יותר, אחרי לא מצינו בנין הכבד [illegible], ר"ל המשפיל את המורם ישב בלי יחס השפל, ובפסוק שלאחריו ידבר המשורר עוד בכבוד המקדש והכהנים, ואמר הבית הוא בית המקדש, אשר היה עד עתה עקרה (הוא מוכרח כמו שמצינו ג"כ עקרה ועקרת) הוא מושיב בעת התשועה בבנים ר"ל הכהנים, ונעשה עתה אם הבנים שמחה וכמו שמצינו גם במקום אחר שנדמה את העיר (ירושלים) לעקרה, שכולה וגלמודה (ישעיה נ"ד א' וכו') כן ידמה ג"כ בית המקדש לעקרה, מפני שבלוק הלוים אין עבודה ואין כהן. ויהיה עקרת הבית בל"א דאס הויז, דאס קינדערלאָזע = דאס קינדערלאָזע הויז. ומה נאוה עתה מליצת המשורר בסגנונו מלה אחת ובנין אחד ר"ל מלות להושיבי; מושיבי לכוונות שונות, הראשון הוא הושבה על הכסא כסאות למשפט כסאות לבית דוד, והשני הוא הושבה בבנים ר"ל בכהנים כמו "ונשים נכריות הושיבו" וכן "מושיב יחידים ביתה" (תהל' ס"ח ז'.) אך לתרגם מושיבי כמו "משים" לא יתכן כלל. — והנה לפי דברינו יאות להמזמורים אלו שם שנמצא בכמה מקומות בש"ס הלל המצרי. —

וכאן ראיתי להעיר על דבר אחד וגדול הוא אלי: לדעתי נראה ברור כי על גאולת מצרים שהרחבנו בה הדבור ואשר נדבר ממנו עוד במקום המסגרה מגלת אסתר. וידעתי כי בהעתקה הראשונה ישאל לב הקורא עליו, ואולי ישמח לבב רבים ויאסוף בוז עלי, לדבר קשות או

אשת המת קנית לקיים שם המת על נחלתו" ע"כ, והנה כל המפרשים והתרגומים, ובמיוחד השבעים בכללם שגו בראות לפע"ד, כי כלם כמעט פה אחד מפרשים שקנין השדה יהי' מנעמי ומרות, ובע"ז יקנה את אשת המת. ותמהה כאן יכנה אותה בשם הפרטי, ומיד אח"כ יכנה אותה בשם אשת המת, גם בתחלה אמר "קנה מיד" ואח"כ "קנה מאת" והוא זר, מלבד שמלת נעמי מיותרת בטעם אתנח המפריד את הפסוק לשנים, וכמה עוד מן הזרות יש בפירוש זה. לכן נ"ל ברור שמלת ומאת באמצע הפסוק נחסרה מן ב' מלות ר"ל גם את, ובעל המקרא השמטון מן אות הגימל ונתחברו אלו הב' מלות יחד. ובדעתי כן דעת גם מסדר הטעמים, אשר אולי היה לפניו כ"י נכון, ויהי' פירושו קנין השדה יהי' מיד נעמי ובגלל זה יקנה גם את אשת המת לו לאשה. ואם יסתפק עוד איש בזה אביא לו עד נאמן המכריעו על דברי (ע' שם פ' ע', י') ויאמר בועז לזקנים וכל העם עדים אתם היום כי קניתי וגו' מיד נעמי: וגם את רות המואביה אשת מחלון קניתי וגו', הרי לך בפירוש כדברי לפע"ד.

לכתוב עלי מרורות, אשר יאמר הלא זה דבר זר ומוזר, חדשות מקרוב באו, לא שערום עד הנה חכמים גדולים וטובים ממך, החוקרים ומנקרים בכתבי הקדש מורשה אבותינו. עד מתי אתה מקשה עלינו את הכתובים לדורשן בדברים המתמיהים ומבהילים אזני הקורא, ופירוש זה לא נופל הוא מאשר אמרו על רבינו הקדוש (שה"ש רבה פ' הנך יפה) רבי היה יושב ודורש ונתנמנם הצבור בקש לעורר אמר ילדה אשה אחת במצרים ששים רבוא בכרס אחד ע"כ. אך כתר לי זעיר ואחוה דעתי אף אני, ותהי זאת נחמתי כי לא בדיתי אמרי קדוש. — זה הספר הקטון וחתום באין מבין, מיום עמדי על דעתי ובינותי בעין בקורת בספרים אמרתי תמיד בלבי: מאן דמתרגם לי להדא מגלתא אליבא דהלכתא (אורחא דקושטא) מובלנא למאני' בתרי' לבי מסותא. והנה אשימה פה דברי נגד אשיתו אלו בצלי מקרא, והם יבחנו אותם בכור הבחינה, ואם לא ישרו בעיני החכמים והחוקרים, וישימו מענה בפיהם על דרך האמת, אז יהיו לאל דברי בטלים ומבוטלים, אולם אם ימצנו בעיניהם ויכונו לי כאשם, או אז ישמח לבי גם אני וזה חלקי: הקושיות והדיוקים בספר הזה נודעים כי רבו עד אין מספר, וכבר עמדו עליהם גדולי המפרשים והחכמים בישראל ובעמים מימים הקדמונים עד היום הזה, ואין צורך כלל להאריך בזה, ואך קצתם ואיזה חדשות מסבות מאתי אזכיר פה:

א מי הוא אחשורוש? לפי דעת חז"ל (אסתר רבה פ"א) הוא אחשורוש הוא ארתחשסתא, וכן אמרו ג"כ על כורש (ר"ה דף ג' ע"ב) הוא כורש הוא דריוש הוא ארתחשסתא וכן ג"כ דעת התרגום המיוחס לשבעים ויוסף הכהן בקדמוניות (Artaxerxes), אולם בספר עזרא (ד' פס' ה'. ו'. ז'.) מונה כסדר הזה כורש. דריוש, אחשורוש, ארתחשסתא — "כל ימי כורש מלך פרס ועד מלכות דריוש . . . ובמלכות אחשורוש . . . ובימי ארתחשסתא וגו'." ויפה עשו גם השבעים לתרגם מלות ובמלכות אחשורוש בזה הלשון: Kai ἐν βασιλ. Ἀσσουήρου (נ"ל כונו בזה שלא לסתור דברי עצמם כאן וגם במגלה) מבלי להסב שמו ליונית רק הניחו כמשמעות השם בלשון עברית. ואף שאין מתרגומם בזה ראיה כלל, שהרי תרגמו שם כמו כן גם מלת ארתחשסתא Ἀρθασασθά עכ"פ נראה בפי' מהפסוקים שזכרנו (עזרא שם) שאחשורוש אינו ארתחשסתא אלא Xerxes, גם אין דמיון לאלו שני השמות כלל. —

ב מדוע לא יכנה כותב הספר בכל המגלה הזאת אחשורוש מלך פרס ומדי, ואדרבא מזה שאומר בתחלת הספר "הוא אחשורוש המולך מהודו ועד כוש" נראה כאלו ידבר אל קוראי דבריו, אשר אולי יעלה ספק בלבם על זה, ולכן מאמת דבריו ומציין את המלך שידובר בו, ואמר הוא אחשורוש המולך וגו'. נוסף על זה כי זכר כאן רק ב' מדינות הודו וכוש לסמן גבולות מלכותו, וידוע שנחלקו בו

רבותינו (מגלה דף ט' ע"א) רב ושמואל חד אמר הודו בסוף העולם וכוש בסוף העולם וח"א הודו וכוש סמוכים זה לזה ע"כ, ולכאורה מסתבר טעמא דאידך מ"ד הודו וכוש סמוכים זה לזה. כי בכמה מקומות מתרגם הסורי ארץ כוש בארץ הודו, כמו דרך משל (ישעי' י"א י"א) מאשור וממצרים ומכוש מתרגם ממצרי' ומהודו, וכן (שם י"ח א') מעבר לנהרי כוש „דמעיבר לנהרי הודו, וכן (ירמי' י"ג כ"ג) היהפוך כושי עורו, התרגום הסורי דיהפך הודאה משכי'. אולם בתרגום של השבעים נמצא תמיד מלות Αἰθιοπία, Αἰθίοπες ואז יבין הודו וכוש שניהם בחלק אפריקא הצפונית בגבולות מצרים. אבל לאידך מ"ד דהודו בסוף העולם פי' הוא מה שאנו קורין גם היום India וכוש Aetiopia, יקשה הנה זה הגבול שמגביל בו את מלכות פרס, הלא הודו בחלק הדרומי לפרס באסיא וכוש בחלק הדרומי לאפריקא מנגב לארץ מצרים, והיה לו לכותב הספר לציין הגבול מארם שהוא החלק הצפוני עד כוש, אבל בגבולות שהציב לפניו אינו כולל אף חצי מלכות פרס כמו שהיתה בימי קסערקסעס.

ג גם אם נאמר כמאמרם ז"ל שאחשורוש מלך משם היה, איך באפשרות שיתן רשות ליהודים בכל ארצו להרוג התושבים. אף אם אכזרי ואיש בליעל יחפוץ באבדן בני ישראל, אשר באו מקרוב לחסות תחת כנפיו ויתן דת על זה כנזכר בספר, איך נוכל לדמות שיתהפך לבבו ויתרצה להרוג הפרסיים שהם בני עמו ותושבי מדינתו בשביל הנכרים? — נוסף לזה אף אם נתן רשות לעם ישראל להרוג ולאבד את שונאיהם במה היו יכולים להם. וכי מפני שנשתנה הדת נשתנו גם כן הכוחות כ"כ, עד שהיו יכולים בני ישראל להרוג בשונאיהם ביום אחד קרוב לשמנה ושבעים אלף איש? ואלה המעותדים למות הניחו את אויביהם לעשות בהם ככל אות נפשם ולא עמדו על נפשם, וקלא מזה העיר כבר השכם אייכהארן במפתח שלו.

ד הלא עינינו רואות כמה טרחות טרחו ויגעו אף התנאים המאוחרים בזמן לקבוע זאת המגלה בין הכתובים מאח"כ באשר הספרים אף שנפלה גם בהם המחלוקת כמו שה"ש קהלת ודכותי'. וכמה ראיות רעועות הביאו הם ז"ל בעצמם על הדבר הזה, ע' מגלה דף ז' ע"א במונה שם הש"ס ד' תנאים, רבי אליעזר, רבי עקיבא רבי מאיר רבי יוסי בן דורמסקית כולם מביאים אסמכתא על זה וכמעט לא עלתה בידם, וכאשר יאמר אחד הקדמוני מי שמלמד זכות על עצמו יותר מדי מלמד חובה על עצמו, ועוד שמואל האמורא אמר שם אי הואי התם הוה אמינא מלתא דעדיפא מכלהו וכו', ורבא מקיים גם לכלהו לית להו פירכא לבר מדשמואל. וגם מלתא דשמואל עצמו יודה כל מבין שאינה חזקה כ"כ, אף דאמר רבא עליו היינו דאמרי אינשי טבא חדא פלפלתא חריפתא וכו', ומה עוד היה קשה להם הדבר הזה גם הכתיבה והאסיפה בין כתבי הקדש, גם

הקביעה לדורות לי"ט ולקריאה, והם בעצמם ספרו זה בצחות לשונם שאמרה להם אסתר לחכמים קבעוני לדורות והדר שלחה כתבוני וכו' ע"ש.

ה אם נדמה ספר מגלת אסתר אל התרגום המיוחס לשבעים, אז נראה כי שנויים רבים נמצאו ביניהם וכמעט אין להם דמיון משא"כ בשאר ספרי הקדש, גם זה דבר ידוע כי יש ויש תוספות רבות ביונית בתחלת המגלה ובאמצע בכמה מקומות וכן בסוף. — והנה זה נראה לי לדבר ראשי ושרש המחלוקת בין העברי ליוני, כי המחבר העברי משים את אסתר המלכה כמעט בכל המקומות לאבן הראשה, אבל היוני ישים את מרדכי לראש המדברים, למשל היוני מתחיל את הספר בחלום מרדכי, אשר היה תמיד אחד מראשי המלך, והוא עצמו הגיד למלך על בגתנא ותרש אשר בקשו לשלוח יד במלך ועל כן נשאו המלך, ויכתוב הדברים האלה בדברי הימים ומרדכי גם הוא כתבם בספר, אבל בעברית (אסתר ב' כ"א כ"ב) מקצר בזה, גם לא מרדכי בעצמו הגיד את הדבר למלך, אלא אסתר אמרה בשמו. בפסוק שלפני זה (שם ב' כ') בעברית אין אסתר מגדת מולדתה ואת עמה כאשר צוה עליה מרדכי ואת מאמר מרדכי אסתר עושה וגו'. היוני מתרגם כאשר צוה עליה „ליראה את האלהים ולשמור מצותיו" כאשר היתה באמנה אתו וזה עולה יפה, וכן במקומות הרבה מזכיר היוני שם ה' במגלה הזאת. לדוגמא (שם ד' ח') מוסיף להתחנן לפני ה' (שם ו' א') נדד השם שנת המלך ורבות כאלה. אבל המסדר העברי בנוסח השני, כאשר נדבר מזה בסמוך אשר היה לו ב"ה טעם כמוס ונמוקו עמו — וגם זה יתבאר מדברינו להלן — בלי להזכיר את השם הקדוש בכל הספר, היה מוכרח להשמיט אלו המקומות והדומה להם כמו תפלות מרדכי ואסתר והם ביונית אשר א"א לכתבם בלי הזכרת השם, וא"כ הדבר ברי לי' מאליו להסכים הראב"ע אשר מטעם זה ואולי עוד מטעמים אחרים גזר אומר בהקדמתו שהמגלה הזאת נעתקה מלשון אחרת אל לשון הקדש. — והנה במגלה עצמה נאמר (שם ט' כ') ויכתוב מרדכי ושם שם' כ"ט ותכתוב אסתר המלכה ומרדכי וגו' עד הפורים הזאת השנית, גם חז"ל הרגישו קצת מזה למה נשנו אלו הדברים ותירוצם דחוק י"ש לא קבול עלייהו (ע' תס' מגלה דף ה' ע"ב ושם דף ז' ע"א). לכן נראה לענ"ד בזה כי בתחלה בנוסח הראשון היתה המגלה כתובה בארוכה יותר ממה שלפנינו ואנו רואין בפי' שקצרו בה דברים, כמו בפסוקים שזכרנו קצת מהם. פרשה י' אין לה אלא ג' פסוקים וגם שיאת המה אין כאן מקומה ולתרגום השבעים יש לו גם בזה נוסח אחר, גם מתרגם (שם ב' ז') לקחה לו לבת ביונית לקחה לו לאשה מסכים לדרשת חז"ל (תס' מגלה דף י"ג ע"א) אל תיקרי לבת אלא לבית. וראש המדברים בנוסח הראשון היה מרדכי, וזה לא היה נראה בעיני החכמים אנשי כנה"ג מטעם הידוע להם ואשר יתבאר עוד מדברינו להלן בהערה, גם הטעם למה כותב הספר כופל

Μακέδων פי' איש יוני מוקדן, וידוע שתלמי הרביעי הוא אשר נתן ליונים המוקדנים יתר שאת משא"כ במלכי פרס, וגם משם הפרסי הזה נדבר עוד להלן. — שושן, העיר הגדולה במצרו העליון של מצרים ושמה Ptolemais נקראה גם היא בספר הג' לחשמונאים ואלל פוזרים אחרים, מקום אלא שושנים פי' ורדים 1) ע' במאמר אשר הוכחנו ברור, כי גם בכתבי הקדש נקרא מקום אחד בארץ מצרים בזירום שושן. — ומה שאומר אם אבא להשוות המאורעות שאירעו בימים ההלה מערכה מול מערכה, ר"ל אלו שנאמרו במגלת אסתר ואלו אשר נמצאו בספרים שזכרנו ובשאר ספרי הקורות. ורק הדברים הראשיים מהם אשים פה נגד עיני הקורא, למען יוכל לבחון דברי. וח"ו לא עלתה על דעתי לומר כי לכותב מגלת אסתר היה לו מקור משמח, ושאב דבריו מדברי הספרים האלה, אלא כותב המגלה ואלה הסופרים מקור אחד היה להם ר"ל גוף המעשה, ואינם מתנגדים בגבון אחד, ואולם יש יתרון רב לספר אשר נתקבל בין כתבי הקדש לספרי החול, אשר בלו בם גם הרבה דברים בדוים ומבהילים אזני השומעים ותפרש ספר הג' לחשמונאים, כי הוא אוהב נסים וחזות למאד כנודע. ובכל זאת אי אפשר לומר ככל שספורו בדוי כלו. —

א המלך אחשורוש עשה בשנה השלישית למלכו משתה גדול ימים רבים, ושמן להראות את כבוד עשרו ויין מלכות רב וגו' ועל אשר לא עשתה ושתי המלכה כרצונו חרה אפו, ויצו אשר לא תבא עוד לפניו וגו'.

חלמי הרביעי (Ptolemäus Philopator) סופרי דברי הימים כלם אשר יעידו עליו, כי היה רודף מתאוות תמיד, וזנות ויין ותירוש יקחו לבו כל הימים 2) ואחותו אשר היתה לו לאשה (כאשר היה נהוג בין היונים) ולה איזה שמות 3) נתרחקה ממנו ע"י מלשינות של אחד אהוב למלכו (Sosibius) בפקודת המלך, ואח"כ הומתה בנכלי השרים, וגם יד המלך היתה עמם בזה. ונראה לפי שאחשורוש השיב בדתו השנית עם היהודים לכן לא גלו קלונו וכתבו שמה אשר לא תבא וגו'.

ב איש יהודי ושמו מרדכי אשר הגלה עם הגולה בימי יכניה אשר הגלה נבוכדנצר מלך בבל הגיד למלך על בגתנא ותרש, אשר בקשו לשלוח ידם בו וינשאהו המלך על הדבר הזה.

---

1) . . . ἐις Πτολεμαΐδα τὴνὄνομας . . . ῥοδοφόρον. cfr Grimm. a. l. s. w.

2) Noctes in stupris, dies in conviviis consumit (scl. Ptol. IV.) Justin. 1. 8.

3) Arsinoe (Polyb. XV. 25, 2.) Cleopatra (Liv. 37, 4.) Eurydice (Just. l. c.)

כותב הספר יסמן את מרדכי בכינוי אשר סימן שהיה יהודי, (וזה הכנוי הוא נותן לו למעלה ומתוך דברינו יתבאר הטעם לזה) ומבני הגולה, והיא היתה בימי יכניה מלך יהודה, ונבוכדנצר מלך בבל הגלה אותה הוספה על הוספה וכמאמרם ז"ל כל המוסיף גורע ר"ל כאן בעדות על האיש ועל זמנו ועל האנשים אשר היו בימיו כלו' אם נפרש כפשוטו. והנה ידוע כי גולה אשר גולה גלתה יהודה גם בזמן הבית השני, אלכסנדר מוקדון הושיב רבים מהם בעיר אשר בנה בחלק הצפוני לאפריקא, והעיר נקראת על שמו אלכסנדריא, גם לקח מקצתם לאנשי מלחמתו, ועל דבר אשר אבו לסייע בבנין ההיכל לאליל בבל, קנס עליהם ויגרשום. 1) — ובכל זאת נוכל לומר כי היהודי' היו שלוים ושקטים תחת ממשלתו אשר לא ארכה. אך אחרי מותו נלחמו שני שרי הצבא שלו הגדולים, איש על רעהו, הוא תלמי הראשון אשר מלך על מצרים וגם זעלייקוס אשר מלך על ארצות הסוריא (דניאל י"א). ושני אלה המלכים הציקו לבני ישראל, כאשר נצח האחד על שכינו כאריה וכשמתם זה יניחם וזה יקחם. פעם גלה עם רב מיהודה לסוריא ופעם למצרים, וכן היה הדבר גם במלכים אשר מלכו אחרי שני אלה. ואך ימים מעטים היו לנס לישראל באין מלחמה ובאין מגור מחרבות האויבים. וזה האחרון הנזכר הוא תלמי הרביעי, אשר כבר דברנו ממנו למעלה. ובימיו מת אוניו הכהן הגדול (כנוי ליכניה) ונעשה אחריו בכהונה גדולה שמעון בנו הנקרא ברוב הספרים שמעון הצדיק (שנת ר"ים קודם תחלת מספרם) ולענ"ד כנה הכותב מגלת אסתר אלכסנדר מוקדון בשם נבוכדנצר מלך בבל, כי הוא אלכסנדר בכבשו ארצות הקדם תקע אהלו ימים רבים בבבל. וכן יכנה גם המלכים הבאים אחריו, אשר אחד מהם היה תלמי בשם אלכסנדר, כי הוא היה מיסד מלכות יון בארץ הקדם. ובעל כרחנו צריכין אנו להודות כי עירוב שמות יש כאן גם בתלמודים גם במדרשים. לדוגמא המעשה שמסופר בבבלי (סוכה דף נ"א ע"ב) וכולהו קטלינהו אלכסנדר מוקדון פי' באלכסנדריא של מצרים הוא עצמו המסופר, אך בשנוי לשון קצת. בירושלמי ר"פ החליל ומשולש במדרש רבה (איכה פסוק על אלה ופ' קלים ופתיחה למגלה). ועל כרחך אי אפשר בשום פנים לפרש זאת האגדה על אלכסנדר מוקדון, כי אדרבא הוא הטיב לישראל, אלא על אכזר אחר, ובאמת גם בירושלמי גם במדרשים לא נזכר במקום הזה אלכסנדר אלא טרגיינוס או טרכיינוס. והנה לפי עדות הסופר הקדמון פאליביאוס וספר הג' לחשמונאים בקש אחד מעבדי המלך לשלוח יד בתלמי הרביעי, ושב להמית אותו בחדר משכבו. אך איש יהודי אשר הגיד את הדבר למלך ויצילהו. 2) —

1) Josephus Ant. Apionem lib. 1. Nag. 456.

2) Polyb. l. c. 3. Maccab. 1. 3. . . . Δωσιθεος ὁ Δριμύλου λεγόμενος, το γένος Ἰουδᾶιος, ὕστερον δὲ μεταβαλὼν τὰ νόμιμα κτλ.

למען ישרפו נפש ויאכלו אותם. אח"כ קרא אל המשתה כל שר וכל פקיד אשר ידע כי אויב הוא ליהודים. ואלה צעקו שם בבית הסוהר אל ה' אלהיהם להפר את העצה היעוצה עליהם, וזה השר הרמן עשה כאשר צוה עליו המלך לשכר הפילים. אך בלילה ההוא הפיל ה' תרדמה על המלך ושנתו מתקה עליו. ויבא הרמן לעורר את המלך משנתו כי כבר עברה עת הצהרים, ויקם וישב לאכול ולשתות עם שריו ועבדיו. ויחר למלך על אשר עוד לא נעשה דתו להמית את היהודים. וכאשר ענו כי לא יוכלו לעשות מאומה עד בא דברו, אז אמר שנתי שמתוקה הלילה היום ומחר ימותו כלם, ויהי ממחרת השני וכל העם נאספים לראות באבדן היהודים, בא הרמן אל המלך ויאמר כי כבר הכין הכל, ויענהו המלך בחרון אפו „הלא אין הדבר למאד?"— כי ממשלת ה' על עמו השכח כל אשר צוה הוא בעצמו — ויוסף לאמר לו אבותיך ובניך הנה אז נתתי את נפשם לאכל תחת היהודים אשר לא פעלו עולה, ולולא גדלה אהבתי אליך מנעורי אז נתתי אותך לממיתים. ויבהל הרמן על המענה, והוא וכל אוהבי המלך עזבו את היכלו זועפים. היהודים כשמעם את אשר נעשה בהיכל המלך שמחו מאד ויהללו את האלהים, ויוסף המלך לעשות משתה לכל שריו ועבדיו, ויקצוף על הרמן על אשר לא עשה כאשר צוהו להרוג את היהודים, ויתמהו כל השרים לאמר עד מתי תתעלל בנו פעם אחר פעם, אז שנה המלך את דברו, ויקצוף וישבע לאבד כל היהודים הנאספים וללכת אח"ז אל ארץ יהודה להחריבה ולשרוף גם את בית המקדש באש. ויהי ביום השלישי בהיות הבקר ויתאסף העם והמלך בראשם ויביאו גם את החיות המשכרות, וישמע ה' את צעקת עמו. ויבאו הפילים ויהרגו באויבי היהודים גם המלך היה בחרדת מות, ושמחו על היהודים נהפכה לטובה, ויקצוף מאד על שריו הקרובים אליו לאמר: אתם בקשתם לשפוך דם נפשות אביונים נקיים, מי הוא זה ואיזה הוא אשר מלאו לבו לעשות כן? וכמעט קט גם אנכי הייתי ברעה, וישלח את היהודים חפשים, ויעש להם משתה במקום אשר חשבו היהודים להרוג אותם. (וזה הדבר היה בשביעי לחדש עפיפי של מצרים=סיון[1]) — (ibid. Cap. V. VI.)

ה המלך אחשורוש נתן ליהודים רשות להרוג כל הצרים אותם ושללם לבוז, ואחרי אשר הרגו באויביהם עשו משתה ושמחה ויו"ט י"ד וט"ו אדר, וקיימו עליהם ועל זרעם לקיים את ימי הפורים האלה בזמניהם. — תלמי נתן ליהודים כתב הדת ויבקשו ממנו לתת להם גם רשות להרוג באלה היהודים אשר עברו על דת אלהיהם, באמרם כי כל אשר יעזוב דת אלהיו גם מצות המלך לא ישמור, ויעש כן, ויהללו את ה' בתודות והלל, ובכל המקום אשר פגעו באלה הפושעים המיתו מהם עם רב במיתות אכזריות וביום הזה הרגו מהם רב משלש מאות איש, וקבלו

1) Anfang des egypt. Monats Epiphi=25. Juni. (Grimm a. l.)

עליהם לעשות י"ט על התשועה אשר עשה להם אלהים, ויעזבו את עיר המלוכה שמחים וטובי לבב מעוטרים בשושנים ויבואו אל עיר פטלמאיס, היא העיר, אשר מרוב שושנים הגדלים בה מקום שושן שמה, וגם שם קבלו עליהם לעשות י"ט על הצלתם, ומאז והלאה שבנו לבטח כי פסקו הפעמים (מה' או מהמלך) (ibid. Cap. VII.) הוגעתיך עד הנה ידידי הקורא, עד אשר לא נשאר בך כח להשיב את כל ונוכחת, לכן אשיב עתה אנכי אמרים לי: אמנם ידעתי גם אנכי שאולי איזה השערות שהצגתי פה עוד לא קרבו אל האמת, ואף זה ידעתי שסדר הזמנים למאורעות בבאו במגלת אסתר אינו מכוון לסדר הזמני' שבאו בספרים שזכרתי, ומבלעדי זאת נראה לעין גם מהלקוטים שזכרתי הנה, כי הספר הזה של חשמונאים מלא מעשי נסים ונפלאות בדויות אשר אין להם שחר, בכל זאת בשתים צריך אתה להודות, הא' אם אמנם בדא הכותב הזה האוצר דברים מבהילים הרבה מלבו ליפות דבריו, מכל מקום אין לערער כי גוף הספור הוא אמתי, ויש לו על מה שיסמוך, ולולא זאת לא היה מקובל בספרים, אשר גם להם יש יד קודש. הב' גם אם נניח שהדברים שנאמרו במגלת אסתר אינם אלו שנאמרו בספר חשמונאים, ואם כן מעשה של אחשורוש ונסים שנעשו בימי מרדכי ואסתר קדמו לו הרבה איזה מאות שנה, והמחבר שהיה ב"ש יהודי כנראה מכל דבריו שרוצה להגדיל מעלת היהודים, והוא היה חי בימי תלמי הרביעי או הרבה שנים אחר מותו, ככר ידע ממעשה דמגלת אסתר וימי הפורים וא"כ הדבר תמה על עצמך, בספר הזה נאמרה גם תפלת איש אחד ושמו אליעזר הכהן והוא היה מתפלל לפני ה' להציל את עמו לאמר: הושע ה' את זרע אברהם ויעקב, אשר הושעת ככר במצרים בימי פרעה ובימי סנחריב מלך אשור, אתה הצלת את שלשת הכהנים (חנניה מישאל ועזריה) מתוך כבשן האש ואת דניאל בגוב האריות בבבל, גם את יונה ממעי הדגה והואל נא והצילנו גם עתה וגו'. (ibid. Cap. 6. V. 1.—9.) היתכן שלא יזכיר הצלת היהודים ע"י מרדכי ואסתר (אם היתה נודעת בימיו). השאלה דמיון יותר מאשר יש בין אלה שתי הגזרות כ"ל של אחשורוש ושל תלמי (לפי השערתנו)? וזו לענ"ד קושיא שאין עליה תשובה. — אלא ודאי שעכ"פ בימי הכותב הזה לא היה נודע לא ימי המשתה של פורים ולא דברי המגלה, וא"כ אות עוד הד דרגא ואימא דהיא היא, הוא אחשורוש הוא תלמי הרביעי, הוא מדי ופרס היא מלכות מצרים וכו'. 1)

---

1) II. Maccab. XI. 36. wird das Purimfest Μαρδοχαϊκὴ ἡμέρα genannt יום מרדכי, ähnlich dem יום ניקנור (Taanit 18 b. Meg. taanit Cap. 12.), zur nähern Bestimmung des ihm, um einen Tag vorangehenden Nikanortages, was aber in der parallen Stelle (I. Maccab. VII. 50.) ausgelassen ist. — Daß hier der Monat Adar schlechtweg

ועוד כבר העירנו לעיל שבמגלת אסתר שלפנינו קבלו בה דברים ואיזה הוספות נמצאו בתרגום המיוחס לשבעים, לא לבד בגוף הספר אלא גם תוספות בפני עצמם, ולהעתיק לך הנה פרשה אחת כלה משם מלה במלה: „בשנה הרביעית לתלמי המלך ולקלעאפטרא הביא דוסתאי 1) (אשר אמר כי הוא כהן מבני לוי) ותלמי בנו את האגרת הפורים הזאת ויאמר כי זאת (היא המגלה) וליזימאכוס בן תלמי אשר בירושלים תרגם אותה ע"כ 2) — ואקוה כי גם הפרשה הזאת תמלא אשר מעט עיון קצת סיוע לדברי.

ואם לפסוק אדם לומר היכן מצינו במאורעות שאירעו בימים האחרונים שיתנו להם שמות עתיקים כשמות הראשונים, גם לאנשים גם למדינה ולעירות, ומי זה אשר ילביש ספורו בשמלת עב וענן עד לא יבקע אורו? — לזאת אשיב הלא ספר יהודית (Judith) אשר אמנם הנהו בספרים החיצונים, ועד ימינו אלה לא נתפקפק בו שום אדם, כי המעשיות שנאמרו בו עתיקות הנה מימי מלכי אשור, ובכל זאת הוכיח בישור חכם אחד גדול מחכמי העמים של זמננו (Volkmar) והראה בברור כשמש, כי זה הספר יספר רק המעשים אשר נעשו בימי טריאנוס והוא יום טיריון הנזכר בש"ס ומג"ת. כל קורא דבריו ואוהב האמת ישמח על המציאה היקרה הזאת כמוצא שלל רב. 3)

ואם בכל זאת יטעון עלי טוען, אם בספרים החיצונים הדין כך, מפני שלא נאמרו ברוה"ק, מנין לך לומר שגם בכתבי הקדש תוכל לומר כן? ולא זו בלבד שאתה אומר, כי כותב המגלה השתמש להקדים את המאוחר בזמן, ולכך נתן לו שמות אנשים ומדינות ועירים, אשר היו בימים הקדמונים יותר מב' מאות שנה לפני זמנו, אלא שאף דבריך סותרים גם בזה לדברי יוסף בן מתתיהו הכהן, שהוא לומר כי בימי ארתחשסתא מלך פרס נחתם החזון וזמן האוסף לכל כתבי

vorkommt, während dort (II. Maccab. l. c.) Ἀδαρ λέγεται τῇ Συριακῇ φωνῇ, ist nur dadurch erklärlich, daß 1. Maccab. ursprünglich hebr., während das andere griechisch abgefaßt, und von den Griechen (Alexandrinern) bekanntlich auch die hebr. Spr. συριάκη genannt wurde.

1) Δοσίθεος cfr. III. Maccab. 1. 3. (?)

2) Addit. Esther Cap. V. Septuag. ed. Lips. Esther Cap. X. ad finem.

3) Theolog. Jahrbb. v. Dr. Dr. Bauer und Zeller, Jahrg. 1857. 4. Hft. — Volkmar, die Composition des Buches Judith. S. 461. ff. — Gelegentlich sei hier die Bemerkung gestattet: Wenn Hr. V. das. sagt: „Ob dagegen der Versuch, den R. Gamaliel II., den Rassi Jfr. in jener Erhebung (unter Trajan) der darin von den (geräumten) Tempelstufen aus die Einschaltung u. s. w. proklamirte, zu dem ältern Gam. zu machen, wirklich stichhaltig sei (S. 368.

הקדם 1) וטעמו ונימוקו עמו, שהרי מגלת אסתר נכתבה בימים ההם, ובדבריו כן משמע קצת גם מש"ס בכמה דוכתי — לזאת אענה אף אני: הלא גם הלא אנשי השם מחכמי זמננו בישראל ובעמים מגלים ראיות חזקות אשר אין להם מדהם, כי הרבה מזמורים שבתהלים שנחשבו עד כה למזמורי דוד המלך ע"ה, ע"כ לא נתחברו עד ימי החשמונאים על נצחונם, וכעין זה גם פרשות רבות מישעי' נכתבו בזמן גלות בבל או אחריו, גם על איזה ספרים שלמים מכתבי הקדש ישימו עין בקורת, וכמעט כלם פה אחד על ספר דניאל שנכתב בזמן מאוחר מאד, כי נאמרו בו מלחמות שרי צבאות אלכסנדר מוקדון, אשר מלכו אחריו ועשית שלום בין מלך הצפון שהוא מלך סורי Seleucus עם מלך הנגב שהוא מלך מצרים Ptolemäus, ובת מלך הנגב' (Berenice) שנתן למלך הצפון וגו'. גם נזכרו בו הפושעים ועוזבי ברית קדש אשר היו בימי החשמונאים וכדומה (ע' דניאל י"א). — ודניאל הזה אשר אמרו עליו ז"ל בפירוש דלאו נביא

[Friedmann u. Grätz)], bedarf nach dem Obigen hier keine Erörterung" — so glaubt Ref. in der dort (Synhed. 11. b.) vorkommenden Bezeichnung des Schreibers jener Proklamation יוחנן הסופר הלז, hinlänglichen Aufschluß zu finden, um die Zeit jenes R. Gamal. bestimmen zu können; was von den gedachten Gelehrten, wie von R. H. Chajot (בס' מהר"ץ אמרי בינה סימן י"ו) unbeachtet geblieben.— Was bedeutet das fremdartige Epitheton הלז? (Tosiphta ed. Preßb. ad l. hat dafür הלך לפניו, was aber weiter nichts als irrthümliche Correkt. ist.) Vgl. wir jedoch eine parallele St. אמר רבי יוסי מעשה באבא חלפתא שהלך אצל רבן גמליאל ברבי לטבריא ומצאו שהיה יושב על שולחנו של יוחנן הנזוף ובידו ספר איוב תרגום והוא קורא בו, אמר לו זכור אני ברבן גמליאל אבי אביך שהיה עומד ע"ג המעלה בהר הבית וכו' (Sabbath 115. b.) Es führt also zunächst jener Schreiber Jochanan den Beinamen הנזוף, um aber diesen Schimpfnamen nicht zu erwähnen, heißt er dort bloß andeutungsweise יוחנן הלז.— Nun aber war Chalafta, wie auch hier ersichtlich, ein Zeitgenosse der beiden R. Gamaliel I. und II., denn sein Sohn R. Jose lebte bekanntlich um die trajanische Zeit; es kann also der auf den Stufen des Tempels stehende R. Gam. אבי אביך שהיה עומד ע"ג המעלה בהר הבית kein anderer als der ältere sein. Vgl. auch Raschi ad loc. — Verschwiegen darf jedoch nicht bleiben, daß die parallele St. im jerusalem. Talmud für R. Gamaliel II. spricht (Sabb. Anf. Cap. 16.) מעשה ברבן גמליאל שהיה עומד על הבנין בהר הבית והביאו לו וכו' ואמר לבנאי יגנז תחת הנדבך וכו'. hierdurch wäre auch die Frage im babyl. Talm. (Sabb. l. c.) וכי עי"ע בהר הבית מנין? erledigt.

1) Jos. Ant. XI. c. b. § 1. ff. cfr. (Eichhorn Einleit. ins A. T. §. 41.)

הוא (מס' מגלה דף ג' ע"א) אינהו (חגי זכרי' ומלאכי) עדיפי מיני' (דניאל) דאינהו נביאי ואיהו לאו נביא ע"כ, הוא מספר לנו כל הקורות, אשר נהיו כל' מאות שנה אחר בנין בית השני, ומן הפלא שגם הוא דניאל ראה כל החזון הזה והוא בשושן הבירה אשר בעילם המדינה (דניאל ח' ב') אשר במקום הזה היו ג"כ הנסים ע"י מרדכי ואסתר, וגם הוא אומר בפירוש שבימי כורש מלך פרס ודריוש המדי (שם י' א' וי"א א') הלא דבר הוא, — אך ראה כי כותב זה הספר ר"ל דניאל מגלה מסתריו גם הוא בביאור גמור באיזה ארץ נמצא העיר הזאת ר"ל שושן הבירה (ע' שם י"ב ה') אחד הנה לשפת היאור וגו'. וידוע שרק נהר נילוס נקרא יאור, וא"כ גם מזה נתחזקו הדברים שזכרנו לעיל, כי גם בארץ מצרים יש מקום ושמו שושן, או יכנו אותו כן להעלים דבריהם.

ומבלעדי זאת אומר כי לדעתי לא נעלמו אף מעיני רז"ל קורות זה הספר של מגלת אסתר, ואעידה לי גם מהם עדים נאמנים הא' שייחסו כתיבת זאת המגלה לאנשי כנה"ג ולא למרדכי, אע"פ שנאמר בפירוש ויכתוב מרדכי וגו' (ע' בבא בתרא דף ט"ו ע"א) אנשי כנה"ג כתבו יחזקאל ותרי עשר דניאל ומגלת אסתר ע"כ, ומה מאד השכילו בדבריהם המחוכמים לא בלבד שחברו שני אלו הספרים יחד ר"ל דניאל ואסתר, כי כמעט שניהם מענין אחד, אלא שייחסו זאת המגלה לאנשי כנה"ג, וכבר הוכחנו ברור במקום אחר 1) כי זמנם של אלו החכמים נמשך זמן רב כל ימי הזוגות וגם הנקראים שיירי כנה"ג ע"ש. הב' כבר הבאנו לעיל מאמרם (מס' מגלה דף ז' ע"א) והראינו כי לא היה נקל בעיניהם גם לקבוע ימי הפורים לדורות, גם לקבל זאת המגלה בין שאר כתבי הקדש משא"כ בכל הספרים. ואף בזמנים המאוחרים בקשו טעם לזה ע"ש, ולפי דברינו יתבאר לנו זה המאמר וז"ל שלחה להם אסתר לחכמים קבעוני לדורות, שלחו לה קנאה את מעוררת עלינו בין האומות, שלחה להם כבר כתובה אני על דברי הימים למלכי מדי ופרס ע"כ. ובלא דברינו יקשה מה זו קנאה הלא בזמן אנשי כנ"הג מלכות פרס כבר אזלה לה ונשתקעה בין האומות, גם טענה של אסתר אינו עולה יפה, דמכל מקום תגדל הקנאה ביותר אם יתפרסם הדבר ע"י עשית הפורים וכתיבת הדברים עוד הפעם, אמנם לפי דברינו ניחא כי מלאכת כתיבת המגלה וקבלתה בין הכתובים לא היה זמן רב אחר הצלתם של ישראל והנקמה מאויביהם, ולפ"ז נוכל לומר שפי' הגמ' כך הוא, הרי כתובה אני על דה"י למלכי מדי ופרס, כלומר המעשה כמוס ונעלם, ולא נזכר כלל בספר שהנס היה במלכות מצרים, אלא במלכות מדי ופרס והעמים לא יבינו מה שנאמר במגלה דרך רמז כנ"ל.

---

1) Vgl. meinen Aufsatz in Frankels Monatschr. Jahrg. 1855. Juliheft ff. „Die Präsidentur im Synhedrium." S. 268. ff.

ועוד זאת נראה לי לראיה ממה שדרש בברייתא (מס' מגלה דף י"א ע"א) וז"ל במתניתא תנא לא מאסתים בימי כשדים שהעמדתי להם דניאל חמוע"ז, ולא געלתים בימי יונים שהעמדתי להם שמעון הצדיק וחשמונאי ובניו ומתתי' כהן גדול 1) לכלותם בימי המן שהעמדתי להם מרדכי ואסתר, להפר בריתי אתם בימי פרסיים (רומיים) שהעמדתי להם של בית רבי וחכמי דורות ע"כ. והנה שאת הברייתא נראה בפירוש כי סדר דורות והזמנים קחשיב ולא כשמואל שם. ואפ"ה מזכיר הנסים שהיו ע"י שמעון הצדיק קודם הנסים שהיו ע"י מרדכי ואסתר, אבל לפי דברינו ניחא, שלדעת חז"ל הי' שמעון הצדיק בימי אלכסנדר מוקדון (עי' יומא דף ס"ט ע"א) גם לא אמר שם תנא דברייתא לכלותם בימי פרסיים וכו' כמו שאמר באידך בימי כשדים, יונים אלא קאה בימי המן. — ואל תשיבני הלא גם לפי דבריך היה נס פורים כמאתים שנה לפני נס חנוכה, ואפ"ה חשיב חשמונאי ברישא קודם מרדכי ואסתר, זה אינו דאיידי דחשיב שמעון הצדיק שהיה כה"ג ונעשו נסים על ידו בימי היונים (הראשונים של אלכסנדר) חשיב נמי הבאים אחריו בכהונה גדולה והם החשמונאים בימי הסורים שנקראו גם הם יונים בש"ס, ואח"כ דריש הנסים שנעשו ע"י מרדכי ואסתר והם במצרים כדאמרן לעיל. 2)

תמו דברי האגרת על מגלת הפורים, ואולי נבאים אשית עליהם נוספות. —

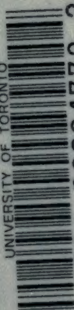
דורש שלומך ומכבדך אני כערכך הרב

יעקב הלוי

---

1) מה שנאמר שם חשמונאי ובניו ומתתי' כה"ג נעדר הבנה כי הוא חשמונאי הוא מתתיהו. לכן נ"ל שבגמ' היתה הגירסא רק חשמונאי ובניו ולא יותר, וכתב אחד בגליון ש"ס שלו בצד מלה ובניו בדי לפרש מלת חשמונאי מתתיהו כה"ג, ואח"כ באו גם אלו הדברים בדפוס ע"י טעות המדפיסים, ונל"ז טעם זה הכותב על הגליון במלת „כה"ג" כי מתתיהו לא היה מעולם כהן גדול אלא אביו יוחנן ובניו של מתתי', גם יתכן לומר שהיה כתוב בפירוש נ"ל מתתי' כה"ג חשמונאי ובניו ובא בדפוס בטעות כאשר הוא לפנינו.

2) ולפי הדברים אשר כתבתי בפנים ישאל לנו ג"כ היטב למה שמו לה איזה חכמים לאחי פרשתא נ"ל מגלת אסתר מגלות מצרים (עי' ריש מדרש רבה אסתר) וז"ל שם והשיבך ה' מצרים באניות בעניות ממעשים טובים, ולמה למצרים שהשיעור ורע יש לעבד כשהוא חוזר לרבו ראשון. ועוד שם א"ר שמעון בן יוחאי בג' מקומות מזהיר הקב"ה לישראל שלא יחזרו למצרים, הראשון וכו'. בשלשתן כפרו ובשלשתן לקו, הראשונה בימי סנחריב וכו', שנית בימי יוחנן בן קרח וכו', והשלישית בימי טרכינוס וכו' ע"כ. והנה ג' השלישית גולה היה בימי תלמי המלך כאשר הוכחנו לעיל, ושפיר שייך גם להמעשים שנאמרו במגלת אסתר, הא נראה להוכחה קלה לדברי. —

UNIVERSITY OF TORONTO
3 1761 00264773 3